

УКРАЇНЬСЬКА АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Український
журнал
міжнародного
права

Ukrainian
Journal of
International
Law

1-2/2014

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

INTERNATIONAL LAW
COMPARATIVE JURISPRUDENCE

Науково-практичний журнал
Заснований у 1992 році
Виходить чотири рази на рік

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно з додатком 8 до наказу
міністра Міністерства науки, молоді та спорту України «Про затвердження рішень Атестаційної
колегії Міністерства науки, освіти, молоді та спорту щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від
25 січня 2013 року» № 5 4 від 25 січня 2013 року. Галузь науки - юридичні.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
Заслужений юрист України, Голова Президентської Ради Української асоціації
міжнародного права, професор, член-кореспондент НАПрН України
О.В. ЗАДОРЖНИЙ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

заступник головного редактора, кандидат юридичних наук Л.Р. КУЗЬМЕНКО	доктор юридичних наук, професор А.Я. КАПУСТИН
доктор юридичних наук, професор В.Ф. АНТИПЕНКО	доктор юридичних наук, професор Т.С. КИВАЛОВА
доктор юридичних наук, професор М.О. БАЙМУРАТОВ	доктор юридичних наук, професор О.В. КИЇВЕЦЬ
доктор юридичних наук, професор, Іноземний член НАН України У.Е. БАТЛЕР	доктор юридичних наук, професор В.І. КИСІЛЬ
доктор права, професор І.Г. БІЛАС	кандидат юридичних наук, доцент О.В. КРЕСІН
доктор юридичних наук, професор О.М. БІРЮКОВ	доктор юридичних наук, професор Г.І. КУРДЮКОВ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України М.В. БУРОМЕНСЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор РЕНЕ МАТЕОТТИ
доктор юридичних наук, професор В.Г. БУТКЕВИЧ	науковий співробітник Інституту Світової Торгівлі, Університет Берна, Швейцарія СОФІЯ МАТЕОТТИ
доктор юридичних наук, доцент О.В. БУТКЕВИЧ	доктор юридичних наук, доцент М.О. МЕДВЕДЄВА
доктор юридичних наук, професор В.А. ВАСИЛЕНКО	доктор юридичних наук, професор О.О. МЕРЕЖКО
кандидат юридичних наук, доцент В.В. ГАМУРАПІ	доктор юридичних наук, професор В.В. МИЦІК
кандидат юридичних наук, доцент М.М. ГНАТОВСЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор В.І. МУРАВІЙОВ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В.Н. ДЕНИСОВ	доктор юридичних наук, професор Л.Д. ТИМЧЕНКО
доктор юридичних наук, професор А.І. ДМИТРІЄВ	доктор юридичних наук, професор В.Л. ТОЛСТИХ
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України А.С. ДОВГЕРТ	доктор юридичних наук, КАТЕРИНА ХОЛЬЗЕР
	доктор юридичних наук, професор ЕНГЕЛА ШЛЕММЕР

ЗАСНОВНИКИ:

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація міжнародного права»
Юридична фірма «Проксен»
Свідоцтво про державну реєстрацію №5515 КВ від 27.09.2001 р.
Редакція: 04050, Київ-50, вул.Герцена, 7, офіс.9,
Електронна пошта: jusintergentes2013@gmail.com

Міжнародне право та агресія Російської Федерації проти України

Звернення Асоціації міжнародного права (7 мов)	9
<i>Задорожній Олександр, Кориневич Антон, Кучер Олена</i> Правомірність залучення добровольчих загонів та формувань до збройної боротьби проти іноземної агресії	23
<i>Єделєв Роман</i> Криза системи міжнародних договорів в контексті військової агресії	28
<i>Мережко Олександр</i> Російська доктрина міжнародного права і анексія Криму (рос.)	34
<i>Задорожній Олександр</i> Російська анексія Криму. “Аналогія” з Косово? Міжнародно-правовий аналіз	49
<i>Пазюк Андрій</i> Міжнародно-правова оцінка заборони ретрансляції російських телерадіомовних каналів на території України	58
<i>Бабін Борис</i> Перспективи кримінальної відповідальності керівництва Росії за вчинені на території України злочини (рос.)	63
<i>Коваль Дмитро</i> Міжнародно-правові ідеї Ганса Кельзена та сучасні політико-правові процеси в Україні (рос.)	68

Міжнародне освітнє право. Проблеми науки та викладання міжнародного права

<i>Тимченко Ліліана</i> Цінності освіти, міжнародне право та майбутнє людства (рос.)	72
<i>Кирилюк Ольга</i> Відкритий доступ до знань в інформаційному суспільстві	78
<i>Дмитрієв Анатолій</i> Міжнародне освітнє право і його місце в міжнародному публічному праві	87
<i>Кориневич Антон</i> Принципи міжнародного освітнього права	92
<i>Ржевська Валентина</i> Міжнародно-правові аспекти освітніх відносин в документах ООН	99
<i>Герасимчук Наталія</i> Рішення міжнародних інституцій в рамках міжнародного освітнього права і їхня імплементація в національне законодавство	105
<i>Гнатівський Микола, Бусол Катерина</i> Право на освіту у практиці Європейського суду з прав людини	110
<i>Басиста Альбіна</i> “Європейський освітній простір” як правова категорія	114

<i>Білоцький Сергій</i> Формування єдиного (загального) освітнього простору Співдружності Незалежних Держав	120
<i>Шумілов Віктор</i> Сфера освітніх послуг в Росії в контексті права ВТО (рос.)	125
<i>Гаєцька-Колотило Ярина</i> Болонський процес і відомча освіта в Україні	131
<i>Пазюк Андрій</i> «Відкрита освіта» як основа суспільства знань: міжнародні ініціативи та реалії України	135
<i>Короткий Тимур</i> Формування ціннісних установок в процесі підготовки юристів-міжнародників: деякі методичні прийоми (рос.)	142
<i>Муравйов Віктор, Смирнова Ксенія</i> Викладання європейського права: нові реалії та тенденції розвитку	147
<i>Медведева Марина</i> Роль міжнародного права у формуванні та розвитку системи екологічної освіти	153
<i>Бабін Борис</i> Викладання морського права: дослідження вітчизняного досвіду	159
<i>Кучер Олена</i> Методика викладання міжнародного права в контексті його практичного застосування в рамках студентських змагань по типу moot-court	164
<i>Кузьменко Лідія</i> «Міжнародне право катастроф» як навчальна дисципліна	169

Проблеми теорії та практики міжнародного права

<i>Антипенко Володимир</i> Деякі кримінологічні характеристики, що визначають перспективи міжнародного права (рос.)	174
<i>Новікова Людмила</i> Про діяльність Контр-терористичного комітета Ради безпеки ООН в сфері протидії тероризму на сучасному етапі (рос.)	182
<i>Скринька Дмитро</i> Роль міжнародного права у встановленні стандартів правової охорони авторського права та суміжних прав	188
<i>Галбур Євгенія</i> Клонування людини. Четверте покоління прав людини	191
<i>Коробко Ірина</i> Роль ООН у формуванні міжнародно-правових стандартів добробуту тварин	197
<i>Зубченко Надія</i> Стандарти Ради Європи щодо поводження із тваринами та їхнього захисту (рос.)	204
<i>Дем'янчук Юрій</i> Тенденція адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану	211

<i>Ібрахім Суфян Саад Ібрахім</i> Юридичний порядок визнання міжнародних договорів в Конституції та законах Ірака (рос.)	215
--	-----

Рецензії

<i>Медведева Марина</i> Рецензія на монографію А.М. Солнцева «Сучасне міжнародне право про захист навколишнього середовища та екологічні права людини» (рос.)	221
<i>Савчук Костянтин</i> До питання про галузеву основу міжнародного канонічного права (рецензія на статтю А.І. Дмитрієва «Вестфальський мир 1648 р. як галузева основа міжнародного канонічного права»)	224
<i>Батлер Уільям</i> До історії права народів (рецензія на книгу Стефена Нефа «Справедливість між народами: історія міжнародного права»)	226

CONTENT

International Law and Russian Aggression against Ukraine

Appeal of the Ukrainian Association of International Law (7 languages)	9
<i>Zadorozhny Olexandr, Korynevych Anton, Kucher Olena</i> The crisis of international treaties system in context of military aggression	23
<i>Iedeliev Roman</i> Криза системи міжнародних договорів в контексті військової агресії	28
<i>Merezhko Olexandr</i> Russian International Law Doctrine and Annexation of Crimea (in Russian)	34
<i>Zadorozhny Olexandr</i> Russian Annexation of Crimea. "Analogy" with Kosovo? International Legal Analysis	49
<i>Paziuk Andriy</i> International Legal Assessment of Russian TV Channels Broadcasting Prohibition in Ukraine	58
<i>Babin Borys</i> Prospects for Russian Governors' Criminal Responsibility for their Crimes Committed on the Territory of Ukraine (in Russian)	63
<i>Koval Dmytro</i> Hans Kelsens' Perspectives on International Law and Contemporary Political and Legal Situation in Ukraine	68

International Law of Education. Issues in Researching and Teaching International Law

<i>Tymchenko Liliانا</i> Values of Education, International Law and Future of the Humankind ((in Russian)	72
<i>Kyryliuk Olha</i> Open Access to Knowledge in Information Society	78
<i>Dmytriev Anatoliy</i> International Law of Education and Its Place in International Public Law	87
<i>Korynevych Anton</i> Principles of International Educational Law	92
<i>Rzhevskaya Valentyna</i> International Legal Aspects of Educational Relations in the UN Instruments	99
<i>Herasymchuk Natalia</i> Decisions of international organizations within international education law and their implementation into national legislation	105
<i>Gnatovsky Mykola, Busol Kateryna</i> Right to Education in ECHR's Case Law	110
<i>Basysta Albina</i> "European Educational Space" as Legal Category	114
<i>Bilotsky Serhiy</i> Forming of United (Common) Educational Space within the Framework of the Commonwealth of Independent States	120

<i>Shumilov Viktor</i> Sphere of Educational Services in the Russian Federation in the WTO Legal Framework (in Russian)	125
<i>Hayetska-Kolotylo Yaryna</i> Bologna Process and Departmental Training in Ukraine	131
<i>Paziuk Andriy</i> «Open Education» for Knowledge Based Society: International Initiatives and Ukrainian Reality	135
<i>Korotkiy Timur</i> Formation of Professional International Legal Worldview in Teaching International Legal Disciplines: Some Methodological Approaches	142
<i>Muraviov Viktor, Smyrnova Ksenia</i> Teaching European Law: Realities and Tendencies	147
<i>Medvedieva Maryna</i> Role of International Law in Shaping and Developing System of Environmental Education	153
<i>Kucher Olena</i> Methodology of Teaching International Law in the Context of its Practical Application in the Framework of International Students' Moot Courts	159
<i>Babin Boryn</i> Teaching Maritime Law: National Experience	164
<i>Kuzmenko Lidiia</i> International Disaster Law as an academic course	169

Theory and Practice of International Law

<i>Antypenko Volodymyr</i> Some Criminology Features Defining International Law Perspectives	174
<i>Novikova Liudmyla</i> On Activities of the UN Security Council Counter-Terrorism Committee	182
<i>Skrynka Dmytro</i> Role of International Law in Establishing Standards of Legal Protection of Copyright and Related Rights	188
<i>Halbur Ievhenia</i> Human Cloning. Fourth Generation of Human Rights	191
<i>Korobko Iryna</i> UN's Role in Establishing International Legal Animal Welfare Standards	197
<i>Zubchenko Nadia</i> Standards of Council of Europe in the Field of Treatment of Animals (in Russian)	204
<i>Demyanchuk Iuriy</i> The Trend of Administrative and Legal Measures in a State of Emergency	211
<i>Ibrahim Sufyan Saad Ibrahim</i> The Legal Procedure of the International Treaties Acknowledgment in the Constitution and Laws of Iraq	215
<i>Ibrahim Sufyan Saad Ibrahim</i> The Legal Procedure of the International Treaties Acknowledgment in the Constitution and Laws of Iraq	215

Reviews

Medvedieva Maryna

Review of the monography of A.M. Olntseva "Modern international law of environmental protection and environmental human rights" (in Russian) 221

Savchuk Kostiantyn

With regard to an issue of basic belonging of international canonic law (in response to the article "Westfall peace of 1648 as a basis for international canonic law" by A.I. Dmitriev) 224

William E. Butler

Towards a History of the Law of Nations (a review of Dr. Stephen C. Neff's treatise *Justice Among Nations: A History of International Law*) 226

Міжнародне право
та агресія Російської
Федерації проти
України

Звернення

Української асоціації міжнародного права до громадян України та Росії, братських народів сусідніх держав, з якими нас єднають родинні та історичні зв'язки, а також до усього міжнародного співтовариства

1 березня 2014 року о 17.21 за київським часом Рада Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації одностайно підтримала звернення Президента В. В. Путіна щодо введення «обмеженого військового контингенту» збройних сил Росії на територію України.

Це рішення було ухвалено на порушення Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, Гельсінкського заключного акту НБСЄ 1975 року, Договору про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією та Україною 1997 року, а також низки інших міжнародних договорів. Водночас демонстративна відмова Російської Федерації від попередніх консультацій з Україною та державами-гарантами її територіальної цілісності (Великою Британією, США, Францією та Китаєм) є показовим нехтуванням її міжнародно-правовими зобов'язаннями, закріпленими у Будапештському меморандумі 1994 року.

Схвалюючи рішення про використання збройних сил на території незалежної суверенної держави, одного з фундаторів ООН, Рада Федерації РФ спотворила зміст норм міжнародного права щодо ситуацій, коли захист прав та законних інтересів громадян, які перебувають за кордоном, потребує військового втручання країни їх громадянства. Згідно з Конституцією України та відповідними нормами міжнародного права Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і однією з адміністративно-територіальних одиниць держави Україна. Підкреслимо, що жодна належним чином уповноважена національна, іноземна чи міжнародна інституція не заявляла про порушення на території України (зокрема, у Автономній Республіці Крим) прав людини, що вимагало б втручання будь-якого іноземного суб'єкта чи міжнародного співтовариства. Отже, звернення самопроголошених керівників складової частини України – Автономної Республіки Крим до російської влади щодо надання військової допомоги є протиправним, а будь-які рішення, ухвалені на підставі цього звернення, є нікчемними.

Користуючись принципом добросовісного тлумачення міжнародних договорів, констатуємо суттєве порушення положень Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 8 серпня 1997 року (дію якої було подовжено у квітні 2010 р.), зокрема, пункту 1 статті 6 Угоди, де зазначається, що військові формування ЧФ РФ «здійснюють свою діяльність в місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, додержуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України». Порушено також пункт 2 статті 8, згідно з яким військові формування ЧФ РФ «проводять навчання й інші заходи бойової та оперативної підготовки в межах навчальних центрів, полігонів, позиційних районів і районів розосередження, стрільбищ та, крім заборонених зон, у відведених зонах повітряного простору за погодженням з компетентними органами України». Наскільки нам відомо, такого погодження з компетентними органами України з боку відповідних органів РФ не було. Однак російські військові (про своє громадянство вони повідомили ЗМІ) покинули місця своєї дислокації всупереч нормам Угоди.

Зважаючи на викладене, члени Української асоціації міжнародного права розцінюють дії Російської Федерації як **акт агресії, що є міжнародним злочином**. Нагадуємо, що міжнародне право передбачає особливий режим міжнародної відповідальності держави, яка порушила імперативні норми загального міжнародного права, а особи, винуваті у вчиненні злочину агресії, несуть індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним правом.

Нехтування Російською Федерацією основними принципами міжнародного права неминуче призведе до значних політичних, економічних та військових втрат цієї в умовах сучасного глобального світу, дестабілізації ситуації не тільки у Східній Європі, але й усередині Росії. Використання Росією як приводу для військової агресії віртуального порушення колективних прав населення певного регіону чи регіонів України у майбутньому з великою ймовірністю стане прецедентом для аналогічного військового втручання у внутрішні справи інших держав з боку багатонаціональ-

ної РФ, та може бути використано іншими державами для втручання у справи Росії та підтримки сепаратистських рухів у її складових частинах.

Таким чином, дії Російської Федерації створюють правові підстави для реалізації Україною свого невід'ємного права на індивідуальну та колективну самооборону, закріпленого у статті 51 Статуту ООН. Доцільним є проведення керівництвом України термінових консультацій із державами, які потенційно готові стати пліч-о-пліч з Україною для відбиття зовнішньої агресії. З огляду на численні порушення Російською Федерацією багатосторонніх та двосторонніх договорів, Україна також має право зупинити виконання будь-яких своїх зобов'язань за двосторонніми договорами з Росією, зокрема щодо тимчасового базування Чорноморського Флоту Російської Федерації на території України.

Політика Російської Федерації щодо України руйнує не лише двосторонню міжнародно-правову базу. Вона становить загрозу загальній системі міжнародного права, захист якої є спільною справою юристів-міжнародників в усьому світі.

Міжнародне право було та залишається інструментом мирного вирішення суперечок між державами. Будь-яке втручання однієї держави у внутрішні справи іншої є неприпустимим і має бути засуджене міжнародним співтовариством.

Президентська Рада Української асоціації міжнародного права

Підписали, зокрема:

Голова Президентської Ради Української Асоціації міжнародного права, професор, член-кореспондент АПрН України О.В. ЗАДОРЖНИЙ

доктор юридичних наук, професор М.О. БАЙМУРАТОВ

доктор права, професор І.Г. БІЛАС

доктор юридичних наук, професор О.М. БІРЮКОВ

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України М.В. БУРОМЕНСЬКИЙ

суддя ЄСПЛ у відставці, доктор юридичних наук, професор В.Г. БУТКЕВИЧ

доктор юридичних наук, доцент О.В. БУТКЕВИЧ

доктор юридичних наук, професор В.А. ВАСИЛЕНКО

доктор права, професор Г.Г. ДІНІС

2-й віце-президент Комітету проти тортур Ради Європи, кандидат юридичних наук, доцент М.М. ГНАТОВСЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України А.С. ДОВГЕРТ

доктор юридичних наук, професор В.І. КИСІЛЬ

доктор права, доцент С.Ю. КОЗ'ЯКОВ

доктор права, доцент Д.І. КУЛЕБА

доктор юридичних наук, доцент М.О. МЕДВЕДЄВА

доктор юридичних наук, професор В.В. МИЦИК

доктор юридичних наук, професор В.І. МУРАВЬОВ

доктор права, професор М.І. ПАШКОВСЬКИЙ

доктор права, професор В.М. РЕПЕЦЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор Л.Д. ТИМЧЕНКО

А також інші 128 членів УАМП - кандидатів та докторів юридичних наук - спеціалістів з міжнародного права

Обращение

Украинской ассоциации международного права к гражданам Украины и России, братским народам соседних государств, с которыми нас объединяют семейные и исторические связи, а также ко всему международному сообществу

1 марта 2014 года в 17.21 по киевскому времени Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации единогласно поддержал обращение Президента В.В. Путина о введении «ограниченного военного контингента» вооруженных сил России на территорию Украины.

Это решение было принято в нарушение Устава ООН, Декларации о принципах международного права 1970 года, Хельсинского заключительного акта СБСЕ 1975 года, Договора о дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Украиной 1997 года, а также целого ряда других международных договоров. В то же время демонстративный отказ Российской Федерации от предварительных консультаций с Украиной и государствами-гарантами ее территориальной целостности (Великобританией, США, Францией и Китаем) являются показательным пренебрежением своими международно-правовыми обязательствами, закрепленными в Будапештском меморандуме 1994 года.

Принимая решение о применении вооруженных сил на территории независимого суверенного государства, одного из основателей ООН, Совет Федерации ФС РФ искажил содержание норм международного права, касающихся ситуаций, когда защита прав и законных интересов собственных граждан, которые пребывают за пределами территории своего государства, требует военного вмешательства государства их гражданства. Согласно Конституции Украины и соответствующим нормам международного права Автономная Республика Крым является неотъемлемой частью Украины и одной из административно-территориальных единиц государства Украина. Подчеркиваем, что ни одна надлежащим образом уполномоченная национальная, иностранная или международная институция не заявляла о нарушении на территории Украины (в частности, в Автономной Республике Крым) прав человека, что требовало бы вмешательства какого-либо международного субъекта или международного сообщества. Таким образом, обращение самозванных руководителей одной из административных единиц Украины – Автономной Республики Крым к российским властям с призывом предоставить военную помощь является противоправным, а любые решения, принятые на основании этого обращения – ничтожными.

Применяя принцип добросовестного толкования международных договоров, констатируем существенное нарушение положений Соглашения между Украиной и Российской Федерацией о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 8 августа 1997 года (действие которого было продлено в апреле 2010 года), в частности пункта 1 статьи 6, где определено, что воинские формирования Черноморского флота РФ «осуществляют свою деятельность в местах дислокации в соответствии с законодательством Российской Федерации, уважают суверенитет Украины, соблюдают ее законодательство и не допускают вмешательства во внутренние дела Украины». Нарушен также и пункт 2 статьи 8, в соответствии с которым воинские формирования Черноморского флота РФ «проводят учения и другие мероприятия боевой и оперативной подготовки в пределах учебных центров, полигонов, позиционных районов и районов рассредоточения, стрельбищ и, кроме запретных зон, в отведенных зонах воздушного пространства по согласованию с компетентными органами Украины». Насколько нам известно, такого согласования с компетентными органами Украины со стороны соответствующих органов РФ не было. Однако российские военные (о своем гражданстве они сообщили СМИ) покинули места своей дислокации в нарушение норм Соглашения.

Принимая во внимание изложенное, члены Украинской ассоциации международного права оценивают действия Российской Федерации как акт агрессии, что является международным преступлением. Напоминаем, что международное право предусматривает особый режим международной ответственности государства, которое нарушает императивные нормы общего международного права, а лица, виновные в совершении преступления агрессии несут индивидуальную уголовную ответственность по международному праву.

Пренебрежение Российской Федерацией основными принципами международного права неизбежно приведет к серьезным политическим, экономическим, военным потерям в условиях современного глобального мира, к дестабилизации ситуации не только в Восточной Европе, но и внутри России. Использование Россией как повода к военной агрессии виртуального нарушения кол-

лективных прав населения определенного региона или регионов Украины в будущем с большой вероятностью станет прецедентом для аналогичного военного вмешательства во внутренние дела других государств со стороны многонациональной Российской Федерации, и может быть использовано другими государствами для вмешательства во внутренние дела России и поддержки сепаратистских движений в ее отдельных регионах.

Таким образом, действия Российской Федерации создают правовые основания для реализации Украиной своего неотъемлемого права на индивидуальную и коллективную самооборону, которое закреплено в статье 51 Устава ООН. Необходимым является проведение руководством Украины срочных консультаций с государствами, которые потенциально готовы стать с Украиной плечом к плечу для отражения внешней агрессии. Принимая во внимание многочисленные нарушения Российской Федерацией многосторонних и двусторонних договоров, Украина также имеет право остановить выполнение любых своих обязательств по двусторонним договорам с Россией, в частности относительно временного размещения Черноморского Флота Российской Федерации на территории Украины.

Политика Российской Федерации по отношению к Украине разрушает не только двустороннюю международно-правовую базу. Она угрожает общей системе международного права, защита которой – общее дело юристов-международников всего мира.

Международное право есть и остается инструментом мирного разрешения споров между государствами. Любое вмешательство одного государства во внутренние дела другого является недопустимым и должно быть осуждено международным сообществом.

Президентский Совет Украинской ассоциации международного права

Подписали, в частности:

Председатель Президентского Совета Украинской Ассоциации международного права, профессор, член-корреспондент АПрН Украины А.В. ЗАДОРЖНИЙ

доктор юридических наук, профессор М.О. БАЙМУРАТОВ

доктор права, профессор И.Г. БИЛАС

доктор юридических наук, профессор О.М. БИРЮКОВ

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент АПрН Украины М.В. БУРОМЕНСКИЙ

судья ЄСПЧ в отставке, доктор юридических наук, профессор В.Г. БУТКЕВИЧ

доктор юридических наук, доцент О.В. БУТКЕВИЧ

доктор юридических наук, профессор В.А. ВАСИЛЕНКО

доктор права, профессор Г.Г. ДИНИС

2-й вице-президент Комитета против пыток Совета Европы, кандидат юридических наук, доцент М.М. ГНАТОВСКИЙ

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент АПрН Украины А.С. ДОВГЕРТ

доктор юридических наук, профессор В.И. КИСИЛЬ

доктор права, доцент С.Ю. КОЗЬЯКОВ

доктор права, доцент Д.И. КУЛЕБА

доктор юридических наук, доцент М.А. МЕДВЕДЕВА

доктор юридических наук, профессор В.В. МИЦИК

доктор юридических наук, профессор В.И. МУРАВЬЕВ

доктор права, профессор Н.И. ПАШКОВСКИЙ

доктор права, профессор В.Н. РЕПЕЦКИЙ

доктор юридических наук, профессор Л.Д. ТИМЧЕНКО

А также другие 128 членов УАМП – кандидатов и докторов юридических наук – специалистов по международному праву.

**Appeal
of the Ukrainian Association of International Law to the people of Ukraine, the Russian
Federation and the fraternal people of the neighboring States with whom we share close family ties
and historical connections, as well as the international community as a whole**

On 1 March 2014 at 17.21 (Kyiv time), the Council of the Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation (the Council of the Federation) unanimously supported the appeal of the President of the Russian Federation, Mr. Vladimir Putin, on sending a "limited contingent of military troops" of the armed forces of the Russian Federation into the territory of Ukraine.

This decision was taken in breach of the United Nations Charter, the Declaration of Principles of International Law of 1970, the Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe of 1975, the Agreement of Friendship and Cooperation between the Russian Federation and Ukraine of 1997, and multiple other international treaties. At the same time, the refusal of the Russian Federation to conduct preliminary consultations with Ukraine and the guarantor States of its territorial integrity (United Kingdom, United States, France and China) reveals a blatant disregard for its obligations under international law as secured in the Budapest Memorandum of 1994.

While making a decision to bring armed forces into the territory of an independent sovereign State and one of the founders of the United Nations, the Council of the Federation distorted the meaning of international law norms relating to the protection of the rights and legitimate interests of citizens located outside the territory of their State and where a military intervention by their nationality State is justified. In accordance with the Constitution of Ukraine and relevant norms of international law, the Autonomous Republic of Crimea is an integral part of Ukraine and one of the administrative-territorial units of Ukraine. We would like to stress that no duly authorized national, foreign or international institution has declared any violation of human rights on the territory of Ukraine, or specifically in the Autonomous Republic of Crimea, which would have required the intervention of any subject of international law or the international community. Thus, the appeal by the self-proclaimed heads of one of the administrative units of Ukraine – the Autonomous Republic of Crimea to the Russian Government requesting military help is unlawful, and any decisions taken based upon it are void.

In light also of the principle of good faith in the interpretation of treaties, we claim a material breach of the Agreement between Russia and Ukraine on the Status and Conditions of the Presence of the Russian Black Sea Fleet on the Territory of Ukraine signed on the 8th of August 1997 (the force of which was extended in April 2010), in particular, Article 6, paragraph 1 of the Agreement stating that military forces of the BSF of the Russian Federation "operate in areas of stationing in strict accordance with the national legislation of the Russian Federation in respect to the sovereignty of Ukraine, observing its laws and refraining from interference in the internal affairs of Ukraine". Article 8, paragraph 2, under which military forces of the Russian BSF may "carry out military exercises and other training operations within the educational centres, landfills, position and dispersal areas, shooting ranges and, except for prohibited areas, in the designated airspace areas with the concurrence of the competent authorities of Ukraine", has also been breached. According to the information we possess, no such agreement with the competent authorities of Ukraine has been reached by the relevant authorities of the Russian Federation. However, Russian troops – which confirmed their own citizenship to the media – have left their adopted position in violation of the Agreement.

Therefore, members of the Ukrainian Association of International Law regard the actions of the Russian Federation as an act of aggression and consider it to be a crime under international law. We call to your attention that under international law, any State which has violated peremptory rules of general international law incurs international responsibility. Moreover, those persons responsible for committing a crime of aggression can incur individual criminal responsibility under international law.

The neglect of fundamental principles of international law by the Russian Federation will inevitably lead to significant political, economic and military setbacks in our globalized world, as well as to the disruption of the situation both in Eastern Europe and within the Russian Federation. The Russian Federation is invoking the imaginary breach of collective rights of communities in Ukraine and the region as an excuse for military aggression. This approach is very likely to be applied in further cases of military intrusion in the internal affairs of other States of the multinational Russian Federation. This scenario can also be

exploited by other States for intervention into Russia's own affairs and support for separatist movements within its component regions.

Therefore, the actions of the Russian Federation provide legal grounds for Ukraine to have recourse to its inherent right to individual or collective self-defense, as set out in Article 51 of the UN Charter. It seems reasonable for the Ukrainian government to urgently hold consultations with States that could stand by Ukraine's side in order to balance out the external aggression. Taking into account the numerous violations of multilateral and bilateral treaties by the Russian Federation, Ukraine is also entitled to provisionally cease the fulfillment of any of its obligations under bipartite treaties with Russia, including the agreement on temporarily basing the Black Sea Fleet of the Russian Federation on the territory of Ukraine.

The policy of the Russian Federation towards Ukraine is undermining the international legal framework, along with their bilateral relationship. It threatens the overall system of international law that has to be protected by international lawyers worldwide.

International law has always been and shall remain a tool and a forum for the peaceful settlement of disputes between States. Any kind of intervention by one State in another's internal affairs is unacceptable and must be condemned by the global community.

President's Council of the Ukrainian Association of International Law

Signed by:

Head of the Presidential Council of Ukrainian Association of International Law, Professor, corresponding member of the Ukrainian Academy of Law A. ZADOROZHNY

Doctor of Law, Professor M. BAIMURATOV

Doctor of Law, Professor I. BILAS

Doctor of Law, Professor A. BIRIUKOV

Doctor of Law, professor, corresponding member of the Academy of Law of Ukraine M. BUROMENSKY

Judge of ECHR (retired), Doctor of Law, Professor V. BUTKEVYCH

Doctor of Law, Associate Professor O. BUTKEVYCH

Doctor of Law, Professor V. VASYLENKO

Doctor of Law, Professor G. DINIS

2nd Vice-President of CPT, PhD in Law, Associate Professor M. GNATOVSKY

Doctor of Law, Professor, corresponding member of the Academy of Law of Ukraine A. DOVHERT

Doctor of Law, Professor V. KYSIL

Doctor of Law, Associate Professor S. KOZJAKOV

Doctor of Law, Associate Professor D. KULEBA

Doctor of Law, Associate Professor M. MEDVEDEVA

Doctor of Law, Professor V. MYTSYK

Doctor of Law, Professor V. MURAV'YOV

Doctor of Law, Professor N. PASHKOVSKY

Doctor of Law, Professor V. REPETSKY

Doctor of Law, Professor L. TYMCHENKO

And other 128 members of UAIL - PhDs and Doctors of International Law

Appel

de l'Association ukrainienne de droit international à la population de l'Ukraine, à la Fédération de Russie, aux peuples frères des Etats voisins avec lesquels nous partageons les liens familiaux et historiques, ainsi qu'à la communauté internationale dans son ensemble

Le 1er Mars 2014, à 17h21 (heure de Kiev), le Conseil de la Fédération de l'Assemblée fédérale de la Fédération de Russie (le Conseil de la Fédération) a unanimement soutenu l'appel du Président de la Fédération de Russie, M. Vladimir Poutine, à propos de l'envoi d'un "contingent limité de troupes militaires" des forces armées de la Fédération de Russie sur le territoire de l'Ukraine.

Cette décision a été prise en violation de la Charte des Nations Unies, de la Déclaration de principes du droit international de 1970, de l' Acte final d'Helsinki de la Conférence sur la sécurité et la coopération en Europe de 1975, de l' Accord d'amitié et de coopération entre la Fédération de Russie et l'Ukraine de 1997, et de plusieurs autres traités internationaux. En même temps, le refus de la Fédération de Russie de mener des consultations préliminaires avec l'Ukraine et les Etats garants de son intégrité territoriale (le Royaume-Uni, les Etats-Unis, la France et la Chine) révèle un mépris flagrant de ses obligations en vertu du droit international garanti par la Mémoire de Budapest de 1994.

En prenant la décision d'envoyer des forces armées sur le territoire d'un État souverain et indépendant, qui plus est un État -fondateur de l'Organisation des Nations Unies, le Conseil de la Fédération a dénaturé le sens des normes de droit international qui justifient les situations où l'intervention militaire avec le but de protection des droits et intérêts légitimes des citoyens situés hors du territoire de leur Etat, est justifié. Conformément à la Constitution de l'Ukraine et aux normes pertinentes du droit international, la République autonome de Crimée est une partie intégrante de l'Ukraine et l'une des unités administratives de l'Ukraine. Nous tenons à souligner qu'aucune violation des droits de l'homme sur le territoire de l'Ukraine, ou plus précisément dans la République autonome de Crimée, n'a été rapportée par une institution nationale, étrangère ou internationale, dûment agréé, ce qui aurait pu provoquer la nécessité de l'intervention de la part de quelque sujet de droit international ou de la communauté internationale. Ainsi, un appel lancé par les chefs autoproclamés de l'une des unités administratives de l'Ukraine - la République autonome de Crimée - au gouvernement russe demandant de l'aide militaire est illégale et les décisions prises sur la base de cet appel sont nulles.

Compte tenu également du principe de bonne foi dans l'interprétation des traités, nous revendiquons une violation substantielle de l'accord entre la Russie et l'Ukraine sur le statut et les conditions de la présence de la flotte russe de la mer Noire sur le territoire de l'Ukraine signé le 8 Août 1997 (dont la validité a été prolongé en Avril 2010), en particulier, l'article 6, paragraphe 1 de l'accord indiquant que les forces militaires de la flotte russe de la mer Noire de la Fédération de Russie "opèrent dans des zones de stationnement en stricte conformité avec la législation nationale de la Fédération de Russie à l'égard de la souveraineté de l'Ukraine, en observant ses lois et s'abstenant de toute ingérence dans les affaires intérieures de l'Ukraine". L'article 8, paragraphe 2, en vertu duquel les forces militaires de la flotte russe de la mer Noire peuvent «effectuer des exercices militaires et autres actions de formation à l'intérieur des centres éducatifs, décharges, de zones de position et dispersion, de stands de tir et, à l'exception des zones interdites, dans les zones de l'espace aérien définies avec l'accord des autorités compétentes de l'Ukraine" a également été violé. Selon les informations que nous possédons, aucun accord avec les autorités compétentes de l'Ukraine n'a pas été atteint par les autorités compétentes de la Fédération de Russie. Cependant, les troupes russes - qui ont confirmé leur citoyenneté aux médias - ont quitté leur position en violation de l'accord.

Par conséquent, les membres de l'Association ukrainienne de droit international considèrent les actions de la Fédération de Russie comme un acte d'agression et considèrent qu'il s'agit d'un crime en vertu du droit international. Nous appelons votre attention qu'en vertu du droit international, tout État qui a violé les règles impératives du droit international général engage sa responsabilité internationale. En outre, les personnes responsables d'avoir commis un crime d'agression peuvent engager leur responsabilité pénale individuelle en vertu du droit international.

La négligence des principes fondamentaux du droit international par la Fédération de Russie va inévitablement conduire à des revers politiques, économiques et militaires importants dans notre monde globalisé, ainsi qu'à la déstabilisation de la situation en Europe de l'Est et dans la Fédération de Russie.

La Fédération de Russie invoque une violation imaginaire de droits collectifs des communautés en Ukraine et dans la région comme excuse pour justifier l'agression militaire. Cette approche est très susceptible d'être appliquée dans d'autres cas d'intrusion militaire dans les affaires intérieures d'autres États par la multinationale Fédération de Russie. Ce scénario peut aussi être exploité par d'autres États pour intervenir dans les affaires intérieures de la Russie et pour soutenir des mouvements séparatistes au sein des régions constitutives de la Russie.

Par conséquent, les actions de la Fédération de Russie fournissent les motifs juridiques nécessaires à l'Ukraine pour avoir recours à son droit inhérent à la défense légitime, individuelle ou collective, conformément à l'article 51 de la Charte des Nations Unies. Il semble raisonnable pour le gouvernement ukrainien de tenir d'urgence des consultations avec les États qui pourraient se tenir à côté de l'Ukraine afin d'équilibrer l'agression externe. Compte tenu des nombreuses violations des traités multilatéraux et bilatéraux de la Fédération de Russie, l'Ukraine a également le droit de cesser provisoirement l'exécution de toutes ses obligations en vertu des traités bipartites avec la Russie, y compris l'accord sur le stationnement temporaire de la Flotte de la mer Noire de la Fédération de Russie sur le territoire de l'Ukraine.

La politique de la Fédération de Russie envers l'Ukraine porte atteinte au cadre juridique international, ainsi qu'à leur relation bilatérale. Elle menace l'ensemble du système de droit international qui doit être protégé par les juristes internationaux dans le monde entier.

Le droit international a toujours été et doit rester un outil et un forum pour le règlement pacifique des différends entre États. Tout type d'intervention d'un Etat dans les affaires intérieures d'un autre est inacceptable et doit être condamnée par la communauté internationale .

Conseil du président de l'Association ukrainienne de droit international

Signé par:

Chef du Conseil de la Présidence de l'Association ukrainienne de droit international, professeur, membre correspondant de l'Académie ukrainienne de droit A. ZADOROZHNY

Docteur en droit, Professeur M. BAIMURATOV

Docteur en droit, Professeur I. BILAS

Docteur en droit, Professeur A. BIRIUKOV

Docteur en droit, professeur, membre correspondant de l'Académie de droit de l'Ukraine M. BUROMENSKY

Juge de la CEDH (à la retraite), docteur en droit, professeur V. BUTKEVYCH

Docteur en droit, Professeur O. BUTKEVYCH

Docteur en droit, Professeur V. VASYLENKO

Docteur en droit, Professeur G. DINIS

2e vice-président de la Comité contre la torture du conseil de l'Europe, Docteur en Droit, Professeur agrégé M. GNATOVSKY

Docteur en droit, professeur, membre correspondant de l'Académie de droit de l'Ukraine A. DOVHERT

Docteur en droit, Professeur V. QYZY

Docteur en droit, Professeur S. KOZJAKOV

Docteur en droit, Professeur D. KULEBA

Docteur en droit, Professeur agrégé M. MEDVEDEV

Docteur en droit, Professeur V. MITSIK

Docteur en droit, Professeur V. MURAV'YOV

Docteur en droit, Professeur N. PASHKOVSKY

Docteur en droit, Professeur V. REPETSKY

Docteur en droit, Professeur L. TYMCHENKO

Et autres 128 membres de l'Association ukrainienne de droit international - doctorants et docteurs de la loi international

**Aufruf
der Ukrainischen Assoziation für Völkerrecht an Bürger der Ukraine und Bürger Russlands,
diese brüderlich-familiäre und geschichtlich miteinander verbundene Völker,
sowie an die internationale Gemeinschaft**

Am 1. März 2014 um 17:21 (Kyjiwer Zeit) hat der Föderationsrat der Föderalen Versammlung der Russischen Föderation einstimmig den Appell des Präsidenten Wladimir Putin zur Entsendung eines „begrenzten Militärkontingents“ russischer Streitkräfte auf das Territorium der Ukraine unterstützt.

Diese Entscheidung hat gegen die Prinzipien folgender Verträge verstoßen:

- Charta der Vereinten Nationen, die Erklärung über die Grundsätze des Völkerrechts betreffend freundschaftliche Beziehungen und Zusammenarbeit unter den Staaten in Übereinstimmung mit der Charta der Vereinten Nationen von 1970; KSZE-Schlussakte von Helsinki von 1975; Vertrag über Freundschaft und Zusammenarbeit zwischen der Russischen Föderation und der Ukraine von 1997; sowie eine Reihe anderer internationaler Verträge. Gleichzeitig zeigt die offensichtlich ablehnende Haltung Russlands gegenüber Gesprächen mit der Ukraine sowie anderen Staaten, die als Garanten für die territoriale Souveränität der Ukraine stehen (Großbritannien, USA, Frankreich, China), dass Russland als Staat seine völkerrechtlichen Verpflichtungen, die im Budapester Memorandum von 1994 verankert sind, vernachlässigt.

Herr Putin erklärt die Entsendung von Militäreinheiten auf das Territorium der Ukraine mit der Notwendigkeit, Bürger Russlands und die russischsprachige Bevölkerung der Ukraine vor Grundrechtsverletzungen seitens ukrainischer Ultranationalisten zu beschützen. Mit der Unterstützung dieses Appells von Herrn Putin hat der Föderationsrat einen Versuch der Verfälschung der Grundsätze völkerrechtlicher Normen akzeptiert: die Verletzung der Grundrechte der Bürger Russlands und der russischsprachigen Bevölkerung auf dem Territorium der Ukraine sind unbekannt, keine der sich auf Menschenrechtsverletzungen spezialisierten Organisationen hat Menschenrechtsverletzungen auf dem Territorium der Ukraine bisher feststellen können [hier sind die sich immer wieder wiederholenden Fälle der Verletzung des Rechtes auf die friedliche Versammlung, die in Russland systematisch stattfinden, zu erwähnen; außerdem ist es zu erwähnen, dass die durch die abgetretene Janukowytsch-Regierung angeführten Polizeivertreter im unberechtigten Kampf gegen friedlichen Demonstranten von Maidan gegen elementare Menschenrechte verstoßen haben und der Ex-Präsident Janukowytsch befindet sich momentan offiziell in Russland]. Es gibt also keinen Grund, der den Eingriff eines internationalen Subjektes [in diesem Fall Russlands] auf das Territorium der Ukraine erklären könnte. Der Appell des selbsterklärten Leiters des Ministerrates der Krym, Herrn Sergij Aksonov, an Herrn Putin zur Entsendung der Militärhilfe auf das Territorium der Krym ist ebenso gegenstandslos und rechtswidrig. So sind auch jegliche Handlungen, die aufgrund dieses Appells stattgefunden haben oder werden, einzustufen. Gemäß der Verfassung der Ukraine und der völkerrechtlichen Normen ist die Autonome Republik Krym ein Teil der Ukraine und einer der administrativ-territorialen Einheiten des ukrainischen Staates.

Wir kündigen außerdem an, dass die Russische Föderation gegen den "Vertrag zwischen der Ukraine und der Russischen Föderation über den Status und die Bedingungen der Stationierung der Flotte der Russischen Föderation auf dem Territorium der Ukraine" vom 8. August 1997 verstößt. Gegen folgende Punkte wird verstoßen:

Punkt 1 des 6. Artikels: "Die Militäreinheiten der Flotte dürfen ihre Tätigkeit in den Orten, die sich im Rahmen der Gesetzgebung der Russischen Föderation befinden, durchführen; sie respektieren die Souveränität der Ukraine, agieren im Rahmen der Ukrainischen Gesetzgebung und untersagen die Einmischung in die internen Angelegenheiten des Staates Ukraine".

Punkt 2 des 8. Artikels: "Die Militäreinheiten der Flotte führen verschiedene Übungsoperationen innerhalb der Lernzentren, Polygonen, Positionsgebieten, Schießanlagen und eingeteilten Luftgebieten durch. Die Übungsoperationen sind zuerst mit den dafür zuständigen Institutionen der Ukraine abzuklären".

Es gab keine Ankündigungen der Übungsoperationen auf dem zivilen Territorium der Krym mit der Ukraine, trotzdem laufen die voll bewaffneten Soldaten, die sich als Russen den Medien vorstellen, in den Städten der Krym.

Wir haben die oben beschriebenen Fakten sorgfältig abgewogen und schätzen somit die Handlungen der Russischen Föderation als offensichtliche Aggression und internationales Verbrechen ein. Wir möcht-

en an dieser Stelle betonen, dass das Völkerrecht eine besondere Art der Verantwortung vor der internationalen Gemeinschaft für solche Fälle vorsieht. Die Personen, die sich an Entscheidungen solcher Art beteiligen, tragen die völkerrechtliche Verantwortung dafür persönlich.

Die Vernachlässigung der Hauptprinzipien des Völkerrechtes seitens der Russischen Föderation wird zweifellos unter den Bedingungen der globalisierten Welt zu ernsthaften politischen, wirtschaftlichen und militärischen Verlusten führen. Es wird eine Destabilisierung nicht nur in Osteuropa, sondern auch innerhalb Russlands zur Folge haben. Außerdem kann die Verfälschung der oben beschriebenen Grundsätze der Interessen Russlands und die angebliche Verletzung der Grundrechte der russischsprachigen Bevölkerung als Präzedenzfall für weitere Eingriffe seitens der Russischen Föderation auf andere Territorien und Länder dienen. Die Ausnutzung und Umdeutung des Rechtes auf den Schutz der Bürger des eigenen Staates kann außerdem für die Unterstützung separatistischer Bewegungen durch andere Länder in Russland selbst benutzt werden.

Die aktuellen Handlungen der Russischen Föderation schaffen einen rechtlichen Grund für die Realisierung des Rechtes der ukrainischen Bürger auf den eigenen und kollektiven Schutz. Dieses Recht ist im Artikel 51 der Charta der Vereinten Nationen verankert. Es ist notwendig für die Ukraine, die Konsultationen mit den Staaten durchzuführen, die bereit wären, die Ukraine im Kampf gegen die offensichtliche Aggression zu unterstützen. Wenn man alle Verstöße gegen verschiedene Verträge seitens Russlands in Betracht nimmt, ist die Ukraine dafür berechtigt, ihre Verpflichtungen in den Verträgen mit Russland ebenso

abzubrechen, insbesondere die Verträge über die Stationierung der Flotte der Russischen Föderation auf dem Territorium der Ukraine.

Die Politik der Russischen Föderation die Ukraine gegenüber zerstört nicht nur die völkerrechtliche Basis, sie bringt das ganze System des Völkerrechtes in Gefahr. Juristen und insbesondere Völkerrechtsjuristen müssen sich dazu verpflichtet fühlen, gegen diese Gefahr zu kämpfen.

Völkerrecht ist das Instrument, jegliche Streite zwischen Staaten friedlich lösen zu können. Jegliche Einmischung eines Staates in die internen Angelegenheiten des anderen ist unzulässig und muss streng von der internationalen Gemeinschaft beurteilt werden.

Präsidentialrat der Ukrainischen Assoziation für Völkerrecht

**Apelo
da Associação Ucrâniana de Direito Internacional aos cidadãos da Ucrânia e da Rússia, aos povos
fraternos dos estados vizinhos, com quem partilhamos laços históricos e genealógicos, bem como
à comunidade internacional:**

No dia 1 de Março de 2014 às 17:21, hora de Kiev, o Conselho da Federação da Assembleia Federal da Federação da Rússia apoiou unanimemente o apelo do presidente Vladimir Putin que consistiu em lançar um "contingente militar limitado" das forças armadas russas no território da Ucrânia.

Esta decisão foi tomada em violação da Carta das Nações Unidas, Declaração sobre os Princípios do Direito Internacional de 1970, Acta Final de Helsínquia da OSCE de 1975, Tratado de Amizade e Cooperação entre a Federação Russa e a Ucrânia de 1997, bem como uma série de outros acordos internacionais. Ao mesmo tempo, a rejeição enfática pela Federação Russa de uma consulta prévia com a Ucrânia e os estados garantes da sua integridade territorial (Reino Unido, EUA, França e China) são indicativos de negligência das suas obrigações assumidas sob o direito internacional, e consagradas no Memorando de Budapeste de 1994.

Ao tomar a decisão respetiva ao uso das forças armadas no território de um Estado soberano e independente, um dos fundadores da Organização das Nações Unidas, o Conselho da Federação deturpou o conteúdo das normas do direito internacional relativas às situações em que a proteção dos direitos e interesses legítimos dos cidadãos que residem fora do território do Estado, requer intervenção militar do Estado da sua nacionalidade. De acordo com a Constituição da Ucrânia e a legislação internacional relevante, a República Autónoma da Crimeia é uma parte integrante da Ucrânia e uma das unidades territoriais administrativas do Estado ucraniano. Salientamos ainda que nenhuma instituição nacional, estrangeira ou internacional com competência devidamente atribuída alegou a existência de violação dos direitos humanos no território da Ucrânia (em particular, na República Autónoma da Crimeia), que exigisse a necessidade de intervenção de qualquer entidade internacional ou da comunidade internacional. Deste modo, o apelo dos líderes autoproclamados de uma das unidades territoriais administrativas da Ucrânia (República Autónoma da Crimeia) às autoridades russas pedindo o fornecimento de assistência militar é ilegal, e quaisquer decisões tomadas com base neste apelo são nulas.

Aplicando o princípio da boa-fé na interpretação dos tratados internacionais, constatamos a existência de consideráveis violações das disposições do Acordo entre a Ucrânia e a Federação Russa sobre o estatuto e as condições do estacionamento da frota do Mar Negro da Federação Russa no território da Ucrânia de 8 de Agosto de 1997 (prorrogado em Abril de 2010), em particular do ponto 1 do artigo 6, onde consta que as unidades militares da frota do Mar Negro da Federação Russa "operam em locais de destacamento determinados de acordo com a legislação da Federação Russa, respeitam a soberania da Ucrânia, tal como sua legislação interna e não assumem qualquer ingerência nos assuntos internos da Ucrânia." Foi igualmente violado o ponto 2 do artigo 8, de acordo com o qual as unidades militares da frota do Mar Negro da Federação Russa "realizam exercícios militares e outras manobras de treinamento estratégico ou de combate dentro dos centros de formação, aterros, áreas de posicionamento e áreas de dispersão, campos de tiro e com exceção das áreas proibidas, em áreas do espaço aéreo destinadas em coordenação com as autoridades competentes da Ucrânia". Podemos afirmar que não existiu qualquer coordenação das respetivas autoridades da Federação Russa com as autoridades competentes da Ucrânia. No entanto, os militares russos (eles deram informação sobre a sua nacionalidade aos meios de comunicação social) deixaram os seus locais de destacamento violando as disposições do Acordo.

Nesta perspetiva, os membros da Associação Ucrâniana de Direito Internacional consideram as ações da Federação Russa como um ato de agressão, sendo este considerado um crime internacional. Recordamos que o direito internacional prevê um regime especial de responsabilidade internacional de um Estado que viola as normas imperativas de direito internacional geral (*jus cogens*), e as pessoas culpadas de cometer o crime de agressão assumem responsabilidade criminal individual sob a lei internacional.

Negligência por parte da Federação Russa dos princípios fundamentais do direito internacional, inevitavelmente, irá provocar sérios prejuízos políticos, económicos e militares nas atuais circunstâncias do mundo globalizado, e desestabilizar a situação não apenas no Oriente da Europa, mas também dentro da própria Rússia. Utilização pela Rússia da violação ilusória dos direitos coletivos da população de uma determinada região ou regiões da Ucrânia como um pretexto para uma agressão militar, com grande

probabilidade poderá tornar-se no futuro num precedente para a ingerência militar semelhante nos assuntos internos de outros estados pela multinacional Federação Russa, e tanto poderá ser usado pelos outros estados para intervir nos assuntos internos da Rússia e apoiar movimentos separatistas nalgumas das suas regiões.

Deste modo, as ações da Federação Russa fornecem uma base legal à Ucrânia para a realização do seu direito inerente à legítima defesa individual ou coletiva, consagrado no artigo 51 da Carta das Nações Unidas. É necessária a realização de consultas urgentes pelas autoridades da Ucrânia com os estados potencialmente preparados para se por ombro a ombro com a Ucrânia com o objetivo de repelir a agressão externa. Tendo em conta as numerosas violações pela Federação Russa de acordos bilaterais e multilaterais, a Ucrânia igualmente tem o direito legítimo de deixar de cumprir qualquer das suas obrigações decorrentes de acordos bilaterais com a Rússia, em particular no que diz respeito ao estacionamento temporário da frota do Mar Negro da Federação Russa em território ucraniano.

A política da Federação da Rússia em relação à Ucrânia não destrói apenas o quadro jurídico internacional das relações bilaterais dos nossos estados. Mas também ameaça todo o sistema de direito internacional, a proteção do qual é uma causa comum para peritos de Direito Internacional em todo o mundo.

O direito internacional sempre foi e continua a ser um instrumento de solução pacífica de controvérsias entre estados. Qualquer ingerência de um estado nos assuntos internos de outro estado é inaceitável e deve ser condenada pela comunidade internacional.

Conselho Presidencial da Associação Ucraniana de Direito Internacional

Assinado por:

Chefe do Conselho Presidencial da Associação Ucraniana de Direito Internacional, Professor, Membro Correspondente da Academia Ucraniana de Direito A. ZADOROZHNY

Doutor em Direito, Professor M. BAIMURATOV

Doutor em Direito, Professor I. BILAS

Doutor em Direito, Professor A. BIRYUKOV

Doutor em Direito, Professor, Membro Correspondente da Academia Ucraniana de Direito M. BUROMENSKY
Juiz do Tribunal Europeu dos Direitos Humanos (aposentado), Doutor em Direito, Professor V. BUTKEVYCH

Doutor em Direito, Professor Associado O. BUTKEVYCH

Doutor em Direito, Professor V. VASYLENKO

Doutor em Direito, Professor G. DINIS

Segundo Vice-Presidente do Comité para a Prevenção da Tortura do Conselho da Europa, Doutor em Direito, Professor Associado M. GNATOVSKY

Doutor em Direito, Professor, Membro Correspondente da Academia Ucraniana de Direito A. DOVHERT

Doutor em Direito, Professor V. KYSIL

Doutor em Direito, Professor S. KOZJAKOV

Doutor em Direito, Professor D. KULEBA

Doutor em Direito, Professor Associado M. MEDVEDEVA

Doutor em Direito, Professor V. MITSIK

Doutor em Direito, Professor V. MURAV'YOV

Doutor em Direito, Professor N. PASHKOVSKY

Doutor em Direito, Professor V. REPETSKY

Doutor em Direito, Professor L. TYMCHENKO

E outros 128 membros da Associação Ucraniana de Direito Internacional - PhDs e doutores em Direito Internacional.

**Llamamiento
de la Asociación Ucraniana de Derecho Internacional a los pueblos de Ucrania y la Federación
Rusa, pueblos hermanos de los países vecinos, con quienes compartimos la familia y los lazos
históricos, así como a la comunidad internacional en general**

El 1 de marzo de 2014 a las 17.21 (hora de Kiev), el Consejo de la Federación de la Asamblea Federal de la Federación de Rusia (el Consejo de la Federación) apoyó por unanimidad la apelación del Presidente de la Federación de Rusia, Sr. Vladimir Putin, en el envío de un "contingente limitado de tropas militares" de las fuerzas armadas de la Federación de Rusia en el territorio de Ucrania.

Esta decisión fue tomada en violación de la Carta de las Naciones Unidas, la Declaración de Principios de Derecho Internacional de 1970, el Acta Final de Helsinki de la Conferencia sobre la Seguridad y la Cooperación en Europa de 1975, el Acuerdo de Amistad y Cooperación entre la Federación de Rusia y Ucrania de 1997, y varios otros tratados internacionales. Al mismo tiempo, la negativa de la Federación de Rusia para llevar a cabo las consultas preliminares con Ucrania y los Estados garantes de su integridad territorial (Reino Unido, Estados Unidos, Francia y China) revela un flagrante desprecio por sus obligaciones en virtud del derecho internacional, según lo establecido en el Memorándum de Budapest de 1994.

Al tomar una decisión de traer las fuerzas armadas en el territorio de un Estado soberano independiente y uno de los fundadores de las Naciones Unidas, el Consejo de la Federación ha distorsionado el significado de las normas de derecho internacional relativas a la protección de los derechos e intereses legítimos de los ciudadanos ubicados fuera del territorio de su Estado y donde una intervención militar de su Estado de nacionalidad podría justificarse. De conformidad con la Constitución de Ucrania y las normas pertinentes del derecho internacional, la República Autónoma de Crimea es una parte integrante de Ucrania y una de las unidades administrativa-territoriales de Ucrania. Nos gustaría hacer hincapié en que ninguna institución nacional, extranjero o internacional debidamente autorizado ha declarado ninguna violación de los derechos humanos en el territorio de Ucrania, o específicamente en la República Autónoma de Crimea, que habría requerido la intervención de ningún sujeto de derecho internacional o la comunidad internacional. Por lo tanto, el recurso presentado por los jefes autoproclamados de una de las unidades administrativas de Ucrania - la República Autónoma de Crimea al Gobierno ruso solicitando ayuda militar es ilegal, y cualesquiera decisiones tomados en base a ella son nulas.

Teniendo en cuenta también el principio de buena fe en la interpretación de los tratados, reivindicamos un incumplimiento sustancial del Acuerdo entre Rusia y Ucrania sobre el Estado y las Condiciones de la Presencia de la Flota Rusa del Mar Negro en el Territorio de Ucrania firmado el 8 de agosto de 1997 (la fuerza de la cual se amplió en abril de 2010), en particular, el Artículo 6, Apartado 1, del Acuerdo declarando que las fuerzas militares de la Flota del Mar Negro de la Federación de Rusia "operan en las zonas de estacionamiento en estricta conformidad con la legislación nacional de la Federación de Rusia con respeto a la soberanía de Ucrania, con la observación de sus leyes y abstención de la injerencia en los asuntos internos de Ucrania." El artículo 8, Apartado 2, en las que las fuerzas militares de la Flota del Mar Negro de la Federación de Rusia pueden "llevar a cabo ejercicios militares y otras actividades de formación dentro de las áreas de los centros educativos, polígonos sanitarios, áreas de posición y de dispersión, campos de tiro y, con excepción de las zonas prohibidas, en las áreas de espacio aéreo designadas con la anuencia de las autoridades competentes de Ucrania", también ha sido violada. Según la información que poseemos, tal acuerdo con las autoridades competentes de Ucrania no ha sido alcanzado por las autoridades competentes de la Federación de Rusia. Sin embargo, las tropas rusas - que confirmaron su propia ciudadanía a los medios de comunicación - han dejado su posición adoptada en violación del Acuerdo.

Por lo tanto, los miembros de la Asociación Ucraniana de Derecho Internacional consideran las acciones de la Federación de Rusia como un acto de agresión y consideran que es un crimen de derecho internacional. Reclamamos su atención sobre el hecho de que en el derecho internacional, cualquier Estado que haya violado las normas imperativas de derecho internacional general incurre en responsabilidad internacional. Por otra parte, las personas responsables de la comisión de un crimen de agresión pueden incurrir en responsabilidad penal individual en virtud del derecho internacional.

La negligencia en los principios fundamentales del derecho internacional por la Federación de Rusia conducirá inevitablemente a reveses políticos, económicos y militares importantes en nuestro mundo

globalizado, así como a la alteración de la situación tanto en Europa oriental, como en la Federación Rusa. La Federación de Rusia está invocando la infracción imaginaria de los derechos colectivos de las comunidades en Ucrania y la región como una excusa para la agresión militar. Este enfoque es muy probable que se aplique en otros casos de intromisión militar en los asuntos internos de otros Estados de la multinacional Federación de Rusia. Este escenario también puede ser aprovechado por otros Estados para la intervención en los asuntos propios de Rusia y el apoyo a los movimientos separatistas dentro de sus regiones componentes.

Por lo tanto, las acciones de la Federación de Rusia proporcionan fundamentos legales a Ucrania para recurrir a su derecho inmanente de legítima defensa, individual o colectiva, tal como se establece en el artículo 51 de la Carta de la ONU. Parece razonable que el gobierno de Ucrania con urgencia mantenga las consultas con los Estados que podrían estar al lado de Ucrania con el fin de equilibrar la agresión externa. Teniendo en cuenta las numerosas violaciones de los tratados multilaterales y bilaterales por parte de la Federación de Rusia, Ucrania también tiene derecho a cesar provisionalmente el cumplimiento de cualquiera de sus obligaciones bajo los tratados bipartitos con Rusia, incluido el Acuerdo sobre la presencia temporal de la Flota Rusa del Mar Negro en el territorio de Ucrania.

La política de la Federación de Rusia con respecto a Ucrania está socavando el marco jurídico internacional, así como su relación bilateral. Es una amenaza para el sistema general de derecho internacional que tiene que ser protegido por los juristas internacionales en todo el mundo. El derecho internacional siempre ha sido y seguirá siendo una herramienta y un foro para la resolución pacífica de las controversias entre los Estados. Cualquier tipo de intervención de un Estado en los asuntos internos de otros es inaceptable y debe ser condenado por la comunidad mundial.

El Consejo del Presidente de la Asociación Ucraniana de Derecho Internacional

Firmado por:

Jefe del Consejo Presidencial de la Asociación Ucraniana de Derecho Internacional, Profesor, miembro correspondiente de la Academia Ucraniana de Derecho A. ZADOROZHNY

Doctor en Derecho, Profesor M. BAIMURATOV

Doctor en Derecho, Profesor I. BILAS

Doctor en Derecho, Profesor A. BIRIUKOV

Doctor en Derecho, Profesor, miembro correspondiente de la Academia Ucraniana de Derecho M. BUROMENSKY

Juez del Tribunal Europeo de Derechos Humanos (retirado), Doctor en Derecho, Profesor V. BUTKEVYCH

Doctora en Derecho, Profesora adjunta O. BUTKEVYCH

Doctor en Derecho, Profesor V. VASYLENKO

Doctor en Derecho, Profesor G. DINIS

Segundo Vicepresidente del Comité contra la Tortura del Consejo de Europa, PhD en Derecho, Profesor adjunto M. GNATOVSKY

Doctor en Derecho, Profesor, miembro correspondiente de la Academia Ucraniana de Derecho A. DOVHERT

Doctor en Derecho, Profesor V. KYSIL

Doctor en Derecho, Profesor S. KOZJAKOV

Doctor en Derecho, Profesor D. KULEBA

Doctora en Derecho, Profesora adjunta M. MEDVEDEVA

Doctor en Derecho, Profesor V. MYTSYK

Doctor en Derecho, Profesor V. MURAV'YOV

Doctor en Derecho, Profesor N. PASHKOVSKY

Doctor en Derecho, Profesor V. REPETSKY

Doctor en Derecho, Profesor L. TYMCHENKO

Y otros 128 miembros de la Asociación Ucraniana de Derecho Internacional - PhDs y doctores de Derecho Internacional

Олександр Задорожній

Антон Кориневич

Олена Кучер

Правомірність залучення добровольчих загонів та формувань до збройної боротьби проти іноземної агресії

Стаття присвячена аналізу правомірних та законних механізмів залучення добровольчих загонів та формувань до участі у обороні держави від іноземної збройної агресії та військової інтервенції. У статті наводяться варіанти залучення добровольчих загонів та формувань до збройної боротьби з метою захисту суверенітету та територіальної цілісності України, які відповідають положенням національного законодавства України та міжнародному праву.

Ключові слова: добровольчі загони та формування, правомірність, агресія, інтервенція, суверенітет, територіальна цілісність

Стаття посвящена аналізу правомірних и законных механизмов вовлечения добровольческих отрядов и формирований в обороне государства от иностранной вооруженной агрессии и военной интервенции. В статье приводятся варианты вовлечения добровольческих отрядов и формирований для вооруженной борьбы с целью защиты суверенитета и территориальной целостности Украины, которые отвечают положениям национального законодательства Украины и международному праву.

Ключевые слова: добровольческие отряды и формирования, правомерность, агрессия, интервенция, суверенитет, территориальная целостность

The article is dedicated to the analysis of legal mechanisms of engaging members of militias or volunteer corps in national defense and fight against foreign aggression and military intervention. Five variants of how to use members of militias or volunteer corps to protect sovereignty and territorial integrity which are in compliance with national legislation of Ukraine and international law are being analyzed.

Key words: members of militias or volunteer corps, legality, aggression, intervention, sovereignty, territorial integrity

З давніх-давен під час іноземних військових вторгнень правителі та уряди держав вирішували залучати до захисту та оборони держави не лише регулярні збройні сили, а й добровольчі загони і формування. Таке рішення приймалося не лише через необхідність збільшити кількість власних військ, а й через те, що мотивація, моральний настрій та бажання захищати рідну землю серед добровольців зазвичай набагато більше, ніж у звичайних солдатів, і їх залучення до збройної боротьби може суттєво вплинути на здобуття воєнної переваги. Наприклад, саме активне залучення добровольців до лав збройних сил дозволило Радянському Союзу у роки Другої світової війни мати кількісну перевагу перед армією Німеччини більш ніж у п'ять разів, що, зрештою, незважаючи на технічну перевагу німецьких військових, і переламало хід війни. Не втратило актуальності залучення добровольців і сьогодні. Особливо багато роздумів і думок про це у суспільстві існує через небезпеку повноцінного військового вторгнення іноземних агресорів на територію України і доброволь-

УДК: 341.321

ЗАДОРОЖНІЙ Олександр Вікторович,

кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

КОРИНЕВИЧ Антон Олександрович,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© О. Задорожній, 2014

© А. Кориневич, 2014

© О. Кучер, 2014

КУЧЕР Олена Борисівна,

аспірант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ці багатьма розглядаються як інструмент підвищення боєздатності українських військ. Саме тому у цій статті ми проаналізуємо, у яких випадках і на яких засадах залучення добровольчих загонів і формувань до боротьби проти агресора відповідатиме положенням національного законодавства України та міжнародного права, тобто буде правомірним і законним. Особливо важливо провести такий юридичний аналіз в контексті останніх подій на Сході України, де діють багато таких загонів і формувань.

Питання правомірності створення та діяльності добровольчих загонів та формувань також гостро стоїть у зв'язку з тим, що стаття 260 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а стаття 263 Кримінального кодексу України криміналізує носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу, а також носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу.

Саме тому у цьому дослідженні ми спробували проаналізувати варіанти легалізації добровольчих загонів та формувань, за яких вони законно та правомірно матимуть право обороняти суверенітет і територіальну цілісність України.

Варіант № 1. Приєднання добровольчих загонів, формувань та підрозділів до Збройних Сил України в якості ополчення, добровольчих загонів або організованого руху опору

Це найкращий варіант. У такому випадку учасники добровольчих загонів та формувань отримують усі права і обов'язки особового складу Збройних Сил України за національним правом України та міжнародним гуманітарним правом, включаючи право носити та використовувати зброю відповідно до положень Статутів Збройних Сил України, надання правового статусу комбатанта (законного учасника воєнних дій) під час міжнародного збройного конфлікту і право на статус військовополоненого.

Для того, щоб учасники добровольчих загонів та формувань мали статус комбатанта, тобто були законними учасниками збройного конфлікту з точки зору міжнародного права, їх можна ввести до складу Збройних сил України як ополчення або добровольчі загони. Згідно із статтею 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (ДП I) [1] і статтею 4 Конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. (ЖК III) [2] (ці два міжнародні договори Україна ратифікувала) комбатантами вважаються особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, а також належать до ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

Тобто, включивши ополчення чи добровольчі загони до складу Збройних Сил України в якості окремих бойових одиниць, їхнім учасникам гарантується надання статусу комбатанта, а, отже, законне право боротися за Україну зі зброєю в руках.

Крім того, комбатанти, відповідно до положень статті 4 ЖК III і статті 44 ДП I, при потрапленні у полон до супротивника мають право на статус військовополоненого. Військовополонений не є злочинцем, військовий полон не є кримінальною відповідальністю, це захід щодо обмеження участі комбатанта у подальших воєнних діях. Статус військовополоненого надає особі багато прав та гарантій щодо його особистої недоторканності, тому члени добровольчих загонів та формувань, які увійдуть до складу Збройних Сил України і матимуть статус комбатанта, матимуть також право на статус військовополоненого, що позитивно вплине на їхню подальшу долю.

Таким чином, у випадку приєднання добровольчих загонів та формувань до Збройних Сил України в якості ополчення, добровольчих загонів або організованого руху опору його учасники отримують усі права і обов'язки особового складу Збройних Сил України за національним правом України та міжнародним гуманітарним правом, включаючи право носити та використовувати зброю відповідно до положень Статутів Збройних Сил України, надання правового статусу комбатанта (законного учасника воєнних дій) під час міжнародного збройного конфлікту і право на статус військовополоненого.

Варіант № 2. Створення ополчень та добровольчих загонів як «інших військових формувань» за національним законодавством України та їхній статус за міжнародним правом

В контексті легалізації добровольчих загонів та підрозділів як «інших військових формувань» варто зазначити наступне.

Право на здійснення територіальної оборони України згідно статті 18 Закону України «Про оборону України» [3] передбачає таке здійснення іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, в межах своїх повноважень.

Закон України «Про оборону України» не містить поняття «агресія», яке використовується в сучасному міжнародному праві¹. В тексті даного закону міститься поняття «збройна агресія». Тим не менш, право на відсіч «збройній агресії» також належить іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, за наявності відповідного рішення Президента України про їхню загальну або часткову мобілізацію, що передбачено статтею 4 Закону України «Про оборону України».

Закон України «Про оборону України» не регламентує питання утворення вищевказаних «інших військових формувань». В законі наявні виключно їхні завдання, передбачені статтею 12 Закону, серед яких – необхідність узгодження їхніх дій та програм розвитку з Генеральним штабом Збройних Сил України.

Закон України «Про Збройні Сили України» [4] також не регламентує питання, пов'язані з «іншими військовими формуваннями». Єдина норма, що міститься в даному Законі і має стосунок до цього питання – стаття 7 – передбачає, що «в особливий період керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями Президент України може здійснювати через ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб України».

Таким чином, можна зробити висновок про те, що чинне законодавство України належним чином не регламентує процесуальні питання утворення «інших військових формувань». Єдиний аспект, який можна чітко прослідкувати, – необхідність координації їхніх дій з Генеральним штабом Збройних Сил України. Відповідно, в разі приєднання добровольчих загонів та формувань до Збройних Сил України (як запропоновано у першому варіанті), питання координації не виникає взагалі, адже в такому випадку добровольчі загоони та формування будуть невід'ємною частиною Збройних Сил України і виконуватимуть військові накази, а у випадку створення добровольчих загонів та формувань як «інших військових формувань», питання координації буде вирішуватися між керівництвом Руху опору та керівництвом Збройних Сил України та / або Президентом України – Верховним Головнокомандувачем в двосторонньому порядку.

За змістом статті 4 ЖК III до комбатантів – членів особового складу збройних сил прирівнюються декілька категорій осіб, які так само мають право на отримання статусу військовополоненого. До однієї з таких категорій відносяться члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загоони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- c) вони носять зброю відкрито;
- d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни (дотримуються норм міжнародного гуманітарного права).

Тобто, якщо ополчення, добровольчі загоони та організовані добровольчі формування відповідатимуть наведеним вище критеріям та за національним правом будуть легалізовані як «інші військові формування», їхні члени матимуть статус комбатанта – законного учасника воєнних дій та право на статус військовополоненого і без включення цих ополчень, добровольчих загонів та організованих добровольчих формувань до складу Збройних Сил України.

Таким чином, надання добровольчим загонам та формуванням статусу «іншого військового формування, утвореного відповідно до законів України» та врегулювання його співпраці з Генеральним Штабом Збройних Сил України є можливим варіантом легалізації їхньої діяльності. Відповідно до положень міжнародного гуманітарного права, учасники таких організованих та утво-

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14.12.1974 р., Резолюція в Кампалі щодо внесення поправок до Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 2010 р.

рених відповідно до законів України добровольчих загонів та формувань матимуть правовий статус комбатанта (законного учасника воєнних дій) під час міжнародного збройного конфлікту і право на статус військовополоненого.

Варіант № 3. Включення добровольчих загонів та формувань до складу міліції

Стаття 6 Закону України «Про міліцію» [5] регламентує право міліції для виконання покладених на неї завдань залучати громадян за їх згодою до співробітництва у порядку, встановленому законами, що регулюють профілактичну та оперативно-розшукову діяльність (при цьому примусове залучення громадян до співробітництва з міліцією забороняється). На основі цього положення спеціальні підрозділи міліції вже створюються у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Одеській, Миколаївській та інших областях України. Таким чином, залучення добровольчих загонів та формувань до складу міліції також легалізує їх як законні формування. При цьому, необхідно зауважити, що Закон України «Про міліцію» не передбачає залучення міліції до оборони держави, тому видається доцільним внести відповідну поправку до цього закону.

Варіант № 4. Створення громадянських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону

Ще одним варіантом легалізації діяльності добровольчих загонів та формувань є створення на їх основі громадянських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону. Створення та діяльність таких формувань регулюються Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [6]. Відповідні громадянські формування підпорядковуються і координуються місцевими державними адміністраціями і органами місцевого самоврядування. Завданням таких формувань є допомога міліції та Державній прикордонній службі у виконанні їхніх функцій. Такі формування мають право застосувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії, але їм забороняється під час виконання своїх обов'язків з охорони громадського порядку і державного кордону використовувати холодну та вогнепальну зброю, в тому числі мисливську, яка згідно з чинним законодавством перебуває в їх особистому користуванні.

Варіант № 5. Створення загонів територіальної оборони

Варіантом легалізації діяльності добровольчих загонів та формувань також є створення на їх основі загонів територіальної оборони відповідно до положень статті 18 Закону України «Про оборону України» та Указу Президента України «Про затвердження Положення про територіальну оборону» [7]. Проте стаття 18 Закону України «Про оборону України» не визначає конкретних механізмів здійснення та забезпечення територіальної оборони, а Положення про територіальну оборону є секретним і проходить під грифом «Не для друку». Загони територіальної оборони вже створили у деяких областях України, координують їх створення місцеві державні адміністрації. На жаль, ми не можемо повноцінно проаналізувати цей механізм через секретність зазначеного Указу Президента України. Але саме цей механізм був застосований у квітні 2014 року, коли на основі зазначених положень в Україні почалося створення загонів територіальної оборони, які діятимуть в системі Збройних Сил України.

Таким чином, у цьому дослідженні ми проаналізували можливі варіанти введення добровольчих загонів та формувань у правове поле та механізми легалізації їхньої діяльності. Всі ці варіанти відповідають положенням національного законодавства України та міжнародному праву і можуть використовуватися для залучення добровольчих загонів та формувань до участі у обороні держави від іноземної збройної агресії та інтервенції.

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (ДП I) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199

2. Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. (ЖК III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_153

3. Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932 – XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/print1396864136012348>
4. Закон України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. № 1934 – XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12/print13925813254948075>. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565 – XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/565-12/print1401093269431321>
6. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. № 1835 – III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1835-14/print1401093269431321>
7. Указ Президента України «Про затвердження Положення про територіальну оборону» від 2 вересня 2013 року № 471/2013.

Legality of engaging militias or volunteer corps in fighting foreign aggression Summary

Throughout the history states have used volunteers, voluntary detachments and units, members of militias or volunteer corps in order to fight with foreign aggression and military intervention. For a state which defends its sovereignty and territorial integrity against foreign invasion use of volunteers is a mechanism to gain military advantage as they have bigger desire to defend their Motherland. For instance it was use of volunteers which made the USSR's Red Army much bigger and had a great impact on defeating German Wehrmacht in World War II.

Nowadays when Ukraine has already faced foreign occupation and annexation of part of its territory, suffers military separatists actions in Eastern Ukraine and can be object of direct foreign military intervention it is very important to define legal instruments and mechanisms which give the ability to use volunteers, members of militias or volunteer corps together with official national armed forces to defend national sovereignty and territorial integrity.

Five variants of how to use volunteers, members of militias or volunteer corps to protect sovereignty and territorial integrity which are in compliance with national legislation of Ukraine and international law are being analyzed in the article. The first variant is to include members of militias or volunteer corps as a part of the national armed forces; the second – creation of militias or volunteer corps with the status of other military units under the national legislation of Ukraine and in conformity with conditions of Article 4 (2) of the 1949 Third Geneva Convention; the third – to include members of militias or volunteer corps as a part of the police; the fourth – creation of civil units with the goal to protect public order and state border; and the fifth – creation of territorial defence units. This fifth variant is the hardest to analyze as the order and procedure of creation of such territorial defence units are top secret under Ukrainian law. Nevertheless, in April 2014 Ukrainian government decided to use this fifth variant and territorial defence units have been created throughout the territory of Ukraine.

Єделєв Роман

Криза системи міжнародних договорів в контексті військової агресії

Стаття містить роздуми про наявність або відсутність кризи системи міжнародних договорів. Стверджується, що існують підстави говорити про кризу системи міжнародних договорів України. Досліджуються причини чому система міжнародних договорів України опинилася в кризі та пропонуються заходи, які можуть сприяти майбутньому вирішенню цих проблем.

Ключові слова: міжнародний договір, двосторонній міжнародний договір, система міжнародних договорів України, внутрішньодержавний контроль, виконання, гарантія.

Статья содержит размышления о наличии или отсутствии кризиса системы международных договоров. Утверждается, что существуют основания говорить о кризисе системы международных договоров Украины. Исследуются причины почему система международных договоров Украины оказалась в кризисе и предлагаются меры, которые могут способствовать будущему решению этих проблем.

Ключевые слова: международный договор, двусторонний международный договор, система международных договоров Украины, внутригосударственный контроль, выполнения, гарантия.

The article contains reflections on the existence or deficiency of the crisis of international treaties system. It is alleged that there is a ground to state on existence of crisis of the system of international treaties of Ukraine. The causes for this crisis are studied, as well as measures that can contribute to the future resolution of these problems.

Keywords: international treaty, bilateral international treaty, system of international treaties of Ukraine, internal control, performance, guarantee.

Останнім часом у засобах масової інформації все частіше зустрічаються твердження про кризу, руйнування системи міжнародних договорів. Професор Московського державного інституту міжнародних відносин (Університету), доктор історичних наук Андрій Зубов у своїй статті «Це вже було», яка в подальшому стала відомою через реакцію його роботодавця, зазначив: «Ми на порозі повного руйнування системи міжнародних договорів» [1]. Пізніше питання про руйнування системи міжнародних договорів ставилися в інтерв'ю з Ламберто Занньєром, Генеральним секретарем Організації з безпеки і співробітництва в Європі, та Радославом Сікорським, міністром закордонних справ Польщі. Проте відповіді пана Занньєра, який стверджував, що існуюча система має все необхідне для подальшого ефективного існування [2], та пана Сікорського, який зауважив, що дії Російської Федерації заперечують усю систему міжнародних норм [3], різнилися. Саме тому видається важливим здійснення аналізу сучасного стану системи міжнародних договорів з точки зору міжнародного права і міжнародних відносин, результатом якого має стати визначення кроків, які необхідно зробити Україні для належного забезпечення своїх інтересів у майбутньому.

По-перше, необхідно визначитись із застосуванням термінів. Термін «система міжнародних договорів», на відміну від терміну «система міжнародних відносин», практично не застосовується. Цілком ймовірно, що це пов'язано з величезною кількістю міжнародних договорів, укладених після Другої світової війни, які дуже складно звести до єдиної системи, а якщо і можливо, то складових цієї системи буде дуже багато і вони будуть надто великими за обсягом. Саме тому термін «система міжнародних договорів» потребує одного з двох уточнень: або вказівка сфери дії цієї системи (наприклад, система міжнародних договорів з міжнародної безпеки, система трудових міжнарод-

них договорів), або вказівка держави, система міжнародних договорів якої вивчається (наприклад, система міжнародних договорів України).

У ситуації, в якій опинилася Україна, здається, що міжнародне право і уся система міжнародних договорів загалом перебувають у серйозній кризі або ж взагалі не діють і не існують. Та, на жаль, Україна є не першою державою, яка зіткнулася з такими проблемами, і, скоріш за все, не останньою. Тому доцільним видається говорити про кризу системи міжнародних договорів України, а не загалом системи міжнародних договорів. Або ж говорити про кризу системи міжнародних договорів з міжнародної безпеки, яка лише у найгіршому може призвести до кризи усєї системи міжнародних договорів, оскільки це стане передвісником кінця світу.

Такий підхід дозволяє нам, перш за все, розглянути яким чином Україна може пристосуватися до діючої сьогодні системи міжнародних договорів з серйозною зміною (денонсацією, переглядом, прийняттям нових міжнародно-правових актів) системи міжнародних договорів України. Після цього, видається доцільним вивчити можливу кризу системи міжнародних договорів з міжнародної безпеки і роль Російської Федерації у цій кризі.

Положення, в якому опинилася Україна, складне з багатьох сторін. Юридична площина ситуації є однією з найскладніших і в той же час найважливіших. Однак тільки юридичний аналіз дозволить знайти нових союзників і не втратити старих. Кожна сторона конфлікту має свою правду, але тільки одна з них може бути правою з точки зору міжнародного права. А основним джерелом міжнародного права є міжнародний договір. І значення міжнародних договорів, як і значення міжнародного права, для України набуває життєвого значення.

Чому система міжнародних договорів України сьогодні опинилася в кризі? Як зазначив Мілан А. Рачіч у своїй статті «Уроки демократії для сусідів України»: «Путін і Росія, безумовно, неправі, але багато проблем Київ створив собі сам» [4]. Дійсно, головна причина сьогоднішньої кризи – відсутність поваги до своїх міжнародно-правових зобов'язань з боку сусідньої держави. Але ми вимушені констатувати, що Україна не має достатніх ресурсів для того, щоб вирішити цю проблему. Саме тому доцільно зосередитись на тому в чому Київ винен сам і як ці проблеми вирішити.

До міжнародного договору також повинні висуватися вимоги. Якісний міжнародний договір повинен бути розроблений з достатньою прозорістю, обмежувати двозначність і невизначеність, а передбачені ним механізми стимулювання і дієві заходи примусу мають бути чітко передбачені. Добре розроблені договори мають більше шансів бути ефективними і забезпечувати державами-учасниками дотримання своїх зобов'язань [5, 37]. Юридична невизначеність може призводити до широкого тлумачення положень договору, в тому числі до шахрайства чи порушення договірних норм [6, 11].

Саме відсутність юридичної деталізації, прозорості, юридичних механізмів примусу, двозначність і невизначеність деяких міжнародних договорів, підписаних Україною, стало головною проблемою системи міжнародних договорів України. Проаналізуємо, наприклад, Будапештський меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. По-перше, такий важливий документ було оформлено меморандумом, а не міжнародним договором. По-друге, меморандум містить лише шість пунктів, в яких держави-гаранти тільки підтверджують вже раніше взяті на себе зобов'язання, і не містить жодного юридичного механізму примусу або просто якого-небудь юридичного механізму. Будапештський меморандум передбачає лише «проведення консультацій у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань». Тобто меморандум не передбачав нових зобов'язань, не сприяв визначеності вже існуючих, не створював нових юридичних механізмів. На жаль, не мав він і реальних наслідків.

Однак питання нерозповсюдження ядерної зброї досі залишається вкрай гострим. Ситуація з Україною навряд чи сприятиме вирішенню цього питання. Тому Україна має виступити з пропозицією підписати новий договір про гарантії безпеки. Зрозуміло, що список держав-гарантів скоротиться, але такий договір може мати позитивний ефект: для України – чітко прописати гарантії, юридичні механізми; для держав-гарантів – дати сигнал державам, що відмовляться від ядерної зброї, про можливість надання дієвих гарантій безпеки. При цьому Україна не має шантажувати виходом з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а наполягати на тому, що нові гарантії сприятимуть стабільності і є шляхом до мети, поставленої цим договором. Тобто не можна казати про кризу усєї системи міжнародних договорів, оскільки лише міжнародне право може, якщо не захистити, то хоча б допомогти у пошуку союзників.

Двосторонні договори України з Російською Федерацією, так само як і двосторонні відносини, є найскладнішою частиною системи міжнародних договорів України. Однією з основ міжнародно-

го права є принцип суверенної рівності держав. Але теоретична рівність не означає рівності на практиці. Як говорить теорія раціонального вибору, держави беруть участь тільки в тих угодах, які мають на них (або, принаймні, на керівників держави) позитивний вплив [7, 121]. Іншими словами, держави укладають договори з тих же основних причин, що й фізичні особи укладають договори. І це дозволяє дійти висновку, що усі існуючі міжнародні договори України з Російською Федерацією вигідні Російській Федерації, адже вони не могли бути нав'язані Україною. І денонсація Україною будь-якого з них матиме негативний вплив не тільки на Україну.

Швидка денонсація угод про розміщення Чорноморського флоту Російської Федерації в Криму, які не містили жодних положень про можливість денонсації, а посилення на Віденську конвенцію про право міжнародних договорів не витримують жодної критики, оскільки конвенція прямо передбачає неможливість посилення на причини, які є результатом порушення одним учасником свого міжнародного зобов'язання перед іншим, створює прецедент і доводить, що Російська Федерація має власне бачення інституту припинення міжнародних договорів. Таке бачення є небезпечним і позбавляє міжнародний договір функції прогнозування, яка багатьма вченими визнається однією з основних причин їх прийняття [8, 176].

На веб-сторінці Договірної-правова база між Україною та Росією Посольства України в Російській Федерації розміщено перелік двосторонніх міжнародних угод між Україною і Російською Федерацією. Цей перелік включає 373 найменування [9]. Доцільно зазначити, що з іншим географічним сусідом України – Польщею – укладено всього 161 двосторонній міжнародний договір [10], а зі Сполученими Штатами Америки – 133 двосторонні договори [11]. У нинішній ситуації для України видається доцільним проведення ревізії усіх міжнародних договорів України з Російською Федерацією і їх класифікація по категоріям: 1) необхідні і вигідні для України; 2) необхідні і вигідні для Російської Федерації (на жаль, цілком ймовірною видається ситуація, коли міжнародний договір відображає інтереси лише Російської Федерації); 3) взаємовигідні договори. Після цього треба вивчити можливості денонсації міжнародних договорів другої категорії і можливі ризики такої денонсації, зокрема стосовно договорів першої категорії.

Після повернення Російської Федерації у руслото міжнародного права, відбудова стосунків між державами здійснюватиметься шляхом прийняття нових міжнародних договорів, оскільки Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 1997 року, окремі положення якого неодноразово порушувалися і до нинішньої ситуації, більше не може бути основою для співробітництва. Але Україна сьогодні не має іншого шляху, крім врегулювання відносин публічно-правовими договорами. Переведення відносин на приватно-правовий рівень, як це відбулося у газовій сфері, для України матиме лише негативні наслідки.

При цьому, внутрішньодержавними процедурами має бути забезпечена гласність, участь громадськості в підготовці і обговоренні проектів договорів, повний контроль з боку громадськості. Так, стосовно Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом було багато публікацій в пресі по-різному підготовлених журналістів, але дуже мало інформації та аналізу від самого Міністерства закордонних справ. Це вимагає підвищення правової, і в першу чергу міжнародно-правової, культури і обізнаності населення.

Усі договори, як нові, так і діючі сьогодні, мають містити належні юридичні механізми вирішення спорів, а не консультації, переговори чи створення змішаних комісій. Ст. 33 Статуту ООН передбачає такі юридичні механізми вирішення міжнародних спорів: арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод. Ці механізми також не є досконалими, наприклад, ефективне виконання рішення Міжнародного Суду ООН безпосередньо пов'язано з Радою Безпеки ООН, а тому має відповідні ризики, а виконання арбітражних рішень ще більше може залежати від волі держав. Однак наявність судового або арбітражного рішення і його невиконання може значно більше зашкодити репутації державі, ніж проста заява однієї держави про порушення іншою своїх міжнародно-правових зобов'язань. Так само і небажання певної держави вдаватися до юридичних механізмів вирішення спорів може шкодити її репутації. А значення репутації держави для міжнародних відносин і міжнародного права можна визначити хоча б через наявність і застосування терміну «репутаційні санкції» [7, 33].

Зважаючи на те, що сьогодні довіра до зазначеної сторони втрачена, кожне слово кожного договору має бути вичитано і перевірено декілька разів. Має бути зроблений незалежний аналіз кожного пункту договору, оцінені всі можливі ризики.

Внутрішньодержавний контроль за міжнародними договорами теж потребує значного посилення. Видається можливим створення спеціального органу або ж підрозділу Міністерства закордонних справ, який має підтверджувати відповідність запропонованого договору інтересам держави.

Це пов'язано з особливою важливістю, якої набуває міжнародне право для існування України. Корупція під час укладання міжнародного договору має бути одним з найтяжчих злочинів проти держави.

Використання відповідних механізмів міжнародних організацій повинно стати одним з пріоритетів у політиці уряду країни. Багатосторонні договори про співробітництво в окремих сферах є більш вигідними для України, оскільки дозволяють урівноважити сили учасників як переговорів, так і в подальшому договорів. Так, вкрай доцільно звернутися до механізмів Світової організації торгівлі. Незважаючи на значну вартість і тривалість таких процедур, торгова війна з Російською Федерацією може мати місце, а механізми СОТ можуть бути дієвими. Однак треба зауважити, що результатом позитивного рішення Органу з вирішення спорів СОТ може стати лише можливість введення аналогічних за розміром шкоди торгових обмежень. І проблема в тому, що в Україні просто може не бути аналогічних за розміром шкоди торгових обмежень, що знову ж таки підіймає питання диверсифікації.

Поряд з використанням міжнародних судових (квазісудових) механізмів, важливим постає питання підготовки відповідних кадрів. Україна, як і, наприклад, Грузія, має готувати суто юристів-міжнародників (а не просто юристів) і здійснювати інвестиції в отримання спеціальних знань (наприклад, шляхом проходження практики як в академічних закладах, так і в самих міжнародних судових інституціях). Національне право України в багатьох галузях все ще потребує реформування, але сьогодні особливої важливості набуває саме міжнародне право. Міжнародна стандартна класифікація освіти МСКО – 2011, прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО, безпосередньо передбачає вивчення міжнародного права, але в контексті права [12, 75]. Для України ж видається доцільним вивчення міжнародного права як окремої спеціальності, так само як і належне, а не формальне, вивчення основ міжнародного права в рамках спеціальності «правознавство».

Перейдемо тепер до можливої кризи системи міжнародних договорів з права міжнародної безпеки. Як тільки баланс сил визнається в якості можливої основи для світового порядку, то великі держави можуть, якщо вони домовляться, свідомо керувати їх відносинами, щоб зберегти рівновагу [13, 348]. У XIX столітті баланс було досягнуто шляхом укладення угод про розподіл території і колоній. Під час холодної війни баланс було досягнуто за рахунок надпотужних угод за рівнями ядерного озброєння. Сьогодні така рівновага відсутня. Можливо, це пов'язано з ідеєю, що сукупність усіх держав перетворилася на світове співтовариство, а тому баланс сил більше не потрібен. Але сьогодні такий підхід може піддаватися серйозній критиці.

Для визначення позиції Російської Федерації логічно проаналізувати хоча б одну статтю з цієї проблематики поважного вченого з Російської Федерації. Зробимо аналіз статті «Криза системи міжнародної безпеки» професора, завідувача кафедри світової політики Вищої школи економіки Сергія Вадимовича Кортунова, який довгий час працював в органах державної влади. Пан Кортунов у 2010 році зазначав: «У Росії, по всій ймовірності, не залишилося іншого вибору, як продовжувати самостійну ядерну політику, що дозволяє Договору про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (ДСНП), а також припинення дії Договору по ПРО і не чинний Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). У новій ситуації Росія може самостійно визначити кількісний і якісний склад своїх ядерних сил, зробивши традиційний упор на наземні МБР, і перш за все з головними частинами індивідуального наведення, що забезпечує їй можливість гарантованого збереження потенціалу ядерного стримування США та інших держав при будь-якому варіанті розвитку військово-політичної обстановки. Економічні можливості для цього, як показують оцінки, у нас [Росії – авт.] існують ... Таким чином, слід констатувати, що всі три основоположні тези нової Концепції, затвердженої третім Президентом Росії – апеляція до зміцнення норм міжнародного права, авторитету ООН і до зниження чинника сили у світовій політиці, – на жаль, погано реалізовані в сучасних умовах і, отже, не можуть служити скільки не будь переконливим ознакою зростання зовнішньополітичного потенціалу Росії. За відсутності реальної сили, в тому числі й військової, подібна зовнішня політика неминуче зводиться до нескінченної подачі скарг, і більше ні до чого ... Рада Безпеки ООН, що відмовилася засудити агресію [Грузії – авт.], вкотре показала себе безпорадним і мало корисним органом. Росія, яка до останнього моменту намагалася запобігти війні, була змушена вжити адекватних заходів для захисту своїх миротворців і народу Південної Осетії від грузинських агресорів, що вона і зробила. Таким чином, військова сила знову опинилася верховним арбітром світової політики. Застосувавши її, Д. Медведєв певною мірою переглянув затверджену їм 12 липня 2008 року (тобто за три тижні до початку конфлікту) нову Концепцію зовнішньої політики Російської Федерації, яка не витримала зіткнення з реальністю» [14]. Сьогодні ми бачимо, що у 2014 році Російська Федерація пішла ще далі.

Не можна стверджувати, що раніше система міжнародної безпеки не перебувала у кризі. Російська Федерація посилається на минулі прецеденти, але, при цьому, не визнає їх правомірності. Посилаючись на прецедент Косово, Російська Федерація не визнає Косово. Тобто нові правила поведінки створюються неправомірною поведінкою. І саме це свідчить про кризу: про кризу системи міжнародних договорів з міжнародної безпеки, про кризу системи міжнародної безпеки, про кризу міжнародного права. Зважаючи на поведінку Російської Федерації, можна стверджувати, що сьогодні світ не стане співтовариством. І чим швидше це зрозуміють сильні держави, тим краще буде для усіх держав. Звичайно, існування співтовариства держав у будь-якому разі було б кращим, але баланс сил хоча б дозволить зберегти мир. Однак Україна може лише постійно звертати увагу на цю необхідність, але навряд чи може створити новий порядок.

Підводячи підсумок, необхідно погодитися з тим, що система міжнародних договорів України, так само як і система міжнародних договорів з міжнародної безпеки, перебувають у стані кризи. І якщо для подолання першої кризи Україна може здійснити цілком конкретні кроки, зазначені у цій статті, то для вирішення кризи системи міжнародних договорів з міжнародної безпеки необхідним є бажання сильних держав або стати співтовариством, або знайти нову рівновагу сил. Україна ж має постійно привертати увагу до наявної кризи, а потім зайняти гідне місце або у співтоваристві, або у новій системі.

1. Zubov A. Это уже было [Електронний ресурс] / Андрей Zubov. — Режим доступу: <http://www.vedomosti.ru/opinion/news/23467291/andrej-zubov-eto-uzhe-bylo>.
2. Ламберто Занньер: «Україна має захищати себе. Вона не повинна бути жертвою конфлікту політик ЄС і Євразійського союзу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/107886>.
3. Путін відступить там, де відчує опір, - Радослав Сікорський [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ipress.ua/articles/putin_vidstupyt_tam_de_vidchue_opir_radoslav_sikorskyi_60785.html.
4. Račić M. Lessons in Democracy for Ukraine's Neighbors [Електронний ресурс] / Milan A. Račić. — Режим доступу: <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702303369904579425783981050414/>.
5. Sitaraman S. State participation in international treaty regimes / Srinu Sitaraman. — Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2009. — 327 p.
6. Chayes A. The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements / Abram A. Chayes, Antonia H. Chayes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995. — 417 p.
7. Guzman A. How International Law Works. A Rational Choice Theory / Andrew T. Guzman. — New York: Oxford University Press, 2008. — 260 p.
8. Goldsmith J. The limits of international law / Jack L. Goldsmith, Eric A. Posner. — New York: Oxford University Press, 2005. — 262 p.
9. Договірні-правова база між Україною та Росією [Електронний ресурс] // Посольство України в Російській Федерації. — Режим доступу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts>.
10. Договірні-правова база між Україною та Польщею [Електронний ресурс] // Посольство України в Республіці Польща. — Режим доступу: <http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/legal-acts>.
11. Договірні-правова база між Україною та США [Електронний ресурс] // Посольство України в Сполучених Штатах Америки. — Режим доступу: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-us/legal-acts>.
12. Международная стандартная классификация образования МСКО - 2011. — Монреаль: Институт Статистики ЮНЕСКО, 2013. — 86 с.
13. Buzan B. From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School / Barry Buzan // International Organization. — Summer, 1993. — Vol. 47, No. 3. — P. 327-352.
14. Кортунов С. В. Кризис системы международной безопасности / Кортунов Сергей Вадимович // Вестник аналитики. — 2008. — № 2. — С. 96-113.

The crisis of international treaties system in context of military aggression Summary

The term «system of international treaties» for this article purposes requires one of the two specifications: either indication of the scope of the system (eg, a system of international treaties on international security, system of international labour treaties) or indication of a state system which international treaties are studied (eg, a system of international treaties of Ukraine).

It seems appropriate to speak of a crisis of the system of international treaties of Ukraine, not a whole system of international treaties. This approach allows us to consider how Ukraine can adapt to the current system of international treaties by means of denunciation, review, and adoption of new instruments, and propose necessary steps to be taken after the situation normalization.

The lack of legal itemization, transparency, law enforcement mechanisms, ambiguity and uncertainty of some international agreements signed by Ukraine, have become major problems of the international treaties of Ukraine.

Bilateral treaties between Ukraine and Russian Federation, as well as the bilateral relationship, constitute the biggest worries. Quick denunciation of agreements on deployment of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the Crimea, which do not contain any provisions on the possibility of denunciation and references to the Vienna Convention on the Law of Treaties do not stand up to scrutiny, create a precedent and argue that Russia has its own vision of the institute for the termination of international treaties. Such vision is dangerous and deprives international treaty of prediction function.

After the Russian Federation return to the mainstream of international law, the rebuilding of relations between states will be done through the adoption of new international agreements. Ukrainian internal procedures should ensure transparency, public participation in the preparation and discussion of treaty drafts, full control by the civil society. Using of international organizations mechanisms should become a government policy priority in both adoption and performance of international treaties. Ukraine is also obliged to prepare skilled international lawyers (not national lawyers) and to invest in getting expertise (eg through internships both in academic institutions and in the international judicial institutions).

Given the behaviour of the Russian Federation, we can argue that the current world would not become a community. Of course, the existence of the community of states in any case would be better, but the balance of powers will preserve the peace at least.

Александр Мережко

Российская доктрина международного права и аннексия Крыма

В статті розглядається факт анексії Криму скрізь призму російської доктрини міжнародного права. Автор аналізує законодавства, міжнародно-правові зобов'язання та заяви вищого керівництва Російської Федерації.

Ключові слова: доктрина, міжнародне право, Крим, анексія.

Статья рассматривает факт аннексии Крыма через призму российской доктрины международного права. Автор анализирует законодательство, международно-правовые обязательства и заявления высшего руководства Российской Федерации в вопросе Крыма.

Ключевые слова: доктрина, международное право, Крым, аннексия

The article deals with the fact of the Crimea's annexation through Russian international law doctrine. The author analyses legislation, international legal obligations and declarations of the authorities of the Russian Federation in this matter.

Keywords: doctrine, international law, Crimea, annexation

«Уроки новейшей истории наглядно свидетельствуют: подходы и меры, игнорирующие международное право, неотвратимо подрывают и региональную, и глобальную стабильность»

В.В. Путин (из выступления на заседании Совета Безопасности ООН 7 сентября 2000 г.)

После включения Крыма в состав Украины в 1954 году его статус в качестве неотъемлемой части территории Украины никогда официально не подвергался сомнению Россией; причем не только во времена СССР, но также после его распада и провозглашения независимости Украиной в 1991 году. Так, например, когда 9 июля 1993 года Верховный Совет РФ принял постановление, в которой подверг сомнению статус Севастополя как части территории Украины, заявив о его якобы «русском федеральном статусе»¹, Россия в лице своего представителя в ООН официально выступила в поддержку территориальной целостности Украины. Как известно, в ответ на упомянутую резолюция Верховного Совета РФ Украина обратилась в Совет Безопасности ООН с жалобой и просьбой рассмотреть этот вопрос на заседании Совбеза ООН. Весьма важно то, что представитель России, являющейся постоянным членом Совета Безопасности, во время рассмотрения жалобы Украины четко и недвусмысленно заявил о том, что резолюция Верховного Совета РФ находится в явном противоречии с политикой президента и правительства России, а также подтвердил приверженность России соблюдению территориальной целостности Украины и нерушимости ее границ². Что касается Совета Безопасности как такового, то он вновь подтвердил свою приверженность территориальной целостности Украины в рамках ее существующих границ (Решение Совбеза ООН по Севастополю № S/26118)³. На том же заседании Совета Безопасности по итогам консультаций, проведенных ранее с членами Совета, Председатель сделал от имени Совета следующее заявление: «Совет Безопасности рассмотрел письма Постоянного представителя Украины при Организации Объединенных Наций от 13 и 16 июля 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, препровождающие заявление президента Украины относительно Постановления Верховного Совета Российской Федерации от 9 июля 1993 года относительно Севастополя и письмо министра иностранных дел Украины по тому же вопросу. Совет рассмотрел также письмо Постоянного представителя Российской Федерации при Организации Объединенных Наций от 19 июля 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, препровождающее заявление министерства иностранных дел Российской Федерации относительно вышеупомянутого Постановления.

УДК 341.01: 341.223.2

МЕРЕЖКО Александр Александрович,

© А. Мережко, 2014

доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой права Киевского национального лингвистического университета.

Совет разделяет глубокую обеспокоенность и приветствует позицию, выраженную президентом и министром иностранных дел Украины относительно Постановления Верховного Совета Российской Федерации. В этой связи он приветствует также позицию, занятую министерством иностранных дел Российской Федерации от имени правительства Российской Федерации. Совет подтверждает в этой связи свою приверженность территориальной целостности Украины в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Совет напоминает, что в Договоре между Российской Федерацией и Украиной, подписанном в Киеве 19 ноября 1990 года, Высокие Договаривающиеся Стороны взяли на себя обязательство уважать территориальную целостность друг друга в рамках существующих между ними в настоящее время границ. Постановление Верховного Совета Российской Федерации несовместимо с этим обязательством, равно как и с целями и принципами Устава, и не имеет силы»⁴.

Таким образом, и сама Россия и Совет Безопасности четко и недвусмысленно высказались в поддержку территориальной целостности Украины и нерушимости ее границ, что соответствовало Уставу ООН, принципам международного права и договорным обязательствам России перед Украиной.

К концу 90-х годов статус Крыма в качестве неотъемлемой части территории Украины перестал вызывать малейшие сомнения в российской доктрине международного права. Характерным примером является следующее мнение П.П. Кремнева, специально исследовавшего международно-правовые проблемы, связанные с распадом СССР: «Согласно Договору между РСФСР и Украинской ССР от 19 ноября 1990 г. признавалась территориальная целостность сторон «в ныне существующих в рамках СССР границах» (ст. 6). Напомним, что существовавшие в то время границы подлежали регулированию нормами внутригосударственного права. После распада СССР, общего для обеих сторон субъекта международного права, все спорные ситуации подлежали толкованию и разрешению путем переговоров (ст. 15). Таким образом, до вступления в силу Договора 1997 г. в международно-правовом плане статус Крыма закреплен не был. После полноценного введения в действие Договора в силу его статьи 2 – «Высокие договаривающиеся стороны уважают территориальную целостность друг друга» - Украина впервые получает договорную норму о праве на Крым (включая Севастополь), а Россия одновременно утрачивает возможность предъявления каких-либо юридически обоснованных претензий на эту территорию»⁵.

Интересно отметить, что рецензентом этой монографии П.П. Кремнева являлся президент Российской ассоциации международного права, доктор юридических наук, профессор А.Л. Колодкин, а на монографии стоит гриф кафедры международного права юридического факультета Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова.

Заслуживает внимание еще одна цитата из монографии П.П. Кремнева: «В свое время президент Украины Л. Кучма отмечал: «Есть конституция страны [Украины], есть так называемый «Большой договор» с Россией – и все, и точка. Разговор на тему возможен в приличном, так сказать, обществе только в одном случае, под одним соусом – в порядке анализа мифа об особых «исторических правах» России на Крым. Не опровергать миф, а исследовать его». С учетом проведенного международно-правового анализа (исследованием мифов занимаются в основном историки и филологи) можно согласиться с Л. Кучмой в том плане, что только после вступления в силу российско-украинского договора об установлении межгосударственных границ 2003 г. вопрос о юридической принадлежности Крыма России отошел к области преданий и приобрел исторический характер, а Украина именно с 25 апреля 2004 года получила на эту территорию полноценные и уже неоспоримые (*jus contra omnes*) юридические права с позиций международного и внутригосударственного права»⁶.

Таким образом, даже в свете российской доктрины международного права не может быть малейших сомнений относительно того, что Крым является частью территории Украины, и Россия не может иметь никаких юридически обоснованных прав на него.

Интересно отметить, что Россия всегда выступала против сепаратизма, угрожающего территориальной целостности государств. Так, например, в Душанбинской декларации глав государств России (п. 5), Киргизии, Китая и Таджикистана от 5 июля 2000 года стороны выразили свою решимость совместно бороться с национальным сепаратизмом. Россия также стала одним из инициаторов разработки и принятия Шанхайской конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом 2001 года в рамках Шанхайской организации сотрудничества. В этой Конвенции сепаратизм определялся как «какое-либо деяние, направленное на нарушение территориальной целостности государства, в том числе на отделение от него части его территории или дезинтеграцию государства, совершаемое насильственным путем, а равно планирование и подготовка такого дея-

ния, пособничество его совершению, подстрекательство к нему, и преследуемые в уголовном порядке в соответствии с национальным законодательством Сторон»⁷.

Из этого можно сделать вывод, что в силу требования последовательности Россия должна была бы уважать право Украины противодействовать сепаратизму в Крыму и ни в коем случае не поддерживать и не подстрекать к сепаратизму на территории Украины.

Что касается правовой системы России, в первую очередь ее конституционного права, то здесь право на самоопределение не предполагает возможность сецессии, т.е. отделения и создания независимого государства.

В этой связи российский юрист-международник Г.Б. Старушенко отмечает: «Конституция РФ 1993 года, признавая право на самоопределение, исключает его реализацию в форме выхода из Федерации. Кстати, право на выход из состава государства не содержится ни в одной конституции существующих в мире без малого двухсот государств и сегодня не поддерживается ООН. Мир исходит из возможности и необходимости обеспечить соблюдение национальных и социальных прав народов в границах существующих государств, и удваивать их число не только излишне, но и опасно. Такого мнения придерживался и Генеральный Секретарь ООН Бутрос Гали»⁸.

Кстати говоря, в практике Конституционного Суда России можно найти и такие решения, которые, объективно говоря, направлены на подтверждение тезиса о том, что Россия, аннексировав Крым, тем самым грубо нарушила такой основной принцип современного международного права, как принцип территориальной целостности государства.

Речь идет о решении Конституционного Суда России 1995 года относительно проверки конституционности ряда президентских указов, касающихся ситуации в Чечне и использования там вооруженной силы. Стоит обратить внимание на некоторые из положений данного решения, в которых четко прослеживается отношение России к принципу территориальной целостности, а также к отношению этого принципа к праву народов на самоопределение.

Итак, в этом решении Конституционный Суд, в частности, заявил: «Конституция Российской Федерации, как и ранее действовавшая Конституция 1978 года, не предусматривает возможности одностороннего решения вопроса об изменении статуса субъекта Российской Федерации и о его выходе из состава Российской Федерации. Согласно статье 66 (часть 5) Конституции Российской Федерации статус субъекта Российской Федерации может быть изменен по взаимному согласию Российской Федерации и субъекта Российской Федерации в соответствии с федеральным конституционным законом».

Это значит, что конституционное право России не допускает возможности отделения какой-либо части своей территории; а раз так, то в силу принципов добросовестности и последовательности Россия обязана уважать право Украины сохранить свою территориальную целостность.

В этом же решении Конституционный Суд России провозгласил государственную целостность «одной из основ конституционного строя Российской Федерации». По мнению Суда, «государственная целостность — важное условие равного правового статуса всех граждан независимо от места их проживания, одна из гарантий их конституционных прав и свобод».

Огромное значение имеет также следующий тезис Конституционного Суда России, в котором решается вопрос относительно соотношения территориальной целостности государства и права народов на самоопределение: «Конституционная цель сохранения целостности Российского государства согласуется с общепризнанными международными нормами о праве народа на самоопределение. Из принятой 24 октября 1970 года Декларации принципов международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций, следует, что осуществление права на самоопределение «не должно толковаться как санкционирующее или поощряющее любые действия, которые вели бы к расчленению или полному нарушению территориальной целостности или политического единства суверенных и независимых государств, действующих с соблюдением принципа равноправия и самоопределения народов»».

Другими словами, Конституционный Суд России недвусмысленно заявил о том, что право народа на самоопределение не должно нарушать территориальную целостность государства, из чего, по логике вещей, следует, что Россия обязана уважать территориальную целостность Украины, которая, точно так же, как и для России, не должна нарушаться правом народов на самоопределение.

Конституционный Суд РФ также подтвердил принцип, согласно которому российское государство и его органы обязаны добросовестно соблюдать принципы и нормы международного права, в следующих словах: «В соответствии с принципами правового государства, закреплёнными

ми Конституцией Российской Федерации, органы власти в своей деятельности связаны как внутренним, так и международным правом. Общеизвестные принципы и нормы международного права и международные договоры являются согласно статье 15 (часть 4) Конституции Российской Федерации составной частью ее правовой системы и должны добросовестно соблюдаться, в том числе путем их учета внутренним законодательством».

К огромному сожалению, органы власти Российской Федерации, осуществив аннексию Крыма, тем самым явно нарушили не только принципы международного права, включая такие принципы, как принцип территориальной целостности государств, принцип суверенного равенства государств, принцип нерушимости государственных границ, принцип невмешательства во внутренние дела государства, принцип неприменения силы в международных отношениях и принцип добросовестного соблюдения международно-правовых обязательств, но также требования своей Конституции.

В уголовном законодательстве РФ также содержится ряд статей, предполагающих строгую уголовную ответственность за посягательство на территориальную целостность России и сепаратизм. Все это говорит о том, что Россия отрицает право на сецессию, рассматривая попытки сецессии как опасное уголовное преступление. Более того, в уголовном праве России даже призывы к нарушению территориальной целостности являются уголовно наказуемыми.

Можно с уверенностью сказать, что если бы какая-то часть населения России предприняло попытку сецессии по такому же варианту, как это произошло в Крыму, то российские власти и юристы со всей решительностью осудили бы это и предприняли все необходимые меры, вплоть до насильственных, чтобы сохранить территориальную целостность страны.

В конце 90-х годов в доктрине международного права России время от времени возобновлялась дискуссия относительно содержания права на самоопределение. Примером такой дискуссии является следующее мнение, высказанное директором Правового департамента МИД РФ А.Г. Ходаковым в выступлении под названием «О некоторых международно-правовых проблемах» на международной конференции «50 лет ООН и международное право»: «Мне кажется, что скорее прав профессор Хлестов, который вчера говорил о том, что абсолютизация права на самоопределение недопустима потому, что по сути мы сталкиваемся не с реализацией права на самоопределение, а с неутрализованием уже в государственном масштабе. Принцип права на самоопределение является общепризнанным в международном праве, но он не может рассматриваться в отрыве от других принципов международного права, и в частности от принципов территориальной целостности, уважения и соблюдения прав человека. Только в этом контексте можно рассматривать реализацию права на самоопределение. Более того, в Комиссии международного права, как известно, было признано – если я не ошибаюсь, это содержалось в докладе спецдокладчика господина Эйде, – что если народ представлен в центральном правительстве без различия расы и пола, вероисповедания и т.д., то есть если есть должное представительство данного этноса в центральном правительстве, то о реализации права на самоопределение через отделение не должно идти речи. Почему-то когда заходит речь о самоопределении, прежде всего начинают думать об отделении. Право на самоопределение, как известно, если мы вспомним Декларацию принципов международного права 1970 года, может реализовываться в самых разных формах, в том числе не только путем отделения, но и путем присоединения к другому государству. Как бы то ни было, я полагаю, что, естественно, этот вопрос нуждается в дополнительном осмыслении с точки зрения реалий современного мира, но я выступал бы категорически против попыток как-то абсолютизировать этот принцип и оторвать его от общего контекста современного международного права»⁹.

Значительную осторожность в отношении права на самоопределение народов и наций проявлял известный российский юрист-международник, ректор Института международного права, И.П. Блищенко, который писал: «Сейчас очевидно, что самоопределение наций и народов – это совсем не обязательно достижение политической независимости, во многих случаях это происходит вопреки интересам нации. Главное в самоопределении – это обеспечение условий для свободного развития нации в любой форме, которую выбирает сама нация; все нации равноправны и суверенны, являясь национально равноправными субъектами международного права, и только решение самой нации, народа на данной территории осуществляет его форму существования и развития. И было бы и теоретически, и практически неверно противопоставлять права человека и права наций, так как очевидно, что невозможно обеспечить права человека в условиях отрицания прав наций на самоопределение и свободное решение нации является основой для обеспечения уважения прав человека. Это не значит, что самоопределение наций должно проходить за счет других национальностей, проживающих на данной территории. Если это имеет место, то эти действия следует ква-

лифицировать как международное преступление и ставить вопрос о международной ответственности, в том числе и уголовной, лиц, виновных в такой политике, независимо от их должностного положения»¹⁰.

Как видим, с этой точки зрения «самоопределение» одной нации (русского национального меньшинства) на территории Украины или даже территории Крыма в ущерб правам других наций, должно было бы квалифицироваться как международное преступление.

Бывший судья Конституционного Суда РФ О.И. Тиунов в своем учебнике по международному праву также подчеркивает, что реализация самоопределения одним народом в рамках многонационального суверенного государства не должна вести к нарушению прав других его народов. При этом он ссылается на Постановление Конституционного Суда РФ от 13 марта 1992 г., в котором говорится: «Не отрицая права народа на самоопределение, осуществляемого посредством законного волеизъявления, следует исходить из того, что международное право ограничивает его соблюдением принципа территориальной целостности и принципа соблюдения прав человека».

Общий же вывод относительно права народов на самоопределение Тиунов формулирует так: «Необходимо различать самоопределение народов (наций), не имеющих какой-либо государственности, от самоопределения народов (наций), уже достигших государственности. Если в первом случае национальный суверенитет народа еще не обеспечен государственным суверенитетом, то во втором случае народ уже реализовал право на самоопределение, и его национальный суверенитет находит защиту со стороны государства — самостоятельного субъекта международного права. Самоопределение народа внутри многонационального государства вовсе не предполагает обязательности отделения и создания собственного самостоятельного государства. В первую очередь такое самоопределение связано с повышением уровня самостоятельности, но без угрозы правам человека и территориальной целостности государства»¹¹.

К концу 90-х годов в российской литературе международного права даже высказывается мнение о том, что право наций на самоопределение необходимо конкретизировать, отказавшись от его ленинской дефиниции на основе этнического понимания нации. Так, например, российские авторы А.В. Авдокушин и В.Г. Маюров в своей статье Право наций на самоопределение следует конкретизировать писали: «Таким образом, трактовка нормы Устава ООН (о праве населения какой-либо территории на самоорганизацию своей жизни) на основании дефиниции этнически чистого самоопределения «наций» (данной В.И. Лениным) превращает эту норму в юридическую основу для бесчисленных нарушений прав и свобод людей (включая их право на жизнь), делает устав внутренне противоречивым»¹².

В этой связи данные авторы даже предлагали принять специальную резолюцию Генеральной Ассамблеи, дополняющую и конкретизирующую «право наций на самоопределение», в которой было бы закреплено, что «население любого обособленного (экономически или еще каким-либо образом) региона пользуется правом на самоопределение, понимаемое как право на самоорганизацию своей жизни саморегулирование и самоуправление по вопросам, закрепленным исключительной компетенции властей данного региона»¹³.

По сути, такой подход к пониманию права наций на самоопределение свидетельствовал о том, что российские авторы рассматривали это право исключительно как право на самоорганизацию в рамках государства, никоим образом не допуская права на сецессию какой-либо «нации», проживающей на территории данного государства.

Интересно отметить, что иногда в международно-правовых изданиях России в 90-е годы появлялись статьи авторов из близкого зарубежья, подчеркивавших, что право народов на самоопределение отнюдь не включает в себя право на отделение (сецессию). Так, например, профессор из Грузии, доктор юридических наук, Бидзина В. Саванели в своей статье «Право грузинского народа на самоопределение и равенство прав национальных меньшинств», ссылаясь на целый ряд международных документов и нормы международного права, доказывал, что предоставление на территории Грузии какому-либо национальному меньшинству (например, абхазцам) больших прав, чем те права, которыми обладают другие национальные меньшинства, означало бы «грубое нарушение универсальных прав человека»¹⁴.

Этот же автор писал: «Устав ООН хотя и признал «право всех народов на самоопределение», однако в принятом в 1945 году на конференции в Сан-Франциско документе истолковал это право следующим образом: «Самоопределение должно быть понято как право на самоуправление, а не на отделение». В силу резолюции Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 г., «все попытки, направленные к тому, чтобы частично или полностью лишить страну национального единства и территориальной целостности, не согласуются с целями и принципами Устава ООН»»¹⁵.

Известный российский автор Г.Б. Старушенко в своей статье под характерным названием «Самоопределение - без сепаратизма» утверждал: «... право на самоопределение принадлежит всему населению (народу) самоопределяющейся территории... О «праве нации» можно говорить лишь в том случае, если на самоопределяющейся территории проживает только она одна»¹⁶.

С этой точки зрения мы не можем говорить о самоопределении населения Крыма, поскольку, во-первых, это население не является отдельной нацией и, во-вторых, в Крыму помимо русского этнического меньшинства проживают крымские татары, украинцы и представители других наций.

Профессор И.И. Лукашук, исследуя влияние принципов территориальной целостности, равноправия и самоопределения в Конституции России, писал: «Как известно, принцип самоопределения сыграл важную роль в ликвидации колониальной системы. В новых условиях он приобрел несколько иную направленность, преследуя цель обеспечения прав народов и национальностей в пределах государства»¹⁷.

Как видим, этот автор подчеркивал то, что принцип самоопределения должен осуществляться именно в пределах государства. Он также увязывал принцип равноправия и самоопределения с принципом демократии, утверждающим право всех народов «свободно определять без вмешательства извне свой политический статус и осуществлять свое экономическое развитие, право свободно выбирать и развивать свои политические, социальные, экономические и культурные системы»¹⁸.

Отсюда следует, что принцип равноправия и самоопределения, будучи связанным с принципом демократии, предполагает право народа Украины как единого целого самостоятельно и свободно определять свое развитие и политическое устройство без вмешательства со стороны России.

Профессор Лукашук также отмечал: «Из сказанного следует, что если государство обеспечивает народу право на самоопределение, т.е. право самому определять свою политическую, социальную и экономическую систему, гарантирует всему населению общепризнанные права и свободы человека, то расчленение такого государства по воле того или иного меньшинства противоправно»¹⁹.

Кстати говоря, в отношении России И.И. Лукашук делал следующий вывод: «Поскольку Российская Федерация основана на принципе равноправия и самоопределения народа, а Конституцией гарантированы права и свободы человека и гражданина согласно общепризнанным принципам и нормам международного права, постольку самоопределение национальных групп может быть оправданным лишь в рамках федеративного государства, предоставляющего для этого широкие возможности»²⁰.

Исходя из логики профессора Лукашука, можно сделать несколько выводов касательно Украины: 1) Украина как государство так же основывается на принципе равноправия и самоопределения народа, что нашло выражение в ее Конституции; 2) Конституция Украины закрепляет и гарантирует основные права и свободы человека согласно общепризнанным принципам и нормам международного права; 3) Украина является государством-членом Совета Европы, а значит права и свободы ее жителей, если они предусмотрены Европейской конвенцией по правам человека 1950 года, могут быть эффективно защищены в Европейском суде по правам человека; 4) Украина является стороной целого ряда различных международных конвенций в области защиты прав человека.

Таким образом, право народов на самоопределение, точно также как и многие другие основные права и свободы человека и гражданина, достаточно надежно защищены в Украине посредством национальных и международно-правовых механизмов, что не дает никаких оснований ставить вопрос о расчленении ее территории.

Вместе с тем, предположим, что в Украине в период событий 2013-2014 годов имело место нарушение прав человека, связанных с принципом равноправия и самоопределения народа. Что тогда следовало бы сделать тем лицам или государствам, которые посчитали бы, что в Украине нарушаются права человека, в частности, права национальных меньшинств? Если бы это было действительно так, то все заинтересованные лица или государства могли бы и были бы должны обратиться в национальные суды Украины, либо международные организации, включая ООН, Совет Европы и ОБСЕ. Однако этого не произошло. По сути, таких обращений не было и, что самое главное, ни ООН, ни Совет Европы, ни ОБСЕ не зафиксировали каких-либо серьезных нарушений прав человека и национальных меньшинств на территории Украины в рассматриваемый период, что позволило бы поставить вопрос о целесообразности дальнейшего соблюдения территориальной целостности Украины.

Другой российский юрист-международник, профессор С.В. Черниченко, в своей книге «Теория международного права» подчеркивал, что «самоопределение нации за счет других национальных

групп, образующих с основной (титульной) нацией единый народ – извращение идеи самоопределения и могло бы привести лишь к этническим чисткам, столь резко осуждаемым ООН, и межнациональным конфликтам»²¹.

Этот автор отмечает, что «части населения, какими бы важными они ни были, право на самоопределение не имеют»²². Вместе с тем, по его мнению, право на самоопределение имеет народ, признаками которого Черниченко называет общность территории, социально-экономическую целостность и наличие общих элементов культуры²³.

С этой точки зрения население Крыма не может считаться самостоятельным «народом», поскольку состоит из представителей различных этносов (русских, украинцев и крымских татар), а является частью народа Украины.

Черниченко также отмечает, что реально вопрос о возникновении народа «приобретает правовое звучание, когда государство, в пределах которого проживает данная группа, начинает признавать за ней качество нации или народа либо когда такое признание исходит от международного сообщества (т.е. является достаточно широким или поддерживается наиболее влиятельными в политическом отношении государствами)»²⁴.

Вполне очевидно, что ни Украина, ни международное сообщество государств, никогда не признавали население Крыма в качестве некоего самостоятельного народа. Кроме того, нельзя говорить о возникновении «народа Крыма» в течение краткого периода времени (например, в течение нескольких недель), поскольку это было бы явным абсурдом.

Для того чтобы понять концепцию права на самоопределение в российской доктрине международного права можно обратиться к учебнику «Международного права», изданного под эгидой Российской ассоциации международного права и под редакцией профессора В.И. Кузнецова и профессора Б.Р. Тузмухамедова (2007). Любопытно отметить, что предисловие к этому учебнику («К читателю») было написано министром иностранных дел РФ С.В. Лавровым. Объясняя содержание принципа самоопределения народов авторы этого учебника подчеркивают: «Принцип самоопределения народов – это право народов, но не обязанность, и его осуществление может быть многовариантным и реализовываться в различных формах. Но при этом самоопределение не должно осуществляться с сепаратистских позиций в ущерб территориальной целостности и политическому единству государства»²⁵.

Вместе с тем, авторы также пишут о том, что «мировое сообщество не отрицает право на самоопределение, даже ведущее к нарушению территориальной целостности, но только в тех государствах, где не соблюдаются принцип равноправия и самоопределения народов, в их органах власти представлен не весь народ, а отдельные этнотерриториальные части государства подвергаются дискриминации»²⁶.

Сразу отметим, что если исходить из этой точки зрения, то вплоть до бегства президента Януковича из Украины Россия не заявляла о том, что в Украине не соблюдается принцип равноправия или самоопределения народов или же, что население Крыма подвергается дискриминации.

Авторы по поводу принципа самоопределения народов учебника также отмечали: «При этом нельзя не отметить, что в последние годы возникла и стала реальностью угроза злоупотребления данным принципом. Политические, националистические, сепаратистские, криминальные и другие факторы часто становятся побудительным мотивом для использования принципа в своекорыстных целях. Для многих государств создана реальная угроза территориальной целостности. Поэтому реализация этого принципа не должна вести к разрушению существующих государств»²⁷.

Авторы учебника обращали внимание и на то, что «ни в одной конституции мира не закреплено право народов данных государств на полное самоопределение (вплоть до выхода из состава государства)»²⁸.

В конечном счете, авторы учебника выражают мнение, что народы, проживающие на территории определенного государства, не могут реализовать без свободно выраженной воли соответствующего государства. Вот как эта мысль выражена в учебнике: «Право на самоопределение не абсолютно. Все народы и государства в современном мире взаимосвязаны. Нельзя решать свои национальные интересы за счет нарушения и ущемления законных прав и интересов других народов. Поэтому реализация народом его права на самоопределение должна осуществляться только в соответствии со свободно выраженной волей соответствующего государства или государств, с учетом законных прав и интересов других народов, проживающих на этой или сопредельной территориях, а также с должным учетом других основных принципов современного международного права»²⁹.

В связи с аннексией Крыма заслуживает внимания также и то, как авторы данного учебника трактуют некоторые другие основные принципы международного права, имеющее непосредствен-

ное отношение к аннексии Россией Крыма.

Так, содержание принципа неприкосновенности и нерушимости государственных границ авторы учебника сводят к трем элементам: «1) признание существующих границ в качестве юридически установленных в соответствии с международным правом; 2) отказ от каких-либо территориальных притязаний на данный момент или в будущем; 3) отказ от любых иных посягательств на эти границы, включая угрозу силой или ее применение»³⁰.

Вполне понятно, что сам факт аннексии Россией части территории Украины явился грубым нарушением принципа неприкосновенности и нерушимости границ. В учебнике также отмечается, что какие-либо «процессы политико-территориальной трансформации» в мире должны происходить в правовых рамках, т.е. «в соответствии с международным правом, мирным путем и по договоренности»³¹.

Авторы учебника, говоря о принципе невмешательства во внутренние дела, в частности, отмечают: «Вмешательство может быть прямым или косвенным. Прямое вмешательство означает явное и неприкрытое принуждение (военными, экономическими, финансовыми политическими и другими средствами) одним государством (государствами) другого к совершению определенных действий, затрагивающих его внутреннюю компетенцию. Косвенное вмешательство – это применение вышеназванных средств принуждения, осуществляемое не самим государством, а лицами или организациями, находящимися под их контролем»³².

В свете такого понимания российской доктриной принципа невмешательства, предполагающего запрет прямого и косвенного вмешательства во внутренние дела государства, на основании докладов ООН по Украине и резолюции ПАСЕ вполне можно утверждать, что Россия нарушила этот принцип в отношении Украины в Крыму.

Большое значение для понимания подхода к содержанию принципа самоопределения в российской доктрине международного права имеет анализ докторской диссертации Н.В. Остроухова «Территориальная целостность государств в современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве», защищенная в Российском университете дружбы народов в Москве в 2010 году. Выводы и положения данной диссертации можно рассматривать как выражение мнения российской доктрины международного права, поскольку ведущей организацией являлась Дипломатическая академия МИД России, научный консультантом диссертанта был президент Российской ассоциации международного права профессор А.Я. Капустин, а оппонентами являлись такие известные российские юристы-международники, как: А.Л. Колодкин, Ю.Г. Демин и Ю.С. Ромашев.

Каковы же выводы, к которым пришел в результате своего исследования автор диссертации?

Так, по мнению автора диссертации: «С точки зрения современного международного права сохранение территориальной целостности государств – это важнейшее право, присущее суверенитету государства, которое означает осуществление всех суверенных прав в их полноте и исключительным образом в пространстве, определенном его государственными границами, в пределах сухопутной, водной, воздушной территорий государства, его недр. Данному праву корреспондирует обязанность всех других субъектов международного права соблюдать и уважать территориальную целостность государства, не применять в его отношении силу или угрозу силой, не вмешиваться в дела, входящие в его компетенцию, с целью нарушения целостности территории или каким-либо иным неправомерным образом нарушать это право»³³.

Как видим, из этого вывода следует, что Россия была обязана в ситуации вокруг Крыма соблюдать и уважать территориальную целостность Украины и не вмешиваться в компетенцию Украины, чего не произошло, и что было четко зафиксировано международными организациями (ООН, Совет Европы, ОБСЕ). Косвенным образом факт вмешательства во внутренние дела Украины в связи с аннексией Крыма был признан и российским руководством, в частности, президентом РФ В.В. Путиным, признавшим тот факт, что российские военнослужащие оказывали содействие проведению «референдума» в Крыму.

Автор диссертации также признал, что «распад СССР привел к возникновению на его территории пятнадцати новых независимых государств, бывших союзных республик, которые приняли обязательство признавать и уважать территориальную целостность друг друга и неприкосновенность существующих между ними границ, которые на момент прекращения существования СССР были административными границами союзных республик»³⁴.

Особый интерес в диссертации представляет анализ автором соотношения между принципом территориальной целостности и правом народов на самоопределение. По этому поводу автор пишет: «В условиях глобальной этнизации общественных отношений, отмечаемой в настоящее

время в мире, важной задачей международного сообщества является обеспечение необходимого баланса между соблюдением принципа территориальной целостности государств и принципа равноправия и самоопределения народов. Несмотря на то что в современном международном праве была признана правомерность реализации права на самоопределение в форме создания собственного независимого государства колониальными странами и отдельными народами, в науке международного права встречаются различные оценки правовой природы самоопределения: от признания этого права в качестве императивной нормы международного права до отрицания юридического характера этого права (моральный или политический принцип).

В настоящее время доктрина международного права включает в принцип равноправия и самоопределения народов такие важные его компоненты, как:

- все народы равноправны и имеют право на самоопределение;
- данное право исключает какое-либо давление, принуждение или вмешательство извне, оно реализуется только путем свободного волеизъявления данного народа;
- все субъекты международного права обязаны уважать это право;
- основным способом самоопределения является внутреннее самоопределение;
- внешнее самоопределение является экстраординарным случаем и может осуществляться только в соответствии с международным правом, при этом народ имеет возможность выбора форм государства, социально-экономического строя и путей своего развития. Внешнее самоопределение, в частности, будет считаться правомерным, если власти государства делают невозможным внутреннее самоопределение.

Принцип самоопределения не должен толковаться как поощряющий частичное или полное нарушение территориальной целостности, поэтому при оценке правомерности использования института признания новых государств, образующихся в результате провозглашения соответствующими этническими общностями (народами) реализации права на самоопределение, следует руководствоваться общепризнанными международно-правовыми критериями самоопределения»³⁵.

При этом Н.В. Остроухов подчеркивает: «Наиболее сложным и проблематичным вопросом как в доктрине международного права, так и в практике является вопрос о критериях, при которых тот или иной народ имеет право на «внешнее» самоопределение в форме создания суверенного и независимого государства, свободного присоединения к независимому государству или объединению с ним. Однако не каждый народ, желающий «внешне» самоопределиваться имеет право на это. Кроме того, национальное самоопределение не должно приводить к разрушению национального единства и территориальной целостности страны. Недопустимость этого подчеркивается в Декларации о принципах международного права 1970 г., Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам 1960 г.»³⁶.

В диссертации Н.В. Остроухова осуждается также сепаратизм. Он, в частности, пишет: «Сепаратизм должен олицетворяться как явление противоправное, если в его основе лежит противоречение международному праву стремление и соответствующая деятельность населения той или иной территории по отделению от государства или присоединению к другому государству»³⁷.

Говоря об определенных изменениях, произошедших в российской доктрине международного права по отношению к праву народов на самоопределение, нельзя не заметить, что эти изменения в значительной степени определялись политическими соображениями. Так, в 90-е годы и до 2008 года, в связи с угрозой территориальной целостности РФ в контексте двух чеченских войн, а также сепаратистских движений на Кавказе и Татарстане, российская наука международного права однозначно подчеркивает, что реализация права на самоопределение не должно вести к сепаратизму, и не должна создавать угрозу для территориальной целостности государства. Однако позднее, в связи с войной между Россией и Грузией в 2008 году и поддержкой Россией самопровозглашенных непризнанных государств Южной Осетии и Абхазии, российские юристы-международники пытаются найти такие аргументы, которые позволили бы, с одной стороны, оправдать защиту Россией своей территориальной целостности перед лицом сепаратизма в самой России, а с другой – поддерживать признание Россией самопровозглашенных квази-государств Южной Осетии и Абхазии, апеллирующих к праву народов на самоопределение.

Вот как попытался оправдать отказ со стороны России требованию чеченского народа на создание независимого государства и одновременно оправдать сепаратизм Южной Осетии и Абхазии Н.В. Остроухов: «Так, самопровозглашенная Чечня не могла стать правомерным субъектом международного права ввиду того, что чеченский народ не подвергался никакой дискриминации со стороны властей России, ему было предоставлено самоопределение в форме членства в федерации, представительство в Государственной Думе и Совете Федерации, возможность организовывать

выборы в органы местного самоуправления. Даже главой правительства некоторое время был Р. Хасбулатов. Иначе дело обстоит с Южной Осетией и Абхазией. Народы, проживающие на этих территориях, были лишены автономий в результате националистической политики руководства Грузии. По-сути, таким образом лишение абхазского и югоосетинского народов самоопределения стало уже первым основанием для возникновения государственности этих территорий. Тем больше оснований для этого дали попытки выдавливания этих народов с мест исторического проживания, реализация принципа «Грузия для грузин»³⁸.

Оставляя на совести автора его ни чем не подкрепленные обвинения в отношении Грузии, тем не менее, попробуем посмотреть на ситуацию в Крыму накануне аннексии через призму логики этого автора.

Во-первых, население Крыма никогда не подвергалось какой-либо дискриминации в Украине, точно также не подвергалось дискриминации русское этническое меньшинство и русскоязычные украинцы в Украине.

Во-вторых, Россия официально никогда не обращалась с заявлениями и жалобами на подобно-го рода дискриминацию в международные организации; и вплоть до аннексии Крыма официально не делала таких заявлений.

В-третьих, сами международные организации (ООН, Совет Европы, ОБСЕ, СНГ), международные неправительственные правозащитные организации и иностранные наблюдатели не заявляли о притеснении русского и русскоязычного населения Крыма.

В-четвертых, в органах государственной власти Украины представители русского и русскоязычного населения, включая выходцев из Крыма, занимали весьма ответственные посты и не подвергались дискриминации.

В-пятых, Крым не был лишен автономии и вопрос об упразднении его автономии никогда официально не ставился. Наоборот, власти в Киеве были готовы расширить автономию Крыма.

В-шестых, на территории Крыма никогда не имели места попытки «выдавливания» местного населения с мест проживания.

Все это с полной очевидностью показывает, что население Крыма (даже с точки зрения российской доктрины международного права) и юридически и фактически имело все возможности для полной реализации своего права на самоопределение в рамках Украины.

По всей видимости, наиболее кратко и емко суть понимания права самоопределение в российской доктрине международного права выразил доктор юридических наук, заведующий Центром международного права и международной безопасности Института актуальных международных проблем Дипломатической академии МИД России, профессор кафедры международного права Дипломатической академии МИД России А.А. Моисеев, который в своей работе «Суверенитет государства в международном праве» (2009) подчеркивал: «Российская международно-правовая доктрина также исходит из того, что «международное право не допускает использования ссылок на принцип самоопределения для подрыва территориальной целостности и единства суверенного государства и национального единства». С точки зрения современного международного права главное в самоопределении народов – это обеспечение условий для его свободного развития в любой форме, которую выбирает сам народ. Если территориальное самоопределение народов сопряжено с серьезными международными противоречиями и конфликтами, а не с добровольным мирным волеизъявлением всего народа государства – достижение политической суверенной независимости противоречит международному праву»³⁹.

С этой точки зрения любому непредвзятому юристу-международнику вполне очевидно, что отделение Крыма от Украины и его дальнейшая аннексия Россией (называемая в России «присоединением») явно нарушило международное право и не соответствует содержанию права народов на самоопределение, поскольку: во-первых, такое отделение подорвало территориальную целостность и единства суверенного государства Украины; во-вторых, было сопряжено с «серьезными международными противоречиями и конфликтами» как между Россией и Украиной, так и в самом Крыму; в-третьих, в случае отделения Крыма отсутствовало «добровольное мирное волеизъявление» всего государства Украины.

Отметим еще и то, что в российской доктрине международного права под понятием народ (в качестве носителя права на самоопределение) понимается не какая-либо этническая группа или национальное меньшинство, а все население государства (как говорится в Конституции РФ «многонациональный народ» (преамбула, ст. 3 ч. 1 Конституции России).

Как пишет тот же А.А. Моисеев, «мы говорим о народе как о структурированной совокупности населения, проживающей на определенной территории, имеющей общую историю, традиции,

культуру, включая язык, которая эффективно действует в пользу своих исторических, политических, территориальных, экономических и других интересов»⁴⁰.

Стати говоря, непоследовательность российской доктрины международного права по отношению к оценке аннексии Крыма начинают отмечать зарубежные авторы. Так, например, в своей заметке «Крым и (отсутствие) последовательности в российском подходе к международному праву» известный исследователь российской доктрины международного права Лаури Мякслоо отмечает, что теперь российские ученые-юристы находятся в трудной ситуации, поскольку, «если применить те правовые критерии, которые они всегда поддерживали, тогда следует охарактеризовать аннексию Крыма как незаконную» («These scholars are now in quite a difficult situation. If one applies the legal criteria that they have supported all along, one must characterize Russia's annexation of Crimea as illegal»)⁴¹.

Общий вывод, к которому мы с неизбежностью приходим, проанализировав российскую доктрину международного права, законодательство России и решения ее Конституционного суда, заключается в том, что факт присоединения (по существу аннексии) Крыма к России находится в вопиющем противоречии не только с нормами и принципами международного права как такового, но также и с тем, как понимаются эти принципы и нормы в доктрине, законодательстве и судебной практике России.

Можно с полной уверенностью утверждать, что если бы российские юристы-международники рассматривали подобную ситуацию, в которой стороной аннексировавшей территорию другого государства являлась не Россия, а любая другая страна, либо если бы часть территории России была аннексирована Украины таким же путем и под таким же предлогом, как это имело место в отношении Крыма, то российские юристы однозначно признали бы неправомерность подобной аннексии.

Современные аргументы российской стороны, оправдывающие аннексию Крыма

Несмотря на то, что аннексия Крыма не могла быть оправдана с точки зрения законодательства, судебной практики и международно-правовой доктрины России, некоторые представители этой доктрины, а также политики, стали предпринимать попытки каким-то образом оправдать аннексию Крыма. В данном контексте нас интересуют те аргументы, которые выдвигались российскими юристами и политиками.

Так, например, пресс-секретарь президента России Дмитрий Песков заявил о том, что, якобы «право народа на самоопределение выходит на первый план в ситуации, когда перестает действовать международное право и наступает угроза хаоса, как это случилось на Украине»⁴².

В эфире программы "Право знать!" на телеканале ТВЦ Дмитрий Песков заявил: «Есть такое единство противоположностей, как нерушимость границ, нерушимость территориальной и политической целостности государства и право народов на самоопределение. И нерушимы эти противоположности только до тех пор, пока соблюдается международное право, пока не наступает экстремальный момент — некий момент икс, пока государство существует как государство»⁴³. При этом он также добавил: «Как только государство вступает в фазу за гранью международного права, что произошло на Украине, то есть в фазу вооруженного переворота — это единство противоположностей рушится и на первое место выходит принцип самоопределения, потому что люди тогда следуют простому инстинкту самосохранения, когда стоит угроза хаоса»⁴⁴.

Не будучи юристом-международником, Дмитрий Песков сформулировал свой аргумент в несколько странной форме, вызывающей ряд вопросов.

Во-первых, совершенно непонятно, что такое «политическая целостность». Такой термин не встречается в международно-правовом дискурсе.

Во-вторых, нигде в мировой и российской доктрине международного права никогда ранее не говорилось о том, что принципы нерушимости границ, территориальной целостности и право народов на самоопределение находятся в состоянии непонятного «единства противоположностей». Скорее всего, это термин, позаимствованный Песковым из области марксистской философии.

В-третьих, Песков весьма путано говорит о некоем «моменте икс», «пока государство существует как государство». Это слишком не конкретное и туманное понятие для международного права.

В-четвертых, кто вообще имеет право решать вопрос, что данное государство «существует как государство»? Логично предположить, что это не должно определять другое государство (например, Россия). Логично также предположить, что пока государство остается членом ООН – а Украина до сих пор остается членом ООН – то оно остается полноценным государством.

В-пятых, совершенно непонятна фраза Пескова о том, что «нерушимы эти противоположности только до тех пор, пока соблюдается международное право». По крайней мере, в мировой и рос-

сийской доктрине международного права подтверждения этого странного тезиса просто не существует. К тому же, совершенно непонятно, кто именно, исходя из логики Пескова, определяет, соблюдается или нет международное право. Например, в случае Украины во время революции международное сообщество в лице ООН, Совета Европы и ОБСЕ никогда не упрекало Украину в нарушении международного права. Тем более, вряд ли таким судьей может быть Россия, оккупировавшая и затем аннексировавшая часть территории Украины.

В-шестых, Песков абсолютно бездоказательно утверждает, что Украина якобы «оказалась за гранью международного права», однако это не следует из международных документов и решений международных организаций, принятых по Украине.

В-седьмых, Песков заявляет о «вооруженном перевороте» в Украине, однако можно ли назвать события в Украине таким переворотом – большой вопрос, «легитимный» ответ на который может дать лишь суд в Украине, а не господин Песков. Да, действительно, из Украины бежал президент, подозреваемый в коррупции и масштабных нарушениях прав человека в Украине, однако другие ветви власти (парламент и судебная система, включая Конституционный суд Украины) продолжают действовать. Причем Конституционный суд Украины не определял ситуацию в Украине в качестве «вооруженного переворота».

Далее, предположим, что в Украине произошел некий переворот, однако даже и в этом случае такого рода внутренние политические изменения в государстве не регулируются международным правом и, скорее всего, относятся к категории внутренних дел. Так, например, в свое время президент России Б.Н. Ельцин расстрелял российский парламент, однако такого рода действия президента рассматривались в качестве внутреннего дела России, и международное право не регулировало данное событие.

В-восьмых, мысль господина Пескова о том, что, дескать, когда «единство противоположностей» принципов территориальной целостности, нерушимости границ и права на самоопределение рушится, тогда «на первое место выходит принцип самоопределения» не находит подтверждения ни в мировой, ни в российской литературе по международному праву. Наоборот, доктрина международного права и международные документы (например, Декларация о принципах международного права 1970 года и Заключительный акт СБСЕ 1975 года) склонны подчеркивать равенство этих принципов.

В-девятых, очень странно звучит используемая господином Песковым, неправовая, биологическая категория «простой инстинкт самосохранения» в данном контексте. Совершенно непонятно, какое вообще отношение эта категория имеет к праву на самоопределение или международному праву вообще. Подчеркнем также, что нигде в литературе международного права или его нормах не обнаружим какой-либо связи между «инстинктом самосохранения» и правом на самоопределение.

И, наконец, в-десятых, господин Песков совершенно бездоказательно говорит о какой-то «угрозе хаоса», имея при этом, по-видимому, в виду ситуацию в Украине, предшествовавшую аннексии Россией Крыма. Однако международные организации не зафиксировали такой угрозы.

В оправдание аннексии Крыма российские авторы часто ссылаются на проведенный в Крыму «референдум». Однако, как это четко явствует из Конституции Украины и решения ее Конституционного суда, данный референдум явно противоречит Конституции Украины. Сама постановка его вопроса является антиконституционной. Кроме того, на легитимность и антиконституционность этого «референдума» указывалось в докладе Венецианской комиссии Совета Европы (Европейская комиссия за демократию через право)⁴⁵, резолюции Парламентской Ассамблеи Совета Европы и резолюции Генеральной Ассамблеи ООН. Более того, такой «референдум» не был бы возможен и в самой России и никогда не был бы признан там конституционным.

Еще один аргумент, который можно встретить в связи с аннексией Крыма заключается в том, что поскольку другие страны нарушают международное право (при этом делаются ссылки на вторжение в Ирак, бомбардировку Югославии, поддержку отделения Косово и т.д.), то и Россия может это делать.

Однако такой аргумент является абсурдным, поскольку, во-первых, из того обстоятельства, что кто-то другой совершает нарушения международного права, отнюдь не следует то, что Россия имеет право нарушать международное право в отношении Украины; во-вторых, Конституция России (ст. 15) не предполагает, что Россия имеет право не соблюдать нормы международного права, если другое государство нарушает международное право.

В качестве одного из аргументов, направленных на оправдание действий России по оккупации и аннексии Крыма, приводится также необходимость защиты прав человека на территории Крыма

и Украины, т.е. то, что именуется в литературе международного права «гуманитарной интервенцией». Однако российская доктрина международного права всегда выступала против «гуманитарной интервенции». Так, например, Министр иностранных дел РФ И.С. Иванов в своем выступлении «Верховенство права в международных отношениях – залог всеобъемлющей стратегической стабильности и безопасности в XXI веке» (2 ноября 2000 года) заявил: «Нельзя исключать и того, что применение разного рода доктрин «гуманитарного вмешательства» может расшатать международный порядок до пределов, опасных даже для тех, кто хотел бы присвоить себе «право» на проведение военных акций. Ведь если в международном праве закрепится идея допустимости применения силы в обход Совета Безопасности ООН, «гуманитарная дубинка» может оказаться в чьих угодно руках. Возможна и другая, нелепая с правовой точки зрения ситуация: одни прибегают к силе, ссылаясь на право «гуманитарного вмешательства», а другие – жертвы подобной агрессии – не менее законно используют силу в порядке самообороны»⁴⁶.

Критикуя концепцию «гуманитарного вмешательства» И.С. Иванов отметил, что эта концепция «заведомо предполагает неравенство и произвол в отношениях между государствами»⁴⁷.

Он решительно выступил в защиту принципа суверенного равенства государств и против концепции иерархии принципов международного права. Вот что заявил И.С. Иванов в этой связи: «Ставить под вопрос принцип суверенитета и суверенного равенства государств – это значит переворачивать с ног на голову всю систему международного права, которое является именно системой, выработанной в результате соглашения между государствами, а отнюдь не чем-то вроде «ресторанного меню», из которого можно выбирать то, что кажется подходящим для реализации тех или иных политических целей. Никакой иерархии принципов международного права не существует. Все они взаимосвязаны, все подкрепляют друг друга и все вместе призваны ограждать мировое сообщество как от гуманитарных катастроф, так и от актов агрессии. Наконец, международное право по определению призвано защитить слабых от произвола сильных. Само предположение, что грубейшее нарушение этого принципа может стать нормой, является насмешкой над идеей международной законности»⁴⁸.

По мнению Иванова, не выдерживает критики и позиция тех, кто пытается успокоить международное сообщество заверениями о том, что доктрина «гуманитарного вмешательства» будет применяться не повсеместно, а лишь при «исключительных обстоятельствах». «Такая постановка проблемы, – заявил Иванов, – затаривает, пожалуй, ключевой для судеб международного правопорядка вопрос: является ли международное право «факультативным» в глазах тех, кто отстаивает допустимость и целесообразность обхода в «исключительных случаях» Устава и прерогатив Совета Безопасности? Если да, а другого ответа быть не может, то разве это не заявка на «право» прибегать к произволу, разве не прямая дорога к анархии и хаосу в международных отношениях?»⁴⁹.

В свете этих заявлений Министра иностранных дел РФ становится совершенно очевидным, что применение силы Россией против Украины, приведшей к аннексии Крыма, является абсолютно неправомерным, поскольку было совершено в обход Совета Безопасности ООН.

Анализируя аргументацию российских юристов, направленную на оправдание аннексии Крыма, создается впечатление, что эти юристы вместо реальных фактов, подтвержденных авторитетными международными организациями (ООН, Советом Европы, СБСЕ), заимствуют факты из официальной российской пропаганды и на их основе делают свои умозаключения. При этом они почему-то не хотят замечать ни резолюцию Генеральной ассамблеи ООН, ни доклады ООН о ситуации по Украине, ни резолюцию Совета Европы, где даются четкие юридические оценки действиям России.

В аргументации российских юристов заметно еще и то, что они в большей мере апеллируют к украинскому законодательству, главным образом к Конституции Украины, чем к нормам международного права, давая при этом свою субъективную интерпретацию положениям этой Конституции, которая не находит подтверждения в решениях действующего Конституционного суда Украины.

Однако попробуем подойти к этому вопросу объективно, т.е. с точки зрения простой логики.

Итак, в отношении событий имевших место на территории Украины, включая Крым, в довольно короткий период, предшествовавший аннексии Россией Крыма, имеется три подхода: 1) российский подход, выраженный, прежде всего, в заявлениях президента России Путина, заявлениях МИД России, а также в выступлениях постоянного представителя России в ООН; 2) украинский подход, нашедший свое выражение в заявлениях МИД Украины, выступлениях постоянного представителя Украины в ООН и заявлениях представителей нового правительства Украины; 3) подход международных межправительственных организаций, прежде всего таких, как ООН, Совет Европы,

ЕС, НАТО и ОБСЕ. Кроме того, главы ряда европейских государств (например, Польши, Швеции, Великобритании и Франции), а также США, делали свои заявления с оценками действий России и ситуации в Украине.

По существу, каждый из этих подходов представляет свою версию событий, в силу чего неизбежно возникает вопрос, какую из упомянутых версий следует считать наиболее заслуживающей доверия.

Вполне логично предположить, что любому человеку, пытающемуся непредвзято и объективно подойти к анализу событий в Украине, следует уделить основное внимание той версии событий, которая представлена в документах ООН, Совета Европы и ОБСЕ, поскольку, во-первых, Россия и Украина являются непосредственными участниками конфликта в связи с аннексией Крыма и их позиция может быть политически мотивирована и достаточно субъективна; во-вторых, документы ООН, Совета Европы и ОБСЕ заслуживают наибольшего доверия, поскольку оба участника конфликта, Россия и Украина, являются государствами-членами этих международных организаций. Кроме того, Россия не вышла из числа государств-членов этих организаций.

Анализ документов упомянутых организаций (прежде всего, резолюции Генеральной Ассамблеи ООН по Украине, докладов ООН относительно ситуации и прав человека в Украине, резолюции Парламентской Ассамблеи Совета Европы по Украине и доклада ОБСЕ) дают полное основание утверждать следующее: 1) все эти организации признают и безоговорочно поддерживают территориальную целостность и суверенитет Украины, включая, разумеется, Крым; 2) эти организации называют «присоединение» Крыма Россией аннексией и рассматривают такие действия России в качестве серьезного нарушения норм и принципов международного права; 3) эти организации не признают законность «референдума», проведенного в Крыму⁵⁰; 4) все они призывают Россию прекратить нарушения международного права и прекратить аннексию Крыма, т.е. призывают вернуть Крым Украине, тем самым восстановив ее территориальную целостность.

Одним словом, как это следует и из российской доктрины международного права, и из мировой доктрины международного права, и из документов авторитетных международных организаций, аннексировав Крым, Россия тем самым нарушила основные принципы международного права и свои международно-правовые обязательства перед Украиной и международным сообществом государств в целом.

В заключение остается выразить надежду на то, что российские юристы-международники займут объективную позицию по этому вопросу, а Россия приведет свое поведение в соответствие с очевидными требованиями международного права.

1 Постановление Верховного Совета Российской Федерации о статусе города Севастополя. Электронный источник. Режим доступа: <<http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/sewastop.htm>>.

2 Электронный источник. Режим доступа: <http://www.un.org/ar/sc/repertoire/93-95/Chapter%208/EUROPE/96-95_8-22-UKRAINE.pdf>.

3 Там же.

4 Решение Совета Безопасности ООН по Севастополю (<http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/oonsev.htm>).

5 Кремнев П.П. Распад СССР: международно-правовые проблемы. – М.: Зерцало-М, 2005. – С. 77.

6 Там же. – С. 91.

7 См.: Змеевский А.В. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом // Московский журнал международного права. – 4/2001/44 (№ 4, октябрь-декабрь). – С. 5.

8 Старушенко Г.Б. Самоопределение как правовая основа предотвращения конфликтов и защиты прав человека (<http://www.memo.ru/hr/referats/self-det/Chapter5.htm>).

9 Ходаков А.Г. О некоторых международно-правовых проблемах. Из выступления на международной конференции «50 лет ООН и международное право» // Московский журнал международного права. – № 2 (26). – 1997. – С. 22-23.

10 Блищенко И.П. Международно-правовые проблемы государств, входящих в СНГ // Московский журнал международного права. – № 1. – 1997 (январь - март). – С. 5.

11 Тиунов О.И. Международное право. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2005. – С. 85-86.

12 Авдокушин А.В., Маюров В.Г. Право наций на самоопределение следует конкретизировать // Московский журнал международного права. – № 3/99/35 (июль-сентябрь). – С. 21.

13 Там же. – С. 22.

14 Саванели Бидзина В. Право грузинского народа на самоопределение и равенство прав национальных меньшинств Грузии // Международное право. – 2/98/2 (май-август). – С. 70.

15 Там же. – С. 69.

- 16 Старушенко Г.Б. Самоопределение – без сепаратизма // *Международная жизнь*. – 1993. – № 11. – С. 130.
- 17 Лукашук И.И. Внешняя политика России и международное право. – М., 1997. – С. 20.
- 18 Там же.
- 19 Там же. – С. 21.
- 20 Там же.
- 21 Черниченко С.В. Теория международного права. Том II. Старые и новые теоретические проблемы. – М.: Издательство «НИМП», 1999. – С. 104.
- 22 Там же. – С. 223.
- 23 Там же. – С. 224.
- 24 Там же.
- 25 *Международное право : учебник / отв. ред. В.И. Кузнецов, Б.Р. Тузмухамедов*. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – С. 214.
- 26 Там же. – С. 215.
- 27 Там же.
- 28 Там же. – С. 216.
- 29 Там же.
- 30 Там же. – С. 207.
- 31 Там же.
- 32 Там же. – С. 200.
- 33 Остроухов Н.В. Территориальная целостность государств в современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность: 12.00.10 – «Международное право. Европейское право». – М., 2010. – С. 8.
- 34 Там же. – С. 9.
- 35 Там же. – С. 10-11.
- 36 Там же. – С. 32.
- 37 Там же. – С. 44.
- 38 Там же. – С. 33.
- 39 Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. – М.: Восток-Запад, 2009. – С. 50.
- 40 Там же. – С. 52.
- 41 Lauri Mälksoo. Crimea and (the Lack of) Continuity in Russian Approaches to International Law (<http://www.ejiltalk.org/crimea-and-the-lack-of-continuity-in-russian-approaches-to-international-law>).
- 42 РИА Новости <http://ria.ru/world/20140419/1004644784.html#ixzz30C1dIRCF>
- 43 Там же.
- 44 Там же.
- 45 <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282014%29002-e>).
- 46 Иванов И.С. Верховенство права в международных отношениях – залог всеобъемлющей стратегической стабильности и безопасности в XXI веке // *Московский журнал международного права*. – № 1 (41) 2001 (январь – март). – С. 7.
- 47 Там же.
- 48 Там же.
- 49 Там же. – С. 8.
- 50 Например, в резолюции Генеральной Ассамблеи ООН по Украине говорится: «Подчеркиваем, что референдум в Автономной Республике Крым и городе Севастополе 16 марта 2014 года не имеет юридической силы, не может служить основанием для каких-либо изменений статуса АРК и города Севастополь».

Russian International Law Doctrine and Annexation of Crimea Summary

The right to self-determination has been discussed for a long time in the doctrine of international law. It has rarely been equaled to a right to secession. In the light of the latest developments on the territory of Ukraine it is necessary to analyze and discuss the position of the Russian Federation with regard to Crimea, its secession and adjoining the Russian Federation.

According to international law doctrine of the Russian Federation the territory of Crimea has been considered a genuine Ukrainian territory. There were no legal positions to the contrary. Positions of the leading international lawyers (Ihor Lukashuk, I. Blyshchenko, A. Kolodkin and others), as well as certain judgments of the Constitutional Court of the Russian Federation, statements of its leaders during different international forums supported a commonly recognized approach of Crimea being Ukrainian territory. The Russian Federation supports the idea and principle of territorial integrity. The right to self-determination is construed as the one to be utilized within the generally recognized boundaries. Therefore, the rapid change of the position of the Russian Federation and its actions towards annexation of Crimea seems to be weird, to say the least. Among the arguments the Russian Federation uses are “the will of Crimean people” (while there is no “Crimean people” as such), protection of the Russian speaking population and a myth of “historically Russian territory”.

However with the annexation of Crimea the Russian Federation breaches many international legal obligations including general principles of international law, such as *pacta sunt servanda*, territorial integrity, prohibition to use force or threat of force etc.

Олександр Задорожній

Російська анексія Криму. “Аналогія” з Косово? Міжнародно-правовий аналіз

У статті наданий порівняльний аналіз випадків відділення Косово (2008 р.) та Криму (2014 р.) з точки зору міжнародного права. Проаналізовано спільні риси та відмінності, характерні для цих процесів, зроблено висновки щодо їхньої відповідності сучасному міжнародному праву. Досліджено аспект прецедентного характеру випадку Косова та позицію України щодо даного питання.

Ключові слова: Крим, Косово, міжнародне право, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй, Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй, самовизначення.

В статье осуществлен сравнительный анализ случаев отделения Косово (2008 г.) и Крыма (2014 г.) с точки зрения международного права. Проанализированы общие черты и различия, характерные для этих процессов, сделаны выводы относительно их соответствия современному международному праву. Исследованы аспекты прецедентного характера случая Косово и позиция Украины по данному вопросу.

Ключевые слова: Крым, Косово, международное право, Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций, Международный Суд ООН, самоопределение.

The article presents a comparative analysis of cases of secession of Kosovo (2008) and the Crimea (2014) from the point of view of international law. Analyzed the similarities and differences that are typical of these processes, conclusions regarding their compliance with current international law. Investigated aspects of the case and the nature of the case of Kosovo Ukraine's position on this issue.

Keywords: Crimea, Kosovo, international law, the General Assembly of the United Nations, the International Court of Justice, self-determination.

У лютому-березні 2014 р. Російська Федерація здійснила спецоперацію з анексії Кримського півострова. Для цього було використано механізм маріонеткового уряду. У момент, коли у Києві відбувалася зміна влади (третя декада лютого), у Сімферополі владу за допомогою російських військ захопили кримські політики С.Аксьонов, В.Константинов, О.Чалий.

Без будь-яких «антикримських» дій з боку української влади 06.03.2014 р. Верховна Рада АРК на своєму засіданні проголосувала за приєднання регіону до складу Росії та звернулася до російського президента і парламенту з проханням розпочати процедуру надання Криму статусу суб'єкта РФ. Крім того, кримський парламент ухвалив рішення про проведення 16.03.2014 р. референдуму про статус Криму та затвердив питання, винесені на нього:

«– Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?»

– Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?»

Таким чином, з самого початку заперечувалась можливість збереження status quo, тим самим ігнорувались права тієї частини населення АРК, яка дотримувалась саме такої точки зору. Процедура встановлення результатів голосування також була спірною. Пункт 3 відповідної постанови прописував, що питання, яке одержить більшість голосів, вважається таким, що виражає пряме волевиявлення населення Криму. Таким чином, незважаючи на кількість громадян, які візьмуть участь у референдумі, він матиме ряд наслідків, що не відповідає основним принципам проведення референдумів.

УДК: 341.29

ЗАДОРЖНИЙ Олександр Вікторович,

професор, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© О. Задорожній, 2014

Аналогічне рішення щодо входження до складу Росії на правах окремого суб'єкта федерації ухвалила Севастопольська міська рада. Остання також вирішила долучитися до участі у кримському референдумі 16 березня. До питань кримського референдуму севастопольцям було додано такий:

«Місту Севастополю ввійти до складу Російської Федерації як суб'єкту Російської Федерації?»

11 березня Верховна рада АРК та міська рада Севастополя на своїх сесіях ухвалили Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: за документ нібито проголосували 78 з 81 депутата кримського парламенту [1]. Слід відзначити, що вищезазначені рішення щодо референдуму були прийняті не без іноземного впливу. І хоча Російська Федерація послідовно заперечувала наявність власних військ в Криму, даний факт все ж був в подальшому визнаний Росією. Зокрема, В. Путін 17 квітня зазначив, що хоча російські військовослужбовці перебували на півострові під час проведення референдуму, вони «діяли коректно», а «по-іншому провести референдум відкрито і гідно було не можна».

16 березня успіхом організований «референдум» про статус Криму відбувся. Зважаючи на те, що світове співтовариство не визнало референдум, на ньому практично не були присутні іноземні спостерігачі. Самопроголошена кримська влада заявила про те, що участь у волевиявленні взяли 81,4% громадян, що мали таке право. За їхніми ж даними за приєднання до Росії у Криму проголосувало 96,77% учасників голосування, у Севастополі – 95,6% [2]. Російський президент та парламент прийняли рішення про прийняття Кримського півострова до складу РФ [3]. Пізніше на сайті Ради при Президенті РФ з розвитку громадянського суспільства і прав людини оприлюднений огляд проблем жителів Криму, в якому говориться, що за приєднання до РФ проголосували 50-60% кримчан при явці 30-50%. При цьому, голосували не стільки за приєднання до Росії, скільки за припинення «корупційного безладу та злочинського засилля донецьких ставлеників» [4]. За даними одного з лідерів кримськотатарського народу М. Джемілева, у референдумі взяли участь не 82% жителів Криму, як заявила російська влада, а всього 32,4% [3].

Протягом березня відбулось понад 10 засідань Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, присвячених подіям у Криму. РБ ООН внаслідок використання Росією права вето так і не змогла ухвалити жодного рішення. Зокрема, 15 березня РФ заблокувала прийняття проекту резолюції, що засуджувала запланований на 16 березня «референдум» у Криму про відокремлення від України. З 15 членів Ради Безпеки 13 проголосували за резолюцію (постійні члени США, Велика Британія та Франція, а також всі 10 непостійних членів – Аргентина, Австралія, Чад, Чилі, Йорданія, Литва, Люксембург, Нігерія, Південна Корея та Руанда), Китай утримався, Росія була єдиною, хто проголосував проти. Отож, резолюція не ухвалена [5].

Натомість, 27 березня 2014 р. на спеціальному засіданні 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН відкритим голосуванням країн-членів ООН (100 з яких висловилися «за», 11 – «проти», а 58 – утримались) була прийнята Резолюція про підтримку територіальної цілісності України. Референдум та всі подальші дії «уряду» Криму та РФ були визнані такими, що не мають юридичної сили [6].

12 березня лідери «Великої сімки» (Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Великобританії, Сполучених Штатів Америки), а також президент Європейської ради і президент Європейської комісії видали заяву, в якій закликали Російську Федерацію припинити всі зусилля щодо зміни статусу Криму, що суперечить українському законодавству та порушує міжнародне право [7].

Знаковою стала і прийнята Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ) 9 квітня 2014 р. Резолюція щодо подій в Україні. Асамблея рішуче засудила проведення неконституційного референдуму, дозвіл Ради Федерації Росії на застосування військової сили в Україні, російську військову агресію і подальшу анексію Криму, визнавши ці дії явними порушеннями міжнародного права, в тому числі Статуту Організації Об'єднаних Націй, Хельсінкського акту та Статуту ОБСЄ й основних принципів Ради Європи [8]. Парламентська Асамблея Ради Європи в своїй резолюції також підкреслила, що «ні сепаратизм, ні ідея входження до складу Російської Федерації не були поширені і не мали широкої підтримки в політичному порядку денному серед населення Криму до російської військової інтервенції; Асамблея вважає, що прагнення до відокремлення та інтеграції до складу Росії, були спровоковані і підбурюються владою Росії, під прикриттям військової інтервенції».

Таким чином, усі відповідні міжнародні інституції не визнали так званий «референдум» у Криму з огляду на те, що він порушує законодавство України та міжнародне право, і засудили дії РФ щодо анексії Криму. Однак Російська Федерація наразі не відмовилась від окупації півострова і вважає Крим частиною своєї території, поширюючи на півострів власне законодавство та порядки. Наприклад, російська влада остаточно перевела півострів на рубль, з 1 червня гривня стала в

Криму іноземною валютою [9]. Змін зазнало і громадське життя Криму. Так, кримським татарам навіть завадили відзначити Сюрджун, річницю депортації, що повинен був проходити 18 травня 2014 року в Криму.

Лідер кримських татар, голова Меджлісу кримсько-татарського народу з 1991 по 2013 роки Мустафа Джемільєв, якому на початку червня буда вручена почесна «Премія Солідарності», заявив про те, що в складі Росії перспектив для кримських татар він не бачить [10].

В той же час, виправдовуючи власні дії щодо окупації Криму, Російська Федерація неодноразово посилалася на приклад Косово. Прецедент Косова згадувався як самопроголошеною кримською владою, так і МЗС Російської Федерації для обґрунтування законності проведення кримського референдуму. Згадав про Косово у своїй промові перед підписанням договору про приєднання Криму до РФ 18 березня і В. Путін [11].

Такі аргументи видаються непослідовними з огляду на офіційну позицію РФ щодо проголошення незалежності Косова та невизнання даної держави Росією. Зокрема, МЗС Російської Федерації у своїй заяві зазначало, що односторонні дії по проголошенню незалежності Косова порушили «суверенітет Республіки Сербії, Статут ООН, резолюцію 1244 РБ ООН, принципи Гельсінського Заключного акту, косовські конституційні рамки, домовленості на високому рівні Контактної групи». Було заявлено про те, що «Росія цілком підтримує реакцію керівництва Сербії на події в Косово, його справедливі вимоги відновити територіальну цілісність країни». МЗС Росії наголосувало на негативних наслідках, які може мати сепаратизм для «світового порядку і міжнародної стабільності, авторитету рішень Ради Безпеки ООН» [12]. А В. Путін на неформальному саміті СНД наголосив, що «прецедент Косова – це страшний прецедент, який, по суті справи, зламує всю систему міжнародних відносин, що склалася навіть не за десятиліття, а за століття» [13]. З огляду на таку позицію Росії сумнівною є можливість обґрунтувати анексію Криму прикладом Косово. Більш того, слід підкреслити і той факт, що Україна не визнала незалежності Косова, і така позиція є незмінною. Зокрема, однією з останніх заяв можна вважати Коментар МЗС України від 26 червня 2013 року щодо зміни порядку в'їзду громадян України до Косово, в якому ще раз підтверджувалось, що «Україна не визнає незалежність Косово та не має з цим регіоном дипломатичних відносин» [14]. Важливо і те, що незважаючи на власні посилання на прецедент Косово, Російська Федерація не змінює свою позицію щодо нього. Зокрема, після вищезгаданих подій в Криму, посольство РФ в Сербії поширило заяву, в якій зазначило, що Росія не змінює своєї думки щодо невизнання Косово [15].

Окремо слід зазначити, що частина західної доктрини досить негативно ставилась до визнання Косова. Своєрідним узагальненням можна вважати твердження Юре Відмара про те, що навіть консультативний висновок Міжнародного Суду ООН не дає достатніх підстав для того, щоб визначити, чи є Косово державою [16]. В той же час, навіть найбільші скептики щодо визнання Косово однастайні у тому, що будь-який висновок щодо законності, правомірності чи легітимності випадку Косово жодним чином не виправдовує російську анексію Криму. Більш того, в доктрині існує думка про те, що так само, як Росія використовує спірний прецедентний характер Косова, в майбутньому прецедент Криму може бути використаний проти неї самої. На думку урядів США і деяких держав ЄС [17], ситуація в Косово є унікальною і визнання його незалежності не повинно бути прецедентним для інших самопроголошених утворень. Так, А.Меркель на Парламентській Асамблеї Ради Європи зазначила: «Ми вважаємо, що на основі Косово не може бути жодних паралелей щодо інших регіонів» [18]. Як обґрунтування унікальності Косово держсекретар США К.Райс назвала комбінацію наступних факторів: загальний контекст розпаду Югославії, етнічні чистки та злочини щодо цивільного населення Косово і тривалий період перебування краю під управлінням адміністрації ООН. І якщо західні держави у випадку Косова послідовно заявляли про виключність ситуації та прагматичне обґрунтування власної поведінки щодо Косово, що дозволило їм досить гнучко пояснювати зміни у своїх підходах, то постійне посилення Російської Федерації на міжнародно-правові норми щодо ситуації з Кримом можуть не залишити Росії шляхів для іншого тлумачення даного випадку в майбутньому [19].

В той же час, на нашу думку, найбільш прийнятною та науковою є думка про те, що приклади Косова та Криму є докорінно різними за своєю природою. А намагання Російської Федерації провести паралелі між проголошенням незалежності Косово та «самовизначенням» у Криму змушують звернутись до виділення відмінних аспектів двох випадків.

Перш за все, албанці Косово (косовари), на відміну від росіян у Криму, піддавалися сербською владою національному гніту. Після того, як ненасильницький опір гніту з боку Сербії з 1990 р. не дав результатів, як і військовий супротив у 1997-1999 р., НАТО розпочав 78-денну операцію проти

Югославії, спрямовану на зупинення війни в Косово. У 1999 р. після резолюції Ради Безпеки Організація Об'єднаних Націй через Місію ООН (МООНК) почала здійснювати управління провінцією [20]. В той же час, серби, які продовжують жити на території Косово певним анклавом, не зазнають переслідувань. 14-15 лютого 2012 р. вони вирішили ще раз підтвердити своє непідпорядкування центральній владі, провівши консультативний референдум. Перед сербами ставилось питання: «Чи визнаєте ви інституції так званої Республіки Косово?», на яке більшість опитаних дали негативну відповідь. Показовим є те, що окрім передбачуваного невизнання законності даного референдуму з боку Косова та західних держав, мало місце і його засудження з боку Сербії, яка вважала його необґрунтованим та деструктивним [21]. Даний факт підтверджує, що серби на території Косово не зазнають переслідувань та гонінь, що гарантується і присутністю іноземних миротворчих груп [22]. Ситуація ж з українцями та кримськими татарами в Криму є діаметрально протилежною. Більше того, якщо факти переслідувань та утисків щодо них на анексованому півострові є доведеними та встановленими, то декларовані гоніння проти росіян, які стали приводом для анексії Росії, не отримали жодних доказів. Висловлювання російських високопосадовців, що проводять паралелі між Косово і Кримом, говорячи про якесь «наси́льство» по відношенню до кримчан з боку української влади, є спекулятивними і не ґрунтуються на жодних фактичних обставинах. Достатньо чітко з цього приводу вислови́лась ПАРЕ у своїй резолюції з «кримського питання». На думку Асамблеї, жоден з аргументів, використаних Російською Федерацією для того, щоб виправдати свої дії, не ґрунтується на фактах і доказах. Не було ані встановлення ультраправими контролю над центральним урядом у Києві, ані безпосередньої загрози для прав російської етнічної меншини в країні, зокрема в Криму [8].

Показовою є також заява помічника генерального секретаря ООН з прав людини Іван Шимоновича про те, що в Україні не було зафіксовано такого порушення прав людини, яке б вимагало збройного втручання іншої країни для його захисту. Більш того, він відзначав, що в Криму останнім часом проводились незаконні арешти, переслідування. На півострові діяли незаконні банди, "які не є вихідцями з цього регіону" і "знаходились там без розпізнавальних знаків" [23]. В той же час, ще більш нелогічною видається спроба Російської Федерації пояснити власне втручання у справи України намаганнями перешкодити можливим майбутнім порушенням прав людини. Зокрема, міністр закордонних справ РФ С.Лавров 14.03.2014 р. заявив: «Те, що в Криму усіма відзначається відсутність яких-небудь серйозних правопорушень, обумовлюється саме тим, що були прийняті додаткові заходи, що народні дружини самооборони були повні рішучості не допустити повторення того, що трапилося на майдані, де, до речі, продовжує залишатися наметовий табір» [24]. Тобто, офіційна Москва фактично закликає ігнорувати відсутність порушень прав людини у Криму з боку української влади, вигадуючи фантастичні сценарії, яким начебто перешкодила анексія півострова з боку самої ж РФ. В той же час, Росія ігнорує порушення прав людини, які вона створила власними діями.

В даному контексті показовою є заява глави комітету Державної Думи РФ у справах СНД Леоніда Слуцького про те, що Російська Федерація не визнає рішення Європейського суду з прав людини, якщо він підтримає позицію України по анексії Криму. Він також зазначив, що якщо ЄСПЛ підтримає Україну, то таким чином думаючі люди побачать у 47 країнах-членах Ради Європи, що суд більше не є об'єктивним і неупередженим [25]. На нашу думку, такі факти свідчать про те, що спроби Російської Федерації виправдати анексію Криму захистом прав людини є непослідовними та спекулятивними.

Важливо і те, що, як зазначалось, на відміну від випадку із Кримом справа щодо Косова розглядалась у Міжнародному Суді ООН, який не визнав відокремлення Косова порушенням міжнародного права. 8 жовтня 2008 р. за пропозицією делегації Сербії ГА ООН звернулася до Міжнародного Суду з проханням винести консультативний висновок з цього приводу і дати відповідь на питання: «Чи відповідає одностороннє проголошення незалежності тимчасовими інститутами самоврядування Косово нормам міжнародного права?». Відповідну резолюцію Генеральної Асамблеї підтримали 77 держав, 74 утрималися і 6 проголосували проти.

Суд вирішив не розглядати питання про межі права на самовизначення і про можливість права на сепсе́сію як засіб правового захисту, як такі, що виходять за рамки заданого йому питання, і вирішив, що загальне міжнародне право не містить заборони декларацій незалежності. Суд також не побачив у декларації незалежності Косова суперечностей із відповідними спеціальними нормами міжнародного права – Резолюцією Ради Безпеки ООН № 1244 (бо вважав, що резолюція не забороняла авторам декларації її видати) і Конституційними рамками Адміністрації ООН (так як вважав, що декларація не була прийнята тимчасовими органами самоврядування Косова) [26].

Що ж до Криму, то ані Росія, ані самопроголошена влада Криму, які неодноразово посилались на висновок МС ООН по Косово, не скористались можливістю звернутись МС ООН або будь-яких інших міжнародних інституцій, що могли би зробити в разі бажання захистити права населення Криму. Натомість, до ГА ООН звернулася Україна, після чого Генеральна Асамблея прийняла рішення про те, що і референдум 16.03.2014 р., і подальші рішення самопроголошеної влади Криму та органів влади РФ є незаконними, а півострів залишається складовою частиною України.

В контексті висновку МС ООН важливо підкреслити ще одну важливу рису. Міжнародне право є нейтральним тільки по відношенню до односторонніх за своїм характером декларацій, але не до ситуацій, за яких має місце вплив зовнішніх факторів. Зокрема, Міжнародний Суд ООН зазначив у своєму консультативному висновку, що «незаконність, яка приписується до деяких інших випадків проголошення незалежності... випливає не з одностороннього характеру цих декларацій як таких, а з того, що вони були, або були б, пов'язані з незаконним застосуванням сили або іншими кричущими порушеннями норм загального міжнародного права, зокрема норм імперативного характеру (*jus cogens*)» [27].

Вищезгадана думка на сьогодні підтримується і на теоретичному, і на практичному рівні. Зокрема, західна доктрина часто підтверджує її з огляду на Резолюцію 56/83 Генеральної Асамблеї ООН «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння». Пункт 2 статті 41 передбачає: «Жодна держава не визнає правомірним становище, що склалося в результаті серйозного порушення за змістом статті 40, і не надає допомоги чи сприяння в збереженні такого становища». Стаття 40 так роз'яснює серйозне порушення: «Ця глава застосовується до міжнародної відповідальності, яку тягне за собою серйозне порушення державою зобов'язання, яке витікає із імперативної норми загального міжнародного права. Порушення такого зобов'язання є серйозним, якщо воно пов'язане з грубим або систематичним невиконанням зобов'язання відповідальною державою» [28]. Таким чином, роблять висновок про те, міжнародне право буде розвиватися шляхом заборони визнавати держави, утворення яких буде пов'язаним з порушенням імперативних норм. Таким чином, указ Президента РФ «Про визнання Криму» [29], має сумнівний характер, який не може не вплинути на статус договору про приєднання Криму до РФ. Слід підкреслити, що створення держави Косово може бути пояснене лише постконфліктним юридичним врегулюванням, встановленим Резолюцією 1244, і здійсненням права на самовизначення. Відповідно, можна зробити висновок, що будь-які аргументи щодо законності чи незаконності попереднього втручання НАТО не впливає на питання про законність створення відповідної держави. В Криму ситуація діаметрально протилежна, і визначальним фактором є лише незаконне втручання Російської Федерації [30].

Важливо і те, що міжнародне співтовариство протягом багатьох років намагалось вирішити проблеми, пов'язані із гнітом албанців на території Косова. Було введено адміністрацію ООН, проведено численні раунди переговорів. Проголошення незалежності відбулось через багато років після початку цих зусиль. Натомість, строк від початку буцімто «порушення прав росіян у Криму» до «самовизначення» Криму зайняв кілька тижнів. Крім того, дата референдуму весь час переносилась на більш ранній строк, при цьому жодного розумного обґрунтування цього не надавалось. З цього можна зробити висновок, що у випадку з Кримом не було вичерпано можливостей так званого «внутрішнього самовизначення». Таким чином, беручи до уваги і той факт, що право на самовизначення сьогодні набуває нового тлумачення і розглядається як акт національної, культурної, економічної автономії в межах держави, а не як акт виділення з території держави чи отримання статусу незалежної держави [31], події в Криму не можуть бути пояснені міжнародним правом.

Ще одна важлива ключова ознака випадків Косова і Криму – аспект корінних народів. Албанці Косова (на відміну від росіян в Криму) є, як і кримські татари, корінним народом. Декларації ООН про права корінних народів 2007 р. (ст. 3) зазначено, що корінні народи мають право на самовизначення. У силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно здійснюють свій економічний, соціальний і культурний розвиток. Відповідно до ст. 4 корінні народи при здійсненні самовизначення мають право на автономію або самоврядування в питаннях, що відносяться до їхніх внутрішніх і місцевих справ, а також шляхів і засобів фінансування їх автономних функцій.

Тобто вирішальною при визначенні статусу Криму мала стати думка саме кримських татар. Важливо, що Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави». Відповідно до Постанови Україна, серед іншого, гарантує захист та реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної Української Держави, а також заявляє про свою підтримку Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних наро-

дів [32]. В той же час, Російська Федерація демонструє політику подвійних стандартів. Під час процесу відділення Криму РФ проводила зустрічі з представниками кримських татар, декларувала гарантії їхньої автономії, повагу до мовних та культурних прав тощо. Фактично після окупації Криму склалася діаметрально протилежна ситуація. Зокрема, Мустафа Джемільєв зробив заяву про те, що кримські татари «за 23 роки звикли до якоїсь більш-менш свободи», зараз же вони повертаються «в режим, який дуже нагадує радянський, з яким вони боролися багато років, а в деяких аспектах встановлений нині режим в Криму навіть дещо гірший радянського». Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) оприлюднило доповідь про ситуацію у сфері прав людини в Україні, підготовлену за підсумками візитів до України помічника Генсекретаря ООН Івана Шимоновича і перших тижнів роботи Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, де вказувалось, що найбільш вразливими громадами Криму визнано кримських татар і українців, які змушені через залякування, відсутність безпечного середовища і утиски їхніх прав та свобод залишати власні домівки [33]. У травні Джон Дальхузен, директор програми Amnesty International в Європі та Центральній Азії, заявив про те, що «незважаючи на запевнення, зроблені де-факто владою Криму на захист прав кримських татар, від моменту анексії півострова Росією в березні цього року кримськотатарська громада стикається зі зростаючим насильством та дискримінацією», а кримська влада «дозволила озброєним групам, які стоять за деякими жорстокими нападами на кримських татар, вільно діяти в Криму» [34]. Прикладами утисків кримських татар є вимоги кримської влади звільнити частину земель, на яких вони проживають, для потреб республіки [35], а також накладення штрафів на представників кримськотатарського народу, які 3 травня вийшли на кордон автономної республіки та материкової України, аби підтримати свого лідера Мустафу Джемільєва [36]. Таким чином, якщо у випадку Косова група населення, яка мала потенційне право на самовизначення, в результаті відділення опинилася у виграшному становищі і справді захистила власні права, то корінний народ Криму не лише опинився у гірших умовах, його думка загалом була знехтувана при так званому «самовизначенні».

В доктрині міжнародного права також важливу роль приділяють мотивації дій щодо самовизначення. Якщо відповідний суб'єкт, який має право на самовизначення, спрямовує свій розвиток на утворення власної держави, його дії можуть бути правомірними. В той же час, якщо суб'єкт, користуючись зовнішньою підтримкою, бажає приєднатися до третьої держави, ситуація не відповідає засадам міжнародного права [37]. Це пов'язано зі співвідношенням між принципом самовизначення і принципом територіальної цілісності держави, які не мають ієрархічної підпорядкованості і за правильного тлумачення та застосування не суперечать один одному [38].

Таким чином, випадки Косова і Криму, хоча і мають ряд спільних ознак, мають набагато більше відмінностей. Більш того, ні Російська Федерація, ні Україна не визнали незалежності Косова, тому будь-яке посилення на цей «прецедент» є необґрунтованим та недоречним. Слід згадати письмову заяву, офіційно подану Російською Федерацією у справі стосовно Косова до Міжнародного суду ООН, де зазначалось, що «право на самовизначення не може тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які б вели до розчленування або до часткового чи повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних та незалежних держав» [39]. Важлива і пряма заява Президента щодо позиції України у питанні визнання незалежності Косова: «Яке б рішення не було в рамках міжнародної спільноти, переговорного процесу, Україна буде підходити до вирішення питання суверенітету і незалежності Косова не як до прецеденту для інших заморожених конфліктів. Про таку позицію вже оголосили ряд країн. Ми хочемо підкреслити: модель врегулювання статусу Косова не є і не може бути прецедентом» [40]. Таким чином, Російська Федерація не могла посилатися на прецедентний характер випадку Косова у двосторонніх відносинах з Україною. А дії РФ у Криму є порушенням норм міжнародного права, і не можуть бути виправданими заявами про так званий «захист прав людини» чи «право на самовизначення».

1. Парламент Криму ухвалив Декларацію про незалежність. / BBC Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/03/140311_crimea_rada_decisions_sx.shtml (Звернення 5 червня 2014).
2. Явка в Севастополі на референдумі склала 89,5%, в Автономній Республіці Крим – 81,36%. / Крым-Информ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.c-inform.info/news/id/766> (Звернення 5 червня 2014).
3. UNSC Discusses Human Rights Violations And Freedom Of Press In Crimea. / Cihan News Agency. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.cihan.com.tr/news/UNSC-discusses-human-rights-violations-and-freedom-of-press-in-Crimea_0312-SHM5MMDxMi80;jsessionid=B5upJUb1sKOYIQ082tzVtQX (Звернення 5 червня 2014).
4. Совет по правам человека при Путине: явка и результаты референдума в Крыму сильно завышены. / Интренет-издание «Левый берег». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2014/05/01/265049_sovet_pravam_cheloveka_putine.html (Звернення 5 червня 2014).
5. Росія наклала вето на резолюцію Ради безпеки ООН про засудження «референдуму» в Криму. / Радіо «Свобода». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25298182.html> (Звернення 5 червня 2014).
6. General Assembly Adopts Resolution Calling Upon States Not To Recognize Changes In Status Of Crimea Region. / United Nations. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/News/Press/docs/2014/ga11493.doc.htm> (Звернення 5 червня 2014).
7. G7 warns Russia on 'annexing' Crimea. / BBC News. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-europe-26547138> (Звернення 5 червня 2014).
8. The illegal annexation of Crimea has no legal effect and is not recognised by the Council of Europe. / Council of Europe official site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?newsid=4975&lang=2&cat=8> (Звернення 5 червня 2014).
9. Крим повністю перейшов на російський рубль. / Gazeta.ua. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/ukraine-newspaper/_krim-rovnistyu-perejshov-na-rosijskij-rubl/561625 (Звернення 5 червня 2014).
10. Мустафа Джемільев: у складі Росії перспектив для кримських татар ми не бачим. / Голос Америки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/content/perspectives-for-tatars-as-part-of-russia/1929400.html> (Звернення 5 червня 2014).
11. Владимир Путин: «Почему в Косово можно, а Крыму – нельзя?». / газета «Известия». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/567703> (Звернення 5 червня 2014).
12. Заявление МИД России по Косово. / Официальный сайт МИД РФ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/69E1940601A4968BC32573F20053D7F7 (Звернення 5 червня 2014).
13. Путин: независимость Косово повлечет непредсказуемые последствия. / РИА Новости. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/politics/20080222/99907461.html> (Звернення 5 червня 2014).
14. Щодо зміни порядку в'їзду громадян України до Косово. / Офіційний сайт МЗС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/335-shhodo-zmini-poryadku-vjizdu-gromadyan-ukrajini-dokosovo> (Звернення 5 червня 2014).
15. Russia Stance on Kosovo Unchanged Despite Crimea. / Balkaninsight. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.balkaninsight.com/en/article/russia-keeps-its-stance-on-kosovo> (Звернення 5 червня 2014).
16. Jure Vidmar The Kosovo Opinion and General International Law: How Far-reaching and Controversial is the ICJ's Reasoning? / The Hague Justice Portal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.haguejusticeportal.net/Docs/Commentaries%20PDF/Vidmar_Kosovo_Note_EN.pdf (Звернення 5 червня 2014).
17. Kosovo, Ue: "Decidono gli Stati" D'Alma: "L'Italia lo riconoscerà". / La Repubblica. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.repubblica.it/2008/02/sezioni/esteri/kosovo-indipendenza/kosovo-diplomazia/kosovo-diplomazia.html> (Звернення 5 червня 2014).
18. Angela Merkel: Kosovo, a sui generis case. / New Kosova Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newkosovareport.com/20080416883/Politics/angela-merkel-kosovo-a-sui-generis-case.html> (Звернення 5 червня 2014).
19. Larison Daniel. Kosovo, Crimea, and Precedents. / The American Conservative. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theamericanconservative.com/larison/kosovo-crimea-and-precedents> (Звернення 5 червня 2014).
20. Kosovo: The world's newest state. / The Economist. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/node/10727947> (Звернення 5 червня 2014).
21. Northern Serbs Vote 'No' to Kosovo. / Balkan Insight. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.balkaninsight.com/en/article/99-74-kosovo-serbs-say-no-to-pristina> (Звернення 5 червня 2014).
22. Sterio, Milena. The Case of Kosovo: Self-Determination, Secession, and Statehood Under International Law. / Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law).

23. В Украине не зафиксировано нарушение прав человека, которые требуют военного вмешательства, - помощник генсека ООН. / Сайт iPress.ua. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ipress.ua/ru/news/v_ukrayne_ne_zafykyrovano_narushenyu_prav_c_heloveka_kotorie_trebuyut_voennogo_vmeshatelstva__p_omoshchnyk_genseka_oon_54390.html (Звернення 5 червня 2014).
24. Лавров: Крым еще более особый случай, чем Косово. / Сайт деловой газеты «Взгляд». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.vz.ru/news/2014/3/14/677145.html> (Звернення 5 червня 2014).
25. РФ не признает решение ЕСПЧ, поддерживающее Украину по вопросу Крыма. / газета «Факты и комментарии». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://fakty.ua/182716-rf-ne-priznaet-reshenie-espch-podderzhivayucshee-ukrainu-po-voprosu-kruma> (Звернення 5 червня 2014).
26. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo (Advisory Opinion) 2010. / The International Court of Justice. Official portal. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf> (Звернення 5 червня 2014).
27. Jure Vidmar. Crimea's Referendum and Secession: Why it Resembles Northern Cyprus More than Kosovo. / Blog of the European Journal of International Law. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ejiltalk.org/crimeas-referendum-and-secession-why-it-resembles-northern-cyprus-more-than-kosovo> (Звернення 5 червня 2014).
28. Talmon Stefan. The Duty Not to 'Recognize as Lawful' a Situation Created by the Illegal Use of Force or Other Serious Breaches of a Jus Cogens Obligation: An Obligation Without Real Substance?, in: Christian Tomuschat and Jean-Marc Thouvenin (eds.), *The Fundamental Rules of the International Legal Order. Jus Cogens and Obligations Erga Omnes* (Leiden: Martinus Nijhoff, 2005), pp. 99-125. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://users.ox.ac.uk/~sann2029/6.%20Talmon%2099-126.pdf> (Звернення 5 червня 2014).
29. Подписан Указ о признании Республики Крым. / Официальный сайт Администрации Президента РФ. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/20596> (Звернення 5 червня 2014).
30. Jure Vidmar. International Legal Responses to Kosovo's Declaration of Independence. / *Vanderbilt Journal Of Transnational Law*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.vanderbilt.edu/jotl/manage/wp-content/uploads/Vidmar-cr_final_final1.pdf (Звернення 5 червня 2014).
31. Pentassuglia, G. *Minorities in international law: an introductory study*. Council of Europe Publishing, Strasburg, 2002. - 304 p.
32. Постанова Верховної Ради України «Про заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави 2014» від 20 березня 2014 року. / Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1140-vii> (Звернення 5 червня 2014).
33. В ООН визнали незаконність референдуму і утиски кримських татар та українців у Криму / інтернет-портал «Дзеркало тижня. Україна». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/v-oon-viznali-nezakonnist-referendumu-i-utiski-krimskih-tatar-ta-ukrayinciv-u-krimu-141692_.html (Звернення 5 червня 2014).
34. Правозахисники кажуть про ризик утисків кримських татар / BBC України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news_in_brief/2014/05/140523_or_crimean_tatars.shtml (Звернення 5 червня 2014).
35. В Криму почались утиски татар: вимагають звільнити частину земель. / iPress.ua. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ipress.ua/news/v_krymu_pochalys_utysky_tatar_vumagayut_zvilnyty_c_hastynu_zemel_55022.html (Звернення 5 червня 2014).
36. Окупаційна влада Криму наклала штрафи на кримських татар - Джемільєв. / 5 канал. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.5.ua/proekti/item/385098-okupatsiina-vlada-krumu-naklala-shtrafy-na-krymskykh-tatar-dzhemiliev (Звернення 5 червня 2014).
37. Schwartz, Barry. Self-Determination. The Tyranny of Freedom. / *American Psychologist*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.lightfor-network.com/sites/default/files/Barry%20Schwartz%20-%20Self-Determination%20The%20Tyranny%20of%20Freedom.pdf> (Звернення 5 червня 2014).
38. The ratio of the principle of self-determination and the principle of territorial integrity of the state. / *Athirtyeight*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://blog.athirtyeight.com/2014/05/the-ratio-of-principle-of-self.html> (Звернення 5 червня 2014).
39. МЗС України вручено ноту представнику РФ в Україні. / Офіційний портал МЗС України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/687-mzs-ukrajini-vrucheno-notu-predstavniku-rf-v-ukrajini> (Звернення 5 червня 2014).
40. У питанні щодо статусу Косово Україна керується національними інтересами та міжнародним правом - Президент. / Офіційний портал Президента України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/9060.html> (Звернення 5 червня 2014).

Russian Annexation of Crimea. "Analogy" with Kosovo? International Legal Analysis Summary

Cases of Kosovo and the Crimea, although they have a number of common features, are far more distanced in a legal sense and do have a lot of crucial factual differences. Moreover, neither Russia nor Ukraine have not recognized Kosovo's independence, so any reference to this "precedent" is unreasonable and inappropriate. It is worth mentioning that a written statement formally submitted by the Russian Federation in the case concerning Kosovo to the International Court of Justice, stated that "the right to self-determination can not be construed as authorizing or encouraging any action which would lead to a partition or partial or complete violation of the territorial integrity or political unity of sovereign and independent States". An important and direct statement regarding the position of the President of Ukraine on the recognition of Kosovo's independence, "Ukraine will approach the issue of sovereignty and the independence of Kosovo not as a precedent for other conflicts. This position has been already announced by a number of countries. We want to emphasize that the mode of settlement of Kosovo's status is not and can not be a precedent". Thus, Russia could not refer to the case in Kosovo as a precedent in bilateral relations with Ukraine. Russian Federation's actions in Crimea are nothing more than a severe and direct violation of international law, and can not be justified by claims of so-called "human rights" or "the right to self-determination."

Андрій Пазюк

Міжнародно-правова оцінка заборони ретрансляції російських телерадіомовних каналів на території України

Статтю присвячено дослідженню міжнародно-правового підґрунтя для обмеження транскордонної передачі інформації, забороненої міжнародним правом. Надається міжнародно-правова оцінка заборони ретрансляції на території України російських програм, що містять заклики до насильницької зміни конституційного ладу України, до розв'язування війни, агресивних дій, пропаганду дискримінації, заклики до порушення громадського порядку та масових заворушень.

Ключові слова: заборонена інформація, інформаційна агресія, Європейська конвенція про транскордонне телебачення, свобода вираження.

Статья посвящена исследованию международно-правовых оснований для ограничения трансграничной передачи информации, запрещенной международным правом. Представлена международно-правовая оценка запрета ретрансляции на территории Украины российских программ, содержащих призывы к смене конституционного строя Украины, развязыванию войны, агрессивным действиям, пропаганду дискриминации, призывы к нарушению общественного порядка и массовых беспорядков.

Ключевые слова: запретная информация, информационная агрессия, Европейская конвенция о трансграничном телевидении, свобода выражения

The abstract is devoted to the normative grounds of the transborder information flows restrictions in international law. The legality of the imposed restrictions on the Russian TV programs retranslation based on the illegal content such as propaganda of war, violence, public disorders, discrimination is examined.

Keywords: prohibited information, information aggression, European Convention on Transfrontier Television, freedom of expression.

Агресія по відношенню до України з боку Російської Федерації, яка розпочалась задовго до схвалення 1 березня 2014 року Радою Федерації Федеральних Зборів звернення президента РФ В. В. Путіна про введення «обмеженого військового контингенту» збройних сил Росії на територію України, супроводжувалась потужним інформаційним супроводом. Російські телеканали супутникового мовлення, що ретранслювались в багатоканальних телемережах на території України, поширювали програми з аудіовізуальною інформацією, яка була спрямована на підрив конституційного ладу в Україні.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення у березні 2014 року звернулася із позовною заявою до дистриб'ютора російських програм – товариства з обмеженою відповідальністю «Торсат» щодо тимчасового припинення ретрансляції в багатоканальних телемережах іноземних програм: «Первый канал. Всемирная сеть» (ОАО «Первый канал»), «РТР-Планета», «Российский Информационный канал «Россия-24» (ВГТРК «Всероссийская государственная телевизионная и радиовещательная компания»), «НТВ Мир» (ОАО «Телекомпания НТВ»).

Ухвалою Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 березня 2014 р. було задоволено клопотання Національної ради з питань телебачення та радіомовлення про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову, - дистриб'ютора та провайдерів програмних послуг суд зобов'язав тимчасово припинити ретрансляцію в багатоканальних телемережах на території України вищезазначених іноземних програм до вирішення справи по суті [1].

У зв'язку з тим, що Україна є учасницею Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (стаття 19), Конвенції Ради Європи про захист прав людини та основних свобод (стаття 10), а також Європейської конвенції про транскордонне телебачення (стаття 4), що передбачають свободу вираження незалежно від кордонів, актуальним є надання оцінки відповідності прийнятого судом процесуального рішення міжнародно-правовим зобов'язанням України.

Заборона інформаційної агресії впливає із загального міжнародно-правового принципу незастосування сили і погрози силою. Згідно з пунктом 4 статті 2 Статуту ООН, «всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй». На 29 -й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року, в якій дається визначення агресії :

«Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це зазначено в цьому визначенні» [2].

Стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права покладає на держави обов'язок заборонити пропаганду війни, виступи на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства. Вміщені в цій нормі приписи є позитивними зобов'язаннями держави по відношенню до міжнародного співтовариства в цілому - *erga omnes*, що виключає можливість застосування будь-яких винятків (застережень) [3].

У Зауваженнях загального порядку № 11, прийнятих Комітетом ООН з прав людини в 1983 році, наголошується, що заборона, що згадується в пункті 1 статті 20 Пакту, «поширюється на всі види пропаганди, здійснюваної з метою погрози або акту агресії або порушення миру всупереч Статуту організації Об'єднаних Націй» [4].

Врегулювання на міжнародно-правовому рівні питань свободи інформації в радянській доктрині міжнародного права розглядалося як викликане «безпосереднім, органічним зв'язком з головною проблемою сучасності - завданням підтримки миру і безпеки народів». Ця теза знайшла своє втілення в ініційованих СРСР Резолюції 110 (II) другої сесії Генеральної Асамблеї ООН «Заходи, які повинні були застосовані проти пропаганди та підпалювачів нової війни» від 3 листопада 1947 року та Резолюції 127 (II) «Хибна або спотворена інформація» від 15 листопада 1947 року. Зокрема, у першій із зазначених Резолюцій, Генеральна Асамблея засудила будь-яку форму пропаганди, що має за мету або що може створити або посилити загрозу миру, порушення миру або акт агресії.

У Декларації про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою або її застосування в міжнародних відносинах, ухваленій в Резолюції 42/22 Генеральної Асамблеї від 18 листопада 1987 року, вказується, що з метою дотримання принципу незастосування сили та загрози силою «у відповідності з цілями і принципами Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані утримуватися від пропаганди агресивних війн» [5]. Втручання Російською Федерацією у внутрішні справи України шляхом поширення закликів до зміни територіального устрою нашої держави порушує у загальній формі принцип невтручання в справи, що входять у внутрішню компетенцію держав, зафіксований у п. 7 статті 2 Статуту ООН. Свою конкретизацію цей принцип отримав в Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, Декларації ООН щодо неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності і суверенітету 1965 року, Заключеному акті НБСЕ 1975 року.

У Декларації 1965 року вказується, що «пряме втручання, підривні дії і всі форми непрямого втручання суперечать цим принципам і становлять, отже, порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй». Заборона підбурювання до порушення правопорядку та війни проти іншої держави шляхом використання радіомовлення є не лише правом, а й міжнародними зобов'язанням Російської Федерації та України.

Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року, яка вступила в силу для СРСР 4 квітня 1983 року, передбачає обов'язок держав забороняти і негайно при-

пиняти на своїх територіях передачу будь-яких програм, які, на шкоду доброму міжнародному взаєморозумінню, за своїм характером спрямовані на підбурювання населення будь-якої території до дій, несумісних з внутрішнім порядком або безпекою будь-якої території держави (Стаття 1). Держави зобов'язались забезпечити, щоб передачі зі станцій, що знаходяться на їхніх територіях, не становили підбурювання до війни проти іншої держави або до дій, що можуть до неї привести (Стаття 2) [6].

Відповідно до статті 9 Конституції України Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру є частиною національного законодавства України. А отже застосування обмежень свободи вираження шляхом заборони ретрансляції програм передбачено національним законодавством в розумінні ч. 2 статті 10 ЄКПЛ. Застосування обмежень (заборони) щодо передачі програм, які несуть загрозу національним інтересам України, територіальній цілісності, безпеці і добробуту громадян, є міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері захисту прав і свобод людини. Відповідно до Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (стаття 29).

Відповідно до статті 1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Україна як її учасниця гарантує кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією. Стаття 10 Конвенції гарантує кожному право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Проте здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці підтвердив певну свободу держав при вирішенні питання про необхідність обмеження права на свободу вираження поглядів. Проте необхідність обмеження мусить бути переконливо обґрунтована нагальною потребою і бути передбачена національним законодавством [7].

Враховуючи обставини невідвратної загрози національним інтересам України внаслідок рутинного і постійного поширення російськими телерадіомовними каналами пропаганди, спрямованої на розпалювання війни, існувала нагальна потреба у забороні ретрансляції цих каналів на території України на підставі положень Міжнародної конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року.

Проте чи є достатніми правові підґрунтя для обмежень трансляції програм за законодавством України? В обґрунтування прийнятого процесуального рішення суд навів посилання на положення статті 3 Закону України «Про інформацію», якою визначено, що основними напрямками державної інформаційної політики є, зокрема, забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, забезпечення інформаційної безпеки України. Відповідно до статті 28 Закону України «Про інформацію» інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини [8].

Також суд застосував статтю 42 Закону України «Про телебачення та радіомовлення», відповідно до якої ретрансляція телерадіопрограм та передач, зміст яких відповідає вимогам Європейської конвенції про транскордонне телебачення, на території України не обмежується. Суб'єкт господарювання, який перебуває під юрисдикцією України, має на меті здійснювати ретрансляцію і отримав на це дозвіл від правласника (виробника), який не підпадає під юрисдикцію країни, що входить до Європейського Союзу, або країни, яка ратифікувала Європейську конвенцію про транскордонне телебачення, зобов'язаний адаптувати зміст призначених для ретрансляції програм до вимог законодавства України [9].

Відповідно до статті 4 Європейської конвенції про транскордонне телебачення, ратифікованої із заявою та застереженням Законом України № 687-VI (687-17) від 17.12.2008 року, сторони забез-

печують свободу самовираження й інформації відповідно до статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, гарантують свободу прийому й не обмежують ретрансляцію на своїх територіях програмних послуг, які відповідають умовам цієї Конвенції [10].

Посилався суд також на статті 59 і 72 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», якими передбачається, що телерадіоорганізації зобов'язані дотримуватись Законів України та вимог ліцензії, а у разі порушення законодавства про телебачення і радіомовлення юридичними або фізичними особами Національна рада звертається до суду для усунення цих порушень у визначеному законодавством порядку та в її повноваження входить подання до суду справи про анулювання ліцензії на мовлення» [11].

Проте чинне законодавство України не передбачає такого механізму захисту як тимчасова заборона на ретрансляцію програм за позовом Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. А отже для дотримання вимог частини 2 статті 10 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо наявності відповідних положень національного законодавства, якими визначаються підстави та порядок застосування обмежень свободи вираження, Україні слід прийняти відповідні зміни до законодавства. Крайнім інструментом для реагування на інформаційну агресію можуть бути заходи, які передбачені в статті 15 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, Україна може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Україна може відступити від своїх зобов'язань, крім тих, що містяться у ч. 2 статті 15 (стаття 10 не згадується), але при цьому зобов'язана поінформувати Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Сподіваємось, що до таких кроків як відступ від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод Україна не вдасться, а для забезпечення національних інтересів в інформаційній сфері будуть запроваджені ефективні механізми інформаційного спротиву. Саме на це спрямоване й рішення Ради національної безпеки та оборони «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 28 квітня 2014 року, уведене в дію Указом Президента України № 449/2014 від 1 травня 2014 року [12].

1. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 березня 2014 р. по справі № 826/3456/14 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37822378>.

2. Определение агрессии утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года [Электронный ресурс] // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, двадцать девятая сессия, Приложение, № 31, стр. 181–182. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

3. Andrii Paziuk. Prohibited Information: Erga Omnes Obligations of Ukraine / Ukrainian Perspectives on International Law : Selected Articles and Essays, Odessa, Feniks, 2013. – P. 231–240.

4. Комментарий общего порядка № 11 «Запрещение пропаганды войны и всякого выступления в пользу национальной, расовой или религиозной ненависти» [Электронный ресурс] / Комитет ООН по правам человека. – 1983. – Режим доступа: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument)

5. Декларация об усилении эффективности принципа отказа от угрозы силой или ее применения в международных отношениях, одобрена Резолюцией 42/22 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 ноября 1987 года / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/42/22>

6. Международная конвенция об использовании радиовещания в интересах мира // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1983. – № 16.

7. Рішення Європейського суду у справі «"Аутронік Ей-Джі" проти Швейцарії» (Autronic AG v. Switzerland) від 22 травня 1990 року (серія А, № 178, параграф 61).

8. Закон України «Про інформацію» (в редакції закону від 13.01.2011 № 2938-VI) // Голос України від 09.02.2011. – 2011. – № 24.

9. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 18. – Ст. 155

10. Європейська конвенція про транскордонне телебачення (ETS № 132) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 11. – С. 201.

11. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 18. – Ст. 155
2. Указ Президента України № 449/2014 від 1 травня 2014 р. «Про введення в дію рішення Ради національної безпеки та оборони «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 28 квітня 2014 р. // Урядовий кур'єр від 16.05.2014. – № 86.

International Legal Assessment of Russian TV Channels Broadcasting Prohibition in Ukraine Summary

Russian information warfare against Ukraine violates the grounds of the international order and peace. District of Kyiv City Administrative Court issued the order to restrict propaganda of war from Russian TV channels. The abstract examines the correspondence of the court ruling to the international obligations of Ukraine such as Covenant of Civic and Political Rights Article 19, Council of Europe Human Rights Convention Article 10, and the Convention on Transfrontier Television Article 4 related to the freedom of expression regardless of borders. With aim to ensure correspondence of the restrictive measures to the international requirements amendments to the national legislation should be adopted based on the article 10 practice of the European Court of Human Rights.

Борис Бабин

Перспективы уголовной ответственности руководства России за совершенные на территории Украины преступления

В статье рассмотрены теоретические и практические проблемы применения уголовно-правовых механизмов воздействия к организаторам и участникам российской агрессии против Украины 2014 г. Автор сравнивает возможности национальных и международных форм привлечения руководства России к ответственности за содеянные преступления против мира и человечности.

Ключевые слова: агрессия, военные преступления, геноцид, оккупация, преступления против человечности.

У статті розглянуто теоретичні та практичні проблеми застосування кримінально-правових механізмів впливу до організаторів та учасників російської агресії проти України у 2014 р. Автор порівнює можливості національних і міжнародних форм притягнення керівництва Росії до відповідальності за вчинені злочини проти миру та людяності.

Ключові слова: агресія, військові злочини, геноцид, окупація, злочини проти людяності.

The article examines the theoretical and practical problems of the application of the criminal legal mechanisms of exposure on the organizers and participants of the Russian aggression against Ukraine in 2014. Author compares the abilities of national and international forms of prosecution of the Russian leaders for committed crimes against peace and humanity.

Keywords: aggression, war crimes, genocide, occupation, crimes against humanity.

Проблема правовых последствий российско-украинского конфликта 2014 г. является комплексной; ее составной частью стал вопрос возможности и целесообразности привлечения виновных лиц к уголовной ответственности на международном и национальном уровнях. Обе стороны конфликта с начала его эскалации активно применяют национальные уголовно-правовые механизмы; так, количество привлеченных к уголовной ответственности правоохранительными органами Украины составляет (по официальным данным) несколько сотен человек, значительной части которых вменяют противоправное сотрудничество с органами и должностными лицами РФ.

Со своей стороны, Следственный комитет РФ в июне 2014 г. анонсировал возбуждение уголовных производств против ряда должностных лиц Украины «по расследованию преступлений международного характера против мирных граждан, совершенных на территории Украины». Если действия украинских властей являются в такой ситуации оправданными с точки зрения практического смысла, то указанные заявления РФ носят в первую очередь пропагандистский, а не утилитарный характер. Кроме того, данные действия органов власти РФ прямо нарушают нормы УК РФ 1996 г.

Так, ч. 3 ст. 12 УК РФ 1996 г. указывает, что иностранные граждане и лица без гражданства, не проживающие постоянно в РФ, совершившие преступление вне пределов РФ, подлежат уголовной ответственности по настоящему УК исключительно в случаях, при которых ситуация удовлетворяет двум критериям:

1) преступление направлено против интересов РФ либо гражданина РФ или постоянно проживающего в РФ лица без гражданства, а также в случаях, предусмотренных международным дого-

вором РФ,

2) если иностранные граждане и лица без гражданства, не проживающие постоянно в РФ, не были осуждены в иностранном государстве и привлекаются к уголовной ответственности на территории РФ [1].

Таким образом, Следственный комитет РФ, во-первых, должен признать, что РФ имеет некие «интересы» в Украине, либо что жертвы «преступлений» являются гражданами РФ (так как никаких международных договоров по данному поводу РФ не заключала и к Статуту МУС не присоединялась). Но этого недостаточно, т.к. привлечь «виновных» необходимо, лишь если они находятся на территории РФ и не были осуждены в иностранном государстве. Очевидно, следственный комитет РФ считает всю территорию Украины (а может и остального цивилизованного мира) частью РФ; однако, рациональных юридических последствий все эти действия повлечь не могут.

При этом интересно, что Украина де-факто не рассматривает себя в состоянии войны с РФ; это проявляется и в применяемых ею уголовно-правовых механизмах, охватывающих возбуждение уголовных дел по «обычным» составам преступлений – терроризма, умышленных убийств, незаконного хранения и ношения оружия, шпионажа и измены родине. В свою очередь, как это следует из возбужденных органами РФ уголовных дел о «незаконных методах ведения войны на территориях Донецкой и Луганской народных республик», РФ рассматривает события в Украине как военные действия; при этом официальные должностные лица РФ участие России в данном конфликте отрицают.

Сложно ожидать от таких национальных механизмов эффективного результата – как минимум в сфере привлечения к ответственности организаторов данного конфликта, начавшегося, как известно, с проведения РФ специальных операций по содействию сепаратистским движениям в АР Крым и Севастополе.

Очевидно, что организация данных событий февраля-марта 2014 г. может быть возложена на руководство РФ, бывшее руководство Украины во главе с В. Януковичем, а также на руководство АР Крым и Севастополя. Последующее постоянное нахождение бывшего руководства Украины, объявленного новыми властями Украины в розыск в рамках уголовных преследований, на территории РФ, а также решение РФ о включении «Республики Крым» и города Севастополя в состав РФ позволяет говорить о том, что высшее руководство РФ, как минимум, разделяет ответственность за последующие действия этих субъектов.

В настоящее время отсутствуют какие-либо реальные перспективы осуждения высшего руководства РФ судом РФ по таким очевидным для стороннего наблюдателя составам УК РФ, как:

- ст. 205-1 «Содействие террористической деятельности»;
- ст. 205-2. «Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма»;
- ст. 205-3 «Прохождение обучения в целях осуществления террористической деятельности»;
- ст. 205.4 «Организация террористического сообщества и участие в нем»;
- ст. 205.5 «Организация деятельности террористической организации и участие в деятельности такой организации»;
- ст. 208 «Организация незаконного вооруженного формирования или участие в нем»;
- ст. 278 «Насильственный захват власти или насильственное удержание власти»;
- ст. 279 «Вооруженный мятеж»;
- ст. 280 «Публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности»;
- ст. 282-1 «Организация экстремистского сообщества»;
- ст. 282.2 «Организация деятельности экстремистской организации»;
- ст. 323 «Противоправное изменение Государственной границы РФ»;
- ст. 353 «Планирование, подготовка, развязывание или ведение агрессивной войны»;
- ст. 354 «Публичные призывы к развязыванию агрессивной войны» [1].

Возникает закономерный вопрос о возможности преследования данных лиц из руководства РФ Международным уголовным судом. На сегодня ни РФ, ни Украина не присоединились к Статуту МУС, поэтому возможность такого преследования за соответствующие деяния зависит от решения Совета безопасности ООН, в котором РФ, равно как и демократические страны-союзники Украины имеют право вето. Возможная ратификация Статута МУС Украиной, впрочем, позволит возбудить соответствующее преследование без санкций Совбеза ООН, однако лишь по тем действиям властей РФ в Крыму, которые будут осуществляться после такой ратификации.

Можно было предполагать, что следующие нормы Статута МУС теоретически могли бы быть применены для привлечения к таковой ответственности руководства РФ – в случае гипотетической

резолюції Совета безопасности ООН по данному вопросу. В первую очередь это связано с событиями, происходящими, начиная с апреля 2014 г., на территории АР Крым и Севастополя, поскольку отрицать ответственность за них руководства РФ невозможно.

Так, согласно ч. «с» ст. 6 Устава МУС к геноциду относится, в том числе, предумышленное создание для какой-либо группы жизненных условий, рассчитанных на ее полное или частичное физическое уничтожение [2]. Невозможно отрицать, что таковые деяния на территории Крыма осуществляются сегодня по отношению к крымскотатарскому народу, а также к этническим украинцам, в первую очередь – к украиноязычным.

Также соответствующие деяния можно рассматривать, как преступления против человечности (ст. 7 Статута МУС), поскольку они совершаются в рамках широкомасштабного и систематического сознательного нападения на произвольных гражданских лиц. В частности, ст. 7 Статута [2] предусматривает криминализацию такой известной из сообщений независимых СМИ практики властей РФ в Крыму, как:

- заключение в тюрьму или другое жестокое лишение физической свободы в нарушение основополагающих норм международного права;
- пытки;
- преследование идентифицируемых групп или общностей (крымские татары, крымчаки, евреи, украинцы) по политическим, национальным, этническим, культурным, религиозным мотивам;
- насильственное исчезновение людей.

Например, насильственное исчезновение людей МУС предлагает понимать как арест, задержание или похищение людей государством или политической организацией или с их разрешения, при их поддержке или с их согласия, при последующем отказе признать такое лишение свободы или сообщить о судьбе или местонахождении этих людей с целью лишения их защиты со стороны закона в течение длительного периода времени. Очевидно что подобные инциденты на территории Крыма начиная с апреля 2014 г. стали распространенной практикой.

Отдельно следует остановиться на ст. 8 Статута МУС, устанавливающей ответственность за военные преступления [2]. Тут ситуация в Крыму остается неоднозначной в контексте отсутствия массовых жертв и боевых действий во время специальной операции РФ по присоединению полуострова – часто в силу этого РФ отрицает факт военных действий на территории Крыма (но одновременно признает этот факт для Донецкой и Луганской областей).

Такая позиция достаточно уязвима. Во-первых, оккупация территории иного государства уже является фактической войной. Во-вторых, история знает примеры относительно бескровных войн, сопряженных с оккупацией (например, оккупация Дании Германией в 1940 г.). В-третьих, оккупация украинских территорий РФ сегодня не ограничена территорией АР Крым и г. Севастополя; она включает ряд сопредельных территорий Херсонской области, на которых представителями РФ проводится активная военно-организационная деятельность (установка минных полей, засылка разведывательных и диверсионных групп и т.п.), что имеет обширные документальные подтверждения.

При этом никаких (даже односторонних, как это было в случае с АР Крым и Севастополем) юридических обоснований данной оккупации РФ не предлагает ни Украине, ни мировому сообществу.

Все вышеуказанное позволяет рассматривать состояние отношений между Украиной и РФ как региональный военный конфликт, не повлекший состояния войны де-юре, но позволяющий применять нормы международного гуманитарного права на оккупированных РФ и сопредельных им территориях Украины. Анализ прессы и официальных документов властей РФ в Крыму и властей «Республики Крым» за апрель-май 2014 г. позволяет утверждать, что совершаются такие деяния, как предусмотренные Статутом МУС серьезные нарушения Женевских конвенций 1949 г. в части незаконного, бесмысленного и крупномасштабного уничтожения и присвоения имущества, не вызванное военной необходимостью [2] (классический пример – уничтожение Северо-Крымского канала).

Также РФ допустила предусмотренные Статутом МУС серьезные нарушения законов и обычаев, применимых в международных вооруженных конфликтах в установленных рамках международного права [2], а именно: перемещение оккупирующей державой части ее собственного гражданского населения на оккупируемую ею территорию, а также использование присутствия гражданского лица для защиты от военных действий определенных пунктов, районов или вооруженных сил. Кроме того, экономическая, в частности, продовольственная политика РФ в Крыму может быть квалифицирована, как умышленное совершение действий, подвергающих гражданское население голоду.

Конечно, наиболее продуктивным можно было бы ожидать оценку акта агрессии РФ со сторо-

ны МУС – как минимум, касательно тех территорий, оккупация которых РФ официально Россией не объяснена до сих пор. Однако МУС согласно его Статуту сможет осуществлять юрисдикцию в отношении преступления агрессии лишь после того, как будет принято специальное положение, содержащее определение этого преступления и излагающее условия, при которых МУС осуществляет соответствующую юрисдикцию [2]. На данный момент такого определения нет.

Кроме МУС определенные перспективы дает рассмотрение действий РФ в Европейском суде по правам человека. Однако, данный суд не сможет решить вопрос о привлечении к ответственности виновных должностных лиц. В то же время решение ЕСПЧ может стать юридическим актом признания самого факта совершения официальными лицами РФ военных преступлений, а также преступлений против человечности (в той степени, как это стало с решением ЕСПЧ по Катыни).

Создание специального межгосударственного трибунала по последствиям украино-российского конфликта маловероятно. В то же время не исключен тот вариант, по которому РФ, осознав политическую и идеологическую несостоятельность попыток привлечения к ответственности «за совершение преступлений международного характера» украинских должностных лиц, попытается создать подконтрольный международный трибунал ad hoc с участием представителей Северной Кореи, Венесуэлы и т.п. Единственным рациональным ответом подобной деятельности РФ должно стать полноценное присоединение Украины к Статуту МУС и официальное предложение РФ также присоединиться к данному Статуту, а также осуществление разбирательства событий на оккупированных территориях и в зоне антитеррористической операции именно в МУС.

Деятельность общественных трибуналов по вопросу уголовного преследования виновных в агрессии, геноциде и воинских преступлениях (по примеру общественных трибуналов по Вьетнаму) возможна, однако пока не осуществлена. Представляется, что такой общественный трибунал будет иметь позитивное морально-политическое значение в условиях его независимости от заинтересованных сторон; он должен создаваться без участия правозащитных структур РФ и Украины международными общественными формированиями, имеющими значимый авторитет.

Все же наиболее вероятным представляется осуждение представителей высших властей РФ национальным российским судом при будущем руководстве Российского государства, приход которого к власти рано или поздно неизбежен. В данном случае возникает вопрос о целесообразности повторения Украиной пути РФ по возбуждению уголовных дел в рамках национального уголовного производства. Компетентные органы Украины в этом плане имеют неоспоримое преимущество субъектности, так как налицо посягательство на общественные отношения в Украине, происходящее в Украине (ст. 1, ст. 8 УК Украины) [3].

В то же время подобный уголовный процесс по законодательству Украины мог бы играть роль сбора фактической базы, с перспективой последующей передачи материалов уголовного преследования независимому национальному российскому суду. Кроме того, к прямой ответственности перед украинским судом могут быть привлечены граждане РФ и третьих стран как конкретные исполнители преступных приказов, задержанные в Украине

Поскольку военные преступления и преступления против человечности не имеют срока давности, данная проблема в будущем неоднократно станет предметом новых международно-правовых изысканий.

1. Уголовный кодекс РФ от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ ; URL : <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>

2. Римский статут Международного уголовного суда ; URL : [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)

3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III ; URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

**Prospects for Russian Governors` Criminal Responsibility
for their Crimes Committed on the Territory of Ukraine**

Summary

The latest tragic developments in Ukraine leave about no space to doubt Russia's interest in, influence at and actual presence in the process. Unfortunately, the state that once undertook guaranteeing sovereignty and territorial integrity of Ukraine currently contributes to instability and occupied part of its territory. The question of bringing the Russian leadership to justice arises. There are several approaches possible in this matter. Ideally, the Russian state itself would undertake all steps necessary to ensure justice. However, it is hardly possible in the presence circumstances. Ukraine is not in the power to carry out objective and effective trial as well. It is possible to use international instruments, such as the International Criminal Court (ICC) or the European Court for Human Rights (ECHR). However, the ICC does not have jurisdiction at this moment in time. It is impossible to initiate investigation and trial through the UN Security Council since Russia has a right to veto in voting. Ukraine is not a party to the ICC Statute yet. Therefore, it would be possible to punish those guilty in any crimes committed after Ukraine's full accession to the treaty. The consideration of any case at the ECHR would not guarantee guilty being punished. However, any such decision would result in acknowledgement of the fact of existence of war crimes and other crimes committed on the territory of Ukraine.

Дмитрий Коваль

Международно-правовые идеи Ганса Кельзена и современные политико-правовые процессы в Украине

В статье проанализированы идеи австрийского позитивиста Ганса Кельзена о соотношении международного и национального права и суверенитете. В тесной логической связи представлены взгляды Кельзена по этим вопросам и его видение проблемы *coup d'etat* и революций. Констатировано, что *coup d'etat* не может рассматриваться как автоматически нелегитимный способ установления правительства с точки зрения международного права. Указано, что видение Кельзена по *coup d'etat* было впоследствии дополнено идеей о демократичности нового установленного правительства. Выделены характеристики демократического правительства.

Ключевые слова: Ханс Кельзен, *coup d'etat*, суверенитет, примат международного права, нормативизм, революция в Украине

В статті проаналізовані ідеї австрійського позитивіста Ганса Кельзена щодо співвідношення міжнародного та національного права та суверенітету. В тісному логічному зв'язку представлені погляди Кельзена щодо вказаних питань та його бачення проблеми *coup d'etat* та революцій. Констатовано, що *coup d'etat* не може розглядатися як автоматично нелегітимний спосіб встановлення уряду з точки зору міжнародного права. Вказано, що бачення Кельзена щодо *coup d'etat* було згодом доповнене ідеєю про демократичність нового встановленого уряду. Виділено характеристики демократичного уряду.

Ключові слова: Ханс Кельзен, державний переворот, суверенітет, примат міжнародного права, нормативізму, революції в Україні.

The paper analyzes the ideas of the Austrian lawyer Hans Kelsen on the relationship between international and national law and sovereignty. Kelsen's views are presented in close logical connection with his vision on *coup d'etat* and revolutions. It is stated that the *coup d'etat* cannot automatically be regarded as an illegitimate way to establish the government in terms of international law. It is indicated in the paper that Kelsen's vision on *coup d'etat* was later expanded with the idea of the democracy of new installed government. The features of a democratic government are distinguished.

Keywords: Hans Kelsen, *coup d'etat*, sovereignty, primacy of international law, normativism, revolution in Ukraine.

Наивно предполагать, что современные международно-правовые проблемы уникальны и не имеют аналогов в истории. Обращение к историческому опыту может стать хорошим подспорьем в поиски релевантного решения для вызовов сегодняшнего дня. В данной статье мы хотели бы рассмотреть некоторые международно-правовые идеи Ганса Кельзена с точки зрения их применимости для объяснения современных политико-правовых процессов в Украине.

К теории и философии права Ганса Кельзена обращался, наверное, каждый исследователь международного права. Учебники и теоретические исследования по международному праву на постсоветском пространстве в обязательном порядке содержат ссылку на австрийского юриста. Так же обстоят дела и с иностранными научными работами. Учение Кельзена в них – неотъемлемый компонент объяснения теоретических основ международного права.

Ганс Кельзен – выдающийся юрист и философ, чьи работы подвергаются справедливой критике из-за попыток представить войну в качестве санкции в международном праве, поиска основной нормы, желания очистить юридические исследования от использования достижений смежных наук

УДК 341.01

КОВАЛЬ Дмитрий Александрович,

кандидат юридических наук, ассистент кафедры международного права и международных отношений Национального университета «Одесская юридическая академия».

© Д. Коваль, 2014

и т.д. Будучи адептом нормативистской версии позитивизма, Кельзен ратовал за восприятие национальных правовых систем и международного права как единого целого, представляя это единство в виде иерархической системы, которая восходит к так называемой *Grundnorm* (нем. – основная норма) [1]. Понятие *Grundnorm* – наверное самое спорное в учение Кельзена. М. Шоу справедливо отмечает, что поиск и определение подобной нормы противоречит идеи о прогрессивном развитии международного права [2, р. 191]. Уязвимость позиций Кельзена детерминировала уход от его концепции основной нормы в работах его последователей и других представителей австрийской школы международного права (самый яркий пример – А. Фердросс [3]). Тем не менее, цепочка умозаключений, которую Кельзен использовал для обоснования своей идеи, достаточно интересна и достойна отдельного исследования.

Ганс Кельзен считал, что основной нормой в международном праве может считаться норма, закрепляющая обязательство государств вести себя так, как они обычно себя ведут. Транслируя это обязательство в более привычную международно-правовую терминологию, можно сказать, что основной нормой Кельзеном избирался широко известный принцип *pacta sunt servanda*.

Австрийский юрист был последовательным сторонником монистического подхода к соотношению национального и международного права. Будучи отстаивателем идеи о чистом праве, Кельзен отмечал, что решение о конкретной версии монизма (примат международного права либо примат национального права) для представителей юридической науки не важно. Это решение он оставлял всецело в сфере политики. В авторской интерпретации Кельзена, примат международного права означал то, что национальное право должно согласоваться с обязательным для конкретного государства международным правом. Примат национального права в свою очередь, был интерпретирован с точки зрения двух подходов к пониманию национальной правовой системы. Так, в рамках узкого подхода, национальная правовая система отождествляется с системой принятых компетентными органами государства правовыми актами. В широком смысле, национальная правовая система состоит из двух компонентов. Первый – это правовая система в узком смысле. Второй – признанное обязательным для конкретного государства международное право. Первый компонент должен согласовываться со вторым и соответствовать ему. По мнению Кельзена, такая интерпретация версий монизма объясняет индифферентность определения примата правовой системы для юриста [1].

Сквозная идея изложенного выше видения Кельзеном соотношения систем права заключается в том, что национальное право всегда согласуется с международным. Другими словами, национальное право в регулирование процессов и состояний ограничено только нормами международного права, которые являются обязательными для конкретного государства. Такой видение объясняет и достаточно интересный подход Кельзена к обозначению структуры международного права: нормы, которые могут существовать только в международном праве и те, которые существуют параллельно и в праве государственном [1].

Необходимо дополнительно отметить, что Кельзен далек от мысли, что государство может не признавать действия международного права для себя. Он предостерегает от отношения к обычаям, как к молчаливым договорам. Обычное право, независимо от того, участвовало государство в его создание или нет, налагает на него определенные обязательства. Подобное утверждение находится в полном соответствии с остальными частями кельзенской теории права – оно гармонично вписывается в поиск *Grundnorm*.

Противоречия, возникающие между международным и национальным правом естественны и не противоречат логике развития единой правовой системы. Для Кельзена они – аналог проблем с неконституционными законами. Интересен и подход австрийского философа к разрешению хронологической дилеммы. Большинство ученых сходятся в мысли, что государственное (наверное, более точным названием будет внутреннее) право возникло раньше международного. В таком случае не совсем ясно каким образом право национальное должно подчиняться международному. Кельзен комментируя это, приводит пример федеративного государства. Право субъектов федерации часто возникает раньше общегосударственного, но согласуется с ним [1].

Кельзен резюмирует, что международное право регулирует территориальное, темпоральное и материальное действие национального права, которое лимитировано исключительно правом международным. В этой связи международное право иногда называют внешним правом государства.

Неотвратимым вопросом, возникающим при «подчинение» национального права международному, является вопрос о государственном суверенитете и его ущемление. Понимая это, Кельзен в своих многочисленных работах адресует вопрос суверенитета, критикуя традиционные пути его определения. Так, австрийский нормативист утверждает, что мысль о лишении государства суве-

ренитета в связи с признанием примата международного права абсурдна. Попытки обосновать право государства делать все, что оно захочет – это путь к империализму, но не к суверенитету [1].

Суверенитет по Кельзену – это подчинение государства только международному праву [1]. Трактовка суверенитета в контексте возможности выбора обязательного для государства международного права – неадекватна точно в такой же мере, как могла бы быть мысль о возможности индивида выбирать удобное и обязательное для него государственное право. Для государства суверенитет также означает, что создание конституции – это акт правотворчества, который не связан с позитивным международно-правовым предписанием.

Исследования Кельзена выстраиваются в логическую конструкцию, в которой каждый элемент находится на своем месте и в полном согласии с остальными. Эта конструкция базируется на нескольких краеугольных камнях, которые широко известны и цитируемы. Вместе с тем, Гансом Кельзеном попутно затронуто множество более мелких вопросов, которые дополняют его систему и выступают кирпичиками, придающими общий законченный вид сооружению. Одним из таких кирпичиков, который Кельзен использовал при исследовании соотношения государственного и международного права, вопроса суверенитета, является его обращение к проблеме *coup d'etat* (в наиболее широком смысле – смене правительства вопреки конституции).

Далее хотели бы более подробно остановиться на кельзенском представлении о том, что с позиции международного права означает *coup d'etat* и как он трактуется в современном международном праве.

Затронуть вопрос *coup d'etat* и революций Кельзена подвигло желание дополнительно обосновать свое видение суверенитета и лимитированности государственного права международным. Так, *coup d'etat* и революции австрийский международник признает правоустанавливающими фактами. Легитимность установившегося правительства определяется международным правом. Именно на международно-правовом уровне происходит импульс к полной легитимизации нового правительства. Кельзен определяет всего одно условие для того, чтобы в соответствии с международным правом *coup d'etat* мог быть признан – новое правительство (которое пришло антиконституционным путем к власти и, возможно, заменило действующую ранее конституцию на новую) должно иметь возможность поддерживать и эффективно исполнять нормы конституции [1].

Как известно, Ганс Кельзен – создатель чистой теории права. Под такой формулировкой он понимал необходимость сепарации правовых явлений от политических, моральных, религиозных и т.д. В вопросе признания государств, Кельзен последовательно подтверждает свою приверженность чистой теории права, признавая, что выбор теории признания – политическое, а не юридическое решение государства. Тем не менее, в вопросе *coup d'etat* Кельзен обращается к международному праву как к механизму, позволяющему обосновать легитимность нового правительства [1]. Может показаться, что в этом вопросе осуществляется отход от чистой теории права. Но, на самом деле, Кельзен более глубоко оценивает *coup d'etat*. Для него он не только событие, которое ставит вопрос о признании, но и то, что влияет на правопреемственность государств, на соотношение государственного и международного права – то есть событие с юридическим смыслом, а не с политическим.

В доктрине международного права существуют и отличные от Кельзена трактовки *coup d'etat*. Рассмотрим некоторые из них. Жан д'Аспермонт утверждает, что понятием, которое в современном мире становится мерилем для разрешения международно-правовой дилеммы о *coup d'etat* является категория демократия. Ученый, приводя множество примеров исследования *coup d'etat*, приходит к выводу, что демократия возводится во главу угла при определении легитимности нового правительства не только в американских исследованиях международного права, но и в большинстве материалов по теме европейских, африканских и азиатских авторов [4, р. 45]. Множество международных договоров, уставов международных организаций содержат ссылки на демократию, необходимость её поддержания и недопустимость своевольного ограничения. Таким образом, идея Кельзена о возможности выполнять новую конституцию при оценке соответствия *coup d'etat* международному праву дополняется новым компонентом – измерением демократичности нового режима.

Очевидно, в силу оценочного характера категории «демократичность нового режима», сложно определить субъект (субъекты) которые могли бы провозглашать конкретный режим демократическим, а также и критерии того, что под таким режимом должно пониматься. Озан О. Варол – известный исследователь демократических *coup d'etat*, предлагает использовать 7 критериев для того, чтобы определить был ли *coup d'etat* демократическим или нет: *coup* организован против авторитарного или тоталитарного режимов; он является ответом на популярную оппозицию против

режима; авторитарний або тоталітарний режимы отказываются от компромисса с представителями оппозиционного движения; *coup* организован уважаемыми в народе людьми; целью *coup* является изменение режима; планируется проведение честных выборов в скорости после *coup*; *coup* заканчивается после трансфера власти новоизбранному правительству [5, р. 297]. Все критерии определены турецким ученым на основе их упоминания в международных правовых документах, а также в работах наиболее признанных представителей науки международного права.

Важным является также вопрос о свидетельствах, подтверждающих международно-правовое признание легитимности нового правительства (это и есть международно-правовое подтверждение возможности государства выполнять конституцию). Такими свидетельствами, исходя их учения Кельзена, может быть акт уважаемой универсальной международной организации. Таковой, без сомнения, является ООН, а также специализированные организации системы ООН.

Завершая теоретический обзор, хотелось бы адресовать вторую часть названия статьи, то есть наложить приведенные в статье аргументы о *coup d'état* на политико-правовую ситуацию, которая сложилась в Украине в 2014 году.

Упомянув в одном предложении *coup d'état* и «Украина», мы вовсе не хотим выразить собственное отношение к произошедшим в Украине демократическим преобразованиям. Это лишь попытка соотнести теоретическую модель с одним из аргументов, который активно и спекулятивно используется против Украины – аргументом о состоявшемся в государстве неконституционном (часто даже вооруженном) перевороте. Даже если, не воспринимать доводы о конституционности смены правительства или, по крайней мере, его легитимности, утверждение о перевороте должно оцениваться сквозь призму международного права. Международно-правовая реальность такова, что совершенный переворот не может автоматически расцениваться как противоречащий международному праву. Кельзеновская модель определения легитимности нового правительства после *coup d'état* предполагает международно-правовое признание произошедших изменений. Такое признание возможно проследить по Резолюции ГА ООН А/RES/68/262 от 27 марта 2014 года, возобновление кредитования Украины Международным валютным фондом, позиция ИКАО относительно владения воздушным пространством на всей территорией Украины и т.д. Расширенная, двухкомпонентная модель легитимизации правительства после *coup d'état*, также свидетельствует в пользу Украины. Если проанализировать 7 критериев, предложенных Варолом, то сложно не согласиться, что изменение правительства в Украине вполне соответствует каждому из них. Оспаривать это утверждения в сугубо юридическом смысле очень сложно.

Таким образом, данной статьей мы хотели проиллюстрировать то, что даже употребление по отношению к Украине такого термина как неконституционный переворот, не лишает установившееся правительство легитимности в международно-правовом смысле. Не смотря на то, что легитимность нового правительства как правило защищается с естественно-правовых подходов, позитивистский (в частности нормативистский) подход не в меньшей мере удобен для отстаивания упомянутой выше позиции. Учение Ганса Кельзена – критикуемое и не воспринимаемое однозначно. Тем не менее, оно содержит в себе большое количество конструктивных и критичных мыслей, которые помогают разносторонне воспринимать и оценивать международное право. Как видим, некоторые идеи Кельзена, особенно актуальны сегодня, во время политико-правовых реформирования Украины. Они должны активно использоваться в работе Министерства иностранных дел, других государственных и негосударственных организаций для недопущения политических спекуляций с базовыми юридическими категориями.

1. Kelsen H. General Theory of Law and State. – Harvard: Harvard University Press. – 2009. – 516 p.

2. Shaw M. International Law. Fifth Edition. – Cambridge : Cambridge University Press. – 2004. – 1720 p.

3. Фердросс А. Международное право. Перевод с немецкого под ред. Г.И. Тункина. – Москва. – 1959. – 652 с.

4. D'Aspermont J. Responsibility for Coups d'Etat in International Law // D'Aspermont Jean / Tulane Journal of International Law and Comparative Law. – № 18. – 2010. – p. 451-477.

5. Varol O.O. The Democratic Coup d'Etat // O. Varol O. / Harvard International Law Journal. – № 53. – 2012. – p. 292-356.

Міжнародне освітнє право. Проблеми науки та викладання міжнародного права

Лилиана Тимченко

Ценности образования, международное право и будущее человечества

В статье рассматривается вопрос ценностного выбора в организации современной образовательной системы. Отдельно говорится о роли юристов-международников в этом процессе. Автор утверждает, что международное право исполняет роль вселенского воспитателя, культивируя лучшее (ценности) и пропагандируя возможное (консенсус).

Ключевые слова: образование, ценности, культура, культура мира, международное право, права человека, Болонский процесс

У статті розглядається питання ціннісного вибору в організації сучасної освітньої системи. Особливо йдеться про роль юристів-міжнародників в цьому процесі. Автор стверджує, що міжнародне право виконує роль вселенського вихователя, культивуючи найкраще (цінності) і пропагуючи можливе (консенсус).

Ключові слова Освіта, цінності, культура, культура світу, міжнародне право, права людини, Болонський процес.

The article discusses the choice of values in the organization of the modern educational system. The role of international lawyers in this process has been separately discussed. The author argues that international law takes the role of universal educator, cultivating the best, and promoting the possible.

Keywords: Education, values, culture, culture of peace, international law, human rights, the Bologna process.

One of the hardest things teachers have to learn is that the sincerity of their intentions does not guarantee the purity of their practice. The cultural, psychological, and political complexities of learning and the ways in which power complicates all human relationship mean that teaching can never be innocent [1].

(Dr. Stephen Brookfield, Distinguished University Professor, University of St. Thomas UWI/Guardian Life Premium Open Lecture 2009)

Во все времена образование и культура оставались способом выживания. Как отмечает украинская исследовательница, Л.С. Воробьева, «человек во взаимосвязи с миром изменяет не мир. Человек, прежде всего, изменяется, постоянно становясь другим, а потому образование является способом человеческого бытия» [2, с. 181]. Заблуждают те, кто уповает исключительно на национальные ценности, полагая, что именно они – корень успеха образовательной политики и прикрывая ими несовершенство государственной машины. «Сила нации создается совокупно. Если народ политически слаб, то бесполезно ожидать чего-то даже от самой совершенной школы. ... Принцип образования: школа, как естественный государственный институт, гораздо больше зависит от общественной атмосферы, в которую она погружена, чем от искусственной педагогической атмосферы в ее стенах. Только когда давление обеих атмосфер уравнивается, школа станет хорошей» [3, с. 26]. С чем же пришла высшая школа в XXI в.? Другими словами, как можно было бы нарисовать собирательную картину современного образования?

УДК 341.231.14

ТИМЧЕНКО Лилиана Алексеевна,

кандидат юридических наук, доцент,
заведующая кафедрой международного права
Национального университета Государственной налоговой службы Украины.

© Л. Тимченко, 2014

Вооружившись арсеналами средневекового университета (семь свободных наук, академическая свобода), современное образование постепенно отстает от них, отдавая предпочтение экономическим факторам, инновационным технологиям (достижениям информационного общества), делая акцент на роли рынка [4, р. 8]. Ценности, которыми «измеряется» образовательная политика, становятся все более рациональными и экономически обусловленными – качество, доступ, разнообразие (не в смысле культурного, а в смысле широты предложения) и финансирование.

Внешне формула построения благополучия человеческого общества выглядит привлекательно: высокий уровень благосостояния граждан – устойчивость политических и экономических процессов в государстве – грамотное инвестирование в науку, технологии и образование. Приведенные тезисы получили научное обоснование в работах современных ученых, изучающих проблемы формирования экономики инновационного типа [5]. Следуя логике их исследований, в современных условиях, качественно новым ресурсом процесса производства становятся творческие способности людей, постоянно генерирующих новые технологии. Но такая формула предполагает, что человек становится всего лишь «винтиком», обслуживающим механизмом громадной рыночной системы. Однако известно, что культура спасает от жизненного кораблекрушения [3, с. 32], а «современный университет почти полностью отказывается от преподавания или передачи культуры [...] Очевидно, все это порождает жестокость, за роковые последствия которой сейчас расплачивается Европа. Причиной катастрофичности современной европейской ситуации является то, что английский врач, французский врач, немецкий врач *бескультурны*, у них нет жизненной системы представлений о мире и человеке, соответствующей времени. Этот средний человек – *новый варвар, отставший от своей эпохи, архаичный и примитивный по сравнению с ужасающим настоящим и его проблемами*» [3, с. 2-33]. Умозаключение прозорливого испанского философа Х. Ортега-и-Гассета (José Ortega y Gasset, 1883 – 1955) как нельзя более точно отражает реалии образовательных систем XXI в., которые существуют независимо только *de jure*, а *de facto* являются частями универсального рынка образовательных услуг.

В этом контексте, намерения государств-подписантов Устава Организации по вопросам образования, науки и культуры 1945 г., не могут быть реализованы в современных условиях *a priori*. «Мысли о войне возникают в умах людей, поэтому в сознании людей следует укоренять идею защиты мира...», – читаем в самом авторитетном документе по вопросам межгосударственного сотрудничества в сфере образования [6]. Но может ли оставаться «мирной» система, где приоритетными направлениями развития являются вопросы о пополнении доходной части бюджета государства и конкуренции последнего на внешнем рынке?

Сложившаяся ситуация в обществе еще более актуализировала необходимость распространения знаний о международном праве, ставшим последним бастионом культуры, демократии и истинником поиска законности, справедливости. Для тех, кто связал свою судьбу с национальным правом не всегда понятно, почему именно международное право несет идеалы культуры и демократии и почему юриста-международника скорее поймет философ, нежели специалист в области уголовного права. Причин тому несколько. Во-первых, «сама сущность международного права – правовой системы, которая аккумулировала в себе правила других систем регулирования общественных отношений, имеет координационный характер (не имеет надгосударственной власти) и естественно-правовое происхождение» [7, с. 49]. Во-вторых, «в отличие от национальных правовых систем, происхождение и развитие большинства из которых основывается на соответствующих законодательных текстах, международное право самый продолжительный период своей истории развивалось на основе правового обычая как своего основного источника, и общих принципов права и императивных принципов *jus cogens*» [7, с. 49]. Не случайно юристы-международники постепенно заменяют юристов, специализирующихся в национальном праве. Замкнутая система подготовки юристов, в учебной программе которой львиная доля отведена дисциплинам специального блока (с акцентом на уголовное, финансовое, налоговое право), постепенно вытесняющая гуманитарные науки (философия, логика, политология, культурология, этика) и даже международное право, не способна производить свободного, критически мыслящего специалиста [7, с. 50]. И можно бесконечно мечтать об укреплении представлений о «европейском гражданине», «единой европейской культуре», «европейской Конституции», «особых, отличных от других, европейских ценностях» (из документов Болонского процесса). Можно повышать уровень просвещенности европейцев посредством совместных деклараций о борьбе с такими угрозами, как терроризм, сепаратизм, неурегулированная миграция, торговля людьми, незаконная торговля наркотическими и психотропными веществами [8]. Но все положения международно-правовых документов будут оставаться пустыми декларациями, а человек нищ духом и беззащитен перед

лицом надвигающихся угроз, если государства на внутреннем уровне не отдадут предпочтения идеалам духовности.

Свидетельством того, что международное сообщество пытается что-то изменить, что оно обеспокоено состоянием социальной системы общества свидетельствует весь массив международно-правовых документов, прямо или косвенно затрагивающих вопросы образования [9].

При этом важно отметить, что изначально представители государств понимали сущность образовательной базы правильно. В ст. 26 Всеобщей декларации прав человека 1948 г. четко, доступно, лаконично сформулировано содержание права на образование:

«1. Каждый человек имеет право на образование. Образование должно быть бесплатным по меньшей мере в том, что касается начального и общего образования. Начальное образование должно быть обязательным. Техническое и профессиональное образование должно быть общедоступным, и высшее образование должно быть одинаково доступным для всех на основе способностей каждого.

2. Образование должно быть направлено к полному развитию человеческой личности и к увеличению уважения к правам человека и основным свободам. Образование должно содействовать взаимопониманию, терпимости и дружбе между всеми народами, расовыми и религиозными группами и должно содействовать деятельности Организации Объединенных Наций по поддержанию мира.

3. Родители имеют право приоритета в выборе вида образования для своих малолетних детей» [10].

Ключевыми идеями, пронизывающими положения ст. 26 Всеобщей декларации прав человека являются утверждения: 1) о праве личности быть всесторонне развитой, толерантной и свободной; 2) о необходимости понимать и принимать мир в его многообразии. Все остальные идеи, нашедшие свое отражение в положениях документов ООН, ЮНЕСКО, МОТ, Совета Европы и Европейского Союза – механизмы реализации этого комплексного права. Более широкое толкование этой статьи с большей или меньшей степенью успешности осуществляется в рамках работы Европейского суда по правам человека [11].

Осознание того, чем для человека является образование, просматривается через призму проблемы сотрудничества государств в научной сфере. «Использование космического пространства и небесных тел, генная инженерия и защита окружающей среды – вот лишь некоторые примеры областей, в которых национальное право не может удовлетворить всех потребностей в правовом регулировании» [12, с. 603-604]. Место правовых норм, регулирующих международное научно-техническое сотрудничество, в системе отраслей международного права окончательно не определено [12, с. 603-604]. Полагаем, что рассматривать данную совокупность международно-правовых норм необходимо только в контексте международного образовательного права, где в фокусе должны оставаться соображения (идеалы) мира, справедливости, приоритета человеческих ценностей. В таком случае, не будет возникать вопросов ценностного порядка: об этико-правовых аспектах фетотерапии, пагубности парникового эффекта или поиске новых форм жизнедеятельности.

Одним из самых интенсивных направлений развития норм о международно-правовом сотрудничестве в образовательной сфере является процесс создания Европейского образовательного пространства.

В 1980-е гг. европейские университеты стали ощущать серьезные проблемы в связи с низким уровнем конкурентоспособности своих образовательных программ и отсутствием заметных результатов на рынке технологий. С целью восстановления прежнего веса европейского образования и науки в мировой системе, европейские университеты выступили с инициативой создания общего механизма университетского сотрудничества, переросшего позднее в межгосударственное образовательное сотрудничество и получившего условное название «Болонский процесс». Так, в Совместном заявлении европейских министров образования «Зона европейского высшего образования», подписанного в г. Болонья 19 июня 1999 г. было отмечено: «Мы должны, в частности, рассмотреть цель увеличения международной конкурентоспособности европейской системы высшего образования. Жизнеспособность и эффективность любой цивилизации обусловлены привлекательностью, которая ее культура имеет для других стран. Мы должны быть уверены, что европейская система высшего образования приобретает всемирный уровень притяжения, соответствующий нашим экстраординарным культурным и научным традициям» [8]. Движущей силой «Болонского процесса» являлось не только намерение

европейских государств повысить уровень конкурентоспособности на рынке мировых образовательных услуг. Образовательная гармонизация стала последовательным шагом на пути углубления европейской интеграции.

Реформы, охватившие европейские университеты, не могли оставить безучастными и государства Восточной Европы, Кавказа и Средней Азии. Получив в наследие от СССР разваленную систему образования, находясь под воздействием различных традиций в образовании, эти государства оказались перед выбором: либо на основании имеющегося опыта, а также опыта соседей изобрести новую продуктивную систему образования, либо включиться в беспрецедентный по размаху «Болонский процесс». Испытывая необходимость в скорейшей переориентации на нужды рыночной экономики, осознавая необходимость вхождения во всемирное торговое пространство, ратуя за присоединение к Европейскому Союзу, большинство государств Восточной Европы приняли решение о присоединении к Европейской зоне высшего образования. Сегодня участниками «Болонского процесса» являются практически все Европейские государства, а также ряд государств кавказского региона. Ориентируются на решения, принятые в рамках «Болонского процесса», и государства Средней Азии.

Достаточно привлекательным стал Болонский процесс для образовательных систем африканских государств [13], которые намерены адаптироваться к реформам, происходящим в Зоне европейского высшего образования.

Болонский процесс активизировал усилия государств Латинской Америки по реформированию своих образовательных систем и созданию Латиноамериканского образовательного пространства [14].

Болонский процесс является проектом государств, в котором коммерческая составляющая наиболее очевидна. Основой для такого объединения стало намерение государств поддержать свою финансовую систему и выйти лидерами в конкурентной борьбе за рынок.

Как же посредством юриспруденции как таковой и ее составляющей – международного права можно вернуться к некоммерческому отношению в образовании? Как реализовать цели, получившие свое закрепление в Уставе ЮНЕСКО?

Необходима реализация целого комплекса мер, направленных на пересмотр внутренних и внешних ориентиров образовательной политики.

На уровне государства

Первый шаг в этом направлении уже сделан. Широкий диалог относительно содержательной части Образовательного стандарта подготовки специалистов по международному праву был разработан под руководством профессора В.Г. Буткевича в декабре 2012 г. Этот документ опирается на достижения современной науки международного права и практики преподавания этого предмета лучшими специалистами-международниками.

Постоянная научная дискуссия относительно наиболее острых международно-правовых проблем в рамках Украинской ассоциации международного права позволяет культивировать ценности корпоративного понимания научных и образовательных ценностей.

Осознавая тот факт, что развитие высшего образования зависит от инфраструктуры и ресурсов государства, от квалификации и опыта преподавательских кадров учреждений высшего образования, равно как и от их человеческих, педагогических и технических качеств, опирающихся на академическую свободу, профессиональную ответственность, коллегиальность и институциональную автономию, участники международного общения просто обязаны сделать национальную систему образования более прозрачной, демократичной и доступной для всех [15].

На уровне межгосударственном

Необходима разработка универсальных международно-правовых документов обязательного характера, содержащих положения о «качестве образования», «академической свободе», «автономия университета», «нормах и стандартах преподавания в высшей школе», о борьбе с академическим плагиатом и коррупцией в образовании.

На академическом уровне

Интенсификация усилий юристов-международников в рамках международных научных объединений – наиболее эффективный механизм распространения знаний о необходимости пересмотра подходов к образованию (ценностный ориентир вместо ориентира на потребности рынка). Нельзя переоценить эффект научной работы по проблемам образования в целом и

высшего образования в частности. Необходимо интенсифицировать такую работу по причине отсутствия современных исследований в этой сфере [16].

Международное право исполняет роль вселенского воспитателя, культивируя лучшее (ценности) и пропагандируя возможное (консенсус). Но воспитание (или, в данном случае, образование и часть его – преподавание) действительно не может быть невинным. Искренность намерений не гарантирует чистоту практики. Поэтому, вместе с совершенствованием самого человека, продвигается и само право, и международное право в его авангарде.

1. Brookfield S. What it means to be a critically reflective teacher [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sta.uwi.edu/cetl/wshops_events/events/openlectures/documents/UWIGLOpenLecture2009-SBrookfield.pdf
2. Воробйова Л.С. Людина в умовах глобальних викликів: філософсько-освітній аналіз: [монографія] / Л.С. Воробйова. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2011. – 264 с.
3. Ортега-и-Гассет Х. Миссия университета / Х. Ортега-и-Гассет; пер. с исп. М.Н. Голубевой; ред. Перевода А.М. Корбут; под общ. ред. М.А. Гусаковского. – Мн.: БГУ, 2005. – 104 с.
4. Higher Education in a Globalized Society. UNESCO Education Position Paper, 2004.
5. См. подробнее: Иноземцев В. Л. Очерки истории экономической общественной формации: Научное издание / В. Л. Иноземцев. – М.: Таурис Альфа: Век, 1996. – 400 с.
6. Устав ООН по вопросам образования, науки и культуры 1945 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_014
7. Буткевич О. В. Два міркування з приводу викладання міжнародного права // Український часопис міжнародного права. – Спецвипуск. Проблеми викладання міжнародного права, 2013.
8. Положения, зафиксированные в документе: Зона европейского высшего образования. Совместное заявление европейских министров образования г. Болонья, 19 июня 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inf.tsu.ru/WebDesign/bpros.nsf/news/010920051> от 14.01.08
9. См. детальный анализ этих документов в диссертационных исследованиях: Демьяненко И.В. Международное право и образование. Дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.10 / Игорь Витальевич Демьяненко. – Киев, 1992. – 202 с.; Кондратюк А.В. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в сфере образования. Дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.10 / Анна Владимировна Кондратюк. – СПб., 2007. – 116 с.
10. См. текст документа на сайте Верховной Рады Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
11. См. например, дела, касающиеся права ношения мусульманских головных платков в образовательных учреждениях: дело «Дахлаб против Швейцарии», дело «Лейла Сахин против Турции», дело «Догру против Франции»; дело о допустимости присутствия распятий в школьных классах «Лаутси и другие против Испании». Особый интерес представляют решения ЕСПЧ по делу «О языках в Бельгии» и делу «Катан и другие против Молдовы и России» (о последствиях языковой политики, проводимой самопровозглашенным государством).
12. Международное право. Особенная часть.: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Р.М. Валеев и проф. Г.И. Курдюков. – М.: Статут, 2010. – 624 с.
13. О перспективах сотрудничества с университетами, входящими в Зону европейского высшего образования отмечалось на Международной конференции по адаптации африканских университетов к Болонскому процессу в Демократической республике Конго под эгидой Комиссии по развитию университетов и Межуниверситетского Совета франко-говорящего сообщества Бельгии. Подробнее об этом см.: Isaac Obasi N. Opinion // Daily Champion (Lagos). - 25 September 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://allafrica.com/stories/200709251156.html> от 14.01.2008
14. Об этом подробнее: Riveros L.A. The Bologna Process in Europe. A View from Latin America // Congress of the European University Association (EUA). – Glasgow-Scotland, April 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/EUA1_documents/Riveros_Cornejo.1116493339390.pdf
15. Положения, вписывающие современное образование в контекст прогрессивного, успешно сформулированы в Рекомендациях о статусе преподавательских кадров учреждений высшего образования в 1997 г. Генеральной Конференции ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/mpravo/razdel2/?doc18.html>

16. В разное время в данном направлении было выполнено несколько качественных исследований: Демьяненко И.В. Международное право и образование. Дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.10 / Игорь Витальевич Демьяненко. – Киев, 1992. – 202 с.; Кондратюк А.В. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в сфере образования. Дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.10 / Анна Владимировна Кондратюк. – СПб., 2007. – 116 с.; Мартыненко Е.В. Международное образовательное право: Учебное пособие / Е.В. Мартыненко. – М.: РУДН, 2008. – 163 с.; Мелехин Б.И. Культурное и научное общение народов. Правовое регулирование / Б.И. Мелехин. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1968. – 230 с.; Кенсовский П.А. Легализация и признание документов иностранных государств. СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003; Щекин Г.В. Документы об образовании: проблемы признания и сравнимости / П.А. Кенсовский. – Киев, 1995. – 104 с.; Шкатулла В.И. Образовательное право / Учебник для вузов / В.И. Шкатулла. – М.: НОРМА-ИНФРА – М., 2001. – 688 с.; Kneucker R.F. Les équivalences dans l'enseignement postsecondaire, nouvelle approche pour des solutions. Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1973; Dupuy R. J., Tunkin G. Comparabilité des diplômes en droit international. Etude structurelle et fonctionnelle. Paris, UNESCO, 1972; François L. Le droit à l'éducation. Du principe aux réalisations. Paris, UNESCO, 1968; Juvigny P. Contre les discriminations pour l'égalité devant l'éducation. Paris, UNESCO, 1962 ; Educational indicators in the Nordic countries. Describing educational status and students' flows: Denmark, Finland, Norway, Sweden, Copengagen, 1991; Garben S. EU Higher Education Law. The Bologna Process and Harmonization, Kluwer Law International, 2011. – 274 p.

Values of education, international law and future of the humankind Summary

Education paves the way forward in the development of any individuality. Education opens the doors to discoveries. It also constitutes grounds for mutual understanding and tolerance, for friendship and peaceful coexistence of people with different origin. However, education in the XXI century remains profit-oriented and in many countries constitutes a sphere of customer-oriented service. Unfortunately, this leads to a situation where profit and luxury leaving constitute the only valid values for a growing personality. Cultureless and senseless education contributes to the stationing of cultureless and senseless generations.

The right to education as provided for in article 25 of the Universal Declaration of Human Rights should be guaranteed in order to bring up a tolerant individual able to think and conclude. Such an individual should operate in terms of peace and peaceful coexistence of nations. To achieve that the whole range of activities should take place. International law, as a subject based on mutual understanding and trust, should be widely taught. At the same time it is of the utmost importance that education all over the world is harmonized to the needs of mutually connected and interrelated societies. That's where international law could play a significant role as a measure for every normative system.

Ольга Кирилук

Відкритий доступ до знань в інформаційному суспільстві

У даній статті аналізується концепція відкритого доступу, передумови її виникнення та вплив на якість знань. Особлива увага приділяється такій характеристиці знання як його доступність в умовах формування глобального інформаційного суспільства. Крім того, здійснено огляд основних міжнародно-правових документів, що регулюють відносини відкритого доступу.

Ключові слова: відкритий доступ, знання, інформаційне суспільство, Будапештська ініціатива, Бетесдська заява, Берлінська декларація.

В данной статье анализируется концепция открытого доступа, предпосылки ее возникновения и влияние на качество знаний. Особенное внимание уделяется такой характеристике знания как его доступность в условиях формирования глобального информационного общества. Кроме того, проводится обзор основных международно-правовых документов, регулирующих отношения открытого доступа.

Ключевые слова: открытый доступ, знания, информационное общество, Будапештская инициатива, Бетесдское заявление, Берлинская декларация.

The article deals with the open access concept, its origins and influence on the quality of knowledge. Particular attention is paid to such characteristic of knowledge as its availability under the circumstances of formation of global information society. It also provides an overview of fundamental international legal documents regulating open access relations.

Keywords: open access, knowledge, information society, Budapest Initiative, Bethesda Statement, Berlin Declaration.

Доступ до знань є доволі новим терміном, що використовується для позначення концепції, яка має за мету створення рівних умов для публічного доступу до здобутків світової культури та освіти. Концепція відкритого доступу до знань виникає у відповідь на економічні та суспільні зміни, продиктовані появою нових інформаційно-комунікаційних технологій. Вона базується на фундаментальних принципах справедливості, свободи та економічного зростання.

Знання вважається відкритим, якщо його використання та поширення вільні від будь-яких юридичних, суспільних чи технологічних обмежень. У широкому розумінні знання включає в себе:

- інформацію – наукову, історичну, географічну тощо;
- контент – музику, фільми чи книжки; та
- загальну інформацію, що надається, наприклад, урядом чи іншими державними органами.

Метою даної статті є аналіз концепції відкритого доступу, передумов її виникнення та впливу на якість знань. Особлива увага приділяється такій характеристиці знання як його доступність в умовах формування глобального інформаційного суспільства. Крім того, здійснено огляд основних міжнародно-правових документів, що регулюють відносини відкритого доступу. Ми не будемо зупинятися на окремих аспектах діяльності та взаємодії бібліотек, видавців, користувачів, вчених, урядових організацій, представників фінансуючих агентств та громадянського суспільства у процесі створення цифрової спадщини та забезпеченні відкритого доступу до неї. Усе це буде предметом подальшого наукового вивчення. У даній статті спробуємо сформулювати лише загальне уявлення про концепцію відкритого доступу до знань в інформаційному суспільстві.

Наразі відсутнє універсальне розуміння актуальності, масштабів та складності забезпечення відкритого доступу до знань як на політичному, управлінському та інституційному рівнях, так і на рівні широкої громадськості. На національному та міжнародному рівнях у довгостроковій перспек-

тиві повинна бути створена дієва система збереження цифрових інформаційних ресурсів та забезпечений вільний, безперешкодний доступ до них широкого кола користувачів з метою підвищення рівня освіченості останніх та формування інтелектуального потенціалу інформаційного суспільства.

Питання відкритого доступу в тому чи іншому аспекті досліджували Дж. Малколм, Ф. Норона, Дж. Балкін, П. Субер, Г. Крікорян, А.А. Латіф, Й. Бенклер, К.М. Корреа та ряд інших вчених. Серед вітчизняних науковців концепція відкритого доступу ще не стала об'єктом детального вивчення. В Україні поки що відсутні концептуальні доктринальні розробки з питань відкритого доступу.

Первинною метою концепції відкритого доступу до знань було полегшення процесу набуття знань у країнах, що розвиваються, а також покращення процесу передачі нових знань до таких країн. Знання відіграють ключову роль у всіх сферах діяльності людини. Саме тому знання як таке та забезпечення належного доступу до нього повинні визнаватися одними з ключових цінностей сучасного суспільства. Цілком очевидно, що благополуччя народу та кожної окремої людини значною мірою залежить від рівня їх освіченості. Таким чином, в епоху активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (надалі - "ІКТ") та формування інформаційного суспільства особливої актуальності набувають питання підготовки населення всіх країн світу до діяльності та продуктивної взаємодії у межах суспільства знань.

Концепція доступу до знань піднімає питання універсального всеохоплюючого розвитку, що протиставляється добробуту лише окремих держав. Оскільки знання відіграють надзвичайно важливу роль у процесі економічного зростання, будь-яка спроба подолати бідність повинна зачіпати питання обміну знаннями [1].

Доступ до знань є особливо актуальним для країн, що розвиваються, які таким чином заявляють про необхідність рівномірного розподілу знань з метою забезпечення стійкого економічного зростання та гарантування права кожного на освіту. Доступ до знань не є абстрактною концепцією, натомість безпосередньо зачіпає інтереси людей, що проживають у різних країнах світу, що в свою чергу лише посилює значимість та актуальність даної концепції в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Сучасні ІКТ покликані забезпечити швидкий обмін ідеями, досвідом та інформацією між різними громадами, народами та культурами. Однак цей процес обміну значно ускладнюється в контексті "цифрового розриву", під яким розуміють відмінності у доступі до ІКТ та якості такого доступу. Поняття "цифровий розрив" охоплює диспропорції у фізичному доступі до технологій та незбалансований розподіл ресурсів і навичок їх використання. Усе це зумовлює відповідний розрив у знаннях, оскільки нестача технологій спричиняє нестачу корисної інформації та знань. На цьому прикладі чітко можна прослідкувати нерозривний зв'язок ІКТ та доступу до знань [2, с. 99].

Концепція доступу до знань є свого роду вимогою справедливості та рівності у розподілі знань, з якою виступають країни, що розвиваються. Безспірним є той факт, що належний рівень знань здатен забезпечити економічне зростання та гарантувати права і свободи людини. На думку Й. Бенклера, метою доступу до знань є забезпечення належного доступу до чотирьох компонентів економіки знань: доступу до знань, накопичених людством; доступу до інформації; доступу до інтелектуальномістких товарів та доступу до засобів виробництва інтелектуальномістких товарів [3]. Джек Балкін наголошує на тому, що доступ до знань необхідно розглядати у трьох ключових аспектах: як вимогу справедливості; як фактор економічного зростання, індивідуальної участі та прав людини; як питання зі сфери інтелектуальної власності [4].

Доступ до знань та інформації є базовим правом людини, без ефективної реалізації якого неможливі виживання та розвиток людства. Так, у статті 19 Загальної декларації прав людини йдеться про те, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [5]. У п. 8 Женевської Декларації принципів, прийнятої Всесвітнім самітом інформаційного суспільства, зазначається, що освіта, знання, інформація та спілкування утворюють основу розвитку, ініціативності і благополуччя людської особистості. Далі у п. 24 цього ж документу закріплюється положення про те, що забезпечення кожному можливості мати доступ до інформації, ідей і знань та робити у ці сфери свій внесок є необхідним елементом відкритого для всіх інформаційного суспільства [6]. Нові ІКТ покликані прискорити процес формування інформаційного суспільства, створивши необхідні умови для гарантування та забезпечення згаданих вище прав постійно зростаючій кількості населення у всьому світі шляхом створення доступних технічно і фінансово можливостей для отримання знань та обміну інформацією.

Доступ до знань лежить в основі надання освітніх послуг, здійснення дослідницької діяльності та, зрештою, формування людського капіталу, від якого залежить розвиток суспільства. Усе це є особливо важливим в інформаційному суспільстві, у якому економічний прогрес залежить від рівня освіченості населення.

Концепція доступу до знань значною мірою орієнтована на підтримку творчих та інноваційних суспільств. Саме у сфері знань існують усі передумови для того, аби подолати віками існуючу прірву між багатими та бідними країнами і народами. Якщо у XX ст. основну групу товарів утворювали нафта, сталь та некваліфікована робоча сила, то у XXI ст. акцент змістився на інформацію, технології та знання [7, с. 3]. Доступ до знань – це глобальний рух, який не має єдиної організаційної структури та формального членства. Він об'єднав єдиною метою різні групи населення та окремих індивідів, які переконані, що знання є невід'ємною складовою відкритого та демократичного суспільства, що підтримує інновації, сприяє культурному, політичному та економічному розвитку.

Американський історик економіки Дж. Мокір зазначає, що рівень доступності знання є визначальним фактором того, наскільки швидко зростання рівня обізнаності перетвориться у винайдення нових технологій. Більше того, оскільки існуюче знання є фундаментом для формування нового знання, вартість доступу теж слід вважати визначальним чинником розробки подальших інновацій [8, с. 213]. Серед факторів, що обмежують доступ до знань, Є. Большаков називає авторське право, управління цифровими правами (*DRM – Digital Rights Management*), системи фільтрування, патенти та законодавство [9].

Великий масив людських знань належить до приватної власності, зберігається у базах даних з обмеженим доступом чи відображений у інтелектуальністких товарах, доступ до яких є платним. Натомість, знання, які належать до сфери загальної спадщини людства, є безкоштовними та можуть бути використані без здійснення будь-яких додаткових процедур. Втім, відкритість інформаційного ресурсу ще не означає, що кожен зможе отримати до нього доступ. Людей необхідно забезпечити також засобами доступу до такої категорії знань, що становлять загальну спадщину. Якщо у людини є відповідні навички користування такими засобами, то вона легко впорається з пошуком та підбором необхідної інформації. У випадку, коли такі навички відсутні, не вдасться обійтися без допомоги фахівця чи експерта. Усе це свідчить про те, що доступ до знань, що становлять загальну спадщину, також залежить від великої кількості факторів [10, с. 12].

Відкритий доступ є економічно доцільним способом розповсюдження та використання інформації. Він виступає альтернативою традиційному доступу до публікацій шляхом оформлення платної підписки та стає можливим завдяки розвитку цифрових технологій та популяризації внутрішньомережевої комунікації. Відкритий доступ передбачає вільне, безкоштовне надання інформації користувачам в мережі Інтернет для її використання в освітніх та науково-дослідницьких цілях. Користувачі отримують право безперешкодно, без виконання будь-яких попередніх вимог, читати, завантажувати, копіювати, розповсюджувати, друкувати повні тексти робіт та використовувати їх у будь-яких інших правомірних цілях.

Концепція відкритого доступу напругає питання зі сфери права інтелектуальної власності. Там, де автори продовжують охороняти свої твори за допомогою інструментів права інтелектуальної власності, все ще зберігається вимога оплатності. Втім, навіть відкритий доступ не позбавляє авторів їх особистих немайнових прав, наголошуючи на необхідності дотримання вимоги належного цитування. Відкритий доступ передбачає безкоштовність для читачів та кінцевих користувачів, але не для видавців. Безсумнівно, створення цифрових аналогів у відкритому доступі є менш затратним порівняно зі звичайним тиражуванням друкованої літератури. Подекуди авторам пропонується гонорар за розміщення їх матеріалів у відкритому доступі як альтернатива виплатам за рахунок традиційних бібліотечних підписок.

У центрі уваги відкритого доступу перебувають наукові розробки та дослідження, результати яких мають величезне значення для вирішення глобальних проблем всього людства, зокрема, у сфері медицини, інженерії. Розміщення даних і матеріалів у відкритому доступі не позбавляє авторів необхідності проходити процедуру рецензування.

Відкритий доступ до знань стане можливим лише після створення належної нормативно-правової бази одночасно із впровадженням відповідного технічного забезпечення. Професор П. Девід зазначає, що однієї лише кіберінфраструктури недостатньо для створення електронної науки. Для цього необхідне здійснення комплексних заходів, що несуть із собою зміни у правовій, соціальній та технічній площинах. І саме у цих сферах можуть виникнути найбільші труднощі при переході на відкритий доступ до знань [11]. На практиці не так вже й складно провести технічне оснащення та переоснащення, натомість доволі складно розробити такі міжнародно-правові норми, які б

максимально враховували інтереси всіх зацікавлених сторін, надаючи одним захист прав на результати їх інтелектуальної діяльності, переважно авторських прав, а іншим – рівний та відкритий доступ до знань.

На міжнародному рівні вже мали місце певні зусилля щодо нормативного оформлення відносин, що виникають у сфері надання відкритого доступу до знань. Нижче спробуємо проаналізувати найбільш вагомні міжнародно-правові документи у досліджуваній сфері. Так, Бермудські принципи (Bermuda Principles) були розроблені вченими Міжнародного консорціуму з розшифрування людського геному. Принципи обговорювалися на міжнародних зустрічах з питань розшифрування людського геному у 1996, 1997 роках. Вони відображають необхідність створення відповідних баз для швидкого та вільного поширення даних щодо розшифрування геному до їх офіційного оприлюднення. Згідно з цими Принципами розшифрування геному повинно знаходитися у вільному доступі для проведення подальших досліджень, що можуть принести суспільну користь. Вимога негайно (протягом 24 годин з моменту розшифрування) вносити дані щодо розшифрування геному до публічних міжнародних баз даних ДНК (GenBank, EMBL, DDBJ) стала миттєвою реакцією на спроби представників публічного та приватного сектору ввести систему патентування нуклеотидних послідовностей, отриманих в результаті здійснення проекту зі створення генетичної карти людини. Спроби ввести процедуру патентування результатів цих досліджень зазнали нищівної критики.

Бермудські принципи були переглянуті у 2003 році на зустрічі виробників, користувачів, редакторів журналів та представників фінансових організацій, що була проведена на міжнародному рівні благодійною організацією *Wellcome Trust*. Робоча група прийшла до висновку, що сфера дії Бермудських принципів повинна бути розширена. Передбачається, що користувачі баз даних щодо розшифрування геному повинні вказувати, де саме вони взяли відповідну інформацію, тим самим задовольняючи законний інтерес вчених у визнанні їх здобутків. Втім, вважається, що навіть порушення загальноприйнятих норм етикету у науковому середовищі щодо цитування не повинно стати перешкодою для опублікування отриманих даних, що є виправданим ризиком з точки зору користі, які ці дані приносять людству [12].

Бермудські принципи стали першим документом, який змінив традиційну практику надання доступу до експериментальних даних після їх опублікування. Дані Принципи відображають важливе значення приватної систематизації у формуванні основ функціонування всієї галузі та закріпили практику швидкого поширення даних до їх офіційного оприлюднення в якості норми у сфері геноміки та інших галузях науки [13].

У 2002 році у Будапешті на зустрічі, організованій Інститутом відкритого суспільства, була прийнята Будапештська ініціатива відкритого доступу (*Budapest Open Access Initiative*). Зустріч мала своєю метою забезпечення вільного доступу до статей у всіх сферах знань, що були завантажені у мережу Інтернет. На відміну від Бермудських принципів, Будапештська ініціатива стосується виключно фахової періодики. У документі йдеться про те, що усунення бар'єрів для доступу сприятиме дослідницькій діяльності, покращенню рівня освіти, обміну знаннями між бідними та багатими, підвищить корисність таких періодичних видань та закладе фундамент для об'єднання людства у цілях ведення інтелектуального діалогу та пошуку нових знань [14].

Будапештська ініціатива стала поштовхом до активізації руху за відкритий доступ. 20 червня 2003 року у ході одноденної зустрічі представників фінансових установ, наукових кіл, видавництв, бібліотекарів, науково-дослідних установ та окремих вчених була прийнята Бетесдська заява про відкритий доступ до публікацій (*Bethesda Statement on Open Access Publishing*) [15]. Даний документ стосується друкованої наукової літератури. Відповідно до Заяви публікація відкритого доступу повинна відповідати двом умовам:

1. Автори і власники авторських прав надають всім користувачам вільне, безстрокове та таке, що не підлягає поверненню, право доступу та дозвіл копіювати, використовувати, розповсюджувати, передавати і демонструвати роботу публічно, робити і розповсюджувати вторинні роботи у будь-якому цифровому середовищі для будь-якої відповідальної цілі, за умови використання атрибутів авторського права, а також право виробляти невелику кількість друкованих копій для особистого використання.

2. Повна версія роботи і всі додаткові матеріали, у тому числі копія дозволу, повинні бути розміщені одразу після першої публікації у відповідному стандартному електронному форматі принаймні в одній онлайн базі, яка підтримується академічною організацією, науковим співтовариством, урядовою організацією чи іншою авторитетною організацією, що має за мету забезпечення відкритого доступу, необмежене розповсюдження, можливості взаємодії та довгострокове архівування.

Визначення додаткових матеріалів у документі не надається. у розумінні даного документу відкритий доступ є властивістю окремих робіт. Важливим моментом у Заяві є визнання важливості не лише самого відкритого доступу, але й необхідності навчання усвідомленню такої важливості.

Одним з найбільш відомих та авторитетних джерел відкритого доступу визнається Берлінська декларація про відкритий доступ до знань у сфері природничих та гуманітарних наук (*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*) [16]. Берлінська декларація була прийнята з метою підтримання концепції відкритого доступу в мережі Інтернет, а також популяризації Інтернету як універсального засобу збереження та накопичення наукового знання. Берлінська декларація розвиває положення Бетесдської заяви та доповнює їх вичерпним переліком матеріалів, до яких повинен надаватися відкритий доступ. Відповідно до Декларації до цього переліку включаються результати нових наукових досліджень, вихідні дані та метадані, першоджерела, цифрове вираження творів образотворчого мистецтва та графічних матеріалів, наукові мультимедійні матеріали. Таким чином, сфера дії принципу відкритого доступу була розширена і охоплювала вже значно більший масив даних, порівняно з попередніми документами, що поширювали даний принцип виключно на літературу та публікації. Такий новий підхід до просторової сфери дії відкритого доступу мав величезне значення в контексті збільшення кількості наукових та дослідницьких баз даних, що містили вихідні дані та інформацію, а не лише доповіді та статті.

Наступним етапом розвитку концепції відкритого доступу слід вважати Всесвітній саміт інформаційного суспільства, що був проведений у два етапи – в Женеві у 2003 році та Тунісі у 2005 році. У ході першого етапу саміту була прийнята Женевська Декларація принципів (*Geneva Declaration of Principles*), яка закріпила основи взаємодії в інформаційному суспільстві. У Декларації йдеться про необхідність усунення бар'єрів у доступі до інформації з метою поширення та зміцнення глобального знання у цілях розвитку. Важливим фактором визнається сприяння забезпеченню загального і рівноправного універсального доступу до наукових знань, створення і поширення науково-технічної інформації, включаючи ініціативи щодо організації вільного доступу до наукових публікацій.

Відповідно до Декларації електронна наукова діяльність повинна у довгостроковій перспективі сприяти систематичному і ефективному збиранню, поширенню і збереженню найважливіших наукових даних у цифровій формі, наприклад, демографічних і метеорологічних даних у всіх країнах. Крім того, відкритий доступ дозволить популяризувати принципи і стандарти метаданих для сприяння співробітництву і ефективному використанню зібраної наукової інформації і даних, як це вимагається для проведення наукових досліджень.

Женевська Декларація має за мету перетворення “цифрового розриву” на цифрові можливості для країн, що розвиваються, при цьому особлива увага повинна бути приділена рівномірному розподілу переваг ІКТ між бідними та багатими країнами.

На Туніському етапі саміту згадані принципи були ще раз підтвержені. Зазначалося, що відкритий доступ до інформації, обміну даними та формування знання залежать економічний, соціальний та культурний розвиток. Учасники саміту визнали, що відкритий доступ до інформації може бути забезпечений лише після створення надійного, прозорого та недискримінаційного правового поля.

Ще один вагомий документ у досліджуваній сфері - Декларація про відкритий доступ до наукових даних, отриманих за рахунок державного фінансування (*Declaration on Access to Research Data from Public Funding*) - був прийнятий в рамках Організації економічного співробітництва та розвитку (надалі - “ОЕСР”) у 2004 році [17]. Під науковими даними, отриманими за рахунок державного фінансування, у даному документі розуміються наукові дані отримані в ході досліджень, що проводилися урядовими агентствами чи управліннями, або за фінансової підтримки державних органів будь-якого рівня. У Декларації стверджується, що оптимальний міжнародний обмін даними, інформацією та знаннями значною мірою сприяє прогресу у сфері наукових досліджень та інновацій.

Держави-члени ОЕСР прийняли на себе зобов'язання запровадити режими відкритого доступу у сфері цифрових наукових даних, отриманих у результаті реалізації проектів за рахунок державного фінансування, відповідно до наступних принципів:

- відкритості: збалансування відкритого доступу до даних з метою підвищення якості та ефективності наукових досліджень та інновацій і необхідності обмежити такий доступ в окремих випадках з метою захисту соціальних, наукових та економічних інтересів;
- дотримання правових приписів: при розробці режимів відкритого доступу до цифрових наукових даних необхідно дотримуватися правових норм та приписів щодо національної безпеки, приватності та охорони ноу-хау;

- охорони інтелектуальної власності: відкритий доступ не повинен порушувати права та інтереси власників авторських прав та інших винахідників, результати творчої діяльності яких охороняються правом інтелектуальної власності.

У травні 2006 року в рамках ОЕСР було розроблено проект Рекомендацій щодо доступу до наукових даних, отриманих за рахунок державного фінансування (*Draft Recommendations on Access to Research Data from Public Funding*). Фактично, у проекті відтворювалися положення Декларації 2004 року та містився заклик до держав-членів посилити свої зусилля у напрямку забезпечення доступу, використання наукових даних та управління ними. У грудні 2006 року Рада ОЕСР затвердила проект у якості Принципів і рекомендацій щодо доступу до наукових даних, отриманих за рахунок державного фінансування (*Principles and Guidelines on Access to Research Data from Public Funding*) [18].

У 2007 році ОЕСР видала доповідь про відкриті освітні ресурси (*Report On Open Educational Resources*), у якій йшлося про відкрите ліцензування та процедуру вільного обміну цифровими освітніми ресурсами в контексті створення віртуального освітнього простору. У доповіді також заохочується використання вільних ліцензій *Creative Commons* для просування ідеї використання відкритих освітніх ресурсів [19].

Відповідні ініціативи мали місце і в рамках Європейського Союзу. Так, Наукова рада Європейської дослідницької ради у грудні 2006 року прийняла Заяву про відкритий доступ (*Statement on Open Access*), яка містить принципи, що вимагають обов'язкового зберігання результатів досліджень, проведених за грантової підтримки Європейської дослідницької ради, у базах з відкритим доступом, щойно такі бази будуть створені. Роком пізніше були прийняті Принципи відкритого доступу, які встановлюють часову межу у 6 місяців для надання вільного доступу до публікацій та первинних даних з моменту їх опублікування [20].

Одночасно із прийняттям Директиви ЄС про повторне використання інформації державного сектору (*Directive on the re-use of public sector information*) в ЄС почався процес публікації інформації державного сектору [21]. Держави почали публікувати інформацію у вигляді каталогових баз даних. Втім, незважаючи на прогресивні положення Директиви, тривалий час зберігався ряд проблем, пов'язаних з національними законами та практиками. Це призводило до фрагментації ринку внутрішньої інформації та перешкоджало створенню міжнародних інформаційних сервісів. У 2013 році Директива була переглянута з тим, щоб залучити Європейську комісію до надання допомоги державам-членам ЄС у реалізації її положень на постійній основі шляхом вироблення керівних принципів, зокрема, щодо рекомендованих стандартних ліцензій, наборів даних, які повинні бути опубліковані в першу чергу, та стимулювання повторного використання документів після консультацій зацікавлених сторін.

У жовтні 2011 року в рамках міжнародної конференції "Збереження електронної інформації в інформаційному суспільстві: проблеми і перспективи" була прийнята Московська декларація про збереження електронної інформації. Документ передбачає включення пов'язаних зі збереженням електронної інформації базових знань та умінь в діяльність, програми і курси, спрямовані на підвищення медіа- та інформаційної грамотності і культури як професіоналів у сфері інформації, так і пересічних громадян [22].

Відповідно до Статуту ЮНЕСКО однією з цілей цієї організації визнається допомога у збереженні, примноженні та поширенні знань; заохочення співпраці народів у всіх сферах розумової діяльності, міжнародний обмін особами, що працюють у сфері освіти, науки, культури; обмін виданнями, творами мистецтва, лабораторним обладнанням та будь-якою корисною документацією; сприяння різним видам міжнародного співробітництва всіх народів з метою ознайомлення з усім, що публікується в окремих країнах [23].

У 2011 році на 187-й сесії Виконавчої ради ЮНЕСКО було затверджено стратегію заохочення відкритого доступу до наукової інформації та досліджень. Наступного року під егідою ЮНЕСКО були видані Керівні принципи щодо розвитку та заохочення відкритого доступу. Даний документ розкриває найбільш важливі аспекти відкритого доступу та спрямований на створення передумов для забезпечення відкритого доступу у всіх державах-членах ЮНЕСКО. Крім того, ЮНЕСКО активно реалізує програми "Вільне та відкрите програмне забезпечення" (*Free and Open Source Software*), "Світова пам'ять" (*Memory of the World*) в рамках збереження цифрової спадщини людства, "Відкриті освітні ресурси" (*Open Educational Resources*), "Інформація для всіх" (*Information for All Programme*) та "Глобальний портал відкритого доступу" (*Global Open Access Portal*) [24, с. 6-7]. Стратегія відкритого доступу ЮНЕСКО сприяє формуванню інклюзивних суспільств знань і включає три основні компоненти: відкриті освітні ресурси, відкритий доступ до наукової інформації та вільне і відкрите програмне забезпечення.

У 2007 році в рамках іншої міжнародної установи – Всесвітньої організації інтелектуальної власності (надалі – "ВОІВ") – відбулися рушійні зміни у напрямку підтримання концепції відкритого доступу. Так, було створено Комітет з питань розвитку та інтелектуальної власності та прийнято 45 рекомендацій у контексті Порядку денного ВОІВ у сфері розвитку. Частина рекомендацій безпосередньо присвячена питанням доступу до знань. Відповідно до цих рекомендацій, розвиток визнавався першочерговим завданням організації, у зв'язку з чим пропонувалося перемістити акцент із посилення захисту приватних прав на перетворення прав інтелектуальної власності в інструмент для підтримки інновацій та розповсюдження технологій. У листопаді 2013 року на своїй дванадцятій сесії Комітет з питань розвитку та інтелектуальної власності прийняв Пропозицію щодо можливої реалізації нових видів діяльності ВОІВ, пов'язаних з використанням авторського права з метою сприяння доступу до інформаційного та творчого контенту. Інституційно в структурі Сектору глобальної інфраструктури ВОІВ функціонує відділ доступу до знань та інформації, до повноважень якого належать створення та адміністрування діяльності технологічно-інноваційних центрів підтримки, заохочення доступу до спеціалізованого технічного контенту через програми Доступу до досліджень у цілях розвитку та інновацій (*Access to Research for Development and Innovation*) та Доступу до спеціалізованої патентної інформації (*Access to Specialized Patent Information*), підготовка доповідей щодо патентної активності у різних сферах технологій та створення патентних інформаційних служб для країн, що розвиваються (*Patent Information Service for developing countries*). Для ВОІВ підтримання відкритого доступу є доволі непростим завданням, оскільки тривалий час пріоритетним напрямом діяльності організації був всеохоплюючий захист прав інтелектуальної власності. Наразі ж абсолютна вимога захисту прав інтелектуальної власності втрачає свою актуальність, поступаючись ідеям відкритого доступу до знань, інформації та досліджень.

В інформаційному суспільстві відкритість та безперервний обмін є ключовими характеристиками доступу до знань. Такий підхід до розподілу результатів творчої та інтелектуальної діяльності, що робить їх надбанням всього людства за лічені хвилини, а подекуди навіть секунди, значною мірою змушує переглянути стандарти, які роками існували у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Доволі часто при розгляді концепції відкритого доступу до знань акцент зміщується на відкритість та доступність інформації, що є причиною численної критики. Насправді, у даному випадку відсутній будь-який дисонанс, оскільки інформація є необхідним фундаментом для побудови будь-якого знання. Абсолютно логічно, що така інформація повинна бути легкою та швидко доступною. Однак, ключовою метою відкритого доступу все одно залишається формування знання, необхідного для підвищення благополуччя кожного індивіда та забезпечення сталого розвитку держав і народів.

Теоретики відкритого доступу проводять розмежування між інформацією та знаннями наступним чином. Під інформацією пропонується розуміти вихідні дані, наукові доповіді щодо результатів наукових досліджень, новини та доповіді, що відображають фактичний стан справ. Разом з тим, знання розглядають як сукупність культурного досвіду та можливостей, необхідних для обробки інформації з метою формування нових заяв для інформаційного обміну чи для практичного використання інформації у спосіб, що сприятиме вчиненню відповідних дій чи отриманню відповідних результатів від таких дій [25, с. 313]. Таким чином, можна стверджувати, що інформація по відношенню до знання є зовнішньою, об'єктивною, в той час як саме знання є здатністю обробляти та використовувати таку інформацію.

Швидше за все, концепція відкритого доступу ніколи не виникла б у світі з однаковим поступальним рівнем розвитку усіх держав та народів. Натомість, XXI ст. доволі яскраво продемонструвало величезний розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються у можливостях доступу до ІКТ, навичках роботи та знаннях, необхідних для швидкої інтеграції до глобального інформаційного суспільства на правах рівноправного члена. Для країн, що розвиваються це не просто питання їх економічного розвитку, а переломний період, що ставить під загрозу саме їх існування. В інформаційну епоху світ розвивається надзвичайно швидкими темпами, що вимагає пошуку нових ефективних засобів та способів інформаційного обміну з метою формування релевантного рівня знань.

Таким чином, доступ до знань є ключовим фактором благополуччя і процвітання в умовах інформаційного суспільства. Будь-які обмежувальні заходи негативно впливають на соціальний розвиток та порушують права і свободи людини. Концепція суспільства знань, за яку виступає ООН, не обмежується виключно доступом до технологій та науки. Люди у всьому світі повинні навчитися критично оцінювати інформацію, аналізувати та сортувати її таким чином, щоб на її

основі могло бути сформоване нове індивідуальне чи колективне знання. Наразі концепція відкритого доступу до знань є об'єктом активного доктринального вивчення. Деяко інша ситуація спостерігається на нормативно-правовому рівні. Потребують нормативного визначення та уточнення ключові поняття, повинен бути сформований загальнооб'язковий перелік принципів відкритого доступу. На основі міжнародно-правових документів слід розробити державні програми інтеграції країн, що розвиваються до глобального інформаційного суспільства та долучення їх до користування інформаційно-комунікаційними технологіями і передовими здобутками сучасних наукових розробок.

Відповідно до Закону України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки", відкритий доступ визнається одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в нашій державі. З метою надання якісної сучасної освіти український законодавець та наукова спільнота повинні розробити ефективні шляхи забезпечення відкритого доступу до наукової спадщини, освітніх та інформаційних ресурсів. Слід виробити збалансовану систему відкритого доступу та прав інтелектуальної власності. Відкритий доступ до знань значно полегшить процес здобуття академічної освіти та дозволить українським громадянам підвищити свою мобільність та конкурентоздатність на міжнародному ринку інтелектуальної праці.

1. Panos London, *Common Knowledge: How Access to Information and Ideas Can Drive Development*, 2007. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.panos.org.uk/download.php?id=5>
2. Frederick Noronha, Jeremy Malcolm *Access to Knowledge: A Guide for Everyone*. - Consumers International, 2010. - 144 p.
3. Yochai Benkler, *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom* (2006). - [Electronic resource]. - Access mode: http://www.benkler.org/wealth_of_networks/index.php?title=Chapter_9%2C_section_3
4. Balkin, Jack, *What is Access to Knowledge?* (2006). - [Electronic resource]. - Access mode: <http://balkin.blogspot.com/2006/04/what-is-access-to-knowledge.html>
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print1382942404175802
6. WSIS Declaration of Principles, 12 Dec. 2003. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/dop.html>
7. Shaver, Lea, *Access to Knowledge in Brazil: New Research on Intellectual Property, Innovation and Development*. - New Haven, CT: Yale University Information Society Project, 2008. - p. 8.
8. Джоэль Мокир *Дары Афины. Исторические истоки экономики знаний* / Пер. с англ. Н.Эдельмана; под ред. М.Ивановой. - М.: Изд. Института Гайдара, 2012. - 408 с.
9. Е. Большаков *Доступ к знаниям в контексте новых медиа*. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.ial.org.pl/oldmsh/zdjecia/sesja09_03labo/prezentacje/bolshakov.pdf
10. Shaver, Lea, "Defining and Measuring Access to Knowledge: Towards an A2K Index" (2007). - Faculty Scholarship Series. Paper 22. - 33 p.
11. Paul A. David, "Towards a cyberinfrastructure for enhanced scientific collaboration: providing "soft" foundations may be the hardest part", *Oxford Internet Institute Research Report No. 4* (2004, revised May 2005). - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.oii.ox.ac.uk/research/publications.cfm>
12. The Wellcome Trust, 'Sharing Data from Large-scale Biological Research Projects: A System of Tripartite Responsibility' (Report of a meeting organised by the Wellcome Trust, Fort Lauderdale USA, 14-15 January 2003). - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.genome.gov/pages/research/wellcomereport0303.pdf>
13. Bermuda Principles. - [Electronic resource]. - Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Bermuda_Principles
14. Budapest Open Access Initiative. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>
15. Бетесдское заявление об открытом доступе к публикациям. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://know.melomanica.com/ru/Bethesda_Statement
16. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. - [Electronic resource]. - Access mode: http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf
17. Science, Technology and Innovation for the 21st Century. Meeting of the OECD Committee for Scientific and Technological Policy at Ministerial Level, 29-30 January 2004 - Final Communiqué. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.oecd.org/science/scitech/sciencetechnologyandinnovation-forthe21stcenturymeetingoftheoecdcommitteeforscientificandtechnologicalpolicyatministeriallevel29-30january2004-finalcommunique.htm>

18. OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.oecd.org/science/sci-tech/38500813.pdf>
19. OECD, Giving Knowledge for Free The Emergence of Open Educational Resources, 2007 OECD Publishing. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.oecd.org/dataoecd/35/7/38654317.pdf>
20. ERC Scientific Council Statement on Open Access, December 2006. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.openaire.eu/en/component/attachments/download/3>
21. Directive 2003/98/EC of the European Parliament and of the Council of 17 November 2003 on the re-use of public sector information. - [Electronic resource]. - Access mode: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:345:0090:0096:EN:PDF>
22. Московская декларация о сохранении электронной информации. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.ifapcom.ru/files/Documents/Moscow_Declaration_on_Digital_Information_Preservation_rus.pdf
23. Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури від 16 листопада 1945 року. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_014
24. Swan, Alma. Policy guidelines for the promotion of open access. (Open guidelines series). - Paris: UNESCO, 2012. - 76 p.
25. Ibid., n. 3.

Open access to knowledge in information society Summary

Open access to knowledge is a new world movement based on principles of justice, freedom and sustainable development. Knowledge is open when its usage and dissemination are free of any legal, social and technological restrictions. The openness of knowledge is especially important in global information society. The primary aim of this new movement was to facilitate the process of obtaining knowledge in developing countries. Most likely, the concept of open access to knowledge would have never appeared in the world with uniform, progressive level of development.

There is no doubt that a welfare of nation and of each particular individual depends greatly on their educational level. Open access to knowledge deals with the idea of universal, comprehensive development aimed at the reduction of poverty and digital divide between developed and developing countries. It gives people all over the world additional possibilities to exercise their right to education. Modern information and communication technologies contribute greatly to quick exchange of ideas, experience and information between different communities, nations and cultures. Access to knowledge and information is a fundamental human right, envisaged in the Universal Declaration of Human Rights and Geneva Declaration of Principles adopted by WSIS.

The point is that not only knowledge, but also new means of obtaining such knowledge should be accessible to people all over the globe. Open access is a cost effective alternative to traditional prepaid subscriptions to newspapers and magazines. In global information society people obtain open access to information which may be further freely used for educational, scientific and research purposes. Open access to knowledge touches upon the rights protected by intellectual property law and therefore has many critics among traditional advocates of authors' rights.

If somebody wants to understand the legal nature of open access to knowledge he/she should refer to the basic international documents, among which are Bermuda Principles, Budapest Open Access Initiative, Bethesda Statement on Open Access Publishing, Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, Geneva Declaration of Principles, three documents by the OECD - Declaration on Access to Research Data from Public Funding, Principles and Guidelines on Access to Research Data from Public Funding, Report On Open Educational Resources, as well as ERC Scientific Council Statement on Open Access, Directive of the European Parliament and of the Council on the re-use of public sector information and Moscow Declaration on Digital Information Preservation. A number of programs on open access to knowledge are launched within the framework of such international organizations as UNESCO and WIPO. In Ukraine open access is recognized as one of the priorities on our way to global information society.

Міжнародне освітнє право і його місце в міжнародному публічному праві

Стаття містить доктринальний погляд на проблему утворення галузі «міжнародне освітнє право», що формується протягом останнього часу. Проаналізована історична складова Болонської декларації 1999 р., практика підготовки юристів в Німеччині, яка ініціювала утворення Болонського процесу. Показано зміст «розуміння та застосування» міжнародного освітнього права.

Ключові слова: міжнародне освітнє право, Болонська декларація, вища освіта, проблема підготовки юристів-міжнародників, освітній стандарт

Анатолій Дмитрієв

Стаття содержит доктринальный взгляд на проблему возникновения в последнее время отрасли «международного образовательного права». Проанализирована историческая составляющая Болонской декларации 1999 г., практика подготовки юристов в Германии, которая инициировала становление Болонского процесса. Показано содержание «понимания и применения» международного общеобразовательного права.

Ключевые слова: международное образовательное право; Болонская декларация 1999 г.; высшее образование; проблема подготовки юристов-международников; образовательный стандарт.

The article deals with the doctrinal interpretation of the issue of the origin of such a branch of law as "international education law". The historical component of the Bologna Declaration of 1999 is analyzed, as well as the practice of lawyers' training in Germany, the country that initiated the Bologna process, is scrutinized. The contents of the "interpretation and application" of the international education law is demonstrated.

Keywords: international law of education, Declaration of Bologna 1999, higher education, problem of bringing up a international law specialist, educational standard

Розглядаючи науку історії міжнародного права як таку, що доставляє нам «і приклади, і судження» [1, с. 56], в контексті даного дослідження слід згадати, в першу чергу, Загальну декларацію прав людини 1948 р. Стаття 26 даної декларації закріплює право кожної людини на освіту, яка має бути безоплатною (що торкається початкової і загальної освіти), та однаково доступною (щодо вищої освіти) на основі обдарованості кожної людини. Освіта також має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між всіма народами.

Логічним продовженням цього незворотного процесу на території Європейського Союзу стало підписання 25 травня 1998 року Францією, Італією, Великобританією та Німеччиною так званої Сорбонської Декларації щодо центральної ролі університетів в «гармонізації побудови європейської системи вищої освіти». А 19 червня 1999 р. міністри освіти вже 29 європейських країн підписали Болонську Декларацію, що започаткувала так званий Болонський процес, який має на меті створення європейського простору вищої освіти.

У подальшому міжурядові зустрічі на рівні міністрів освіти проходили в Празі (2001 р.), Берліні (2003 р.), Бергені (2005 р.), Лондоні (2007 р.). Зокрема, 19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. На сьогодні 46 європейських країн, включно з Україною, є його учасниками.

Таким чином, можна констатувати, що специфіка та природа міжурядових європейських відносин в сфері освіти поетапно формували міжнародне освітнє право, що знаходиться сьогодні у стані подальшого вдосконалення. На це звертають увагу окремі науковці [2].

УДК 341.231.14

ДМИТРИЄВ Анатолий Иванович,

© А. Дмитрієв, 2014

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України.

На нашу думку, учасників Болонського процесу можна поділити на дві групи: держави – члени ЄС та держави – партнери ЄС. Цілі для країн першої групи чітко визначені текстом Болонської декларації та можуть бути представлені у такий спосіб:

1. Забезпечення вільного доступу до можливості отримання вищої освіти та практичної підготовки.
2. Впровадження Додатку до диплому для забезпечення можливості працевлаштування європейських громадян і підвищення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти.
3. Забезпечення двох основних циклів освіти: неповної вищої (бакалавр) та повної вищої (ступені магістра та доктора).
4. Запровадження системи кредитів (ECTS – European Community Course Credit Transfer System).
5. Визнання і врахування часу, що витрачається викладачами на проведення дослідницької роботи.
6. Сприяння співпраці у розробці порівняних критеріїв та методологій, навчальних планів, реалізації практичної підготовки та наукових досліджень у напрямку об'єднання європейської зони вищої освіти.

Друга група виходить з того, що Болонський процес не передбачає створення повністю ідентичних систем освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між різними освітніми системами шляхом взаємного визнання уніфікованих освітніх ступенів і кваліфікацій, прозорості і співпраці у сфері гарантії якості освіти.

Україна, яка належить до другої групи країн, виходячи з національних традицій організації та управління освітньою діяльністю, а також власної законодавчої бази, має вирішувати значну кількість проблем української вищої освіти у контексті Болонського процесу, на що звертають увагу знані фахівці [3].

Виходячи з об'єктивних причин, Україна не може розраховувати в процесі формування європейської зони вищої освіти на значний приплив кваліфікованих фахівців – громадян ЄС. Тому треба негайно виправляти сучасну тенденцію до погіршення якості української вищої освіти, що нарастає з часом. На деяких міркуваннях з цього приводу хотілося б зупинитися окремо.

Зокрема, з одного боку, стає все більш суттєвим розрив зв'язків між сферою освіти і ринком праці. З іншого, вражає надлишкова кількість навчальних закладів, які дублюють підготовку фахівців за окремими спеціальностями без врахування реальних потреб на останні в державі. До того ж нівелюється виправдана часом практика закріплення за окремими університетами (приміром, зі статусом національних) ролі методологічних центрів, а інколи й новаторів суспільних перетворень.

Для наповнення вищенаведеного стану вітчизняної освіти конкретними прикладами варто згадати «прикладні і судження», з якими виступив ще 11 вересня 1903 року знаний юрист-міжнародник, професор Одеського (Новоросійського) університету П.Є.Казанський у промові, яка на той час мала не менш широкий резонанс, ніж сучасний Болонський процес, про «відродження вивчення права» [4, с. 8]. Казанський П.Є. згадував, що «особовий склад наших факультетів, як що торкається викладачів, так і що торкається студентів, не нижче загального рівня, який ми спостерігаємо навіть в такій старій академічній країні, як Німеччина».

Орієнтуючись на вищенаведені кращі історичні українські зразки організації університетської освіти (в м. Одесі на початку ХХ століття) вже після 1991 р., викладацький склад профільних навчальних закладів змушений був по-новому подивитися й на підготовку фахівців, забезпечуючих зовнішню функцію держави. Це дало поштовхи до встановлення вітчизняного бачення та в подальшому відтворення реформ в освітянській сфері. Доречно зупинитися на системі якісного підходу до наповнення викладання міжнародного права, враховуючи особливості галузі міжнародних відносин. Свого часу юристи-міжнародники провели значну роботу по зміні стандартів освіти в умовах впливу процесів глобалізації, в якому Україна задіяна за об'єктивних умов існування на європейському континенті. Цьому сприяло і входження нашої країни до Ради Європи [5] та підписання документів, за якими Україна брала на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів в галузі прав людини, міжнародного співробітництва та реформування сфери освіти, зокрема, підготовки фахівців з міжнародного публічного права.

Через свою значущість міжнародне право, як зазначається в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 48/29 від 9 грудня 1993 р., має зайняти належне місце в системі викладання правових дисциплін у всіх вищих навчальних закладах. З метою стимулювання навчання студентів-міжнародників

Генеральна Асамблея ООН ще в 1991 р. схвалила Програму допомоги ООН в галузі викладання, вивчення, розповсюдження та більш широкого визнання міжнародного права.

Реалізуючи вищезазначені резолюції-рекомендації ООН, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка вперше в Україні розробив галузеві стандарти викладання міжнародного права, які були затверджені наказом МОН України у 2004 році. Це обумовило і подальший розвиток викладання міжнародного права в інших навчальних закладах України згідно зі своїм профілем та розроблених адаптованих програм курсу «Міжнародне публічне право».

Виконуючи функцію методологічного центру в царині міжнародного публічного права, колектив кафедри міжнародного публічного права вищезгаданого Інституту за дорученням МОН України та в інтересах всіх профільних навчальних закладів протягом 2013 року доповнював та доопрацьовував стандарти викладання міжнародного публічного права. На науково-методичних конференціях із залученням фахівців провідних навчальних закладів всієї країни (в роботі яких брав участь і автор цих строк) неодноразово обговорювався, а наприкінці 2013 р. був схвалений стандарт програми курсу «Міжнародне публічне право».

Але сама по собі якісна методологічна база не вирішує проблеми ефективної підготовки студента, спроможного після завершення навчання працювати в сфері зовнішніх зносин (як того вимагає паспорт спеціальності). Під час навчання треба здобути також фахові навички та знання. Не можна готувати «універсального солдата». В нашому випадку, що аналізується, державі потрібен в сфері зовнішніх зносин не «універсальний юрист», а юрист-міжнародник. Не слід забувати, що, наприклад, в Німеччині (як країні, що ініціювала Болонський процес) традиційно використовується галузева підготовка юристів в різних університетах країни. Наприклад, в рамках традицій готують юристів:

Університет Альберта Людвіга у м. Фрайбург
(Albert-Ludwigs-Universität Freiburg)

1. Історія права та порівняльне правознавство
2. Цивільне правосуддя – органи юстиції та адвокатури
3. Кримінальне правосуддя
4. Трудове право та соціальний захист
5. Європейські ті міжнародні правові та економічні відносини
6. Екологія та виробництво
7. Інформаційне право та право інтелектуальної власності

Університет Рупрехта Карла у м. Гейдельберг
(Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg)

1. Історія цивільного права Європи
2. Криміналістика
3. Німецьке та Європейське адміністративне право
4. Трудове право та право соціального захисту
5. Підприємницьке та податкове право
6. Господарське право та Європейське право
7. Цивільне процесуальне право
8. Міжнародне приватне право та процес
9. Міжнародне публічне право

Університет Гумбольта у м. Берліні
(Humbolt-Universität zu Berlin)

1. Історія права
2. Теорія права та правова політика
3. Цивільно-правове представництво, консалтинг (Rechtsberatung) та нормотворення
4. Європеїзація та глобалізація цивільного та підприємницького права
 - Правовий захист інтелектуальної власності
 - Торговельне та договірне право
 - Корпоративне право
5. Публічне та адміністративне право
6. Міжнародне право та право європейської інтеграції
7. Німецьке та міжнародне кримінальне право тощо.

Випускники університетів згодом в рамках зазначених спеціалізацій й шукають робочі місця. Причому неможливо навіть уявити, приміром, щоб випускник зі спеціалізацією, скажімо, «історія

права та порівняльне правознавство» шукав собі роботу там, де потрібна спеціалізація «міжнародне публічне право». У такої людини просто не візьмуть її резюме для розгляду.

На фоні вищенаведеного, в умовах України дуже прогресивно виглядає, наприклад, наявність в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, поруч з факультетською структурою – інститутів: журналістики, міжнародних відносин, економіки тощо.

Підготовка юристів-міжнародників традиційно пов'язана з формуванням спеціалістів в першу чергу для зовнішньої політики та міжнародних відносин. Тому для підготовки такого фахівця (поруч з відпрацьованим академічним стандартом спеціальності) важливим стає і наявність професіограми працівника «дипломатичної сфери», яку можна скласти лише в умовах реальної та зацікавленої співпраці між університетом та МЗС.

На перший погляд може показатися, що ми розглядаємо «дрібниці» освітньої діяльності. Але саме в них криється специфіка осмислення міжнародного освітнього права. Хотілося б відійти від формальної дефініції «міжнародного освітнього права як сукупності належним чином визнаних принципів і норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права в сфері освіти» [6, с. 8].

На нашу думку, визначення «міжнародне освітнє право» має враховувати дві групи основних суб'єктів міжнародного права, на що ми звертали увагу вище. До цього слід додати, що міжнародно-правові акти, якими регулюється Болонський процес, відносяться до інтеграційної правової системи Європейського Союзу, яка має відповідні вектори міжнародно-правового партнерства з країнами, що знаходяться в сфері союзних інтересів.

Використовуючи доктринальний посил відомого американського юриста-міжнародника Ч.Хайда про існування у кожної країни власного «розуміння і застосування» [7] міжнародного права, можна сформулювати два орієнтовних визначення регіонального міжнародного освітнього права:

1) Для членів Європейського Союзу – це сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між країнами в сфері забезпечення суб'єктам освітніх правовідносин (студентам, викладачам, науковцям) умов для безперешкодного уніфікованого (модульно-рейтингового) навчання та отримання освітніх послуг з метою подальшого працевлаштування підготовлених молодих фахівців на європейському просторі та в світі.

2) Для країн – партнерів Європейського Союзу – це сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між ними та ЄС для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між їхніми освітніми системами шляхом взаємного визнання уніфікованих освітніх ступенів і кваліфікацій, прозорості і співпраці, забезпечення права людини на надання та отримання якісної вищої освіти, а також на працевлаштування за спеціальністю на батьківщині, в Європі та в світі.

Здається, що за умови ефективного взаємовигідного міжнародно-правового регулювання освітніх процесів, в рамках розумної адаптації Болонського процесу, Україна зможе підняти рівень надання та отримання вищої освіти, про який мріяв свого часу всесвітньо відомий юрист-міжнародник, професор Одеського (Новоросійського) університету Казанський П.Є.

1. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. – М. : Ладомир, 1994. – с. 56.

2. Див. : Мартыненко Е.В. Международное образовательное право : Учеб. Пособие. – М. : РУДН, 2008; Колосов Н.М., Кузнецов В.И. Международное право : Учебник. – М. : Международные отношения, 1998.

3. Див. : Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. – К. : Політехніка, 2006; Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті

Болонського процесу (документи і матеріали 2003 – 2004 років) / За редакцією В. Г. Кременя. – К., 2005.

4. Казанский П.Е. Возрождение изучения права в русских университетах. – Одесса : Типография «Одесского листка», 1903. – 16 с.

5. Див. : Детально про умови вступу : Протокол 190 про вступ України до Ради Європи.

6. Мартыненко Е.В. Международное образовательное право : Учеб. Пособие. – М. : РУДН, 2008. – с. 8.

7. Хайд Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки : в 6 т. – М., 1950.

International Law of Education and its place in international public law Summary

International law of education can be considered a new branch but it has a long standing history. Although every country establishes its own requirement with regard to education – be it primary, secondary or higher – realities of the modern world, mobility of the population and mutual exchange with products and services requires unified approaches to higher education at the very least. This process is ongoing throughout the world. It has crystallized in Europe through Bologna Declaration of 1999. The said declaration is aimed at the development of joint approaches to education which would allow higher level of academic mobility, students and academic exchange and common standards in educational process.

Ukraine heads towards unification of educational standards as well. It is worse mentioning that academicians in Ukraine contributed greatly to the development of the common educational standard for international law. It was jointly developed by the leading international law professors and adopted in 2013.

Антон Кориневич

Принципи міжнародного освітнього права

Стаття присвячена визначенню та характеристиці принципів міжнародного освітнього права. Зважаючи на участь України у міжнародних освітніх процесах, Європейському просторі вищої освіти та, зокрема, Болонському процесі, визначення принципів міжнародного освітнього права сприятиме розумінню та аналізу міжнародних зобов'язань України в освітній сфері. У статті також приділено увагу визначенню та характеристиці принципів освітнього права України.

Ключові слова: принципи, міжнародне освітнє право, Болонський процес, Європейський простір вищої освіти, освітнє право України.

Статья посвящена определению и характеристике принципов международного образовательного права. Принимая во внимание участие Украины в международных образовательных процессах, Европейском пространстве высшего образования и, в частности, в Болонском процессе, определение принципов международного образовательного права содействует пониманию и анализу международных обязательств Украины в образовательной сфере. В статье также уделено внимание определению и характеристике принципам образовательного права Украины.

Ключевые слова: принципы, международное образовательное право, Болонский процесс, Европейское пространство высшего образования, образовательное право Украины.

The article is dedicated to determination and features of principles of international education law. Considering Ukraine's participation in international education processes, European education area and, in particular, Bologna Process, determination of the principles of international education law would facilitate understanding and analysis of Ukraine's international obligations in education sphere. The determination and features of the principles of national education law of Ukraine are also analyzed in the articles.

Keywords: principles, international education law, Bologna Process, European Higher Education Area, education law of Ukraine.

Сьогодні надзвичайно динамічно розвивається міжнародне співробітництво у освітній галузі. Залучення вищих навчальних закладів України до Болонського процесу, запровадження міжнародних та європейських стандартів до формування навчальних планів, педагогічного навантаження та оцінювання роботи студентів є свідченнями участі нашої держави у міжнародних освітніх процесах та залучення її до європейського освітнього простору. Зважаючи на значну кількість міжнародних договорів, рекомендаційних норм у галузі освітнього права, зацікавленість міжнародного співтовариства у такому виді міжнародного співробітництва, а також враховуючи провідну роль ЮНЕСКО у цій царині науковою спільнотою ставиться питання про становлення та розвиток міжнародного освітнього права як якщо не нової сформованої галузі сучасного права, то, принаймні, нового міжнародно-правового явища, перспективного напрямку розвитку сучасного міжнародного права. Для визначення природи міжнародного освітнього права необхідним є питання встановлення його принципів, тобто фундаментальних норм, на яких ґрунтується весь масив міжнародно-правового регулювання у цій галузі.

Для початку зазначимо, що до принципів будь-якої галузі або будь-якої сукупності норм міжнародного права відносяться основні принципи міжнародного права. Аналізуючи особливості системного розвитку сучасного міжнародного права, Є.Т. Рув'як зазначає, що міжнародне право являє собою систему взаємопов'язаних норм, кожна з яких повинна сприйматися у взаємозв'язку одна з одною. Перетворення міжнародного права у високорозвинену правову систему здійсню-

ється шляхом узгодження і підпорядкування міжнародно-правових норм з усією системою права, до складу якої вони входять. Виразниками системних вимог до норми є основні принципи сучасного міжнародного права [1, с. 12]. З точки зору пізнання системних якостей сучасного міжнародного права важливою є не лише констатація ключового характеру принципів, але й розуміння їхньої особливої структурної ролі в організації права. Принципи не просто визначають загальний характер міжнародного права, а виконують функцію певної конструкції, довкола якої формуються норми, інститути і вся система права в цілому.

Окрім основних принципів міжнародного права будь-яка галузь міжнародного права або будь-який масив міжнародно-правових норм, який може стати галуззю міжнародного права, повинні містити спеціальні принципи, адже одним із основних елементів формування та існування галузі міжнародного права або осібною та окремою комплексом міжнародно-правових норм є наявність спеціальних принципів. Спеціальні принципи будь-якої галузі сучасного міжнародного права походять від загальноприйнятих основних принципів міжнародного права, адже основні принципи міжнародного права є фундаментом всієї системи міжнародного права і співдружність держав постійно приділяє увагу їхньому подальшому удосконаленню і прогресивному розвитку [2, с. 45, 48].

Ще у юридичній літературі радянської доктрини міжнародного права звернули увагу на те, що загальне міжнародне право окрім принципів, що лежать в основі всієї системи його норм, включає також і такі принципи, які, ґрунтуючись на перших, складають основу відповідної галузі міжнародного права і що тільки при наявності такої основи можна вести мову про те, що певна сукупність норм утворює галузь міжнародного права [3, с. 34].

Це положення доволі швидко отримало визнання серед науковців, адже критерій принципу, що лежить в основі галузі, має таку властивість як об'єктивність. Його наявність чи відсутність можна встановити з науковою достовірністю. Так, принцип свободи відкритого моря лежить в основі міжнародного морського права, принцип, згідно з яким космічний простір, включаючи небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню і є вільним для досліджень, – в основі міжнародного космічного права тощо. Щодо такої нової галузі як право міжнародної безпеки, в її основі лежить принцип рівної безпеки держав (їх право на рівну безпеку) [4, с. 266 – 267].

Основний галузевий принцип як структуроутворюючий нормативний фактор галузі – один з проявів специфіки міжнародного права, для якого характерно піднесення принципу в ступінь правової норми. Встановлення цього критерію галузевої структури міжнародного права дозволяє не лише з науковою достовірністю констатувати наявність відповідних галузей, про що вже говорилося, але і більш глибоко розкривати гомогенну (однорідну) природу нормативних взаємозв'язків управління в цілісній системі міжнародного права. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що галузі міжнародного права є єдиними для всієї його системи і спроби конструювати ту чи іншу «галузь» лише в межах якого-небудь одного соціального типу міжнародних відносин видається теоретично безпідставними [3, с. 34; 5, с. 52]. Отже, у «Курсі міжнародного права» Є.Т. Усенко стверджує, що головним критерієм існування галузі міжнародного права є наявність основного галузевого принципу як структуроутворюючого нормативного фактору галузі.

Головним структуроутворюючим принципом міжнародного освітнього права є *загальне право на освіту*, оскільки саме воно є основним освітнім правом, окресленим у більшості міжнародно-правових актів в сфері захисту прав людини. Вперше на міжнародно-правовому рівні право на освіту було визнане у Загальній декларації прав людини 1948 р., хоча в рамках документів Міжнародної організації праці воно фігурувало ще у 1920-их роках. Стаття 26 Загальної декларації прав людини проголошує, що кожен має право на освіту, освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта також повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами. Після визнання у Загальній декларації прав людини право на освіту також було закріплене у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року (стаття 13), Конвенції щодо ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року (стаття 10), Конвенції про права дитини 1989 року (стаття 28). Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 року встановлює, що освіта повинна надаватися всім людям незважаючи на відмінності у расі, кольорі шкіри, статі, мові, релігії, політичних або інших поглядах, національному або соціальному походженню, економічному стані або народженню. Щодо європейського регіону, то

право на освіту закріплене у статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, яка визначає, що нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань. В Україні право на освіту гарантується статтею 53 Конституцією України, статтею 3 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 року, статтею 6 Закону України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 року та статтею 4 Закону України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року. Причому як за своїми міжнародними зобов'язаннями, так і за положеннями національного законодавства, Україна зобов'язана забезпечити доступ до безоплатної початкової та повної загальної середньої освіти, а доступ до безоплатної вищої освіти здійснюється на конкурсній основі.

Щодо інших принципів міжнародного освітнього права, то у різноманітних робочих документах ЮНЕСКО, наприклад, у Концептуальній записці щодо освітнього порядку денного після 2015 року («Concept Note on the Post – 2015 Education Agenda») [6] зазначається, що основоположними принципами освіти є такі принципи:

1) *Освіта є основоположним правом людини, яке нерозривно пов'язане з реалізацією інших прав людини.*

2) *Освіта є суспільним благом. Держава стоїть на варті того принципу, що освіта є суспільним благом. Водночас роль громадянського суспільства, спільнот, батьків та інших учасників є вкрай важливою у наданні якісної освіти.*

3) *Освіта базується на засадах самореалізації людини, миру, стійкого розвитку, гендерної рівності та відповідальної глобальної громадянської позиції.*

4) *Освіта робить основний внесок у справу зменшення нерівностей та зниження рівня бідності, залишаючи прийдешнім поколінням умови створюючи можливості для кращого життя.*

Щодо вищої освіти та принципів діяльності університетів, у цій сфері виділяється «Велика хартія університетів» («Magna Charta Universitatum») [7]. Цей документ був підписаний у вересні 1988 року ректорами 430 університетів світу з нагоди 900 – ліття заснування Університету Болоньї та з метою покращення рівня співробітництва та встановлення спільних принципів та правил і є одним з наріжних каменів Болонського процесу та Європейського простору вищої освіти. Станом на січень 2014 року хартію підписали представники 776 університетів з 81 країни світу. Основними принципами «Великої хартії університетів» є такі положення:

1) *Університет – це самостійна установа в суспільствах із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює та передає культуру за допомогою досліджень і навчання. Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька та викладацька діяльність має бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади.*

2) *Викладання та дослідницька робота в університетах мають бути неподільні для того, щоб навчання в них відповідало постійно змінюваним потребам і запитам суспільства, науковим досягненням.*

3) *Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у межах своєї компетенції, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги. Відкидаючи нетерпимість і будучи відкритим для діалогу, університет є ідеальним місцем зустрічі викладачів, які здатні передавати свої знання і володіють необхідними засобами для їхнього удосконалення за допомогою досліджень та інновацій, та студентів, які мають право, здатність і бажання збагатити свій розум цими знаннями.*

4) *Університет є хранителем традицій європейського гуманізму. Тому він постійно прагне до досягнення універсального знання, перетинає географічні та політичні кордони, затверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур.*

Болонський процес заснував Європейський простір вищої освіти. Досить часто у документах та літературі згадуються принципи Болонського процесу та Європейського простору вищої освіти, проте, як зазначають дослідники, у документах дуже важко відшукати, які ж положення і правила власне є цими принципами [8]. З усіх документів Болонського процесу та Європейського простору вищої освіти лише Декларація щодо Європейського простору вищої освіти, прийнята у Будапешті та Відні 12 березня 2010 року, у пункті 8 містить вказівку, що принципами Європейського простору вищої освіти є: 1) *академічна свобода*; 2) *автономія та відповідальність вищих навчальних закладів* [9]. Болонська декларація 1999 року лише підтверджує, що Європейський простір вищої освіти засновується на принципах «Великої хартії університетів» («Magna Charta Universitatum») [10].

Берлінське комюніке 2003 року «Створюючи Європейський простір вищої освіти» досить розмито і нечітко серед принципів та пріоритетів Європейського простору вищої освіти визнає: 1) соціальний вимір Болонського процесу – потреби підвищення конкурентоздатності повинні бути співставлені з покращенням соціального виміру Європейського простору вищої освіти, зокрема подолання гендерної нерівності; 2) створення в Європі найбільш конкурентоздатної та динамічної економіки у світі, побудованої на знаннях, здатної забезпечити сталий економічний розвиток та кращі робочі місця для широких верств населення; 3) важливість дій держав – учасників Болонського процесу, окремих академічних установ та національних звітів для розвитку простору; 4) необхідність забезпечення тісного зв'язку між системами вищої освіти та науки; 5) основоположна роль у розвитку Європейського простору вищої освіти належить національним установам вищої освіти та студентським організаціям; 6) позитивна оцінка участі у заходах щодо розвитку Європейського простору вищої освіти представників європейських країн, які ще не беруть участі у Болонському процесі та представників інших регіонів; 7) принцип автономії установ вищої освіти та їхньої первинної відповідальності за якість навчання [11].

Наступний документ Болонського процесу, Бергенське комюніке 2005 року «Досягаючи цілей Європейського простору вищої освіти», так само досить розмито ставиться до питання виокремлення принципів як самого документу, так і власне Болонського процесу. У комюніке визнаються принципи та цілі Болонської декларації та Болонського процесу, як принцип вітається створення та діяльність Європейського реєстру якості вищої освіти (The European Quality Assurance Register for Higher Education), до якого входять установи з деяких європейських країн, які проводять зовнішню оцінку якості вищої освіти, забезпечення принципу сталого розвитку у питанні доступності європейської вищої освіти для всіх, принцип якості та транспарентності як засадничі принципи Європейського простору вищої освіти, принцип громадської відповідальності за вищу освіту [12].

І, нарешті, Лондонське комюніке 2007 року «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповідаючи на виклики у глобалізованому світі» визначає, що Європейський простір вищої освіти засновується на інституційній автономії, академічній свободі, рівних можливостях та демократичних принципах. У комюніке також визначається, що принцип недискримінації та рівного доступу до вищої освіти має бути забезпечений у Європейському просторі вищої освіти [13].

Таким чином, з усіх засадничих документів Болонського процесу та Європейського простору вищої освіти лише «Велика хартія університетів» 1998 року містить чіткий перелік принципів. Інші документи містять слово «принципи» у своїх текстах, але до їх визначення підходять дуже розмито і несистематично, тому у дослідників виникають труднощі зі встановленням повного переліку принципів Болонського процесу.

Щодо принципів освітнього права України, то вони містяться у Законі України «Про освіту» від 23 травня 1991 року, який є основним спеціальним нормативно-правовим актом України в галузі освіти. Стаття 6 Закону України «Про освіту» визначає основні принципи освіти в Україні: 1) доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; 2) рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; 3) гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; 4) органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; 5) незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; 6) науковий, світський характер освіти; 7) інтеграція з наукою і виробництвом; 8) взаємозв'язок з освітою інших країн; 9) гнучкість і прогностичність системи освіти; 10) єдність і наступність системи освіти; 11) безперервність і різноманітність освіти; 12) поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті [14]. Оскільки зазначені принципи освіти містяться у основному спеціальному освітньому нормативно-правовому акті нашої держави, їх можна вважати загальними принципами освітнього права України.

Водночас, поряд із, так би мовити, загальними принципами освітнього права України, закладеними у Законі України «Про освіту», Закони України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту» та «Про позашкільну освіту» містять принципи відповідних форм освіти. Так Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 року у статті 3 визначає, що загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави [15]. Стаття 3 Закону України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року встановлює, що державна політика у галузі вищої освіти ґрунтується на принципах: доступності та конкурентності здобуття вищої освіти кожним громадянином України; незалежності здобуття вищої освіти від впливу політичних партій, громадських і

релігійних організацій; інтеграції системи вищої освіти України у світову систему вищої освіти при збереженні і розвитку досягнень та традицій української вищої школи; наступності процесу здобуття вищої освіти; державної підтримки підготовки фахівців для пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень; гласності при формуванні структури та обсягів освітньої та професійної підготовки фахівців [16]. Стаття 6 Закону України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року встановлює, що принципами дошкільної освіти є: доступність для кожного громадянина освітніх послуг, що надаються системою дошкільної освіти; рівність умов для реалізації задатків, нахилів, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку кожної дитини; єдність розвитку, виховання, навчання і оздоровлення дітей; єдність виховних впливів сім'ї і дошкільного навчального закладу; наступність і перспективність між дошкільною та початковою загальною освітою; світський характер дошкільної освіти; особистісно-орієнтований підхід до розвитку особистості дитини; демократизація та гуманізація педагогічного процесу; відповідність змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти особливостям розвитку та стану здоров'я дитини дошкільного віку [17]. Згідно з положенням статті 9 Закону України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року державна політика у сфері позашкільної освіти здійснюється на принципах: доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; фінансування державних та комунальних позашкільних навчальних закладів відповідно до їх структури; добровільності вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності; науковості, світського характеру освіти; правового і соціального захисту вихованців, учнів і слухачів в їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості [18]. Незважаючи на таке детальне висвітлення принципів у зазначених спеціальних освітніх законах України, Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 року не містить переліку принципів державної політики у цьому виді освіти. Проаналізувавши положення основних спеціальних законодавчих актів України в галузі освіти, можна зробити висновок, що загальні принципи освіти, викладені у Законі України «Про освіту», а також спеціальні освітні принципи, окреслені у Законах України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту» та «Про позашкільну освіту» складають систему принципів освітнього права України.

Таким чином, національне законодавство України у майже всіх законах містить перелік принципів тієї чи іншої форми освіти. Загальні принципи освітнього права України закладені у Законі України «Про освіту», а Закони України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту» та «Про позашкільну освіту» містять спеціальні принципи відповідних форм освіти. Щодо принципів міжнародного освітнього права, то у цьому виді міжнародно-правового співробітництва держав відсутній єдиний акт, де б визначалися ці принципи. На допомогу можуть прийти робочі документи ЮНЕСКО, деякі з яких містять перелік принципів освіти на міжнародному рівні. Проте головні правові документи ЮНЕСКО це питання не врегульовують. Щодо Болонського процесу та започаткованого ним Європейського простору вищої освіти, то з усіх документів процесу лише «Велика хартія університетів» 1998 року містить чіткий перелік принципів, які, враховуючи їх важливість та відсилання до них в інших документах процесу, можна вважати основними принципами Болонського процесу. Інші документи Болонського процесу та Європейського простору вищої освіти часто містять слово «принципи» у своїх текстах і відсилають до принципів Болонського процесу, але до їх визначення підходять дуже розмиті і несистематично, тому у дослідників виникають труднощі зі встановленням повного переліку принципів Болонського процесу.

1. Рудько Е.Т. Особенности системного развития международного права в современных условиях / Евгений Тимофеевич Рудько. – Вестник Киевского университета, серия Международные отношения и международное право, 1982. Вып. 15. – С. 12.
2. Мовчан А.П. Международный правопорядок / Анатолий Петрович Мовчан. – М. : Институт государ-

ства и права РАН, 1996. – 103 с.

3. Усенко Е.Т. Принцип демократического мира – наиболее общая основа современного международного права / Евгений Трофимович Усенко // Советский ежегодник международного права, 1973. – М. : Наука, 1975. – С. 34.

4. Курс международного права. В 7 т. / [Ю.А. Баскин, Н.Б. Крылов, Д.Б. Левин и др.]. – Т 1. Понятие, предмет и система международного права. – М. : Наука, 1989. – С. 266 – 267.
5. Фельдман Д.И. Система международного права / Давид Исаакович Фельдман. – Казань : Издательство Казанского университета, 1983. – С. 52.
6. Concept Note on the Post – 2015 Education Agenda [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/ED_new/pdf/UNESCOConceptNotePost2015_ENG.pdf
7. Magna Charta Universitatum (Велика хартия университетів) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.magna-charta.org/library/user-files/file/mc_ukranian.pdf
8. Reconsidering the EHEA Principles: Is there a “Bologna Philosophy”? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://refprints.pef.uni-lj.si/716/1/120428_Bukare%C5%A1ta_2_Chapter_OnlinePDF.pdf
9. Budapest – Vienna Declaration on the European Higher Education Area [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Budapest-Vienna_Declaration.pdf
10. The Bologna Declaration of 19 June 1999 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf
11. “Realising the European Higher Education Area”: Communique of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Berlin_Communique1.pdf
12. “The European Higher Education Area – Achieving the Goals”: Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19 – 20 May 2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bergen_Communique1.pdf
13. London Communique “Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in globalised world”, 18 May 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/London_Communique18May2007.pdf
14. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1060-12□
15. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/651-14□
16. Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2984-14
17. Закону України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2628-14
18. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1841-14□

Principles of International Educational Law Summary

Principles are at the very heart of international law. They determine its nature, features and perspectives. As general principles of international law shape contemporary system of international law, special principles determine its branches and important forms of international legal cooperation. Nowadays international education law is one of the most popular and important forms of international legal cooperation as it influences crucial changes in the education systems of European countries. After the establishment of Bologna Process and European Higher Education Area common system of evaluation and recognition is being created in Europe. Ukraine actively participates in these processes thus research of international education law and its principles are in the agenda of national international law doctrine.

Universal right to education is the main principle of international education law. It is envisaged in many human rights treaties and documents and is universally recognised as one of the fundamental human rights. But it is rather hard to find out and define other principles of international education law. In search for other principles one can look into UNESCO working papers and materials (though UNESCO's main treaties don't contain them) and documents of the Bologna Process and European Higher Education Area. Only the 1988 Magna Charta Universitatum directly and explicitly provides principles of Universities' activities. Other documents of Bologna Process includes words “principles” or “Bologna principles” but do not explicitly and systematically clarify them. Thus one need to analyze every Bologna Process document to find out what is named as “principle” in it.

In Ukrainian national legislation we may find clear articulation of what are the principles of education in Ukraine. The Law of Ukraine "On Education" envisages general principles of education in Ukraine while special laws determine principles of each form of education: general secondary, higher, preschool and out-of-school education. Only the special law on vocational and technical education does not include special principles of this form of education. All in all determination and analysis of principles of international education law, their inclusion into education treaties would impact and strengthen further development of international education law.

Валентина Ржевська

Міжнародно-правові аспекти освітніх відносин в документах ООН

У статті класифікуються відповідно до предмету основні документи, ухвалені в рамках ООН (без урахування документів ЮНЕСКО, МОП та міжнародних форумів під егідою ООН), що стосуються відносин в сфері освіти, і виокремлюються аспекти міжнародно-правового регулювання освітніх відносин згідно зі змістом цих документів.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання освіти, право на освіту, ООН, ліквідація дискримінації, цілі освіти

В статье классифицируются в соответствии с предметом основные документы, принятые в рамках ООН (без учета документов ЮНЕСКО, МОП и международных форумов под эгидой ООН), которые касаются отношений в сфере образования, и выделяются аспекты международного правового регулирования образовательных отношений согласно содержанию этих документов.

Ключевые слова: международно-правовое регулирование образования, право на образование, ООН, ликвидация дискриминации, цели образования

The article gives a classification of the main UN documents as to the relations in the sphere of education, according to their subjects and excluding those adopted by the UNESCO, ILO and international forums under the UN documents, and points out the aspects of international legal regulation of education relations following the contents of those documents.

Keywords: international legal regulation of education, right to education, the UN, elimination of discrimination, the purposes of education

Організація Об'єднаних Націй бере активну участь у міжнародно-правовому регулюванні освітніх відносин, зосереджуючи основну увагу на їх фундаментальних аспектах, передусім - утвердженні права на освіту. На регулювання більш конкретних аспектів освітніх відносин спрямована діяльність спеціалізованих установ системи ООН - ЮНЕСКО та МОП, а також спеціалізованих міжнародних форумів.

Мета цієї статті - класифікувати основні документи, ухвалені в рамках ООН (без урахування документів ЮНЕСКО, МОП та міжнародних форумів під егідою ООН), що стосуються відносин в сфері освіти, і виокремити аспекти міжнародно-правового регулювання освітніх відносин згідно зі змістом цих документів.

При розгляді документів ООН, що стосуються освітніх відносин, доречно користуватися для їх класифікації критерієм предмету. Цей критерій надає змогу розглядати разом декларації, які не мають обов'язкової сили, проте можуть стати основою для формування міжнародно-правових звичаїв, та міжнародні конвенції, що створюють міжнародно-правові зобов'язання своїх учасників. Спільний розгляд декларацій та конвенцій має сенс, бо ухвалення декларацій часто передують ухваленню конвенцій, і положення декларацій одержують у конвенціях розвиток та уточнення.

1. Документи, які закріплюють право людини на освіту і визначають його зміст. До них належать Загальна Декларація прав людини 1948 р. (стаття 26)[1], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. (ст.ст. 13, 14) [2], Декларація про право на розвиток 1986 р. (стаття 8)[3]. Варто погодитись із твердженням Є.В. Мартиненка, що у наступних документах знайшли прогресивний розвиток положення Загальної Декларації прав людини[4, с. 38] - у тому числі з цієї причини має сенс розглядати положення Декларації та Міжнародного пакту про

економічні, соціальні та культурні права спільно для виявлення основ міжнародно-правового регулювання освітніх відносин.

Порівняльний аналіз відповідних положень Загальної Декларації прав людини і Міжнародного пакту про соціально-економічні та культурні права дозволяє виокремити наступні аспекти міжнародно-правового регулювання освітніх відносин:

- визнання права на освіту за кожною людиною;
- встановлення умов доступності різних рівнів і форм освіти: зокрема, початкова освіта має бути обов'язковою і безкоштовною, середня освіта має бути відкрита і доступна для всіх, вища освіта має стати однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного, до шляхів поширення середньої і вищої освіти належить поступове запровадження безкоштовної освіти;
- встановлення цілей освіти: повний розвиток людської особистості і збільшення поваги до прав людини і основних свобод, надання усім можливості бути корисними учасниками вільної спільноти, сприяння взаєморозумінню, толерантності і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними і релігійними групами, сприяння роботі ООН з підтримки миру;
- права і свободи батьків щодо здійснення права на освіту їх дітьми: право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей, свобода батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей школи, що відповідають мінімуму вимог для освіти, який може бути встановлений або затверджений державою, включаючи свободу обрати не тільки школи, встановлені державною владою, свобода забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань;
- права і обов'язки організаторів та керівників навчальних закладів: свобода окремих осіб і установ створювати навчальні заклади і керувати ними - за невідмінної умови визнання права кожної людини на освіту та додержання встановлених цілей освіти, а також додержання вимоги відповідності освіти, яка надається в цих закладах, тому мінімуму вимог, який може бути встановлений державою;
- встановлення для держав, які беруть участь у Міжнародному Пакті про соціально-економічні та культурні права і на час вступу до числа його учасників не змогли встановити на території своєї метрополії або на інших територіях під їх юрисдикцією обов'язкової безкоштовної початкової освіти, обов'язку протягом двох років розробити і ухвалити детальний план заходів для поступового впровадження в життя принципу обов'язкової безкоштовної всезагальної освіти (стаття 14 Міжнародного пакту про соціально-економічні та культурні права).

Декларація про право на розвиток проголошує зобов'язання держав забезпечити рівність можливостей для всіх в тому, що стосується доступу до освіти. Це зобов'язання має розглядатися в контексті даної Декларації як складова іншого - вживати на національному рівні всіх необхідних заходів для здійснення права на розвиток.

Отже, можна зробити висновок, що положення даних актів стосуються тією чи іншою мірою прав і обов'язків усіх суб'єктів, які беруть участь у освітньому процесі: особи, яка одержує освіту, особи, яка надає і організує надання освіти, осіб, які можуть впливати на реалізацію права на освіту (батьки дитини), держави, яка має створити умови для реалізації права на освіту. Важлива роль надається цілям освіти, з переліку яких можемо судити, що вони спрямовані на поширення і утвердження цінностей демократичного суспільства, підготовку особи, яка одержує освіту, до інтеграції у суспільство саме цього типу, а також виховання в процесі освіти поваги до міжнародного миру і тих цінностей, які втілює і намагається популяризувати ООН. У документах ООН можемо побачити систему правовідносин у сфері освіти та її зв'язок із сучасним міжнародним правопорядком: людина має одержати освіту так, щоб були додержані вимоги і задоволені потреби цього правопорядку. Встановлення зв'язку між правом на освіту та правом на розвиток виглядає природним, оскільки освіта є засобом розвитку особистості і передумовою розвитку суспільства.

Варто зауважити, втім, що політика в сфері освіти (у тому числі така її складова, як нормативне визначення цілей освіти, зокрема, на міжнародному рівні) є засобом регулювання процесів розвитку. Поширення освіти певної якості відповідно до заданих принципів може слугувати і для обмеження чи уповільнення розвитку або надання йому визначеного напрямку; при цьому зовнішність створення умов для реалізації права на освіту буде додержуватись.

2. Документи, що стосуються права на освіту як права дитини

Згідно з положеннями документів, віднесених до попередньої групи, право на освіту визнається за кожною людиною без розрізнення віку, статі або належності до якоїсь соціальної групи. Необхідність ліквідації і недопущення неписьменності спонукає розглядати дорослих як не менш важливих суб'єктів права на початкову освіту, ніж діти. Проте звичайно процес освіти починається

ся саме в дитинстві, від характеру освіти в дитинстві значною мірою залежить успішність продовження освіти в дорослому віці (якщо воно відбувається), і сукупність цих факторів сприяє тому, щоб дитина розглядалася як особа, що в першу чергу користується правом на освіту. До того ж, створення умов для реалізації дитиною права на освіту має здійснюватись з урахуванням особливих потреб дитини як суб'єкта права - зокрема, особливої поваги до неї і піклування про неї.

До документів ООН, що стосуються права на освіту як права дитини, належать, зокрема, Декларація прав дитини (Нью-Йорк, 20 листопада 1959 р.) (принцип 7) [5], Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту та добробуту дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях (Нью-Йорк, 3 грудня 1986 р.) (ст.ст.3, 5) [6], Конвенція про права дитини (ст.ст.23, 28, 29, 31) (Нью-Йорк, 20 листопада 1989 р.) [7].

Принцип 7 Декларації прав дитини

- доповнює перелік цілей освіти: дитині має надаватись освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій дитина могла б, на підставі розвитку можливостей, розвинути свої здатності і особисте судження, а також усвідомлення моральної та соціальної відповідальності і стати корисним членом суспільства;

- доповнює права і свободи батьків щодо здійснення права на освіту їх дітьми проголошенням також їх першочергової відповідальності за освіту і навчання дитини, а також встановлює керівний принцип такої відповідальності - найкраще забезпечення інтересів дитини;

- поєднує визнання права дитини на освіту з вимогою забезпечення для дитини повної можливості гри та розваг; разом з тим визнається, що цілі гри та розваг мають бути ті ж самі, що й цілі освіти. Право дитини на гру та розваги має здійснюватись за сприяння суспільства та органів публічної влади.

Декларація соціальних і правових принципів підтверджує, що піклування про дитину лежить перш за все на її власних батьках (стаття 3), і встановлює, що при розгляді всіх питань, які стосуються передачі дитини для піклування не її батьками, головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини, особливо її потреба любові і право на забезпеченість і постійне піклування (стаття 5), не уточнюючи, однак, що піклування про дитину має з необхідністю включати відповідальність за освіту та навчання дитини. Проте, якщо розглядати обидві Декларації в сукупності, можна зробити висновок, що відповідальність за освіту і навчання є складовою піклування про дитину, і що Декларація соціальних і правових принципів підтверджує положення Декларації прав дитини щодо того, хто є першочерговими суб'єктами такої відповідальності, а також доповнює зміст її керівного принципу.

Конвенція про права дитини повторює ряд положень Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про соціально-економічні права щодо права на освіту та умов його реалізації. Право дитини на відпочинок та дозвілля, а також право брати участь у грі та розвагах визнані Конвенцією і доповнені правом вільно брати участь у культурному житті та займатись мистецтвом, яке має поважатись і всебічно заохочуватись державами-учасницями. Серед новацій Конвенції про права дитини у сфері міжнародно-правового регулювання освітніх відносин - міжнародно-правові зобов'язання держав-учасниць стосовно:

- розширення цілей освіти: вони мають включати виховання повагу до батьків дитини, її культурної самобутності, мови та цінностей, до національних цінностей країни, де дитина мешкає, країни її походження та до цивілізацій, які відрізняються від цивілізації дитини, а також виховання поваги до довкілля;

- забезпечення досяжності інформації та матеріалів в сфері освіти та професійної підготовки для всіх дітей;

- вжиття заходів зі сприяння регулярному відвідуванню шкіл та зниженню кількості учнів, що залишили школу;

- вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб шкільна дисципліна підтримувалася з допомогою методів, які відображають повагу до людської гідності дитини і відповідно до цієї Конвенції;

- заохочувати і розвивати міжнародну співпрацю з питань, що стосуються освіти, зокрема, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання, приділяючи особливу увагу потребам країн, що розвиваються;

- забезпечення ефективного доступу до послуг в сфері освіти та професійної підготовки для дитини, неповноцінної у розумовому чи фізичному відношенні.

Документи ООН стосовно права дитини на освіту конкретизують правовідносини освіти з урахуванням особливого правового захисту та особливих потреб дитини і встановлюють міжнародно-правові засоби, з допомогою яких ці особливі потреби мають бути забезпечені. З-поміж них слід звернути окрему увагу на встановлення на міжнародному рівні вимоги поваги до людської гідності дитини при підтримці шкільної дисципліни: звідси має випливати заборона тілесних покарань у школі та використання інших принизливих дій щодо дитини, які, на жаль, як доводить практика, є поширеними у навчальному процесі. Потрібно зважити, що відносини "учитель-учень" за своїм характером нерівноправні; це створює в обох сторін передумови для пошуку засобів власного ствердження перед іншою (наприклад, учитель у випадку неслухняності доводить, що він є головним, учень у випадку показового приниження може забажати помститись, тощо), а отже, нерівноправність породжує додаткову потребу заборонити такі засоби взаємовпливу, які принижують людську гідність. Визнання за дитиною права на гру та розваги є раціональним доповненням до визнання права на освіту і встановлення обов'язковості початкової освіти: право на освіту і право на гру разом мають забезпечити розвиток і здоров'я дитини.

3. Документи, що стосуються права на освіту як права жінки. Сюди належать Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок від 7 листопада 1967 р. (стаття 9) [8] та Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. (стаття 10) [9]. Положення обох документів спрямовані на усунення різноманітних обмежень доступу жінок (як заміжніх, так і незаміжніх) до освіти, традиційно властивих багатьом культурам.

Право на рівний доступ до освіти має різні формулювання у Декларації та у Конвенції. Декларація закликає забезпечити жінкам рівні права з чоловіками, зокрема, щодо рівних умов доступу до освіти та освіти у навчальних закладах всіх типів, включаючи університети та професійні, технічні і спеціальні школи (п. а) статті 9). У Конвенції йдеться про забезпечення однакових умов для орієнтації у виборі професії або спеціальності, для доступу до освіти та одержання дипломів у навчальних закладах всіх категорій як у сільських, так і у міських районах; до того ж, ця рівність забезпечується у дошкільній, загальній, спеціальній та вищій технічній освіті, а також в усіх видах професійної підготовки (п. а) статті 10).

Обидва документи передбачають забезпечення рівності чоловіків та жінок у сфері реалізації права на освіту по наступних напрямках:

- доступу до однакових програм навчання, однакових іспитів, викладацького складу однакової кваліфікації, шкільних приміщень та обладнання рівної якості;
- можливостей одержання стипендій та іншої допомоги для освіти;
- можливостей доступу до програм продовження освіти, включаючи програми поширення письменності серед дорослих;
- доступу до матеріалів освітнього характеру з метою сприяння забезпеченню здоров'я та добробуту сімей.

До цього переліку Конвенція додає також:

- усунення будь-якої стереотипної концепції ролі чоловіків та жінок на всіх рівнях та в усіх формах навчання, шляхом заохочення спільного навчання та інших видів навчання, які сприяють досягненню цієї мети, та, зокрема, шляхом перегляду навчальних посібників та шкільних програм і адаптації методів навчання;
- скорочення кількості дівчат, що не закінчували школу, та розробку програм для дівчат і жінок, які завчасно залишили школу;
- однакові можливості активно брати участь у заняттях спортом та фізичною підготовкою.

Цікаво, що, якщо проаналізувати зміст відповідних положень Декларації та Конвенції, можна зробити висновок "у зворотному напрямку", тобто визначити, якими є або можуть бути форми дискримінації жінок при здійсненні права на освіту. Мабуть, найбільш важливим для усунення дискримінації слід визнати положення про усунення стереотипної концепції ролі чоловіків та жінок у навчанні, оскільки саме поширення будь-яких "стереотипних концепцій", як видається, є причиною подальших обмежень, що можуть бути визнані дискримінаційними.

4. Документи, що визначають створення умов для поширення освіти серед цілей міжнародного співробітництва. До них можуть бути віднесені, зокрема, Декларація тисячоліття ООН (резолюція Генеральної Асамблеї 55/2 від 8 вересня 2000 р.) [10] та резолюція Генеральної Асамблеї ООН 56/116 від 19 грудня 2001 р. [11], яка проголосила Десятиліття письменності ООН.

Декларація тисячоліття віднесла до цілей міжнародного співробітництва ціль гарантувати, що до 2015 р. діти повсюди, як хлопчики, так і дівчатка, будуть здатні завершити повний курс початкової освіти та що дівчатка і хлопчики на рівних засадах матимуть рівний доступ до всіх рівнів освіти.

У резолюції 56/116 Генеральна Асамблея проголосила десятилітній період від 1 січня 2003 р. Десятиліттям письменності ООН. Хоча основні зусилля, спрямовані на досягнення цілей поширення письменності, мали бути досягнуті на національному рівні шляхом об'єднання зусиль всіх відповідних національних акторів, Генеральна Асамблея також запросила держави-члени, спеціалізовані установи і інші організації системи ООН та інші відповідні міжурядові та неурядові організації, зокрема, надалі збільшити зусилля з метою ефективного здійснення цілей десятиліття, проголошених у низці документів, та відповідних зобов'язань і рекомендацій забезпечувати письменність з метою кращої координації їх діяльності.

Ці документи необхідні для подальшої імплементації міжнародно-правових зобов'язань у сфері освіти та координації міжнародного співробітництва держав і інших учасників міжнародних відносин стосовно створення умов для поширення освіти та вдосконалення освітнього процесу. Разом з тим, по цілях, поставлених у цих документах, можна судити про ефективність відповідного міжнародного співробітництва - і, на жаль, констатувати, що питання поширення письменності та забезпечення початкової освіти все ще зберігають гостроту.

Висновок. Узагальнюючи сказане, можна визначити наступні аспекти міжнародно-правового регулювання освітніх відносин у відповідних документах ООН:

- проголошення права на освіту;
- визначення цілей освіти у відповідності до потреб демократичного суспільства та міжнародного правопорядку, в основі якого - Цілі та Принципи Об'єднаних Націй;
- почасти - встановлення взаємних прав та обов'язків учасників освітнього процесу відповідно до визначених цілей освіти;
- конкретизація особливостей реалізації права на освіту деякими суб'єктами цього права (діти, жінки);
- встановлення умов реалізації права на освіту та поширення освіти, координація міжнародного співробітництва з цією метою.

1. The Universal Declaration of Human Rights of December 10 1948// [Electronic resource]. - URL: <http://www.un.org/en/documents/udhr/> (date of access 12.02.2014)
2. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966// [Electronic resource]. -URL: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx> (date of access 12.02.2014)
3. Declaration on the Right to Development /A/RES/41/128 4 December 1986 // [Electronic resource]. -URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm>(date of access 12.02.2014)
4. Мартыненко Е.В. Международное образовательное право: Учеб. пособие. - М.: РУДН, 2008. - 163 с.
5. Declaration of the Rights of the Child/A/RES/1386 (XIV) 10 December 1959 // [Electronic resource]. - <https://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/child.asp> (date of access 12.02.2014)
6. Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally/ A/RES/41/85 3 December 1986// [Electronic resource]. -<http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r085.htm> (date of access 12.02.2014)
7. Convention on the Rights of the Child, 1989 // [Electronic resource]. -<http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (date of access 12.02.2014)
8. Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women/A/RES/2263 (XXII) 7 November 1967 // [Electronic resource]. - http://www.lawphil.net/international/treaties/dec_nov_1967.html (date of access 12.02.2014)
9. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Woman, 1979 // [Electronic resource]. - <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/ec onvention.htm> (date of access 12.02.2014)
10. United Nations Millennium Declaration A/RES/ 55/2 8 September 2000 // [Electronic resource]. - <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm> (date of access 12.02.2014)
11. United Nations Literacy Decade: education for all A/RES/ 56/116 19 December 2001 // [Electronic resource]. - <http://www.un-documents.net/a56r116.htm> (date of access 12.02.2014)

International Legal Aspects of Educational Relations in the UN Instruments Summary

The article gives a classification of the main UN documents as to the relations in the sphere of education, according to their subjects and excluding those adopted by the UNESCO, ILO and international forums under the UN documents, and points out the aspects of international legal regulation of education relations following the contents of those documents.

While analyzing UN instruments relating to education it is suggested to apply subject-matter approach for classification. This allows viewing both declarative and obligatory documents relating to the same group of relations. Thus, declarations and other soft law instruments establish grounds for treaties and customary rules. The author classifies the respective UN instruments according to several subject matters:

- instruments regulating a right to education for everyone. If analyzed closely, UN instruments allow identifying the following elements of the right to education: access to education, quality of education and educational standards; rights and duties of pupils, teachers, parents and administrators;
- instruments regulating a right to education for children. These are treated as a separate category due to an international combat with illiteracy which makes grown ups eligible for primary education as well. Right to education for children is guaranteed and is aimed to ensure access to education with dignity and fair treatment;
- instruments ensuring a right to education for women. These are especially needed in light of cultural relativism and differences in the treatment of women throughout the world;
- instruments concerning ensuring education as one of development aims.

Therefore, although relations in educational sphere are hardly the most regulated area of international relations, there is quite a number of instruments that concern different aspects of education.

Наталія Герасимчук

Рішення міжнародних інституцій в рамках міжнародного освітнього права і їхня імплементація в національне законодавство

Аналізується інституційна складова міжнародного освітнього права, зокрема важливі рішення міжнародних інституцій, що здійснили вплив на становлення та розвиток міжнародного освітнього права, а також зазначаються основні інструменти імплементації відповідних рішень у національне законодавство.

Ключові слова: право на освіту, міжнародні інституції, імплементація міжнародно-правових норм в національне законодавство, функції міжнародних інституцій в рамках міжнародного освітнього права

Анализируется составляющая международного образовательного права, а именно важные решения международных институций, которые оказали влияние на становление и развитие международного образовательного права, а также определяются основные инструменты имплементации соответствующих решений в национальное законодательство.

Ключевые слова: право на образование, международные институции, имплементация международно-правовых норм в национальное законодательство, функции международных институций в рамках международного образовательного права

The institutional component of international educational law, in particular the important decisions of international institutions which have made an impact on the establishment and development of international education law, is investigated, the main instruments of the implementation of the relevant decisions into national legislation are indicated.

Keywords: right to education, international institutions, implementation of international legal norms into national legislation, functions of international institutions in the international education law

Постановка проблеми. Становлення міжнародного освітнього права як однієї із нових галузей міжнародного права дозволить здійснити більш глибокий міжнародно-правовий вплив на вирішення проблем, що виникають в контексті забезпечення та реалізації людиною одного із найбільш фундаментальних прав - права на освіту. Немалу роль в даному плані відіграють міжнародні інституції, які дедалі частіше перетворюються на форум, де вирішуються найбільш актуальні проблеми, що становлять загрозу для соціального «виживання» людства. Важливо, що міжнародним інституціям делегуються повноваження зі сторони держав на вирішення освітніх проблем й, крім того, в статутних документах міжнародних інституцій закріплюється повноваження на розширення делегованих повноважень самими міжнародними інституціями, маючи на увазі попередньо висловлену волю держав, проте, зважаючи на реалії сьогодення, рішення міжнародних інституцій в рамках міжнародного освітнього права не завжди знаходять юридичне закріплення в національному законодавстві держав, які брали участь у розробці відповідного міжнародно-правового документу. При цьому, варто зауважити, що механізми імплементації міжнародно-правових норм існують в різних варіаціях, що в той же час не заважає державам залишати осторонь питання забезпечення виконання прийнятих на міжнародному рівні нормативно-правових актів.

Метою статті являється аналіз діяльності ключових міжнародних інституцій в сфері міжнародного освітнього права, виділення основних рішень, що вплинули на розвиток міжнародного освітн-

ього права та розкриття процесу імплементації міжнародно-правових освітніх норм в національне законодавство та виявлення основних проблем, що при цьому виникають.

Методи та використані матеріали. Зважаючи на те, що зараз ми можемо говорити саме про становлення та поступове наповнення міжнародного освітнього права, дослідження науковцями піднятого в цій статті питання є недостатньо висвітленим. Переважно, зіштовхуємось із аналітичними матеріалами, спрямованими на підбиття підсумків діяльності конкретної міжнародної інституції щодо вирішення освітніх питань або в рамках конкретної програми (наприклад, доповіді Ларіонової М.В.). Більш суттєве навантаження несе власне аналіз текстів рішень міжнародних інституцій.

Виклад основних положень. Право на освіту як одне із фундаментальних соціальних прав людини, невід'ємне в процесі реалізації усіх інших прав, становить сферу інтересу та діяльності міжнародних інституцій. Арсенал міжнародних інституцій надзвичайно обширний: від універсальних до міжрегіональних організацій як міжурядового, так і неурядового характеру.

Міжнародні інституції на ранніх етапах залучаються до процесів підготовки рішень в сфері освіти. Серед міжнародних інституцій, задіяних в сфері освіти, є наступні: Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ); Комітет з освіти та директорат освіти, культури та спорту Ради Європи; Організація економічного співробітництва та розвитку; Організація арабських держав з питань освіти, науки і культури; Організація міністрів освіти держав Південно-Східної Азії; Міжнародна асоціація університетів; Міжнародна рада з освіти дорослих; Міжнародна федерація з фізичного виховання; Всесвітня організація дошкільного виховання; Міжнародне товариство художнього виховання; Міжнародне товариство музичної освіти і виховання; Міжнародна рада з педагогічної освіти; Всесвітня асоціація з педагогічних досліджень; Міжнародна асоціація навчальної і професійної орієнтації; Всесвітня рада товариств порівняльно-педагогічних досліджень; Міжнародна асоціація осіб, які працюють із неблагополучними дітьми; Європейська асоціація із корекційної освіти, Європейський університет, Європейське бюро освіти та інші [1].

Більшість питань гуманітарного характеру, передусім, проблеми освіти, входять до сфери діяльності спеціалізованої установи ООН – Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, що керується цілями ліквідації неграмотності, демократизації освіти та освіти для майбутнього. У своїй роботі ЮНЕСКО, виступаючи через Міжнародне бюро освіти, Інститут освіти та Міжнародний інститут планування освіти, співпрацює із 588 неурядовими організаціями, що сприяє більш глибокому локальному вивченню проблеми і оптимальному пошуку її вирішень. Серед результатів нормотворчої діяльності ЮНЕСКО в сфері освіти є наступні нормативно-правові акти: Конвенція про боротьбу з дискримінацією в сфері освіти 1960 року, Рекомендація про становище вчителів 1996 року, Рекомендація про технічну і професійну освіту 1974 року, регіональні конвенції про визнання документів про закінчення середніх навчальних закладів, дипломів про вищу освіту та вчені ступені, рекомендації про статус вчителів.

Питання освіти доволі часто зараз з'являється на порядку денному роботи міжнародних інституцій в контексті проблематики розвитку міжнародної спільноти [2], а також допомоги країнам, що розвиваються. Так, наприклад, в рамках «Групи восьми» питання розвитку освіти та міжнародно-правового закріплення почало фігурувати ще з кінця минулого століття [3, с. 4]. Потреба чи швидше заклик до розробки освітніх стандартів був проголошений у комюніке 1999 року та у Хартії «Цілі та завдання навчання протягом усього життя». Згідно із Хартією про глобальне інформаційне суспільство 2000 року, декларувалося зобов'язання держав «Групи восьми» разом із міжнародними організаціями та приватним сектором зробити акцент на освіті та надати підтримку державам зі стабільними освітніми стратегіями. У 2002 році Світовим Банком був підготовлений План дій з освіти, так звана ініціатива «Прискороеного розвитку». У 2006 році на зустрічі міністрів освіти «Групи восьми» у Москві була підтримана керівна роль ЮНЕСКО з координації діяльності по виконанню завдань програми «Освіта для всіх» [4, с. 29]. Вважається, що саме з цього моменту і відбувається посилення інституційної складової врегулювання освітнього питання в контексті міжнародного права.

Разом з тим питанням ролі освіти в глобальному контексті займаються, передусім, міжнародні інституції-організатори Всесвітньої конференції з Освіти для Всіх у 1990 році: ЮНЕСКО, Програма розвитку ООН, Фонд народонаселення ООН, ЮНІСЕФ та Світовий банк. Програма «Освіта для всіх», прийнята на Всесвітньому форумі з освіти в Дакарі у 2000 році являється найбільшою світовою ініціативою в сфері освіти. Дакарські рамки дій являють собою колективне зобов'язання його учасників вирішувати завдання освіти для кожного громадянина і кожного суспільства.

Відповідні уряди зобов'язані на національному рівні втілювати принципи міжнародного освітнього права, заручившись широким партнерством всередині держав у співробітництві з регіональними та міжнародними органами і установами. Серед основних рішень в рамках програми «Освіта для всіх» є розширення і вдосконалення комплексних заходів в піклуванні за дітьми молодшого віку та їх освітою, забезпечення доступу для дітей до безоплатної та обов'язкової високоякісної початкової освіти, забезпечення рівного доступу всіх людей до відповідних програм навчання, підвищення грамотності людей та надання на основі справедливості всім доступу до базової та безперервної освіти, забезпечення рівності чоловіків та жінок в сфері освіти, підвищення якості освіти у всіх її аспектах [5].

Задля виконання зазначених цілей держави зобов'язались на національному рівні розробити національні плани дій та відповідне законодавство, а також збільшити об'єми інвестицій, поки що, саме в початкову освіту. На урядові рівні держави зобов'язались забезпечувати зацікавленість та участь громадянського суспільства у формулюванні, здійсненні та моніторингу стратегій розвитку освіти, а також розробляти системи керівництва та управління освітою, основані на врахуванні потреб, широкій участі та підзвітності. Безперечно, була звернута увага й на ріст інформаційної ери, а відтак держави зобов'язались освоювати нові інформаційні та комунікаційні технології для сприяння досягненню цілі освіти для всіх, а для цього і решти поставлених задач використовувати усі існуючі механізми в якості основи для прискорення прогресу на шляху до забезпечення освіти для всіх [6].

Насправді, система забезпечення якості освіти, особливо вищої, являється актуальною проблемою порядку дня на національному рівні. Міжнародні інституції значно сприяють розробці основних стандартів, які в подальшому держава імплементує в національне законодавство. Процес імплементативної міжнародно-правових норм в національне законодавство являє собою «цілеспрямовану організаційно-правову діяльність, що здійснюється індивідуально, колективно чи в рамках міжнародних організацій у цілях своєчасної, повної та усесторонньої реалізації прийнятих ними у відповідності із міжнародним правом міжнародних зобов'язань» [7]. Серед основних напрямків імплементативної діяльності виділяють такі: рецепція, інкорпорація, трансформація, відсилання, легітимація, систематизація, апроксимація, кодифікація, гармонізація, правова акультурація, тлумачення, акти реалізації, акти застосування.

До основних напрямків імплементативної міжнародної системи забезпечення якості освіти зачасту відносять наступні: чітке визначення політики забезпечення якості освіти, надання офіційного статусу даній політиці, процедурі реалізації та виконавцям, забезпечення відповідності доступних ресурсів поставленим цілям та процедурам їх реалізації, проведення регулярних моніторингу та звітності та забезпечення публічності і доступності усієї інформації з питань забезпечення якості освіти [8].

Процес імплементативної може здійснюватись також на міжнародному рівні. Відтак, що стосується згадуваної програми «Освіта для всіх», одним із активних суб'єктів імплементативної зазначених у ній норм виступив Світовий банк. У 2002 році було розпочато здійснення Ініціативи з прискореної реалізації програми, коли донори забезпечували фінансову і технічну підтримку, а держави зобов'язувались створювати якісні державні освітні програми. Серед освітніх донорів нараховувалось понад 30 двосторонніх, регіональних та міжнародних агентств та банків розвитку. Загалом, слід сказати, що Світовий банк грає одну із найбільш активних ролей в імплементативній міжнародно-правових норм в сфері освіти саме на міжнародному рівні шляхом виділення на розвиток освіти значних фінансових коштів. При цьому Банк здійснює тісне співробітництво з урядами, ООН, донорами, організаціями громадянського суспільства та іншими партнерами з метою забезпечити освітою всіх, передусім, дітей та, передусім, в країнах, що розвиваються [9].

Серед інших сучасних рішень міжнародних інституцій в рамках міжнародного освітнього права є Перша ініціатива з глобальної освіти, висунута Генеральним Секретарем ООН у вересні 2012 року. Ціль даного документа полягала в об'єднанні зусиль держав задля забезпечення освіти для всіх [10].

Варто зазначити, що інституційна складова регулювання міжнародного права, зокрема і міжнародного освітнього права, розвивається за рахунок поглиблення функцій міжнародних інституцій у даній сфері. В якості владних прерогатив функції міжнародних інституцій в рамках міжнародного освітнього права відображають модель багаторівневого управління, полягаючи відтак у двох основних аспектах: координації діяльності держав в напрямку забезпечення на юридичному рівні прав та стандартів освіти, а також в моніторингу за процесом імплементативної зазначених норм [4, с.30]. Міжнародні інституції, передусім, виконують функції когнітивного характеру та здійсню-

ють аналітичний пошук найбільш ефективного реагування на проблеми, викликані політичною та бюрократичною складовою діяльності держав [11, с. 212], що так чи інакше затримують імплементацію норм міжнародного освітнього права.

Висновки. Таким чином, роль міжнародних інституцій в рамках міжнародного освітнього права багатообіцяюча: залучення багатосторонніх міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Світовий банк і т.д.) щодо узгодження позицій держав в сфері міжнародного освітнього права лише зростає, в той же час неурядові організації (Європейське бюро освіти та інші) закріплюють за собою функцію модератора ідей та драфтингу якісних проєктів в сфері освіти.

Питання якісної освіти та її міжнародно-правового визнання турбує міжнародне співтовариство, колективними представниками якого і виступають міжнародні інституції, а наслідком чого і відповідні рішення, подібно до документу «Освіта для всіх». Разом з тим, існує неефективність в плані імплементації рішень в законодавство держав-учасниць організацій. Проблема, можливо, не досить дієвої роботи міжнародних інституцій відображається у неефективній архітектурі та ієрархії зв'язків всередині системи міжнародних інституцій [12, с. 10], коли, наприклад, освітні проєкти, підготовлені неурядовими організаціями не знаходять свого юридичного закріплення та сили в роботі міжнародних організацій.

Чітке встановлення відносин між державами і міжнародними інституціями, саме в контексті делегування повноважень для прийняття не лише зобов'язуючих а й , що важливо, консультативних рішень, яких би ці держави дотримувались, дозволить ефективно врегулювати питання, що виникають в рамках міжнародного освітнього права.

1. Мошняга В.П. Гуманитарная деятельность международных организаций в современном мире // Информационно-гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение», 2011. - №3 (май - июнь) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2011/3/Moshniaga_Humanitarian_Activity/
2. Metzger J.-L. L'enseignement supérieur dans la mondialisation libérale (revue). - Alfa, 2007 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://lectures.revues.org/683>
3. Ларионова М.В. Выполнение решений «Группы восьми» в сфере образования: роль международных организаций. - бс. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/hsedata/2011/04/14/1208610983/выполн%20реш.PDF>
4. Ларионова М.В. Выполнение решений «Группы восьми» в сфере образования: роль международных организаций // Вестник международных организаций, 2006. - №6. - С.26-31
5. Enseigner et apprendre: Atteindre la qualité pour tous : rapport mondial de suivi sur l'EPT (2013/2014) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225654f.pdf>
6. Дакарские рамки действий. Образование для всех: выполнение наших коллективных обязательств [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/ru/events/literacy/dakar.htm>
7. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. - Киев, 1980. - С.47-48
8. Карпенко М. Система забезпечення якості вищої освіти у Болонському процесі та механізми її імплементації в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/juni08/16.htm>
9. Мировой банк. Образование [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/ru/youthink/education.shtml>
10. Global Education First Initiative [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.unesco.org/new/en/education/global-education-first-initiative-gefi/>
11. Onuf N. Institutions, intentions and international relations // Review of international studies, 2002. - №28. - P. 211-228
12. Nowrot K. Global governance and international law. - 2004. - 38p.

**Decisions of international organizations within international education law
and their implementation into national legislation
Summary**

The following research is devoted to the analysis of the importance of international institutions, both intergovernmental and non-governmental, for solving the problems of current importance, not only for international education law per se, but for international law integrally. It is noted that since the end of the XX century the international institutions increasingly bring up the issue of threats and challenges to the right to education as one of the fundamental social rights in the context of development of international community.

The most important role in the formation and development of the international education law is carried out by UNESCO, UNICEF, UNDP, World Bank, United Nations Population Fund, non-governmental organizations, such as: European University, European Bureau of Education, and also by the "Group of Eight". The drafting of the action plan "Education for All" is reckoned to be one of the most important events in the framework of international education law. According to this programme the States Parties have committed to develop national action plans and relevant legislation at the national level and to increase the volume of investments as yet only in the scope of primary education.

International institutions, indeed, render many decisions which are contextually related to solving problems in education, but, at the same time, still remains the problem of the implementation of relevant norms of statutory law of international institutions into the national legislation, reasoning from the legal force of the corresponding decisions for the state or, for example, when educational programs drafted by non-governmental institutions are not legally fixed in the work of international institutions.

This paper presents the main possible instruments of the implementation of international legal norms into the national legislation and concludes on the importance of the functions of international institutions for the establishment and development of the international education law.

Микола Гнатівський

Катерина Бусол

Право на освіту у практиці Європейського суду з прав людини

Стаття присвячена аналізу практики Європейського суду з прав людини щодо захисту права на освіту. Зокрема, розглядаються взаємозв'язки права на освіту з іншими правами, підходи Суду до співставлення права на освіту та заборони дискримінації. Виходячи із розглянутої судової практики, визначаються основні сучасні проблеми у реалізації права на освіту, як воно передбачене ст. 2 Протоколу 1 до Конвенції 1950 р.

Ключові слова: право на освіту, права людини, Європейський суд з прав людини, недискримінація, свобода віросповідання.

Стаття посвячена аналізу практики Європейського суду по правам человека по защите права на образование. В частности, рассматриваются взаимосвязи права на образование с другими правами, подходы Суда к сопоставлению права на образование и запрещения дискриминации. Исходя из рассмотренной судебной практики, определяются основные современные проблемы реализации права на образование, как оно предусмотрено ст. 2 Протокола 1 к Конвенции 1950 г.

Ключевые слова: право на образование, права человека, Европейский суд, недискриминация, свобода вероисповедания.

The present article looks into the jurisprudence of the European Court of Human Rights regarding the right to education. In particular, the relations of that right and other rights, the approach of the Court to correlation between a right to education and non-discrimination are addressed. Having considered the jurisprudence of the Court, the main contemporary challenges to the right to education as it is prescribed in Art. 2 of Protocol 1 to the 1950 Convention are determined.

Keywords: right to education, human rights, European Court of Human Rights, non-discrimination, freedom of religion.

Постанова проблеми. Галузь міжнародного права прав людини є однією з тих, що найбільш динамічно розвиваються, а тому, відповідно, породжують багато теоретичних і практичних питань. Наприклад, оспорується можливість дієвого міжнародного судового захисту окремих економічних, соціальних і культурних прав [1; 2, с. 462-515]. Право на освіту є не менш проблемним, адже його реалізація та захист ланцюгово пов'язані з рядом інших прав, передбачених Конвенцією 1950 р., зокрема правом на свободу віросповідання та заборонаю дискримінації.

Аналіз досліджень і публікацій. Розгляду усього спектру прав людини, зокрема права на освіту, присвятили численні публікації як вітчизняні (Буткевич В.Г., Лукашук І.І., Мицик В.В., Тимченко Л.Д.), так і закордонні дослідники (Денніс М., Маркс С., Стюарт Д., Хігінс Р. та інші).

Мета статті – на основі практики Європейського суду з прав людини дослідити основні підходи до тлумачення ним права на освіту, як воно передбачено ст. 2 Протоколу 1 до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., та виокремити основні сучасні проблеми, що стосуються реалізації та захисту цього права.

Виклад основного матеріалу. Право особи на освіту визнане провідними міжнародними (Загальна декларація прав людини (ст. 26), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст. 13, 14), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 10),

УДК 341.1/8

ГНАТОВСЬКИЙ Микола Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

БУСОЛ Катерина Ігорівна,

аспірант 2 року навчання кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

© М. Гнатівський, 2014
© К. Бусол, 2014

Конвенція про права дитини (ст. 23, 24, 28)) та регіональними (Протокол 1 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ст. 2), Європейська соціальна хартія (ст. 10), Міжамериканська конвенція з прав людини (Преамбула, ст. 12), Африканська хартія прав людини і народів (ст. 17)) актами з прав людини.

Ст. 2 Протоколу 1 до Конвенції Ради Європи про захист прав і основних свобод людини від 1952 р. проголошує, що «(н)ікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих на себе і галузі освіти та навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту та навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань» [3, ст. 2].

Виходячи лише з наведеного визначення права на освіту у згаданому міжнародному договорі, можна виділити два основні проблемні моменти реалізації даного права. По-перше, право на освіту, зокрема методи його здійснення, тісно пов'язані з іншими правами та свободами людини, зокрема, свободою світогляду та віросповідання. Звідси випливає другий проблемний аспект – недискримінація [4, с. 661]. Тому де-факто у міжнародній договірній та судовій практиці, зокрема у рішеннях Європейського суду з прав людини, захист права на освіту майже завжди пов'язаний із розглядом дискримінаційного аспекту у реалізації такого права. Взаємопов'язаність доступу до освіти та заборони дискримінації також підтверджується прийняттям окремого договору з даного питання – Конвенції про заборону дискримінації в освіті 1960 р. [5], до якої станом на початок 2014 року приєдналися понад сто країн [ibid].

Уперше своє тлумачення змісту та характеру права на освіту Європейський суд з прав людини виклав у рішенні по справі щодо деяких аспектів законів про використання мов у системі освіти Бельгії (далі – «*Belgian Linguistic case*») [6, п. 135]. Причиною зазначеного спору став ряд бельгійських законів, що імперативно встановлювали мову викладання (голландську, французьку чи німецьку) за територіальним принципом – у регіонах, де домінувала одна з трьох мов відповідно [7, The Facts, пп. 1-5]. Також оскаржувалось недостатнє викладання двох інших мов у відповідному регіоні та відмова уряду визнавати дипломи закладів, що не виконали вимоги нових освітніх законів [ibid].

У *Belgian Linguistic case* Суд пояснив, що на момент прийняття Протоколу 1 у всіх договірних сторін уже існували офіційні загальні національні системи освіти [7, Interpretation adopted by the Court, п. 3]. Тому задачею ст. 2 як на той час, так і на майбутнє є не створення державами систем освітніх закладів, а забезпечення доступу осіб, що знаходяться в їхній юрисдикції, до інституцій і засобів навчання, що існують на даний момент [ibid]. Зокрема, у нещодавній справі *Catan and Others v. Moldova and Russia* Європейський суд, підтвердивши екстратериторіальну сферу дії Конвенції 1950 р., визнав, що Російська Федерація мала юрисдикцію над територіями Придністров'я, а тому закриття молдавських шкіл у цьому регіоні та перехід на кириличний алфавіт є порушенням ст. 2 Протоколу 1 [8].

Характер засобів і спосіб організації освітніх установ, зокрема мова викладання, ані Конвенцією, ані протоколами не визначені [ibid]. Тим не менш, у *Belgian Linguistic case* з цього приводу Суд підкреслив, що «було б безглуздо не вважати», що право на освіту передбачає «право на викладання державною мовою або однією з них, залежно від обставин справи» [7]. Суд також наголосив, що згаданий доступ до освіти є лише частиною права на освіту – не менш важливою складовою цього права є офіційне визнання державою пройденого навчання та отриманого диплому, що, власне, робить право на освіту ефективним [7, п. 4].

Як уже було зазначено, *Belgian Linguistic case* – перша фундаментальна справа Європейського суду щодо тлумачення права на освіту. Слід зазначити, що вже в ній Суд наголосив, що регулювання системи освіти та відносин у цій сфері відводиться на розсуд держав та може варіюватись залежно від потреб відповідних общин та індивідів [7, п. 5]. Але таке регулювання не повинне спотворювати суть права на освіту чи суперечити іншим правам, передбаченим Конвенцією 1950 р. [ibid]. Суд визнав, що одним із основних викликів у сфері захисту прав людини є віднайдення правильного балансу між інтересами спільноти та конкретного індивіда [ibid].

Усі зазначені вище висновки Суду у *Belgian Linguistic case*, зроблені у 1968 р., лишаються не менш актуальними зараз, через майже 50 років. Фактично, у даному рішенні Європейський суд передбачив основні проблеми реалізації та захисту не лише права на освіту, а всіх прав економічної, соціальної та культурної сфери, а саме – їх взаємопов'язаність і взаємовплив. На початку статті уже згадувалось, що практично всі сучасні справи (не тільки страсбурзького суду) щодо освіти так чи інакше торкаються питань релігії, свободи віросповідання, найрізноманітніших спорів від питань історії до культурної ідентичності та культурних цінностей, мови та недискримінації. Яскравим ад'юдикаційним підтвердженням даного твердження є справа *Leyla Sahin v. Turkey*.

У *Leyla Sahin v. Turkey* позивачці було заборонено відвідувати лекції та складати підсумкові іспи-

ти в Стамбульському університеті через те, що вона відмовлялася знімати на навчання свій традиційний мусульманський головний убір. Лейла Шахін стверджувала, що турецький закон, який легалізує зазначену заборону, порушує її права на освіту, на свободу світогляду та віросповідання, а також заборону дискримінації. І нехай обидві палати Суду підтримали відповідача і не встановили порушення ст. 2 Протоколу 1 [9], коментатори стверджують, що таке рішення було зумовлене не нівелюванням права на освіту, а звуженим підходом до інтерпретації права на вираження своїх релігійних переконань [10, с. 719] у світлі численних нових національних законів про заборону певних видів релігійної символіки та одягу в закладах освіти [4, с. 661-663]. Також важливо, що Велика палата Європейського суду, на відміну від попереднього рішення палати 2004 р., підкреслила необхідність окремого аналізу можливих порушень права на освіту за ст. 2 Протоколу 1 і права на свободу віросповідання відповідно до ст. 9 Конвенції 1950 р. [6, п. 134-142].

Питання рівного доступу до освіти національних, етнічних і расових меншин також не раз розглядалося у Страсбурзі, зокрема щодо ромів. Так, у справі *Sampanis and others v. Greece* через адміністративні затримки ромські діти не були зараховані до першого класу разом із етнічними греками, а тому були зібрані в окремі підготовчі класи, що знаходились в окремій від початкової школи будівлі [11]. Предметом скарги позивачів у справі *D.H. and others v. the Czech Republic* був надто високий відсоток саме ромських дітей, яких кваліфікували як розумово відсталих і розподіляли у відповідні спеціалізовані школи для дітей із проблемами розвитку [ibid]. У обох справах Суд констатував порушення ст. 2 Протоколу 1 разом із положенням про заборону дискримінації ст. 14 Конвенції 1950 р. [ibid]

Окрім питання недискримінації у доступі до освіти, проблемним лишається ще один аспект, а саме співвідношення характеру та змісту освітніх послуг, передбачених державою, та права батьків забезпечувати освіту та навчання дітей відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань. Страсбурзький суд розглядав різноманітні справи з цього приводу: від вектора викладання історії, сексуальної освіти (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, judgment of 7 December 1976 (Series A no. 23)) та обов'язкових уроків з етики (*Appel-Irrgang v. Germany* (dec.), no. 45216/07, 6 October 2009)) до правильності шкільної трактовки ісламу (*Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, no. 1448/04, 9 October 2007)) та оспорюваної необхідності занять з основ християнства для дітей із нехристиянських родин (*Folgerø and Others v. Norway* [GC], no. 15472/02, ECHR 2007-III) [12, с. 18]. Як підкреслив відділ досліджень Європейського суду у своєму звіті щодо захисту культурних прав у практиці Суду, виходячи з розглянутих справ можна стверджувати, що сформувався відповідний «тест», тобто набір критеріїв правомірності поведінки держави у цій сфері [ibid]. Так, держава через свої органи освіти та навчальні програми має викладати інформацію неупереджено, об'єктивно, всебічно, піддаючи її критичному аналізу. Якщо ці критерії не задоволені, батьки мають право вимагати звільнення своїх дітей від відповідних занять через свої релігійні чи філософські переконання [12, с. 18-19]. Тим не менш, ніщо, зокрема і друге речення ст. 2 Протоколу 1, не повинно тлумачитись як заборона впровадження та дії обов'язкової державної освіти [12, с. 19]. Положення про право батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і світоглядних переконань також не дає право батькам вимагати дозволу відвідувати школу для своєї дитини, аби виховувати її на дому (*Konrad and Others v. Germany* (dec.), no. 35504/03, 11 September 2006) [ibid].

Висновки. При аналізі практики Європейського суду прав людини із захисту права на освіту, як воно передбачене ст. 2 Протоколу 1 до Конвенції 1950 р., можна зробити три основні висновки.

По-перше, практика Суду щодо права на освіту відображає тенденції, помітні у практиці й інших міжнародних та регіональних судових установ. Так, у своїх реалізації та захисті право на освіту тісно пов'язане з іншими правами – наприклад, правом на свободу віросповідання та світогляду. Це і утруднює, і полегшує ад'юдикацію – особливо у світлі дебатів про можливість повноцінного судового захисту (justiciability) окремих економічних, соціальних і культурних прав на міжнародному рівні [1; 2, с. 462-515].

По-друге, і реалізація, і гарантії, і судовий захист права на освіту тісно пов'язані із поняттям недискримінації. Дискримінація заборонена ст. 14 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. І, як демонструють такі справи як *Leyla Sahin v. Turkey*, *Sampanis and others v. Greece*, *D.H. and others v. the Czech Republic*, Суд найчастіше аналізує ситуацію як за ст. 14 Конвенції, так і за ст. 2 Протоколу 1, аби в результаті дати загальну оцінку ситуації та встановити факт порушення чи не порушення права на освіту.

По-третє, проблемним лишається кореляція права батьків на виховання дітей відповідно до власних світоглядних і релігійних переконань, як це передбачає друге речення ст. 2 Протоколу 1, та обов'язку держави із забезпечення права на освіту. Ані Конвенції 1950 р., ані Протокол 1 чи

будь-які інші протоколи до неї не встановлюють механізм забезпечення права на освіту чи критерії оцінки такого забезпечення. Тому, як показує практика Європейського суду (*Appel-Irrgang v. Germany* (dec.), *Folgerø and Others v. Norway*), критерієм відповідності дій держави щодо забезпечення права на освіту духу Конвенції та ст. 2 Протоколу 1 до неї є неупередженість, об'єктивність і критичність у поданні особливо проблемних аспектів, як-от історія, релігія, етика, мораль, у навчальних закладах.

1. Key concepts on ESCRs – Can economic, social and cultural rights be litigated at courts? // United Nations Human Rights/ Office of the High Commission for Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/EN/Issues/ESCR/Pages/CanESCRbelitigatedatcourts.aspx>;
2. Dennis M.S., Stewart D.P. Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights: Should There Be an International Complaints Mechanism to Adjudicate the Rights to Food, Water, Housing and Health? // *The American Journal of International Law*. – Vol. 98. – No. 3 (Jul., 2004);
3. Перший Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, Париж, 20.03.1952;
4. Lovejoy C. D. A Glimpse into the Future: What *Sahin v. Turkey* Means to France's Ban on Ostensibly Religious Symbols in Public School // *Wisconsin International Law Journal*. – Vol. 24. – No. 2;
5. Convention against Discrimination in Education, Paris, 14 December 1960 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html;
6. *Sahin v. Turkey*, Application no. 44774/98, ECHR, 10 November 2005;
7. The case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” v Belgium (Application no1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64), (Belgian Linguistics Case No.2) (1968), Series A, No.6 (1979-80) 1 EHRR 252;
8. *Catan and Others v. Moldova and Russia*, nos. 43370/04, 8252/05 and 18454/06, 19 October 2012;
9. Netherlands Institute of Human Rights. Utrecht School of Law. ECHR: *Leyla Sahin v. Turkey* Publication : 2005-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/e4ca7ef017f8c045c1256849004787f5/752929d2e7f78df9c12570a8003ea268?OpenDocument>;
10. Hoopes T. The *Leyla Sahin v. Turkey* Case Before the European Court of Human Rights // *Chinese Journal of International Law*. – 2006. – Vol. 5 (3);
11. Violation of Roma Right to Education // *European Court of Human Rights Blog* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://echrblog.blogspot.com/2008/06/violation-of-roma-right-to-education.html>;
12. Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights. Research Division Report / Council of Europe. European Court of Human Rights. – Strasbourg. – January 2011.

Right to Education in ECHR's Case Law Summary

The authors look into the jurisprudence of the European Court of Human Rights regarding the right to education. The issue is little explored in Ukraine. However, the European Court for Human Rights has quite a number of cases in this regard. Although the right to education seems natural and doubtless, there are certain problematic areas concerning its proper realization and guaranteeing.

In particular, authors address the relations of that right and other rights, the approach of the Court to correlation between a right to education and non-discrimination. Two most obvious areas of concern with regard to full exercise of this right are the freedom of choice and freedom of religion, while these two directly relate to the prohibition of discrimination.

While considering the right to education cases the Court has many times underlined that human right cannot be viewed separately, that human rights are interrelated and interconnected. The Court emphasized that one of the main challenges in human rights protection is the need to identify a due balance between interests of an individual and society as a whole.

Having considered the jurisprudence of the Court, authors come to a conclusion that the main contemporary challenges to the right to education as it is prescribed in Art. 2 of Protocol 1 to the 1950 Convention.

Альбіна Басиста

“Європейський освітній простір” як правова категорія

В статті розглядаються питання поняття та сутності європейського освітнього простору в сучасній доктрині міжнародного права, в контексті модернізації національних освітніх систем країн Європи.

Ключові слова: європейський освітній простір, європейська інтеграція, європейський простір вищої освіти, європейський простір наукових досліджень, інтернаціоналізація, національні освітні системи.

В статье рассматриваются вопросы понятия и сущности европейского образовательного пространства в современной доктрине международного права, в контексте модернизации национальных образовательных систем стран Европы.

Ключевые слова: европейское образовательное пространство, европейская интеграция, европейское пространство высшего образования, европейское пространство научных исследований, интернационализация, национальные образовательные системы.

The article deals with the concept and essence of European educational space within the modern doctrine of international law, in the context of the modernization of the national educational systems in Europe.

Keywords: European educational space, European integration, European area of higher education, European research area, internalization, educational systems.

Сучасне прагнення до інтерналізації вищої освіти в Європі спричинене не лише процесами глобалізації другої половини ХХ століття, але разом з тим і європейськими інтеграційними процесами, котрі здебільшого засновані на відродженні інтересу до європейської ідеї та європейської культурної традиції.[1,с.57] Європейська інтеграція торкнулася всіх сфер життєдіяльності європейців, в тому числі і сфери освіти, яка стала та продовжує бути одним із визначальних векторів розвитку. Зважаючи на те, що “об’єднання за основними параметрами, Європа сьогодні активно та успішно буде спільний університетський простір”, поняття “європейського освітнього простору” потребує детального аналізу. [2, с.65-66]

Варто зазначити, що перші доктринальні дослідження, пов’язані з тематикою європеїзації освіти та створення єдиного відкритого освітнього простору було розпочато ще з 70-х років ХХ століття. Саме в цей час країнами Європи було започатковано процес наближення та гармонізації систем вищої освіти з метою створення єдиного європейського освітнього простору. Серед робіт зарубіжних науковців необхідно відмітити дослідження європейських вчених Б. Вахтер, Х. Каллен, У. Тейхлера, М. Елкен, П. Маасена, К. Лоренз та багатьох інших. Важливими для різнобічного розкриття сутності “європейського освітнього простору” є роботи вітчизняних вчених І.В. Артьомова, О.М. Ващука, Є.А. Пінчук, В.С. Журавського, М.З. Згуровського, В.С. Савчук, Н.В. Полякова, Б.В. Клименко, Є.І. Сокол та інших, а також роботи російських вчених М.В. Ларіонової, І.В. Налетова.

В роботах науковців значна увага була прикута до різноманітних аспектів виникнення, становлення та функціонування створюваного освітнього простору. В той же час, одним із дискусійних залишається питання щодо визначення сутності та змісту поняття “європейський освітній простір”, що становить не лише теоретичний, а й практичний інтерес. А зважаючи на те, що в Україні тривають жваві дискусії щодо реформування системи вищої освіти, яка піднімає питання уточнення поняття “європейський освітній простір”, постає необхідність їх визначення з урахуванням сучасного рівня розвитку правової доктрини.

Метою статті є дослідження сутності та змісту європейського освітнього простору, як правової категорії, в контексті європейської інтеграції в сфері освіти.

Освітня криза наприкінці ХХ століття засвідчила, що в світі не існує жодної ідеальної системи освіти, яка б, з одного боку, базувалась на власній історії та традиціях, зберігаючи при цьому свою соціокультурну ідентичність, а з іншого боку, реалізувала національні державні інтереси в сфері освіти та могла б адекватно реагувати на всі виклики глобального світу. Для держав Європи ця обставина стала, по-перше, причиною визнання освіти в якості сфери особливих інтересів держави, а по-друге, спричинила необхідність реформування всіх національних систем освіти. “Кінцевою метою реформування передбачалося створення єдиного відкритого освітнього простору в якому сім'я, школа, громадські та державні структури об'єднали зусилля в напрямку досягнення вражаючої якості освіти”[3]. Одним із інституціональних проявів Болонського процесу стала побудова Європейського освітнього простору, розвиток якого, *de-jure*, почався із підписанням Сорбонської та Болонської декларацій, та який став реальністю після підписання декларації на конференції Будапешт-Відень у березні 2010 року.

Напротязі останнього десятиріччя, поняття “європейський освітній простір” належить до числа найбільш вживаних і одночасно найменш ясних за своїм змістом. Головним чином тому, що є комплексним поняттям.

Що ж слід розуміти під категорією “європейський освітній простір”? В основному позиція автора з даного питання базується на концептуальному розумінні “європейського правового простору”, досліджуваному в роботах М.М. Гнатовського, С.А. Беляєва, А.Х. Саїдова та розумінні інтернаціоналізації європейської освіти, як інноваційного фактору формування *єдиного освітнього простору в межах всієї Європи, головним постулатом якої є збереження культурного різноманіття країн*.

З правової точки зору, європейський освітній простір, розглядається в якості єдиної системи вищої освіти, основу якої складають юридичні норми, принципи та стандарти, вироблені в межах міжнародного співробітництва європейських держав та регіональних міжнародних організацій, яка враховує національні та культурні особливості кожної окремо взятої країни Європи.

Варто відмітити, що сучасний європейський освітній простір, являє собою освітній (Європейський простір вищої освіти (EHEA)) та науковий простір (Європейського простору наукових досліджень (ERA)), що функціонує на основі: автономії, незалежності університетів та одночасній їх відповідальності за якість вищої освіти; міжнародному співробітництві; усуненні перепон та забезпеченні широкого доступу до якісної освіти; принципах демократії; на активізації мобільності студентів та науково-педагогічних кадрів; відкритості наукових досліджень підготовці молоді до активного життя в демократичному суспільстві та закладенні основ для їх професійної кар'єри й особистого розвитку.

Таким чином категорія “європейського освітнього простору” пов'язана зі створенням Європейського простору вищої освіти та Європейського простору наукових досліджень. Детальний аналіз останніх сприятиме розкриттю змісту даної категорії та кращому її розумінню.

Побудова Європейського простору вищої освіти, була та й продовжує залишатися головною метою Болонського процесу, не зважаючи на те що відповідний простір було створено в 2010 році, робота з його вдосконалення поки запланована на період до 2020 року. Європейський простір вищої освіти являє собою спільний університетський простір країн Європи, які беруть участь в Болонському процесі, заснований на “структурному реформуванні національних систем вищої освіти, зміна освітніх програм та відповідних інституційних перетвореннях”. [4,с.117] З одного боку, відкритий європейський простір вищої освіти створює перспективи для збереження відмінностей, а з іншого, вимагає зусиль для подолання бар'єрів розробки програм для розширення мобільності та зближення учасників цього процесу. За таких умов актуальною стала потреба створення системи, що забезпечує вземне визнання різних систем освіти на основі міжнародного порівняння їх еквівалентності. Сьогодні гнучкість Європейського простору вищої освіти досягається завдяки наступним інструментам – Європейській кредитно-трансферній системі (ЄКТС – ECTS), Додатку до диплома (ДД – DS), Національним рамкам кваліфікацій (НРК – NQF), які стали загальноприйнятими в системі освітнього простору.

Оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти, то побудова Європейського простору вищої освіти (EHEA) відбувалася тай продовжує відбуватися одночасно й паралельно зі створенням Європейського простору наукових досліджень (ERA). Останнім стверджується політика “дослідження без кордонів”, що характеризується відкритістю та ефективністю співробітництва дослідників та вчених в державах-членах Європейського Союзу. Європейський простір наукових досліджень спрямований на підвищення ефективності використання наукових ресурсів, створення нових робочих місць на довгостроковій основі, підвищенні компетентності європейських дослідників.

Сьогодні учасниками Європейського простору вищої освіти є 47 держав європейського континенту, Європейська Комісія (ЕС), Рада Європи (СоЕ), Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО, Європейська Асоціація Університетів (EUA), Європейський Союз Студентів (ESU), Європейська Асоціація забезпечення якості вищої освіти (ENQA), Європейська асоціація закладів вищої освіти (EURASHE), Міжнародна освіта (Education International), БізнесЄвропа (BusinessEurope) та інші. Зважаючи, що створюваний "простір знань" є відкритою системою, до нього мають змогу долучитися країни-учасниці Європейської культурної конвенції 1954 року, за умови, що вони в той же час заявлять про свою готовність продовжувати і реалізовувати цілі Болонського процесу в своїх системах вищої освіти. Таким чином, в політико-правовому значенні поняття "європейський" набуло ширшого трактування, оскільки виходить за межі розуміння лише держав-учасниць Європейського Союзу, а включає також і держави-учасниці такої потужної регіональної організації як Рада Європи.

Європейська інтеграція в сфері освіти та безумовно створення Європейського простору вищої освіти сприяли не лише зміні національних освітніх систем, але тако ж і переосмисленню місії, ролі та функцій університету. [5, с.18] Сьогодні виправдано розглядати сучасну роль університету з урахуванням трьох взаємопов'язаних аспектів:

- суспільства знань і освіти;
- зв'язків підприємництва і вищої освіти; та
- суспільного розвитку і вищої школи.

Співвідношення цих аспектів піднімає питання фундаментальної культурної місії сучасного університету та співвідношення університету з суспільством, оскільки він повинен й надалі продовжувати бути міжнародним форумом для розвитку та обміну знаннями.

В межах Європейського простору вищої освіти університети та інші вищі навчальні заклади розглядаються в якості головних суб'єктів та мають можливість діяти відповідно до принципу автономії у поєднанні з відповідальністю. "Як автономні та відповідальні юридичні, освітні й соціальні об'єкти вони підтверджують свою прихильність принципам Magna Charta Universitatum 1988 року і, зокрема, академічній свободі". [6, с.82] Відповідно до цього, вони володіють правом формувати свою стратегію, обирати свої пріоритети в навчанні й провадженні наукових досліджень, витрачати свої ресурси, профілювати свої програми і встановлювати власні критерії для прийому професорів та студентів.

Поруч з університетами активну позицію займають національні студентські спілки Європи. Цьому сприяло схвалення ініціативи європейських студентів, на зустрічі міністрів у Празі, щодо їх участі у структурній реформі "як компетентних, активних і творчих партнерів". Разом з тим, в Гетеборзькій декларації (2001 року) міститься положення, що "участь студентів у Болонському процесі є одним із ключових кроків до постійного і більш упорядкованого залучення студентів у всі структури, що приймають рішення, та в дискусійні форуми з питань вищої освіти на громадському рівні".

Таким чином, міжнародну співпрацю в межах європейського освітнього простору, поза офіційними структурами, забезпечують також університети, їх адміністративні структури, науково-викладацький склад, студенти, докторанти, абітурієнти та бізнесові структури.

З правової точки зору зрозуміло, що створення єдиного освітнього простору вимагає вироблення таких ефективних стандартів, котрі б, по-перше, об'єднували національні системи освіти європейських держав, а, по-друге, не порушували принципу "єдності в різноманітті". Останній полягає в тому, що під час формування єдиної стандартизованої системи вищої освіти необхідним є врахування національних та культурних особливостей кожної окремо взятої європейської держави, тобто в збереженні різноманіття. Розробка необхідних стандартів та узгодження позицій учасників єдиного освітнього простору відбувається на різних рівнях співробітництва: рівні міністрів освіти держав Європи, рівні міжнародних регіональних організацій (в основному ЄС та Ради Європи) та рівні вищих навчальних закладів відповідних держав. Важливо відмітити, що процес побудови та й саме функціонування європейського освітнього простору *засновані на нормах регіонального міжнародного права, яке забезпечує засади такого співробітництва, освітніх нормах, створених регіональними міжнародними організаціями та національних освітніх систем держав Європи, передбачаючи певний ступінь їхнього зближення*. Фактично, створений європейський освітній простір заснований на нормах, які не містять жорстких юридичних обов'язків, що дає підстави зробити висновок, що він є *міждержавною структурою співробітництва*.

На всіх етапах формування європейського освітнього простору проголошувалося, що він є "добровільним, полісуб'єктним, гнучким, відкритим, поступовим, багатовекторним і ґрунтується на цінностях європейської освіти та культури, що не нівелює національні особливості освітніх

систем різних країн Європи". [7, с.117] Тай на відміну від "світового освітнього простору", який є достатньо абстрактною категорією, оскільки кожна національна система освіти може розглядатися в якості його складової частини, європейський освітній простір - володіє достатньо чіткими характеристиками:

1. *Трирівнева система ступенів*. Загалом, європейський освітній простір розвивається на основі впровадження трирівневої системи ступенів, яка нині активно запроваджується у вищих навчальних закладах Європи. Ця система передбачає: перший рівень – бакалаврат (ступінь "бакалавр"), другий рівень – магістратура (ступінь "магістр") та третій рівень – докторантура (ступінь "доктор" (PhD)). Коректними ж визнаються дві моделі:

I модель – 3 роки бакалаврат + 2 роки магістратура + 3 роки докторантура;

II модель – 4 роки бакалаврат + 1 рік магістратура + 3 роки докторантура.

При цьому варто зазначити, що ступінь "спеціаліст" не вписується в формат європейської системи вищої освіти. Проте у деяких європейських країнах такі напрямки освіти, як медицина, ветеринарія, архітектура, педагогіка, теологія, право, ядерна енергетика, інженерія, охорона навколишнього середовища, безпека людини і держави залишаються осторонь такої трирівневої системи і можуть дотримуватися інших моделей (унітарної, бінарної).

2. *Визнання в іншій державі*, в першу чергу, це стосується наукових ступенів та інших кваліфікацій та, по-друге, періоду навчання разом з іншими елементами освітньої системи (курси, модулі). Варто зазначити, що визнання в Європі має достатню довгу історію – починаючи від цілої низки конференцій Ради Європи з питань визнання в 50-х роках, всесвітніх конференцій ЮНЕСКО починаючи з 1970 року і аж до прийняття Лісабонської конвенції в 1997 році. Таке ж важливе значення для визнання мають і Система кредитів ECTS, Єдиний додаток та Європейської структури кваліфікацій (EQF).

3. *Мобільність*. Полягає в можливості студентів вільно отримати освіту в будь якій країні в межах єдиного освітнього простору, а викладацького й іншого персоналу мати можливість відвідувати університети інших країн Європи з метою взаємного збагачення європейським досвідом ("вертикальна" та "горизонтальна" мобільність). В основному мова йде про внутрішньоєвропейську короткострокову мобільність типу Erasmus.

4. *Забезпечення якості* полягає в наявності процедур, спрямованих на забезпечення відповідності результатів освіти та навчання заявленим вимогам споживача. Передбачає комплексну взаємодію цілого ряду елементів: нормативно-правової бази, чітких цілей освіти, стандартів умінь та валіфікацій, заснованих на компетенціях, освітніх програм, котрі відповідають вимогам стандартів, кваліфікованих педагогічних кадрів, системи збору та аналізу інформації. Сприяє розвитку міжнародного співробітництва з метою розроблення спільних критеріїв якості та загальної методології. Разом з тим полягає в наявності акредитаційних агенств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій.

В 2005 році були розроблені та прийняті Стандарти та рекомендації в сфері забезпечення якості Європейською асоціацією із забезпечення якості вищої освіти, до яких віднесено: принципи організації внутрішніх систем забезпечення якості освіти; принципи організації зовнішньої оцінки забезпечення якості освіти та принципи організації та роботи агенств з зовнішньої оцінки якості освіти.

5. *Інтернаціоналізація освітніх планів та освітніх програм*. Передбачає розробку освітніх планів та програм орієнтованих на певні країни, регіони. Разом з тим впровадження в вищих навчальних закладах англійських програм, навіть в країнах де англійська мова не є державною. Це також розробка спільних програм стажування для студентів вищих закладів, які входять в єдиний освітній простір та також тих закладів освіти, які знаходяться поза межами європейського простору вищої освіти.

6. *Можливість працевлаштування* є важливим принципом суть якого полягає в орієнтації вищих навчальних закладів на кінцевий результат – знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на користь усієї Європи. Передбачається, що усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути затребувані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощене. Забезпечення визнання кваліфікацій передбачає повсюдне використання Додатку до диплому, який отримав рекомендацію ЮНЕСКО.

7. *Освіта впродовж життя*, є будь-яким цілеспрямованим навчанням, що здійснюється на постійній основі з метою удосконалення знань, умінь та компетенцій, що є необхідними для особистісного та професійного розвитку, працевлаштування. Це є своєрідною філософією освіти й водночас політикою та стратегією, яка передбачає наявність умов для формальної та неформальної осві-

ти впродовж усього життя людини. Останнім часом цей термін відображає потребу людей в постійному оновленні, розширенні та отриманні умінь, які забезпечують можливість працевлаштування та конкурентоспроможності на сучасному ринку праці для підтримання власного добробуту та особистісного розвитку.

8. *Наукові дослідження.* Спрямованість на підвищення ефективності використання наукових ресурсів, створення нових робочих місць на довгостроковій основі, підвищенні компетентності європейських дослідників.

9. *Глобальний вимір Європейського простору вищої освіти* є однією з головних характеристик, який ґрунтується на залученні в Європу більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що впровадження європейської системи гарантії якості освіти, кредитної системи накопичення легкодоступних кваліфікацій та інше, сприяє підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти.

Відмічається, що в сучасних умовах формування єдиного європейського простору існує проблема інтеграції існуючих систем вищої освіти окремих держав, їх споріднення та формування єдиних стандартів, підходів, вимог та умов підготовки спеціалістів з вищою освітою в різних країнах Європи.

Таким чином, Європейський освітній простір є результатом європейської інтеграції в сфері освіти, початок якої датують другою половиною ХХ століття та яка продовжує тривати й нині. Визначення поняття та змісту категорії "європейський освітній простір" є важливим для розуміння сутності самого процесу європейської інтеграції в сфері освіти, зважаючи на той факт, що він об'єднав майже майже всі країни Європи та низку регіональних організацій. Разом з тим, це дає можливість з'ясувати роль вищих навчальних закладів, яка зазнала змін в процесі освітньої інтеграції. В свою чергу все вищезазначене сприятиме розвитку міжнародного освітнього права.

1. И.В. Налетова. Становление и развитие европейского образовательного пространства в рамках европейской культурной традиции // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2007. - №1. – С. 57.

2. П.С. Аветисян. Европеизация образования как инновационный фактор формирования единого образовательного пространства СНГ // Вестник Росийско-Армянского университета (гуманитарные общественные науки). – 2007. - №2(5). – С.65-66.

3. Див.: там же, С.64.

4. Є.А. Пінчук. Модернізація вищої школи України в умовах інтеграції в європейський освітній простір // Теорія і практика управління соціальними системами.- 2009. -№2. – С.117.

5. Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения / Под. науч. ред. д-ра пед. Наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – С. 18.

6. Артёмов І.В., Ващук О.М. Концептуальні та правові основи формування Європейського освітнього простору: Навчальний посібник / за ред. Ф.Г. Ващука, В.І. Лугового – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – С.82.

7. Є.А. Пінчук. Модернізація вищої школи України в умовах інтеграції в європейський освітній простір // Теорія і практика управління соціальними системами.- 2009. -№2. – С.117.

"European educational space" as legal category Summary

The following research is devoted to the analyses of the concept and essence of the European educational space in the context of approximation of the national educational systems in Europe. It is mentioned that European integration affected all spheres of life in Europe, including the education sector, which has become and continues to be one of the main vectors of development. During the last decade, the concept of the European educational space is, at the same time, the most frequent and also less clear in its meaning.

Modern concept of the European educational space is based on the conceptual understanding of the European legal space and of the internalization of European education as an innovative factor in the formation of a single educational space across the Europe. In fact, European educational space is a common

university space of countries participating in the Bologna Process, built upon structural reforms of national systems of higher education, changes in educational programs and related institutional goals. It is noted that “European educational space” is a term that concern the creation and implementation of the European Research Area (ERA) and European Higher Education Area (EHEA). By the way, European higher education institutions are thus positioned in the area of tension between different understandings of their role: tensions between their cultural versus economic role, and between the utilitarian versus a non-utilitarian idea of higher education, as well as between local, national, regional or global role.

From legal point of view it's clear that the creation of unified educational space requires the elaboration of effective standards that would, firstly, united national educational systems of European states and, secondly, do not violate the principle of “unity in diversity”. The most important role in the process of elaboration such standards and promotion of interstate collaboration in the field of education is carried out by the EU, Council of Europe, UNESCO and by many others involved in the process.

This paper presents the concept, essence and notion of “European educational space”, and concludes on the importance of determination of abovementioned category for the development of international educational law.

Сергій Білоцький

Формування єдиного (загального) освітнього простору Співдружності Незалежних Держав

Стаття присвячена проблемі створення загального освітнього простору СНД. Виявлено об'єктивні причини існування цієї правової категорії. Визначено певну фрагментованість участі в цьому просторі держав-учасниць СНД. З'ясовано, що участь в загальному освітньому просторі не може вважатися перешкодою для участі в Болонському процесі. Автор приходиться до висновку про можливість паралельного і одночасного існування таких правових процесів.

Ключові слова: міжнародне освітнє право, Співдружність незалежних держав, загальний освітній простір СНД.

Статья посвящена проблеме создания общего образовательного пространства СНГ. Выявлены объективные причины существования этой правовой категории. Отмечается определенная фрагментарность участия в этом пространстве государств-участников. Выясняется, что участие в совместном образовательном пространстве не может считаться препятствием для участия в Болонском процессе. Автор приходит к выводу о возможности параллельного и одновременного существования этих правовых категорий.

Ключевые слова: международное образовательное право, Содружество независимых государств, общее образовательное пространство СНГ.

The article deals with the creation of a common educational space of the CIS. Objective reasons for the existence of this legal category were identified. A fragmented participation of CIS countries is indicated. The participation in a joint educational space can not be considered a barrier to participation in the Bologna process. So, it does not prevent parallel and simultaneous existence of these legal categories.

Keywords: international education law, the Commonwealth of Independent States, CIS common educational space.

Питання освіти, як міжнародно-правової категорії, становить інтерес для міжнародного права. Нажаль, більшість досліджень в цьому напрямі здійснено або в рамках національного права, або не юристами, в рамках педагогіки (Астахов В.В.) [1]. Певним виключенням в напрямі міжнародного освітнього права є роботи російських авторів (Мартиненко Є.В.) [2] та європейських дослідників (Стовбрідж Д.) [3]. В Україні ця проблематика практично не досліджується. Своїм скромним дослідженням ми спробуємо розглянути таке цікаве явище, як «єдиний (загальний) освітній простір СНД».

Співдружність Незалежних Держав (СНД) від початку задумувалася її батьками-засновниками з двома взаємовиключними цілями: стати ерзацем Радянського Союзу та виступити засобом реалізації відходу колишніх радянських республік у незалежне життя і втілення ними своєї нової політики щодо інших таких самих колишніх республік. Власне реалізація цих двох ідей іноді співпадала, частіше ні, але на 22-му році існування організації вона привела до того, що ці дві ідеї знаходять своє логічне продовження з одного боку в створенні Євразійського союзу, як політико-економічного інтеграційного об'єднання, а з іншого - у спробах ряду держав або вийти зі Співдружності або укласти політико-економічні угоди з іншими інтеграційними утвореннями з протилежним СНД членським складом і цілями.

В той же час СНД продовжує існувати, функціонують його органи, і якщо співпраця з таких чутливих для суверенітету держав питань, як політика, економіка, збройні сили, валютні відносини,

УДК 341.1

БІЛОЦЬКИЙ Сергій Дмитрович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

© С. Білоцький, 2014

може не знаходити своєї реалізації, яка б влаштувала усіх, то на рівні гуманітарного співробітництва Співдружність все ж має чим хизуватися. Одним з таких актуальних питань гуманітарного співробітництва є співпраця в сфері освіти. Однією з перших угод, укладених новоствореним об'єднанням, власне і стала Угода про співробітництво у галузі освіти (Ташкент, 15 травня 1992 р.) (далі – Угода 1992 р.) [4]. Угоду можна визначити, як рамкову, що заклала основи для підписання цілого ряду додаткових домовленостей. Головні ідеї угоди були викладені в її преамбулі: «беручи до уваги зв'язки, що традиційно склалися між народами Співдружності в культурно-освітній, економічній та інших сферах, ... усвідомлюючи необхідність створення механізму реалізації співробітництва держав-учасниць в галузі освіти, здійснення спільних програм і проектів» але при цьому «вважаючи розвиток освіти на державних мовах і мовах народів, проживаючих на території держав-учасниць СНД, найважливішою умовою їх культурної взаємодії та співпраці». Як бачимо, з одного боку угода нагадала про спільні освітні зв'язки, а з іншого вказувала, що тепер вже освіта в кожній державі надаватиметься власною мовою. Крім того, мала бути створена інституція для координації міждержавної співпраці в цій сфері.

Іншим важливим аспектом угоди стала реалізація права на освіту в рамках новостворених держав. Проблема полягала в тому, що станом на 1992 р. цілий ряд колишніх республік не приєдналися до універсальних пактів Про громадянські та політичні права і Про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), а це створювало відчуття загрози в інших держав, що права представників інших етнічних груп в таких державах можуть бути реалізовані недостатнім чином. А це змушувало шукати можливості захисту саме на регіональному рівні. З цієї причини угода чітко зафіксувала право кожної людини на освіту і відповідальності держав за повне здійснення цього права. Відповідно до Угоди держави-учасниці гарантували всім особам, що проживають на їх територіях, рівні права на освіту та її доступність незалежно від національної приналежності або інших відмінностей. Особи, які постійно проживають на території однієї з держав-учасниць і мають громадянство іншої держави-учасниці, отримують освіту на всіх рівнях, а також вчені ступені і звання на умовах, встановлених для громадян держави, на території якої вони постійно проживають. Ці права були підтверджені і в ряді інших угод СНД: Угода про співробітництво щодо формування єдиного (загального) освітнього простору СНД від 17 січня 1997 р. (ст. 7 п. 1) та Угода про забезпечення громадянам держав-учасниць СНД доступу до загальноосвітніх закладів на умовах, наданих громадянам цих держав, а також про соціальний захист учнів і педагогічних працівників загальноосвітніх установ від 16 Квітня 2004 р. (ст. 1). Більше того, це право на освіту було підкріплено також нормою Конвенції СНД про права та основні свободи людини, що початкова, основна загальна освіта є обов'язковою і безкоштовною (ст. 27), що в принципі є новацією для міжнародного права.

Реалізація цього важливого права за Угодою 1992 р., зрозуміло, мала здійснюватися на національному рівні, і саме тут виникали проблеми до вирішення яких залучалися органи СНД. Наприклад, в Посольство Російської Федерації в Республіці Узбекистан поскаржився громадянин РФ А.Ф. Пан, на думку якого, встановлена у навчальних закладах Республіки Узбекистан оплата за навчання його дітей - громадян РФ, які постійно проживають на території даної держави, у більшому розмірі, ніж для громадян Узбекистану, не відповідає вищезгаданій конвенції [5]. З цього приводу РФ звернулася до Виконавчого комітету СНД, який своєю чергою попросив в 2013 р. Економічний суд СНД розтлумачити норми частини першої ст. 1 Угоди, щодо правил визначення вартості навчання у навчальних закладах держав-учасниць Угоди для осіб, які постійно проживають на території однієї з держав-учасниць і мають громадянство іншої держави-учасниці (справа № 01-1/1-13). Суд, виходячи з змісту угоди, а також, проаналізувавши наявні двосторонні угоди і практику держав-членів, вказав, що угода встановила національний режим, а отже плата має бути ідентичною «як і для громадян держави-учасниці, на території якої вони проживають» [6].

В подальшому право на освіту, як таке, що є спільним для всіх громадян держав-членів СНД, було підтверджено в рамках Угоди про забезпечення громадянам держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав доступу до загальноосвітніх закладів на умовах, що надані громадянам цих держав, а також про соціальний захист тих, хто навчається та педагогічних працівників загальноосвітніх закладів (2004 р.). Таким чином, можна зазначити, що в рамках СНД було встановлено щодо права на освіту два важливі аспекти: це право є колективним для громадян держав-членів у будь-якій державі-члені СНД і по-друге, при реалізації такого права має надаватися національний режим. На практиці це означає, що якщо за навчання стягується плата для громадян будь-якої держави, вона має бути не більшою ніж для місцевих громадян.

Угода 1992 р. заклала також основу для іншого важливого явища «єдиного (загального) освітнього простору СНД». Безпосередньо цей термін в ній не згадувався, проте був ряд ремінісценцій,

пізніше в ньому підтверджених. Зокрема, передбачалося право на взаємну атестацію науково-педагогічних кадрів держав-учасниць (ст. 4), безстрокове визнання документів державного зразка про середню, професійно-технічну, середню спеціальну, вищу освіту, перепідготовку кадрів, про призначення вчених ступенів і вчених звань, виданих в державах-учасницях до моменту укладення цієї Угоди (ст. 5), проведення спільних наукових досліджень, обмін інформацією та документацією з питань розвитку освіти, створення об'єднаних інформаційних служб, банків даних та друкованих видань (ст. 7), сприяння підтримці і розвитку прямих партнерських зв'язків у галузі освіти між територіями і освітніми установами (ст. 8), взаємні поставки навчального обладнання, технічних засобів навчання, випуск навчальної та навчально-методичної літератури (ст. 10), проведення конференцій керівників органів управління освітою (ст. 11).

З метою реалізації цих норм були проведені дві конференції міністрів освіти держав-учасниць СНД, створена Міжнародна асоціація державних органів атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Це дало змогу значною мірою скоординувати зусилля держав-учасниць СНД в реалізації низки важливих проблем. Проте в цих рамках не вдалося досягти необхідної взаємодії для спільного вирішення проблем, що постали перед національними системами освіти. Для цього почалася реалізація ідеї «єдиного (загального) освітнього простору СНД». Від початку було схвалено Концепцію формування єдиного (загального) освітнього простору СНД, яка визначила основні принципи, напрями, умови та етапи створення єдиного освітнього простору, розкрила його сутність. Єдиний освітній простір, зазначено у цьому документі, характеризується спільністю принципів державної політики у сфері освіти, узгодженістю державних освітніх стандартів, програм, критеріїв і вимог щодо підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, рівними можливостями і вільною реалізацією прав громадян на отримання освіти в освітніх установах на території держав-учасниць Співдружності [7]. В ухваленому пізніше Модельному освітньому кодексі для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (загальна частина) (2006 р.) дано дещо інше визначення освітнього простору СНД - простір, що характеризується спільністю принципів державної політики у сфері освіти, узгодженістю державних освітніх стандартів, програм, рівнів освіти, нормативних термінів навчання на кожному рівні, положень і вимог з підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, рівними можливостями і вільною реалізацією прав громадян на отримання освіти у державному та муніципальному освітньому закладі на території держав-учасниць СНД. Єдиний (загальний) освітній простір є складовою частиною духовного, культурного простору Співдружності Незалежних Держав, що базується на історичній спільності народів, що мешкають у ньому, і устремління до реалізації їх спільних історичних цілей (ст. 1) [8].

Реалізувати безпосередньо концепцію «єдиного (загального) освітнього простору СНД» мала Угода про співробітництво з формування єдиного (загального) освітнього простору Співдружності Незалежних Держав (Москва, 17 січня 1997 р.) [9]. Угода проголосила початок формування освітнього простору СНД, з такими цілями:

- створити механізм координації інтеграційних процесів в галузі освіти, підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів;
- визначати фінансово-економічні параметри і механізм реалізації спільних проектів у галузі освіти, підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів;
- забезпечити згідно з національним законодавством вільний доступ до навчальної та науково-технічної інформації;
- розробляти необхідну правову базу з питань взаємодії в галузі освіти, встановлення вимог та механізму взаємного визнання еквівалентності документів про освіту, вчених ступенів і звань (ст. 2).

Було вирішено, що буде створено кілька механізмів для подальшої співпраці: зближення норм національного законодавства Сторін в галузі освіти, підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (ст. 5) (зокрема, прийнято Модельний закон СНД про освіту (1999 р.) та Модельний освітній кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (загальна частина) (2006 р.), створено єдину інформаційну систему з питань освіти, підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (ст. 4) (зокрема, прийнято Угоду про обмін інформацією в галузі освіти держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (2001 р.), дотримуватись узгоджених принципів у галузі підготовки, атестації, перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів та науково-педагогічних працівників (ст. 8) (зокрема, прийнято Угоду про співробітництво в галузі підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки фахівців держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (2007 р.)), координація спільної участі у діяльності міжнародних організацій, реалізації міжнародних програм та розробці міжнародних проектів у галузі освіти, підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів та наукових досліджень (ст. 9)

та для подальшої співпраці в сфері освіти було створено інституційне утворення – Раду зі співробітництва в галузі освіти держав-учасниць СНД (ряд держав, в т.ч. Україна в ній участі не беруть) (ст. 3 і Додаток до Угоди).

Варто зазначити, що рішення про створення «освітнього простору СНД» по суті своїй не суперечить т.з. Болонському процесу. Вони можуть в принципі за бажання і політичної волі навіть доповнювати один одного. По-перше, вони регулюють різні сфери – у СНД весь освітній процес, а в болонському процесі – лише вищу освіту. По-друге, угода СНД 1997 р., була прийнята раніше, а Декларація європейських міністрів освіти «Європейський простір вищої освіти» (Болонська декларація 1999 р.) – пізніше. По-третє, з формально-юридичної точки зору в СНД ми маємо справу з джерелом міжнародного права – договором, а в болонському процесі це є набір юридично не обов'язкових для сторін актів *soft law* – декларацій і комюніке (Спільна декларація про гармонізацію європейської системи освіти (Сорбонська декларація 1998 р.), спільна декларація європейських міністрів освіти «Європейський простір вищої освіти» (Болонська декларація 1999 р.), Празьке комюніке наради європейських міністрів освіти (2001 р.), Берлінське комюніке конференції міністрів освіти (2003 р.), Грацька декларація про роль європейських університетів (2003 р.) і т.п.). По-четверте, окрема норма Угоди 1997 р. передбачає, що вона «не зачіпає прав і зобов'язань Сторін щодо третіх держав» (ст. 11), а отже і реалізаціі Болонського процесу, учасниками якого є частина сторін угоди.

На реалізацію Угоди 1997 р. було ухвалено ряд спеціальних угод, які конкретизували її положення в сфері освіти. Це Угода про співробітництво в галузі розповсюдження знань та освіти дорослих (1997 р.), Угода про розвиток співробітництва в галузі підготовки військових кадрів (1998 р.), Угода про співробітництво у галузі підготовки фахівців з радіоекології, радіаційної безпеки, радіобіології і суміжних наук (2000 р.), Угода про порядок створення та функціонування філіалів вищих навчальних закладів у державах - учасницях Співдружності Незалежних Держав (2001 р.), Угода про співробітництво в галузі підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки фахівців держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (2007 р.), Угода про підготовку кадрів для органів внутрішніх справ (поліції) і внутрішніх військ держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (2007 р.) та підготовані Модельний закон про дистанційне навчання в державах-учасницях СНД (2011 р.) і Рішення про Концепцію розвитку дистанційного навчання у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав (2007 р.).

При цьому ці угоди також можуть вважатися такими, що суперечать Болонському процесу, вони спрямовані на реалізацію з одного боку регіонального співробітництва, а з іншого врегулюють питання, які не зачіпаються Болонським процесом.

Хотілося б відзначити інший момент. Так, розглядаючи питання про можливість робити застереження до угод, які таке питання прямо не регулюють, Економічний суд СНД в рішенні № 01-1/1-98 [10] відзначив щодо застереження Азербайджану, щодо ст. 9 Угоди про співробітництво в галузі розповсюдження знань та освіти дорослих (1997 р.) (створення Міждержавного Комітету з поширення знань та освіти дорослих) наступне. Підписання угоди, але неучасть в органі, створеному для реалізації такої угоди, суперечить об'єкту і цілям угоди, а отже застереження є таким, що суперечить самому сенсу угоди, а отже і не може бути зроблене. В цьому випадку Суд недвозначно скористався нормою ст. 19 п. «С» Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.), хоч прямо на неї і не послався. З цього можна зробити висновок, що на його думку дана норма вже є звичаєвою в рамках міжнародного права.

Як бачимо в раках Співдружності створено договірний і інституційний механізм реалізації загального освітнього простору. Його створення багато в чому було обумовлене бажанням забезпечити рівну реалізацію прав громадян інших держав-членів на освіту в місцях їхнього постійного проживання. Об'єктивні причини існування цієї правової категорії обумовлені спільним походженням держав-учасниць СНД. В той же час варто зазначити, певну фрагментованість участі в цьому просторі держав-учасниць СНД: цілий ряд держав не беруть участь в роботі його органів або угодах. Хотілося б зазначити також, що участь в загальному освітньому просторі не може вважатися перепорою для участі в Болонському процесі. В першу чергу це зумовлено їхньою різною правовою природою (договори і документи *soft law*), різним рівнем регулювання (весь освітній процес і лише університетська освіта), різною географічною сферою регулювання (простір Європи і євразійський простір колишнього СРСР). Отже, це не заважає паралельному і одночасному існуванню цих правових категорій і участі в них обох нашої держави.

1. Освітнє право: конспект лекцій / [авт. кол.: В.В. Астахов, К.В. Астахова (мол.), О.Л. Войно-Данчишина та ін.]; за заг. ред. В.В. Астахова; Нар. укр. акад.; Міжнар. фонд «Відродження». – Х.: Вид-во НУА, 2011. – 144 с.
2. Мартыненко Е.В. Международное образовательное право: Учеб. пособие. / Е.В. Мартыненко. – М.: РУДН, 2008. – 163 с.
3. Education and the Law: International Perspectives /ed.Gerald Stowbridge, Witold Tulasiewicz. - Routledge Chapman & Hall, 1994. – 272 p.
4. Соглашение о сотрудничестве в области образования (Ташкент, 15 мая 1992 года) // Международные соглашения о сотрудничестве в сфере образования. – М., 2009. – С. 12-15.
5. Экономический Суд Содружества Независимых Государств. Консультативное заключение №01-1/1-13. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sudsng.org/database/deed/164.html>
6. Консультативное заключение Экономического Суда Содружества Независимых Государств о толковании части первой статьи 1 Соглашения о сотрудничестве в области образования от 15 мая 1992 года 31 мая 2013 года No 01-1/1-13. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sudsng.org/download_files/rh/zk01-1_1-13_31052013.pdf.
7. Информация о сотрудничестве государств-участников СНГ в области образования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iam.duma.gov.ru/node/2/4619/16306>.
8. Модельный образовательный кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств (2006 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_g22/conv.
9. Соглашение о сотрудничестве по формированию единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств (Москва, 17 января 1997 г.) // Международные соглашения о сотрудничестве в сфере образования. – М., 2009. – С. 19-22.
10. Экономический Суд Содружества Независимых Государств. Решение от 22 июня 1998 года No 01-1/1-98. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sudsng.org/download_files/rh/1998/Rh_01-1_1-98_220698.pdf.

Forming of united (common) educational space within framework of the Commonwealth of Independent States Summary

The article deals with the creation of a common educational space of the CIS. We found that the objective reasons for the existence of this legal category come from the common origin of CIS countries. At the same time, we should indicate a fragmented participation of CIS countries in this space: a number of countries are not participating in its agencies or arrangements. It should be noted also that participation in joint educational environment cannot be considered a barrier to participation in the Bologna process. Primarily this is due to their different legal nature (agreements and documents of soft law), different levels of regulation (the entire educational process and only higher education), and different geographical areas of regulation (European and Eurasian space and the space of the former USSR). So, it does not prevent parallel and simultaneous existence of these legal categories and participation in both of our country.

There are a number of documents adopted in the area of concern which seem to be quite effective. Among them is the Agreement of 1997 aimed at the establishment of common educational space. The network of instruments to that end includes technical agreements that outline concrete activities of representatives of state authorities of member states. This should lead to establishment of common standards with regard to education.

Владимир Шумилов

Сфера образовательных услуг в России в контексте права ВТО

Настоящая статья – это попытка научного взгляда на правовое регулирование образовательной сферы России в условиях ее членства в ВТО. В такое регулирование задействованы нормы внутреннего права и международно-правовые нормы – положения Генерального соглашения по торговле услугами.

Ключевые слова: образовательная сфера России, Генеральное соглашение по торговле услугами, иностранное коммерческое присутствие, культурологические и финансовые аспекты.

Дана стаття – спроба наукового погляду на правове регулювання освітньої сфери в Росії за умови її членства у ВТО. Таке регулювання включає норми внутрішнього і міжнародного права – положення Генеральної угоди про торгівлю послугами.

Ключові слова: освітня сфера Росії, Генеральна угода по торгівлі послугами, іноземна комерційна присутність, культурологічні та фінансові аспекти

The Article represents an attempt of a scientific view on legal regulation of educational sphere of Russia in the conditions of its WTO membership. In such regulation the norms of the internal law and international law norms - norms of the General agreement on trade in services - are involved.

Keywords: educational sphere of Russia, the General agreement on trade in services, foreign commercial presence, civilizational (culturalogical) and financial aspects

Вступление России во Всемирную торговую организацию (ВТО) в 2012 году вновь ставит вопросы о состоянии и перспективах развития многих сфер внутренней жизни России. Один из вопросов: готова ли Россия к возможному уровню конкуренции в сфере услуг – транспортных, туристических, страховых, финансовых и др. И, конечно же, в такой важной, идеологической сфере, как *образование*, которое наиболее тесно связано с национальными и цивилизационными ценностями страны, государства, народа.

Образовательное пространство регулируется нормами обеих систем права – и внутренним правом, и международным правом. Если рассматривать образовательную среду с экономической точки зрения, то главным международно-правовым актом, регулирующим сферу услуг вообще, и образовательных в частности, следует признать Генеральное соглашение по торговле услугами (ГАТС), действующее в пакете соглашений ВТО.

На национальном уровне отношения в сфере образования регулируются законами и подзаконными актами; в России - законами «Об образовании» (1992) и «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» (1996).

Как совмещается национально-правовое и международно-правовое регулирование посредством ГАТС применительно к образовательной сфере России? Как меняется баланс прав, обязательств и рисков в отношениях между российскими структурами, носителями образовательных услуг и *иностранными* услугами и поставщиками услуг? Эти аспекты и находятся в центре внимания в данной статье.

Действие ГАТС в образовательном пространстве. Исходя из текста ГАТС, иностранные образовательные услуги и поставщики услуг могут появиться в России следующими четырьмя способами:

- 1 способ: когда поставщик и потребитель услуги находятся в своих странах, а перемещается сама услуга (например, при дистантном образовании, когда через границу перемещается некий образовательный материал, - с помощью электронных сетей и других средств связи);

УДК 341.1:339.5

ШУМИЛОВ Владимир Михайлович,

доктор юридических наук, профессор, Почетный работник высшего профессионального образования РФ, заведующий Кафедрой международного права Всероссийской академии внешней торговли Министерства экономического развития Российской Федерации.

© В. Шумилов, 2014

- 2 способ: когда потребитель перемещается в страну, где производится услуга (например, обучение в зарубежных колледжах, вузах);
- 3 способ: когда иностранный поставщик услуг задумает учредить в России предприятие – учебное заведение (филиал, представительство) для образовательных целей либо так или иначе осуществить свое «коммерческое присутствие» (например, через контроль над уже действующим «образовательным предприятием»);
- 4 способ: когда в страну приезжает иностранное физическое лицо-поставщик услуги (например, иностранные преподаватели).

Речь идет о международной купле-продаже услуг, в которой задействованы либо иностранные услуги (образовательные программы, дисциплины, образование в целом), либо иностранные поставщики услуг – преподаватели, профессора, образовательные учреждения. Логика и стратегия, заложенная в ГАТС, – снимать барьеры на пути услуг; чем более либеральным будет внутренний правовой режим в образовании, тем больше в стране будет иностранных услуг и поставщиков услуг. Хорошо это или плохо? С одной стороны, появляется возможность, не уезжая из страны, получить, например, языковую подготовку прямо от носителя иностранного языка. С другой стороны, широкая свобода в образовательной сфере влияет на такие аспекты внутренней жизни государства, как рынок труда, социальные вопросы, финансовый режим, общественное сознание. Все они очень чувствительны для России: образование – важнейшая культурологическая составляющая идентичности самой нации, ценностный фактор для общества. В большинстве государств сфера образования прямо или косвенно защищается от иностранного – чужеродного – проникновения достаточно основательно, по крайней мере от влияния цивилизационно чуждых установок и ценностей. В постиндустриальную эпоху образовательная сфера находится в центре столкновения государственных интересов (прежде всего между развитыми странами). Однако есть и второй мотив – экономический: емкость сектора образовательных услуг составляет несколько миллиардов долларов; вот за этот рынок и идет конкурентная борьба. Образование сегодня – часть глобального рыночного пространства.

Крупными экспортёрами образовательных услуг являются США, Австралия, Великобритания, Германия, Италия, Канада, Новая Зеландия, Франция, Венесуэла, Бразилия, Греция, Мексика, Польша. Эти государства наиболее заинтересованы в открытии национальных рынков образовательных услуг, взаимодействие идет по линии ОЭСР, ВТО, ЮНЕСКО, других межгосударственных и международных негосударственных структур.

По классификации ГАТС весь сектор образовательных услуг подразделяется на четыре подсектора: начальное образование (дошкольное и другие услуги по начальному образованию); среднее образование (общее школьное, старшее школьное, техническое, летнее, школы для слепых, глухих и прочие спецшколы); высшее образование; образование для взрослых (включая образование по радио или телевидению) и прочих категорий (подготовка по иностранным языкам; компьютерные курсы; бизнес-курсы; подготовка к экзаменам).

ГАТС предусматривает предоставление *режима наибольшего благоприятствования* (РНБ) и *национального режима* (НР) иностранным услугам и поставщикам услуг (с определенными исключениями). В то же время государство, вступающее в ВТО, определяет в процессе переговоров, в отношении каких услуг оно возьмет обязательства по предоставлению РНБ и/или НР – по каждому способу поставки, а в отношении каких услуг такие обязательства брать на себя не будет, что фиксируется в протоколе о вступлении в ВТО.

Проанализируем специфические обязательства России в сфере образовательных услуг согласно Протоколу о присоединении РФ к ВТО. По первым двум способам поставки образовательных услуг Россия предоставляет без исключений режим наибольшего благоприятствования в доступе на рынок во всех подсекторах; а национальный режим предоставляется за исключением вопросов государственной поддержки (субсидирования). По третьему способу поставки в подсекторах начального, среднего образования и образования для взрослых зафиксировано одно обязательное требование: «коммерческое присутствие» возможно только в форме российского юридического лица, являющегося некоммерческой организацией. При этом такие юридические лица также не будут допускаться к государственной поддержке (субсидированию); при приобретении контроля над юридическим лицом, относящимся к культурному наследию/достоянию России или ее народов, может вводиться разрешительный порядок. В сфере высшего образования никакие обязательства по третьему способу поставки Россией не взяты; действует сложившийся правовой режим. Обязательства не взяты также по четвертому способу поставки – применительно ко всем подсекторам.

В ГАТС содержится еще ряд общих требований применительно ко всем услугам, включая образовательные, а именно:

- обеспечить доступность информации о всех мерах и актах, касающихся сферы услуг;
- применять внутренние нормы *разумно, объективно и беспристрастно*;
- по просьбе других членов вступать в консультации в связи с ограничительной практикой;
- не применять ограничений в отношении расчетов/платежей и переводов в связи с услугами;
- участвовать в многосторонних переговорах в рамках ВТО по вопросам купли-продажи услуг.

Кроме того, закреплено право члена ВТО признавать квалификацию (образование, дипломы) на основе соглашения или в одностороннем порядке – без дискриминации других членов ВТО. Между рядом стран СНГ (Белоруссия, Казахстан, Киргизия, Россия, Таджикистан) заключено международное соглашение о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и званиях (действует в редакции Протокола от 26.02.2002). С 1 июля 2000 года Россия является также участницей многосторонней Лиссабонской Конвенции о признании квалификаций, относящихся к высшему образованию в Европейском регионе от 11 апреля 1997 года.

Правовое регулирование российского образовательного пространства. В целом российская система образования уже адаптирована под требования ГАТС; она учитывает опыт других стран, особенности русской истории и культуры; является во многом сбалансированной, рациональной и эффективной; правда, результаты многолетнего ее реформирования пока не очень ясны.

Российский закон выделяет *общеобразовательные* и *профессиональные* программы, а в их рамках – *основные* и *дополнительные*. При этом *общеобразовательные* программы подразделяются на дошкольное и общее образование. *Профессиональные* программы подразделяются, в свою очередь, на начальное профессиональное, среднее профессиональное, высшее профессиональное и послевузовское профессиональное образование. Обязательный минимум каждой программы устанавливается государственным образовательным стандартом, который включает три компонента: федеральный, региональный (национально-региональный), а также компонент образовательного учреждения. Образовательное учреждение вправе реализовывать и дополнительные образовательные программы, оказывать дополнительные образовательные услуги (на договорной основе) за пределами определяющих его статус образовательных программ. Разрешается образование в следующих формах: очная, очно-заочная (вечерняя), заочная; в форме семейного образования, самообразования, экстерната, а также сочетание различных форм получения образования.

Учредителями образовательного учреждения могут быть: органы государственной власти, органы местного самоуправления; отечественные и иностранные организации всех форм собственности, их объединения (ассоциации и союзы); отечественные и иностранные общественные и частные фонды; общественные и религиозные организации (объединения), зарегистрированные на территории Российской Федерации; граждане Российской Федерации и иностранные граждане. Допускается совместное учредительство негосударственных образовательных учреждений. Государственные и негосударственные образовательные организации могут создаваться в организационно-правовых формах, предусмотренных гражданским законодательством Российской Федерации для некоммерческих организаций. Создание, реорганизация и ликвидация международных (межгосударственных) высших учебных заведений осуществляются в соответствии с международными договорами России.

Вести образовательную деятельность и получать льготы, установленные законодательством, образовательное учреждение вправе с момента выдачи ему лицензии (разрешения). Лицензирование осуществляют Министерство образования и науки РФ, государственные органы управления образованием субъектов федерации, органы местного самоуправления, наделенные соответствующими полномочиями (лицензирующие органы). Выдавать документы об образовании разрешается с момента государственной аккредитации образовательного учреждения, которая проводится один раз в пять лет. Образовательное учреждение может быть лишено аккредитации по результатам аттестации. Образовательный процесс должен обязательно сопровождаться учебным планом, годовым календарным учебным графиком и расписаниями занятий. Учреждение самостоятельно в выборе системы оценок, формы, порядка и периодичности промежуточной аттестации обучающихся.

Вопросам высшего и послевузовского профессионального образования в России посвящен отдельный закон. Согласно ему, в стране установлены следующие виды вузов:

- университет – ВУЗ, который реализует программы по широкому спектру направлений подготовки (специальностей), осуществляет подготовку, переподготовку и (или) повышение квалификации работников, выполняет фундаментальные и прикладные научные исследования по широ-

кому спектру наук, является ведущим научным и методическим центром в областях своей деятельности;

- академия – ВУЗ, который реализует программы высшего и послевузовского профессионального образования; осуществляет подготовку, переподготовку и (или) повышение квалификации работников высшей квалификации для определенной области научной и научно-педагогической деятельности, выполняет фундаментальные и прикладные научные исследования преимущественно в одной из областей науки или культуры; является ведущим научным и методическим центром в области своей деятельности;

- институт – ВУЗ, который реализует образовательные программы высшего профессионального образования, а также, как правило, образовательные программы послевузовского профессионального образования, осуществляет подготовку, переподготовку и (или) повышение квалификации работников для определенной области профессиональной деятельности, ведет фундаментальные и (или) прикладные научные исследования.

Установлены следующие ступени высшего профессионального образования:

- а) подтверждаемое присвоением квалификации/степени "бакалавр" (срок обучения не менее 4 лет);
- б) подтверждаемое присвоением квалификации "дипломированный специалист" (срок обучения не менее 5 лет);
- в) подтверждаемое присвоением квалификации/степени "магистр" (срок обучения не менее 6 лет).

По результатам защиты диссертации в установленном порядке выдается диплом кандидата наук или диплом доктора наук.

К профессорско-преподавательским относятся должности декана факультета, заведующего кафедрой, профессора, доцента, старшего преподавателя, преподавателя, ассистента. Замещение всех должностей научно-педагогических работников в вузе производится по трудовому договору, заключаемому на срок до пяти лет.

Иностранное присутствие в российской сфере образовательных услуг. Иностранные образовательные услуги и поставщики услуг имеют возможность в той или иной степени присутствовать в России во всех сферах образования – в начальном, среднем, высшем, послевузовском образовании и др., с учетом соответствующих способов поставки услуг. Такие возможности открываются и на основе внутреннего законодательства России, и на основе ее обязательств по ГАТС. Последствия могут быть двоякими – положительными и отрицательными, затрагивающими как культурологические, так и материально-финансовые аспекты. Положительная сторона – в усилении конкурентной среды, в свободном доступе к лучшим образцам, к наиболее качественному продукту.

Негативная сторона состоит в том, что культурологическим последствием присутствия иностранного элемента может быть усреднение содержания образования, выведение его на общие стандарты, усиление влияния преобладающих за рубежом идеологий в российском общественном сознании, утрата национальных ценностных ориентиров. Материально-финансовым последствием будет коммерциализация образования; замещение на рынке труда в отдельных секторах образовательных услуг российских граждан иностранными; утечка высокопрофессиональных кадров из образовательной сферы за рубеж; изменение структуры образовательных учреждений; перераспределение финансовых потоков в образовательной сфере в пользу иностранных поставщиков услуг.

Слабость образовательной сферы в России, с точки зрения конкурентоспособности образовательных услуг, проявляется в недостаточном уровне финансирования, оплаты труда воспитателей, учителей, преподавателей, других работников образовательной сферы. Разница в финансировании и оплате труда (по сути, дешевая образовательная сфера) неизбежно ведет к господству иностранного элемента в образовании. Конечно, «историю России» или «правоведение» вряд ли позовут преподавать иностранцев, но доля «образовательного пирога», которая может достаться иностранцам, – значительна, а возможно и чрезмерна, и она растет.

Сравнив нормы ГАТС и российских нормативных актов, касающихся образовательной сферы, можно увидеть некоторые несоответствия, чреватые проблемами и рисками для российского образовательного пространства. Эти проблемы и риски возможны, например, в том, что касается: уровней и форм образования; типов образовательных учреждений, их статуса, правового режима; содержания образования; языка обучения; оценки уровня образования и квалификации; доступа к финансовым ресурсам; занятости и статуса работников образовательной сферы; защиты российской интеллектуальной собственности и т.п. Россия как самостоятельное цивилизационное пространство должна особенно внимательно отслеживать накопление проблем, которые возникают в образовательной сфере с приходом иностранных услуг и поставщиков услуг.

Первые два способа поставки образовательных услуг не несут особых проблем, так как связаны с получением продукта на расстоянии, через различные каналы связи, а также с выездом на учебу за рубеж. Однако большое число уезжающих за рубеж на учебу – это не только получение образования, которого нет на родине; это еще и финансовые потоки, которые остаются за рубежом и не достаются отечественной сфере образования. Значит, начинается борьба за качество и конкурентоспособность образовательных систем на межгосударственном уровне. Надо сделать так, чтобы гражданину полезно и выгодно было бы учиться на родине, а еще лучше – чтобы в страну ехали учиться из-за рубежа; для этого существенно облегчен правовой режим доступа иностранцев к российскому образованию (не считая того, что для граждан постсоветских государств этот режим является предельно либеральным). С одной стороны, признание дипломов делает лиц, получивших идентичное образование в России и за рубежом, равноценным. С другой стороны, образование за рубежом часто оказывается не вполне адекватным российской действительности. В настоящее время, в рамках реформ в системе образования, в России разрабатываются подзаконные акты, о финансовой поддержке граждан, поступивших в ведущие иностранные вузы; получивший такую помощь участник программы обязан будет отработать в России в течение определенного срока. Целью программы является содействие освоению за рубежом высших знаний и использованию их на родине. Насколько эффективны будут такие программы, – покажет будущее. И одновременно расширяется перечень высококвалифицированных зарубежных специалистов, доступ которым к трудовой деятельности в России (включая научно-исследовательскую и преподавательскую деятельность) максимально облегчается.

Что касается третьего способа поставки – «коммерческого присутствия», – то он связан с непосредственным учреждением иностранных образовательных учреждений в стране, с иностранными образовательными программами, технологиями; либо с иностранным контролем над уже существующими образовательными учреждениями. Впрочем, свобода такого «коммерческого присутствия» ограничена требованием «присутствовать» только в форме российского юридического лица – с законодательно утвержденными требованиями, стандартами и правилами. И при этом за образовательными учреждениями, созданными или контролируруемыми иностранными лицами, не признается национальный режим в получении поддержки/субсидий из государственного бюджета. В сфере высшего образования Россия вообще не взяла на себя обязательств по третьему способу поставки, что, впрочем, по факту не препятствует иностранцам присутствовать в высшей школе, прежде всего на частном уровне, а также проникать прежде всего в заочную форму обучения, в дистантное образование, в сферу дополнительного образования.

Другой аспект международного сотрудничества состоит в том, что органы управления образованием, образовательные учреждения имеют право устанавливать прямые связи с иностранными предприятиями, учреждениями и организациями, самостоятельно осуществлять внешнеэкономическую деятельность. В ряде случаев прямые связи выстроены односторонне и фактически служат каналом поставки российских студентов за рубеж, а в последующем – утечки умов или интеллектуальной собственности. Обратная сторона этого – использование прямых связей для вхождения иностранных инвестиций в российскую образовательную сферу на льготных условиях, что необоснованно расширяет долю иностранцев на рынке образовательных услуг в России.

Вопросы образования находятся в совместном ведении федерального центра и субъектов федерации: порядок создания образовательных учреждений на уровне субъекта федерации устанавливается органом исполнительной власти субъекта, а на муниципальном уровне – органом местного самоуправления. Соответственно за соблюдением правил ГАТС следует следить и на указанных уровнях правового регулирования. Кроме того, субъекты федерации вправе не только создавать образовательные учреждения, но и проводить их лицензирование, аттестацию, аккредитацию, устанавливать региональные компоненты государственных стандартов и др. Тем самым федеральный центр утрачивает возможности эффективного воздействия на политику региональных и местных властей в образовательной сфере в условиях активного иностранного присутствия. Национальные и региональные культуры могут при определенных обстоятельствах вытесняться глобалистским подходом, усредненной интернациональной культурой; светский характер – агрессивными либо чуждыми русской культуре религиозными идеологиями и учениями.

Предотвратить перераспределение рынка труда в образовательной сфере в пользу иностранных физических лиц-поставщиков услуг в какой-то мере способен визовый режим, однако одного этого инструментария явно недостаточно. К тому же, Россия выступает за максимальную либерализацию визовой политики для граждан России за рубежом и, соответственно, сама на взаимной основе будет осуществлять либерализацию визового режима для иностранцев.

Выводы.

1. «Международное образовательное право» постепенно видоизменяет и российское образовательное пространство, «состыковывая» его с образовательными системами большинства зарубежных стран. Важно иметь в виду, что в образовании, как и везде, сталкиваются интересы многих государств, групп государств, междивизиационные интересы, и в России следует сохранить специфику русской (славянской) цивилизации.

2. России необходимо усилить взаимодействие в образовательной сфере с государствами, близкими культурологически и цивилизационно. Вместе будет легче выстоять перед экспансией развитых стран в условиях глобализации образовательного пространства, нарастить конкурентоспособность своих образовательных систем с учетом зарубежного опыта и нужд развития своих народов в постиндустриальную/информационную эпоху. И, конечно же, всем вместе следует активнее использовать международно-правовой инструментарий для продвижения образовательных услуг и поставщиков услуг за рубеж. Образовательная сфера не должна быть улицей с односторонним движением.

3. Право ВТО, нормы других международных – двусторонних и многосторонних – договоров, по сути, формируют цельный международно-правовой институт под условным названием «международное образовательное право». «Международное образовательное право» регулирует две, главным образом, сферы межгосударственных отношений, взаимосвязанных между собой: а) отношения по поводу поведения, действий самих государств в образовательной сфере; б) отношения по поводу внутренних правовых режимов в образовательном пространстве. «Международное образовательное право» меняет метод регулирования: раньше основным методом регулирования в сфере образования было одностороннее и двустороннее регулирование; с появлением права ВТО происходит «переключение» на метод многостороннего (почти универсального) регулирования сферы образовательных услуг. Посредством «международного образовательного права» происходит гармонизация образовательных систем государств мира, унификация законодательства об образовании. Имеет место своего рода «сращивание» международно-правовых норм и норм внутреннего права применительно к регулированию одной сферы общественных отношений. Это небольшой срез явления, которое обозначается термином «глобальное право», - правового комплекса, в котором нормы международного права и внутреннего права действуют в неразрывном качественном единстве (при смене методов регулирования).

Sphere of Educational Services in the Russian Federation in the WTO Legal Framework Summary

The sphere of education is regulated both by national and international law. In WTO legal framework it is covered by the General Agreement on Transfer of Services. The latter covers all aspects of education including elementary, secondary, and higher.

Internationalizing of the sphere of education is a double-folded sword. On the one hand it brings in many opportunities including new approaches, native speakers, well-known researchers and scientists. On the other hand it may lead to the loss of identity of national education, since education is a very sensitive sphere important for upholding patriotic feelings.

Education in the Russian Federation is regulated both on federal and local levels. There are common standards that allow any student from any school enter any university throughout the country. Higher education is provided by specially licensed entities such as universities, institutes and academies. The obvious weak sides of the Russian educational system are lack of resources and poor financial motivation to teachers. At the same time, opening educational markets might mean brain drain.

However, it should be noted that mainly provisions of the Russian legislation in the sphere of education are in line with WTO standards. Since norms of international law, including WTO norms and norms of bilateral agreements form the whole area of international educational law, it must be noted that Russia fully complies with it.

**Ярина
Гаєцька-Колотило**

Болонський процес і відомча освіта в Україні

Розглядаються питання входження України в європейський та світовий освітній простір. Відзначається динамічність розвитку Болонського процесу і його вплив на розвиток відомчої освіти в Україні. Наголошується на необхідності проведення реформ в системі освіти, зокрема, відомчої.

Ключові слова: відомча освіта, Болонський процес, реформування.

Рассматриваются вопросы вхождения Украине в европейское и мировое образовательное пространство. Отмечается динамическая развития Болонского процесса и его влияние на развитие ведомственного образования в Украине. Отмечается на необходимости проведения реформ в системе образования, в частности, ведомственном.

Ключевые слова: ведомственное образование, Болонский процесс, реформирование.

The questions of Ukraine's including in European and world educational space are examined. The dynamical development of Bolon' process and its influence is marked on the development of the departmental education in Ukraine. It is necessary to lead the reforms in the system of education, in particular, in departmental education.

Keywords: departmental education, reforms, Bologna process.

Україна є європейською державою із давніми освітніми традиціями, зокрема, традиціями Вищої школи. Водночас, об'єктивна необхідність інтегруватися в сучасний загальноевропейський і світовий освітній простір вимагає гармонізації законодавства України відповідно до її міжнародних зобов'язань у сфері освіти та потребами внутрішніх реформ. Закон України від 17 січня 2002 р. «Про вищу освіту» [7] чітко декларує, що державна політика у галузі вищої освіти ґрунтується, зокрема, на принципах інтеграції системи вищої освіти України у світову систему вищої освіти при збереженні і розвитку досягнень та традицій української вищої школи (п. 2 ст. 3 Закону). В цьому напрямку Україна активно просувається, зокрема, в травні 2005 року приєдналася до Болонського процесу. У комюніке Бергенського саміту, власне, на якому і відбулось це приєднання, зазначено, що ключове місце в Болонському процесі належить установам вищої освіти, їхнім співробітникам та студентам. У документі наголошувалося, що вищим навчальним закладам потрібно «...докласти зусиль для підвищення якості їх діяльності через системне впровадження внутрішніх механізмів контролю якості та їх прямиї взаємозв'язок із зовнішніми системами забезпечення якості» [10].

Проте Болонський процес є динамічним, системним та еволюційним. Вже сьогодні можемо виділити, принаймні, три його етапи: 1999–2002 рр. – визначено основні завдання, цілі, необхідні для досягнення гармонізації національних освітніх систем вищої освіти в країнах Європи; 2002–2009 рр. – відбулось зміщення акцентів на концептуально-методологічні питання Болонського процесу; на перспективу – до 2020 р. – гуманістичний напрям, що повинен дати відповідь на сучасні виклики глобалізованого світу. Як справедливо відзначає В.І. Байденко, логіка розвитку Болонського процесу така: від переважно структурних перетворень до змістовного їх наповнення, узгодження європейських підходів, інструментів, стандартів, принципів, механізмів. Пріоритет структурних аспектів – це вчорашній день Болонського процесу на стадії його зачину [2, с. 121]. Концептуально методологічну поліфонію і методичну оснащеність Болонського процесу потрібно доповнити наступними категоріями, напрямками і ідеями – актуалізація етичних цінностей і етичної спрямованості вищої освіти, коли «процвітання європейського університету залежатиме від його здатності забезпечити серйозні етичні начала в своїх освітніх програмах і наукових дослідженнях» [4, с. 31];

Не залишилися осторонь змін у забезпеченні якості освіти на базі засад Болонського процесу і вищі навчальні заклади Міністерства внутрішніх справ України, які досягли в цьому, як видається-

ся, певного прогресу. Водночас, сучасні суспільні процеси, що відбуваються в Україні зумовлюють необхідність переоцінки місця і ролі органів внутрішніх справ в механізмі держави та в системі забезпечення правопорядку, а, отже, і змін в системі їхньої підготовки і отримання знань і навиків при здобутті вищої освіти. Падиння морального авторитету міліції безумовно тягтиме за собою падиння авторитету вищих навчальних закладів в системі МВС України, що є небажаним і небезпечним. Оскільки попри дискусії щодо можливості відмови від відомчої освіти, її значення все ж недооцінене й має переконливі позитивні приклади у європейській та світовій практиці.

Проте треба відзначити й загальне падиння авторитету не лише правоохоронної діяльності, а й загалом юридичної професії. Епопея із змінами до Конституції України, точніше повернення до Конституції 2004 р., неможливість вирішення правовими засобами політичний конфлікт в Україні «боляче б'ють» по авторитету, іміджу юридичної професії загалом, яка і без цього має дещо обмежені можливості щодо інтеграції у європейський та світовий освітній простір. Але попри все, фахівці в галузі права та правоохоронної діяльності будуть затребуваними на перспективу – з якісно новими знаннями та світоглядом.

Як відзначає О. Шаповалов, реформування правоохоронних органів, зокрема і органів внутрішніх справ, передбачає відмову від певних стереотипів, руйнування старих традицій і консервативних поглядів, вироблення нової ідеології та методології, насамперед у сфері підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Вхідження України в європейські та євроатлантичні структури неможливе без комплексного вирішення проблем відбору і професійної підготовки правоохоронців, удосконалення їх діяльності з метою підвищення рівня захисту прав і свобод громадян, посилення боротьби зі злочинністю й корупцією, приведення їх у відповідність до суспільних вимог, інтеграційних процесів, що відбуваються у світовому співтоваристві та в Європі, з тенденціями розвитку транснаціональної злочинності [9]. У «Концепції реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ», затвердженій наказом МВС України від 28 жовтня 2007 року № 411 наголошується, що з урахуванням приєднання України до Болонської конвенції та переходу до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців юридичної сфери нам необхідно поетапно впроваджувати європейські стандарти в освіту та науку, максимально використовувати у навчальному процесі позитивний зарубіжний досвід підготовки фахівців, новітні технології навчання, найкращі здобутки та вітчизняні освітні традиції [6].

Оскільки Болонський процес передбачає зближення систем вищої освіти, то є можливість удосконалити систему вищої освіти за рахунок досвіду інших держав, запозичивши кращу освітню практику. Враховуючи глибинну специфіку підготовки майбутніх правоохоронців та значною мірою уніфікованість завдань, цілей тощо правоохоронних органів у будь-якій країні, запозичення позитивного досвіду підготовки кадрів для правоохоронних органів у зарубіжних країнах особливо вітається. При цьому метою тут на сьогоднішній день слугуватиме необхідність відновлення позитивного іміджу міліції.

Реорганізацію підготовки кадрів міліції необхідно розпочати з реформування системи відбору і змісту підготовки кадрів для органів внутрішніх справ. Для цього, перш за все, необхідно створити модель такого співробітника міліції, який в сучасних умовах був би здатний вирішувати завдання по захисту особи, суспільства і держави від злочинних і інших протиправних посягань [3]. При цьому процес організації професійної орієнтації повинен відбуватися значно раніше. Міжнародний досвід свідчить, що цю роботу необхідно починати ще в загальноосвітній школі. Зокрема, в США практично при кожному департаменті створені юнацькі загони сприяння поліції, які складаються з 10-30 добровольців 12-16 років. Вони надають посильну допомогу правоохоронним органам: займаються нескладною канцелярською роботою, беруть участь в організації громадського порядку під час проведення масових заходів, допомагають черговому по департаменту і т.д. [3].

Подальша підготовка правоохоронців у європейських країнах також містить ряд вимог до її змісту. Згідно із рекомендаціями експертів Ради Європи і керівників професійних освітніх установ, така фахова підготовка повинна включати наступні пункти (предмети, дисципліни):

- право (поліцейське і кримінальне, конституційне і права людини);
- психологія і навчання діям в конфліктних ситуаціях;
- управління (основні принципи);
- соціологія, політичні науки, адміністративне управління;
- самозахист (боротьба, стрільщина і так далі);
- кримінологія і криміналістика;
- правила дорожнього руху;

- інформатика і економіка;
- міжнародні відносини, європейське законодавство, Шенгенський договір, Європол тощо.[3].

Серед найбільш важливих напрямів професійної підготовки на її первинному етапі і підходів до цієї діяльності за кордоном вважається розробка програм із навчання молодих поліцейських етиці поведінки і спілкування з громадянами, правопорушниками, а також з колегами по службі відповідно до норм Кодексу поведінки[3]. При цьому на ці програми відводиться 15-20% учбового часу, не рахуючи того, що етико-моральний аспект присутній в багатьох інших учбових дисциплінах. Поза сумнівом, що особливий характер суспільствознавчої (соціологічної і етико-деонтологічної) спрямованості додає цьому учбовому курсу те, що викладають його, зокрема, і штатні поліцейські священики, що мають «в резерві» багатовіковий досвід дії на людей з позицій християнської моралі [3].

Особливо актуальним, на наш погляд, з точки зору становлення не лише професійних якостей, а й особистісних характеристик працівників правоохоронних органів і, насамперед, міліції, є принцип безперервності освіти, сформульований Комюніке конференції Європейських Міністрів, відповідальних за вищу освіту "Болонський процес 2020 - Простір європейської вищої освіти у новому десятиріччі" (28-29 квітня 2009 р.). Безперервне навчання передбачає отримання кваліфікації, розширення знань і розуміння, набуття нових навичок та компетенцій або збагачення особистісного зростання. Таке навчання передбачає, що кваліфікаційні вимоги можуть бути отримані за допомогою гнучких шляхів навчання, в тому числі, неповного навчання [5].

Сучасний розвиток Болонського процесу, як вже зазначалося, характеризується гуманістичним напрямом. Відтак, і подальший інтеграція відомчої освіти України у європейський освітній простір повинна сприйматися і здійснюватися у його контексті. Зміст цього напрямку розкрито В.І. Байденком. На думку вченого, із спектру гуманістично орієнтованих складових Болонського процесу необхідно зупинилися на трьох: соціальному вимірі; студентоцентричному навчанні як місії вищої освіти; моральній та етичній відповідальності вищої школи. Імператив соціального виміру покликаний провести межу неоліберальним намірам «ринковиків» з їхньою тенденцією переносити практики ділового світу в суспільну сферу. Відношення між ринком праці і вищою освітою повинні бути делікатно збалансованими. Студентоцентричність навчання припускає системні дидактичні перетворення, які приведуть до освоення нових принципів структуризації освітніх програм, де результати навчання виступають індикаторами компетенцій, а компетенції розглядаються як дескриптори освітніх результатів Університети не можна розглядати як інститути, вільні від цінностей. Ті цінності і етичні стандарти, яким вони слідує, допомагають у формуванні морального устрою суспільства [1, с. 121]. У поєднанні із Бухарестською декларацією, на основі якої В.І. Байденко виводить ряд принципів (академічний дух, культура і співтовариство; високі моральні принципи в процесах викладання і навчання; демократія і етика в керівництві та управлінні; академічна чесність і соціальна відповідальність наукових досліджень тощо [1, с. 122-123]), гуманістичний напрям розвитку освіти України, зокрема і відомчої, повинен стати новою парадигмою не лише освітніх інтеграційних процесів України як європейської держави, а й соціально-економічних.

Але у будь-якому разі жорстокість по відношенню до мирних людей, які відстоюють свої конституційні права, на вулицях України не повинна повторитись. Усвідомлення високої місії працівника правоохоронного органу у забезпеченні правопорядку, охороні прав і свобод людини і громадянина тощо, повинно бути міцно закладено у процесі підготовки та навчання майбутнього правоохоронця у вищих навчальних закладах. Саме за таких умов збережуться гарантії розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави. Чітке усвідомлення цієї залежності повинно спонукати Міністерство внутрішніх справ України до реформування органів внутрішніх справ, виробленні й реалізації кадрової політики, зокрема в удосконаленні системи відомчої освіти.

1. Байденко В.И. Гуманистическая направленность подлинных болонских реформ (статья третья) // Высшее образование в России. - 2009. - № 10. - с. 116-126.

2. Байденко В.И. Многоплановый и системный характер Болонского процесса (статья вторая) // Высшее образование в России. - № 9. - 2009. - с. 121.

3. Богатырев К.В. Организационно-правовое обеспечение специальной первоначальной подготовки кадров российской милиции и зарубежной полиции ЦИИ (сравнительный анализ) автореферат диссертации на соискание ученой степени к.ю.н.:12.00.11 / Богатырев К.В. - М., 2004.

4. Болонський процес: на пути к Лондону / Под науч. ред. В.И. Байденко. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, РосНОУ, 2007. - 264 с.
5. Комюніке конференції Європейських Міністрів, відповідальних за вищу освіту "Болонський процес 2020 - Простір європейської вищої освіти у новому десятиріччі" Льовен / Лувен-ла-Нев, 28-29 квітня 2009 року: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/lovenske-komyun%D1%96ke.html>.
6. Концепція реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ : Наказ МВС від 28.10.2007 р. № 411 // Зб. нормат. актів з організації навч.-метод. роботи в Донецькому юридичному інституті. - Донецьк : Відділ навчально-тренінгових технологій ДЮІ ЛДУВС, 2009. - С. 394-422.
7. Про вищу освіту: Закон України від 17 січня 2002 р. // Офіційний вісник України. - 2002. - № 8. - Ст. 327.
8. Сергевнин В.А. Рекрутирование, отбор и обучение полицейских США: Обзорная информация. - М., 1994. с.5.
9. Шаповал О. Методологічні питання удосконалення забезпечення правоохоронної діяльності в сучасних умовах // Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 квітня 2009 року) / [редкол.: Г.П. Серeda (відпов. ред.), М.К. Якимчук, В.М. Куц та ін.]. - К.: Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, 2009. - 80 с.
10. The European Higher Education Area-Achieving the Goals Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf.

Bologna Process and Departmental Training in Ukraine Summary

Bologna process, especially its modern humanist direction, is of great importance for reforming departmental education in Ukraine. Unfortunately, the practice and those events that happen in Ukraine these days, testifies to the significant deformation of the legal awareness of law enforcement bodies in Ukraine. Then, there is a task before the society to train such specialists in the field of law enforcement activity, who will be educated in the spirit of respect to a man, his legal rights and interests.

Reorganization of militia training should start with reforming the selection and content of professional training for the internal affairs bodies. For this, first of all, it is necessary to create a model of a police officer, who would be able to solve problems of protecting individuals, society and the state from criminal and other unlawful encroachments. For this purpose it is advisable to involve and adapt positive foreign experience in forming positive image of law enforcement officer.

Training of law enforcement officers (for example, in European countries) should contain a number of requirements to its content. In addition to professional subjects, future law enforcement officers should study ethics of behavior and communication with citizens, offenders, as well as with colleagues. The extent of knowledge should be greatly increased, as you can prepare a specialist for 2-3 years, and a man must be educated and form during all his life.

Within the framework of the Bologna process it is advisable to establish the principle of the continuity of education for law enforcement officers which is formulated by the European Conference of Ministers Communiqué, responsible for higher education "The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade" (28-29 April 2009). Continual training involves obtaining the qualification, knowledge and understanding, acquiring new skills and competencies or enrichment of personal development. Such training should be systemic and obligatory, with the involvement of leading experts in the field of human rights, psychology, etc.

Ukraine should become not only a democratic but a legal state. An important place in this process and mechanism belongs to law enforcement authorities, and their training under present-day conditions must be based on new qualitative principles.

Андрій Пазюк

«Відкрита освіта» як основа суспільства знань: міжнародні ініціативи та реалії України

У цій статті розглядаються міжнародні ініціативи, програмні документи ЮНЕСКО, ОЕСР, Ради Європи, а також Європейського Союзу, спрямовані на запровадження використання відкритих освітніх ресурсів, що сприяє розширенню доступу до знань та їхньої доступності як ключового елемента в суспільстві знань. Аналізується стан використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі в Україні, та на основі міжнародного досвіду пропонуються рекомендації щодо удосконалення державної політики та нормативно-правового забезпечення в цій сфері.

Ключові слова: відкриті освітні ресурси, вільний доступ до знань, доступ до Інтернету, суспільство знань, е-освіта.

В этой статье рассматриваются международные инициативы, программные документы ЮНЕСКО, ОЭСР, Совета Европы, а также Европейского Союза, направленные на внедрение использования открытых образовательных ресурсов, содействующих расширению доступа к знаниям и их доступности как ключевого элемента в обществе знаний. Анализируется состояние использования информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе в Украине, и на основе международного опыта предлагаются рекомендации по усовершенствованию государственной политики и нормативно-правового обеспечения в этой сфере.

Ключевые слова: открытые образовательные ресурсы, открытый доступ к знаниям, доступ к Интернету, общество знаний, е-образование.

The article deals with the international initiatives, program documents of UNESCO, OECD, Council of Europe, and EU as well, aimed to implement open educational resources policy, improving access to knowledge and their affordability as the basis for knowledge society development. The analysis of ICT usage state of art in education system of Ukraine is examined and the policy recommendations with aim to improve legal framework proposed based on international experience in the field.

Keywords: open educational resources, open access to knowledge, access to Internet, knowledge society, e-education.

Людство, пройшовши тисячоліття цивілізаційного розвитку, нарешті наблизилось до розуміння важливості відкритого знання для розвитку. Намагання контролювати інформацію, що притаманне минулим цивілізаціям, успадковане й сьогодишнім поколінням. Навіть сучасна глобальна мережа мереж, Інтернет, що генерує, зберігає та надає доступ до незаних раніше обсягів інформації, зазнає втручань і обмежень з боку тоталітарних державних режимів, зацікавлених у підтриманні інформаційної монополії. Проте нестримний процес глобалізації неминуче підвищує рівень конкуренції і вимагатиме запровадження нових моделей підготовки спеціалістів в усіх сферах економіки, а отже, й удосконалення освітнього процесу.

«Відкрита освіта» є концепцією освітнього процесу, що базується на відкритих освітніх ресурсах, відкритому доступі до знань та відкритих формах навчання. Послання Європейської Комісії до Європарламенту та Ради ЄС «Відкриття освіти: інноваційне викладання та навчання для усіх через нові технології та відкриті освітні ресурси», оприлюднене у вересні 2013 року, є цілком очі-

ПАЗЮК Андрій Валерійович,

УДК 341.1:378

© А. Пазюк, 2014

кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

куваним та таким, що враховує сучасні тенденції, кроком на шляху реформування освіти в Європі. Зазначений підхід може слугувати дороговказом й для України.

Дослідження кращого світового досвіду та тримання «руки на пульсі» міжнародних ініціатив у цій сфері може посприяти впровадженню кращих здобутків у національну систему освіти, що у перспективі позитивно вплине як на рівень освітньої підготовки та компетентності працівників, так й на підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг, що надають українськими закладами освіти.

Стан наукового дослідження освітньої проблематики в контексті розвитку суспільства знань знаходиться на початковому етапі, а міжнародно-правовий аспект забезпечення цього процесу є вкрай недостатнім та відстає від потреб сьогодення.

Серед іноземних вчених, що опікувалися проблемою інноваційних підходів у освіті, доступом до відкритих освітніх ресурсів та розширення доступності знань можна перелічити такі прізвища як Y. Benkler, [1], S. Downes [2], W. Fisher, W. McGeeveran [3], B. Fitzgerald [4], K. - J. Kim, C. Bonk [5]; P. Materu [6], P. McAndrew [7], G. Siemens [8], P. Taylor [9], I. Tuomi [10], D. Wiley [11].

Сучасну концепцію освіти та використання ІКТ в освітньому процесі розглядали Л. Бакуменко [12], А. Н. Богомолов [13], О. О. Гагаріна та С. В. Титенко [14], С. Головаха [15], Т. Дубко [16], В. Копанева [17], Л. А. Лупаренко [18], Е. С. Полат [19], Ф. К. Тлюстен [20], Т. О. Ярошенко [21] та інші вчені.

Проте міжнародні ініціативи і програмні документи міжнародних організацій, спрямовані на запровадження використання відкритих освітніх ресурсів, з точки зору міжнародного освітнього права в комплексі не розглядалися та не аналізувалися на предмет їхнього впровадження в національну правову систему. Цим, зокрема, обумовлюється актуальність цього дослідження. ЮНЕСКО визнає свою відповідальність в цьому процесі в наступному:

«Освіта отримала загальносвітове визнання як право людини і як основа для здійснення всіх інших прав і свобод людини. За даними ЮНЕСКО, є не менш ніж 774 млн. людей, що не мають навичок письма, і 57 млн. дітей, що не відвідують початкової школи; багато мільйонів молоді і дорослих жінок і чоловіків ніколи не вчилися й не знають як вести здоровий спосіб повноцінного життя. Внаслідок поєднання таких суспільних чинників як бідність, гендерна нерівність, географічна ізоляція і статус меншини – якість освіти є нездійсненою мрією для багатьох, особливо для дівчаток з бідних сімей у сільській місцевості. Вони є одними з дітей, які стикаються з найбільшими перешкодами на освіту. Один з основних обов'язків ЮНЕСКО полягає в пропаганді права кожної дівчинки і хлопчика, молодих і дорослих, жінок і чоловіків, до якісної освіти протягом усього життя – незалежно від форми (формальне, неформальне або неофіційне) навчання. «Освіта для всіх» (ОДВ) є рухом, який координується ЮНЕСКО, що спрямований на підтримку освіти для всіх і відповідає за моніторинг досягнень погоджених на міжнародному рівні цілей в області освіти. Виходячи за рамки програми – 2015 рік – кінцевий строк, встановлений з боку міжнародного співтовариства для досягнення цілей ОДВ – ЮНЕСКО також стежить за розвитком подій у сфері освіти в більш широкому сенсі за допомогою досліджень і, спонукаючи міжнародний діалог» [22].

Серед ключових документів ЮНЕСКО з питань відкритої освіти слід згадати такі: Паризька декларація, схвалена на Всесвітньому конгресі з відкритих освітніх ресурсів, що проходив у штаб-квартирі ЮНЕСКО у Парижі, 20-22 червня 2012 року [23]; Рекомендації щодо роботи з відкритими освітніми ресурсами у сфері вищої освіти [24]. У Паризькій декларації, зокрема, наголошується прагнення учасників «сприяти створенню сприятливих умов для використання інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ); усувати «цифровий розрив» шляхом вироблення належної інфраструктури, зокрема, за допомогою доступного широкосмугового з'єднання, широкого поширення мобільних технологій і належного електроживлення; покращувати грамотність стосовно засобів комунікації та інформації та заохочувати розвиток та використання ВОР у відкритих стандартних цифрових форматах».

Термін «відкриті освітні ресурси» вперше був використаний на Форумі ЮНЕСКО щодо відкритих навчальних систем і означає «методичні, навчальні та дослідницькі матеріали на будь-якому носії, цифрового або іншого характеру, які відносяться до суспільного надбання або були випущені на підставі відкритої ліцензії, забезпечують можливість безкоштовного доступу, використання, адаптації та повторного поширення іншими сторонами без обмежень або з частковими обмеженнями» [25].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) також приділяє суттєву увагу розвитку освіти та впровадженню ІКТ в освітній процес. Центр освітніх досліджень та інновацій (CERI), що був заснований під егідою ОЕСР, приділив увагу низці питань, зокрема, е-навчанню у

вищій школі, а також «відкритій освіті», про що свідчать відповідні доповіді й рекомендації країнам-учасникам ОЕСР [26].

Серед рекомендацій адресованих урядам – заклик «сприяти відкритим освітнім ресурсам, наслідуючи ідею руху за відкритий доступ: академічні і дослідницькі здобутки, так само як національне культурне надбання зроблене доступним у цифровому форматі з використанням державного фінансування, повинно бути доступним безоплатно для навчання» [27, с. 122].

Низку рекомендацій щодо використання сучасних ІКТ у процесі навчання ухвалила Рада Європи. Слід згадати рекомендації ПАРЕ щодо створення європейського теле-університету (№ 650, 1971 р.), дистанційного навчання (№ 1110, 1989 р.), резолюцію щодо другого освітнього шансу (№ 1193, 1999 р.), рекомендації щодо неформальної освіти (№ 1437, 2000 р.), щодо підготовки працівників навичкам роботи з новими технологіями (№1559, 2002 р.), щодо цифрового розриву та навчання (№1586, 2002 р.), а також доповідь парламентського комітету з питань культури, науки та освіти «реалізуючи повний потенціал е-навчання для освіти та підготовки» (№ 11523, 2008 р.) [28].

Аналітичне дослідження державних політик та нормативно-правової бази у сфері відкритих освітніх ресурсів в країнах СНД провів Інститут ЮНЕСКО з інформаційних технологій в освіті у 2011 році, результати якого відображені у доповіді «СНД на шляху до відкритих освітніх ресурсів» [29]. Не можна не згадати про університетську ініціативу щодо відкритого доступу до наукових знань та культурного надбання накопиченого університетами країн СНД. Йдеться про Белгородську декларацію, спрямовану на створення міжуніверситетського електронного архіву відкритого доступу, яку підписали ректори білоруських, російських та українських університетів у Белгороді 30 січня 2008 р.

Як вже зазначалось на початку цієї статті, Європейський Союз у 2013 році ініціював реформування освіти під гаслом «Відкриваємо освіту – створення навчального класу 21-го століття реальністю» [30]. У зверненні Європейської Комісії зазначається, що країни-члени та освітні заклади ЄС повинні [31]:

- підтримувати інноваційні методи викладання і навчання, в тому числі за рахунок використання структурних та інвестиційних фондів;
- забезпечити, щоб існували механізми прозорості і визнання для освіти, адаптовані до нових форм навчання, включаючи перевірки навичок, набутих онлайн, у відповідності з національними засобами в контексті Рекомендації Ради з перевірки неофіційного і неформального навчання;
- підтримувати вчителів в оволодіння цифрових компетенцій високого рівня і схвалювати інноваційні методи навчання через гнучке навчання, механізми стимулювання, переглянуту навчальну програму для початкової підготовки вчителів та нових професійних механізмів оцінки;
- посилити цифрові навички в освітніх і навчальних установах, у тому числі серед неблагополучних груп, і переглянути оцінювання учнів, з тим щоб забезпечити, щоб всі навички, набуті через цифрове навчання, могли бути визнані.
- стимулювати політику відкритого доступу для фінансованих державою навчальних матеріалів;
- заохочувати офіційні освітні і навчальні заклади включити цифровий контент, у тому числі відкриті освітні ресурси, серед рекомендованих навчальних матеріалів для учнів на всіх рівнях освіти і стимулювати виробництво, у тому числі шляхом державних закупівель, високоякісних навчальних матеріалів, авторські права на які належатимуть державній владі;
- підключити кожен школу, в ідеалі в тому числі підключити окремі класи, до широкопasmового Інтернету, модернізувати обладнання ІКТ, а також розробити доступні і відкриті національні сховища цифрової освіти з використанням структурних та інвестиційних фондів до 2020 року.

Основною метою політики ЄС в освітній сфері є зміцнення інтеграції цифрових технологій і контенту в офіційну, неофіційну і неформальну освіту та професійні підготовки, з тим щоб забезпечити надання навичок, необхідних у нинішніх і майбутніх поколіннях студентів і робітників, і підвищення ефективності надання освітніх і навчальних послуг в країнах ЄС.

Для того щоб досягти цього, визначені три конкретні цілі, де якість освіти може бути підвищена:

- інфраструктура: поліпшення і оновлення цифрових інфраструктур для освіти і професійної підготовки, у тому числі електронних комунікацій;
- ресурси: збільшення створення, використання, повторного використання та обміну якісним цифровим освітнім контентом, у тому числі відкритих освітніх ресурсів;
- викладання і навчання: модернізувати навчання, викладання та практику оцінювання за допомогою цифрових технологій.

Досвід Європейського Союзу з реформування освітньої галузі може бути корисним для нашої держави.

В Україні існує нормативно-правова база, що передбачає пріоритетність впровадження ІКТ в національну систему освіти. Стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства визначено в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [32], які включають, серед іншого, забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності громадян насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні всебічно розвинутої особистості, та забезпечення неперервності навчання.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року вказує на такі проблеми розвитку національної системи освіти: «повільне здійснення гуманізації, екологізації та інформатизації системи освіти, впровадження у навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій» [33].

Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні в окремому підрозділі, присвяченому е-освіті, передбачає такі завдання:

«забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу;

формування та впровадження інформаційного освітнього середовища в системі загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти;

розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також випуск електронних підручників та енциклопедій;

створення інформаційної системи підтримки освітнього процесу, системи інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері управління навчальними закладами, інформаційно-технологічного забезпечення моніторингу освіти;

забезпечення у повному обсязі навчальних закладів комп'ютерними комплексами та мультимедійним обладнанням;

розвиток мережі електронних бібліотек на всіх освітніх рівнях;

створення системи дистанційного навчання, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні, та забезпечення на їх основі ефективного впровадження і використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх освітніх рівнях усіх форм навчання;

забезпечення навчально-виховного процесу засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а також доступу навчальних закладів до світових інформаційних ресурсів;

створення відкритої мережі освітніх ресурсів;

створення національного науково-освітнього простору, який ґрунтуватиметься на об'єднанні різних національних багатогалузевих інформаційно-комунікаційних систем;

розроблення методологічного забезпечення у частині використання комп'ютерних мультимедійних технологій у процесі викладання предметів та дисциплін;

удосконалення навчальних планів, відкриття нових спеціальностей з новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, втілення принципу "освіта протягом усього життя";

забезпечення вільного доступу до засобів інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів, особливо у сільській місцевості та важкодоступних населених пунктах;

підвищення рівня комп'ютерної грамотності населення, зокрема пенсіонерів, малозабезпечених осіб та осіб, що потребують соціальної допомоги та реабілітації;

створення умов для оволодіння протягом найближчих п'яти років усіма випускниками шкіл комп'ютерною грамотністю;

забезпечення всіх навчальних закладів широкосмуговим доступом до міжнародних науково-освітніх мереж та Інтернету» [34].

Порядок здійснення дистанційного навчання визначений відомчим положенням Міністерства освіти і науки України. В ньому, зокрема, визначено поняття «дистанційне навчання» – «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» та встановлено, що «дистанційна форма навчання – форма організації навчального процесу у закладах освіти (ВНЗ, ЗПО, ПТНЗ, ЗНЗ), яка забезпечує реалізацію дистанційного навчання та передбачає можливість отримання випускниками документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень» [35].

Положенням про електронні освітні ресурси визначено, що електронні освітні ресурси – це «навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали та засоби, розроблені в електронній формі та представлені на носіях будь-якого типу або розміщені у комп'ютерних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і необхідні для ефективної організації навчально-виховного процесу, в частині, що стосується його наповнення якісними навчально-методичними матеріалами» [36].

Разом із тим експерти відзначають надмірність державного регулювання е-освітньої діяльності, що «обмежують права педагогічних та науково-педагогічних працівників, а також навчальних закладів щодо прискореного впровадження курсів дистанційного навчання» [37, с. 87-90].

Йдеться про адміністративні штучні перешкоди для розвитку дистанційного навчання (е-освіти), що вимагають для одержання допуску до використання електронних освітніх ресурсів проведення науково-методичної експертизи та отримання відповідного документа від Міністерства освіти і науки України [38]. Внаслідок цього та інших чинників провідні українські вищі навчальні заклади, за окремими винятками, майже не використовують дистанційну форму навчання.

Аналіз міжнародних ініціатив та досвіду впровадження стандартів «відкритої освіти» вказує на необхідність вироблення нових інноваційних підходів до викладання та навчання на основі сучасних ІКТ та відкритих освітніх ресурсів, орієнтації системи освіти в Україні на європейську модель та більш дієвої державної політики у сфері дистанційного навчання (е-освіти), що буде розроблятися і контролюватися за участі безпосередніх учасників освітнього процесу – викладачів та ІТ-індустрії, та передбачати мінімальне адміністративне втручання.

1. Benkler, Y. *The Wealth of Networks, How Social Production Transforms Markets and Freedom* / Y. Benkler. – New Haven and London : Yale University Press, 2006.
2. Downes, S. *Models for Sustainable Open Educational Resources* [Electronic source] / S. Downes. – National Research Council of Canada, 2006. – Access mode : www.oecd.org/document/32/0,2340,en_2649_33723_36224352_1_1_1_1,00.html.
3. Fisher, W.; McGeeveran, W. *The Digital Learning Challenge: Obstacles to Educational Uses of Copyrighted Material in the Digital Age. A Foundational White Paper* [Electronic source] / Fisher, W.; McGeeveran, W. // Research Publication No. 2006-09, August, 2006. – Access mode : <http://cyber.law.harvard.edu/publications>.
4. Fitzgerald, B. *Open Licensing (OCL) for Open Educational resources* [Electronic source] / Fitzgerald, B. – 2006. – Access mode : www.oecd.org/edu/oer.
5. Kim, K.-J. and C. Bonk *The Future of Online Teaching and Learning in Higher Education: The Survey Says...* / Kim, K.-J. and C. Bonk // *Educause Quarterly*. – 2006. – № 4.
6. Materu, P. *Open Source Courseware: A Baseline Study* / Materu, P. – The World Bank, Washington, 2004.
7. McAndrew, P. *Motivations for OpenLearn: The Open University's Open Content Initiative* [Electronic source] / McAndrew, P. – 2006. – Access mode : www.oecd.org/edu/oer.
8. Siemens, G. *Why We Should Share Learning Resources* [Electronic source] / Siemens, G. 2003, Access mode : www.elearnspace.org/Articles/why_we_should_share.htm.
9. Taylor, P. *Quality and Web-based Learning Objects: Towards a more Constructive Dialogue* [Electronic source] / Taylor, P. – HERDSA, 2002. – Access mode : www.ecu.edu.au/conferences/herdsa/
10. Tuomi, I. *Open Educational Resources: What they are and why do they Matter* [Electronic source] / Tuomi, I. – October, 2006. – Access mode: www.oecd.org/edu/oer
11. Wiley, D. *On the Sustainability of Open Educational Resource Initiatives in Higher Education* [Electronic source] / Wiley, D. – October, 2006. -- Access mode: www.oecd.org/edu/oer.
12. Бакуменко, Л. Корпоративні інституціональні репозитарії бібліотек вищих навчальних закладів: відкритий доступ до наукових публікацій / Л. Бакуменко // *Вісник книжкової палати*. – 2012. – №10. – С. 18-22.
13. Богомолов А. Н. К вопросу о моделях дистанционного обучения // [Проблемы преподавания русского языка в Российской Федерации и зарубежных странах: Материалы международной конференции в ЦМО МГУ, 2005]. – Т. I. – М., 2005. – С. 225-229.
14. Гагарін О. О., Титенко С. В. Проблеми створення гіпертекстового навчаючого середовища / Гагарін О. О., Титенко С. В. // *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. – 2007. – № 4 (110). – С. 6-15.
15. Головаха С. Наукова бібліотека в соціальних мережах / Сергій Головаха // *Бібліотечний вісник*. – 2012. – № 3. – С.29-32.
16. Дубко Т. Довідково-бібліографічне обслуговування в електронному середовищі: віртуальне чи реальне / Тетяна Дубко // *Бібліотечний вісник*. – 2011. – № 4. – С. 11-23.

17. Копанєва, В. «Відкритий контент» в інтернеті: становлення, проекти, правові засади [Текст] / В. Копанєва // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 3. – С. 3–8.
18. Лупаренко Л. А. Використання електронних журнальних систем відкритого доступу для випуску науково-освітніх видань: порівняльний аналіз програмного забезпечення [Електронний ресурс] / Л. А. Лупаренко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2011. – № 5 (25). – Режим доступу: <http://www.journal.iitta.gov.ua>
19. Інтернет в гуманитарному освітанні / Под ред. Е.С. Полат. – М., 2001; Теорія і практика дистанційного навчання / Под ред. Е.С. Полат. – М., 2000.
20. Глюстен Ф. К. Бібліотека вуза як общедоступний центр правової і соціально значимої інформації / Ф. К. Глюстен // Науч. и техн. б-ки. – 2012. – № 7. – С. 28-32.
21. Ярошенко Т. О. Відкритий доступ: історія та сучасний стан проектів в Україні та світі: Презентація на семінарі для наукових співробітників та бібліотечно-інформаційних працівників [Електронний ресурс] [Донецький Національний Технічний Університет, Донецьк, 8 квітня 2009 р.] 2009. – Режим доступу : <http://www.library.ukma.kiev.ua/dspace/handle/123456789/179>; Ярошенко Т. О. Створення та використання електронних ресурсів в університетах України: за результатами дослідження [Електронний ресурс] / Т. О. Ярошенко, С. О. Чуканова // Електронний архів Національного університету «Кієво-Могилянська академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1250/1/Electronni%20resursi%20%283%29.pdf>.
22. Eucation For All Programme, UNESCO [Electronic source]. – Access mode : <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-all/>
23. What Is The Paris OER Declaration, UNESCO [Electronic source]. – Access mode : <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/access-to-knowledge/open-educational-resources/what-is-the-paris-oer-declaration/>
24. Рекомендації по работе с открытыми образовательными ресурсами (ООР) в сфере высшего образования [Электронный ресурс]. – Содружество образования, 2011 – 27 с. – Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002136/213605r.pdf>
25. A Review of the Open Educational Resources (OER) Movement: Achievements, Challenges, and New Opportunities [Electronic source]. – Access mode : <http://www.hewlett.org/uploads/files/ReviewoftheOERMovement.pdf>
26. E-learning: The Partnership Challenge, OECD, 2001; E-learning in Tertiary Education – Where do we Stand? OECD, 2005; Education Policy Analysis: Focus on Higher Education –2005-2006 Edition, OECD, 2006; Participative Web: User Created Content, internal working document, OECD, 2006.
27. Giving Knowledge For Free: The Emergence Of Open Educational Resources, OECD, Paris, 2007. – 157 p.
28. Realising the full potential of e-learning for education and training [Electronic source], Parliament Assembly, Report, Committee on Culture, Science and Education, Doc. 11523 of 11 February 2008. – Access mode : <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=11831&Language=en>
29. СНГ на пути к открытым образовательным ресурсам. Аналитический обзор [Электронный ресурс]. – М. : Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2011. – 23 с. – Режим доступа : <http://www.ifap.ru/library/book498.pdf>
30. Opening up Education – Making the 21th century classroom a reality [Electronic source], European Commission, 2013. – Access mode : <https://ec.europa.eu/digital-agenda/node/67636>
31. Opening up Education: Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources, Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of Regions [Electronic source]. – Brussels, 25.9.2013, COM(2013) 654 final. – Access mode : http://ec.europa.eu/education/news/doc/openingcom_en.pdf
32. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст.102.
33. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 // Офіційний вісник Президента України від 05.07.2013. – 2013. – № 17. – С. 31. – Ст. 550.
34. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України від 15.05.2013 № 386-р // Урядовий кур'єр. – 13.06.2013. – № 105.
35. Положення про дистанційне навчання, затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 р. № 466 // Урядовий кур'єр від 29.08.2013. – 2013. – № 155.
36. Положення про електронні освітні ресурси, затверджені Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2012 р. № 1060 // Урядовий кур'єр від 29.08.2013. – 2013. – № 155
37. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік Національного центру електронного управління державного підприємства «Державний центр інформаційних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Київ, 2013. – 122 с. – Режим доступу: http://nc.gov.ua/menu/publications/doc/dopovid_infomatizacia/Dopovid%202013.doc

38. Порядок надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідочств Міністерства освіти і науки України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 17 червня 2008 року № 537 // Офіційний вісник України від 25.07.2008. – 2008. – № 52. – С. 189. – Ст. 1751.

«Open Education» for Knowledge Based Society: International Initiatives and Ukrainian Reality Summary

The present research focuses on Open Educational Resources (OER) policy around the world and in Ukraine and is inspired by the European Commission Communication 'Opening up Education: Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources' (2013).

Review of the scientific publications devoted to OER as well as policy papers adopted by international organizations such as UNESCO, OECD, Council of Europe demonstrates the urgent need for Ukraine to adopt sound national OER policy and to reform education system by encouraging use of ICTs in education and training.

The analysis of domestic legal framework for distance learning reveals administrative obstacles for the development and usage of OER in Ukraine based on regulation requiring preliminary expertize and approval of each e-course by the Ministry of Education and Science.

It's recommended: 1) to adopt new regulatory approaches by using European model of innovative teaching and learning for all through new technologies and open educational resources; 2) to involve stakeholders (teachers and IT-business) in public-private partnership in elaboration and implementation of OER policy; 3) to reduce administrative interference in teaching and learning practices based on ICT-tools.

Тимур Короткий

Формирование ценностных установок при подготовке юристов-международников: некоторые методические приемы

Исследован вопрос формирования профессионального международно-правового мировоззрения в процессе преподавания международно-правовых дисциплин с использованием киноматериалов.

Ключевые слова: международно-правовое мировоззрение, практика преподавания международного права, юридические фильмы.

Досліджено питання формування професійного міжнародно-правового світогляду в процесі викладання міжнародно-правових дисциплін з використанням кіноматеріалів.

Ключові слова: міжнародно-правовий світогляд, практика викладання міжнародного права, юридичні фільми.

In this article is investigated the question of formation of professional international legal worldview in teaching international legal disciplines with using film material.

Keywords: international legal worldview, the practice of teaching international law, legal movies.

Подготовка юристов-международников предполагает не только овладение определенными знаниями, умениями и навыками, но и формирование определенных ценностных установок, отношения к международному праву. Важной и неотъемлемой составляющей международного правосознания [1; 2; 3; 4; 5] является профессиональное мировоззрение, формирование которого происходит во время обучения студентов-международников, в процессе получения и усвоения объективной информации и соответствующего эмоционального восприятия международно-правовой реальности. Именно на этом компоненте международно-правового сознания и некоторых методических аспектах его формирования мы остановимся в настоящей статье. Некоторые предложения относительно методических вопросов формирования международного правосознания в процессе подготовки юристов-международников были высказаны нами в предыдущей публикации, и настоящая студия является их продолжением и конкретизацией в части использования кинофильмов при формировании профессионального международно-правового мировоззрения [6, с. 17-26].

Важнейшей задачей международно-правового образования является формирование профессионального мировоззрения, базирующегося на общечеловеческих ценностях и их отражении в международном праве.

В этом заключается аксиологическая миссия преподавателей международного права. миссия, которая в силу профессиональной деятельности присуща только им. Фактически преподаватели международного права выполняют уникальную функцию по формированию, сохранению и распространению ценностной составляющей международного права. Международное право без веры в его эффективность, ценность, высокое социальное значение, его гуманитарную направленность порождает как минимум утилитарное отношение, а как максимум – профессиональный цинизм и злоупотребление правом вопреки заложенным в нем принципам справедливости, гуманизма, демократии [6, с. 17-26].

Возможно ли формирование «веры» в ценность международного права на стадии профессионального образования? Несомненно, да, и эта задача не менее важна, чем механическое накопление знаний о позитивном международном праве. Более того, на наш взгляд, каждая профессионально-ориентированная международно-правовая дисциплина должна быть направлена не только на выработку определенных компетенций, но и на формирование эмоциональной составляющей,

отражение социальной значимости и ценности данной сферы международно-правового регулирования, что, в свою очередь, будет способствовать повышению мотивации к более качественному освоению учебного материала. На наш взгляд, эта составляющая образования, которую в целом можно обозначить как формирование профессионального мировоззрения, должна быть отражена в стандартах высшего образования, причем не только в целях, задачах образования, компетенциях, но и в программах учебных дисциплин, новых формах и методах обучения [6, с. 17-26]. Именно на последнем аспекте мы остановимся в нашем сообщении.

Формирование ценностных установок является самостоятельной, но, в тоже время, неотъемлемой частью учебного процесса. В этой связи следует отметить значимость в процессе формирования этих установок эмоциональной составляющей, и ее воздействия на усвоение, запоминание, понимание международно-правовой информации. В этом отношении необходимо следовать принципу Эрика Давида, сформулированного в аннотации к книге «Принципы права вооруженных конфликтов», который призывает к обращению и к разуму, и к сердцу читателя при рассмотрении международного гуманитарного права [7, с. 2].

И действительно, в своем учебнике Эрик Давид обращается к сердцу читателя путем цитирования отрывков из различных художественных произведений, отражающих антигуманную сущность и жестокость войны, подводя его пониманию непреходящей ценности и императивности норм международного гуманитарного права. В этой связи нельзя не упомянуть книгу «Воспоминание о битве при Сольферино» Анри Дюнана, эмоциональный накал и нравственный заряд которой послужил катализатором создания Права Женевы.

Данный принцип, на наш взгляд, следует распространить на все международное право, на методике его преподавания, максимально иллюстрируя международно-правовое регулирование его социальным результатом.

В условиях резкого ускорения социальных процессов, скачкообразного развития науки и технологий, возникновения качественно новых глобальных проблем, сопровождающихся изменением индивидуального информационного пространства, традиционные методы и методики профессионального образования отстают от потребностей информационного общества как в отношении навыков поиска информации, так и ее обработки и восприятия на уровне философского осмысления и духовного восприятия, формирования устойчивых ценностных установок.

Наиболее мобильной областью человеческой культуры оказывается художественное мышление, фиксирующее те сдвиги в ценностных ориентациях современного человека, которые еще не в состоянии зафиксировать теоретические разработки. Поэтому, на наш взгляд, целесообразно включить в процесс обучения юристов-международников работу с художественным материалом. Разумеется, речь идет обо всем арсенале культуры. Однако при этом следует учитывать, что традиционные формы получения, передачи и восприятия информации – книги и произведения традиционного искусства (изобразительное искусство, театр) потеснили новые формы – кинофильмы, Интернет (в настоящей статье мы не затрагиваем вопросы использования разнообразных ресурсов Интернета при преподавании международного права, что представляет самостоятельный и весьма обширный предмет исследования), причем изменились не только формы, но и приоритеты в их использовании у различных поколений, особенно на протяжении XX и начала XXI века.

В процессе обучения невозможно кардинально изменить эти предпочтения, особенно с учетом «культурного конфликта поколений» старшего поколения преподавателей и младшего – студентов. Несомненно, в процессе преподавания необходимо прививать любовь к классическому носителю знаний – книге, но и недопустимо и нецелесообразно игнорировать новые способы носителей информации, познавательное, воспитательное и эмоциональное воздействие которых обладают значительным потенциалом.

Поэтому мы остановимся на вопросах использования фильмов в учебном процессе. Ведь фильмы не только отображают действительность, они ее формируют, оказывая идеологическое, просветительское, воспитательное воздействие. Как указывает В.С. Бегун «нередко просмотр фильма пробуждает воображение, побуждает к осмыслению, расширяет кругозор, заставляет сопереживать, познавать, действовать. В итоге фильм – это многофункциональный феномен. И этот феномен кажется нам слишком серьезным, чтобы игнорироваться, в частности, юристами, юридической наукой» [8, с. 253]. Это в значительной степени относится и к юридическому, и международно-правовому образованию.

В настоящей статье речь идет преимущественно о художественных и документальных фильмах, хотя мы затронем и вопросы использования учебных фильмов и презентаций как части методического инструментария преподавателя. При этом мы не ставим целью аннотировать или перечис-

лить все фильмы, художественные, документальные, учебные, которые можно использовать в процессе преподавания международного права. Наверное, это невозможно, и нецелесообразно, и их применение носит строго индивидуальный характер. Наша цель – обратить внимание коллег на необходимость аксиологического подхода к преподаванию международного права, и одной из многочисленных методик, которая может использоваться в этом.

Эта проблема применительно к юридическому образованию и воспитанию поднимается в книге В.С. Бигуна «Юридические фильмы. Учебный киногид о праве и юристах» [8]. В книге приведен перечень 1000 и обзор 99 так называемых юридических фильмов. Автор характеризует их как проявления популярной культуры, которые «нередко являются художественными отражениями права и правосудия, их художественной парадигмы» [8, с. 252]. И далее ученый указывает, что «просмотр фильма пробуждает воображение, побуждает к осмыслению, расширяет. В итоге фильм – это многофункциональный феномен. И этот феномен кажется нам слишком серьезным, чтобы игнорироваться, в частности юристами, юридической наукой» [8, с. 252-253].

По нашему мнению, традиционные способы передачи информации в процессе аудиторной работы – вербальные, необходимо дополнять визуальными – презентациями, с использованием видеоряда, и, где это уместно, – фрагментами учебных, документальных и художественных фильмов. Лекционный материал целесообразно иллюстрировать примерами из фильмов и рекомендовать их к просмотру. При проведении семинарских занятий также желательно обращаться к фильмам, демонстрировать фрагменты из них с последующим их разбором и анализом применительно к теме занятия.

Обсуждение художественных фильмов, затрагивающих тот или иной аспект международно-правовой реальности позволит рассматривать международно-правовые нормы не как абстракции, а как механизмы, обеспечивающие защиту человеческих ценностей. Именно художественный материал позволяет создать не только рациональное осознание, но и эмоциональную привязку той или иной международно-правовой реальности к живым и болезненным проблемам последнего столетия. Именно такой подход позволяет осуществить аксиологическую составляющую миссии преподавателя международного права.

Прежде всего, это касается преподавания международного права прав человека, международного гуманитарного права, международного права окружающей среды, права международной безопасности, права внешних сношений, права мирного разрешения международных споров. Причем наибольший эффект может дать работа с киноматериалом, посвященным наиболее болезненным и неразрешимым вопросам истории последних нескольких десятилетий.

Что касается использования презентаций, то они должны быть направлены не только на улучшение восприятия лекционного материала, но и на выработку определенного отношения к излагаемым фактам и событиям. Это могут быть фотографии и видеоматериалы, отображающие, например, последствия и ужасы войны, деятельность МККК (важным является информирование о практической деятельности МККК, а не только о структуре, статусе, роли в нормотворчестве. В учебном процессе были бы полезны учебные фильмы и презентации, содержащие информацию о современной деятельности МККК) [9], документальные кадры деятельности Нюрнбергского и Токийского трибуналов, последствия загрязнения окружающей среды, массовые нарушения прав человека, деятельность коллегияльных органов международных организаций, подписание важных международных договоров и т.п., прямо или косвенно связанных с международно-правовой тематикой [6, с. 17-26].

Несомненно, учебное, документальное и художественное кино наиболее эффективно может быть использовано, прежде всего, при преподавании международного гуманитарного и международного уголовного права. В процессе преподавания этих дисциплин необходимо не только сухое изложение содержания юридических предписаний, но и анализ причин, обстоятельств и примеров их возникновения и применения, применяя формулу, что каждая буква права Женевы и Гааги оплачена человеческой жизнью и страданиями [6, с. 17-26].

Антигуманная тема Холокоста отражена в таких высокохудожественных фильмах, как «Пианист» («The Pianist», Франция, Германия, Великобритания, Польша, 2002 г., Роман Полански), «Список Шиндлера» («Schindler's List», США, 1993, Стивен Спилберг).

В основе фильма «Приговор» («The Statement», Канада, Франция, Великобритания, 2003, Н. Джуисон), снятого по роману Брайана Мура, – история французского военного преступника Поля Тувье (Paul Touvier). Мелодрама «Чтец» («The Reader», США, ФРГ, 2009, С. Долдри) снята по мотивам книги-бестселлера «Der Vorleser» немецкого правоведа, философа права и судьи в отставке Бернхарда Шлинка (Bernhard Schlink). Фильм, как и книга, поднимает ряд философско-правовых вопросов, связанных с ответственностью за преступления против человечности.

Среди документальных фильмов нельзя не отметить «Аушвиц: Забытые доказательства» («Auschwitz: The Forgotten Evidence», Великобритания, 2004 г., Л. Картер).

Документальный фильм «Виза на жизнь: дипломаты, которые спасали евреев» (Елена Елагина) рассказывает о дипломатах, которые спасали евреев в годы Холокоста. Большинство из них впоследствии были удостоены звания «Праведник народов мира».

О военных преступлениях и преступлениях против человечности, совершенных японскими войсками в китайском городе Нанкин в декабре 1937 года повествует фильм «Нанкин 1937. Изнасилованный город» («Нанкин 1937. Изнасилованный город», РФ, 2007 г., О. Яковлева).

Проблемам защиты, поиска и возвращения культурных ценностей, похищенных нацистской Германией во время Второй мировой войны, и деятельности подразделения США «Monuments, Fine Arts and Archives» посвящен художественный фильм «Хранители наследия / Охотники за сокровищами» («The Monuments Men», США, ФРГ, 2014 г., Д. Клуни) и документальный фильм «Защитники культурного наследия» («The Monuments Men», США, National Geographic, 2014 г.).

Проблематика геноцида в Руанде поднимается в известном фильме «Отель «Руанда» («Hotel Rwanda», США, 2004, Т. Джордж), главный герой которого – прототип генерал-лейтенанта Ромео Даллейра (Romeo Dallaire), командующего канадского контингента миротворцев, который пытался предотвратить геноцид; драматические события фильмов «Отстреливая собак» («Shooting Dogs», Германия, Великобритания, 2005, Майкл Кейтон-Джонс) и «Однажды в апреле» («Sometimes in April», США, Франция,

2005 г., Р. Пек) разворачиваются на фоне геноцида в Руанде. Документальные фильмы на эту тему – «Призраки Руанды» («Ghosts of Rwanda», США, 2004 г., Greg Barker) состоит из документальных кадров хроник событий геноцида в Руанде и интервью с участниками тех событий, «Руанда. Геноцид» («Rwanda: the killers among us», 2011 г., Маноло д'Артюи).

При анализе военных фильмов следует акцентировать внимание на квалификации военных преступлений. Богатый в этом отношении материал может дать культовый фильм «Апокалипсис сегодня» («Apocalypse Now», 2011 г., США, Френсис Форд Coppola), посвященный войне во Вьетнаме.

Следует отметить фильмографию, посвященную международным трибуналам и судам. Нюрнбергский процесс нашел отражение в различных документальных и художественных лентах. Это драма «Нюрнбергский процесс» («Judgment at Nuremberg», США, 1961, Стэнли Крамер), основанная на материалах так называемых малых нюрнбергских процессов 1948 г., в которых рассматривались дела юристов, служивших нацистскому режиму; документальные фильмы «Нюрнбергский процесс» («Nurnberger Prozesse», ФРГ, 1997 г., Михаэль Клофт), созданный на основе архивных видеоматериалов, хранившихся в архивах стран-победительниц и фрагментах кинохроники, записанных во время Нюрнбергского процесса; «Нюрнберг. Последняя схватка» (РФ, 2005 г., Валерий Шатин); «Нюрнбергский процесс» (РФ, 2006 г.). Обширная фильмография по Нюрнбергскому процессу представлена на сайте HD – VIPserver.com // <http://hd-vipserv-er.com/online/q-385376-Нюрнбергский+процесс.../>.

Снятый в стиле юридического триллера, документальный фильм «Международный уголовный суд» рассказывает о создании Международного уголовного суда и деятельности первого прокурора Международного уголовного суда Луисе Морено-Окампо («The International Criminal Court», Швейцария, Германия, Нидерланды, 2013 г., Мишель Джентиле, Маркус Веттер).

Для использования в учебном процессе можно использовать значительное количество видеоматериалов о Европейском суде по правам человека, например Видеотур в Европейский суд по правам человека [10]. На украинский язык фильм о Европейском суде по правам человека, созданный Itineris, переведен в рамках проекта ЮРЛИГА компании «ЛИГА: ЗАКОН» (оригинал на английском и французском языках размещен на официальном сайте Европейского суда по правам человека).

Взгляд «изнутри» на эволюцию и природу современного наемничества, деятельности частных военных компаний демонстрирует сериал «Наемники» («Mercenaries», США, 2013 г., Discovery Channel). Анализ фактажа, представленного в фильме, высказывания наемников и руководителей частных военных компаний позволит более глубоко и детально охарактеризовать признаки наемничества, содержащиеся в международных договорах и провести различия между наемничеством и близкими с ним явлениями.

О нарушении прав человека повествует документальный фильм «Резня на площади Тяньаньмэнь» («Tiananmen – 20 Jahre nach dem Massaker», 2009 г., Shi Ming, Thomas Weidenbach). Сквозь призму судебных протестов 4 июня 1989 года на площади Тяньаньмэнь в Пекине прослеживается влияние тех трагических событий на жизнь современного Китая.

При рассмотрении вопросов защиты прав беженцев целесообразно обращаться к сайту УВКБ ООН, на котором представлены фотоматериалы и документальные ролики о судьбах беженцев, оказанию помощи беженцев [11]. Проблеме беженцев посвящен документальный фильм «Новые стены (Женщины-беженцы в Восточной Европе)» (2012 г., Паула Паласиос), «Безмянные дети», в котором поднимаются проблема безгражданства в Боснии и Герцеговине [12]. На сайте Регионального Представительства УВКБ ООН в Белоруссии, Молдове и Украине представлены документальные фильмы и видеоматериалы о деятельности Представительства [12].

К фильмам, иллюстрирующим актуальные проблемы международного морского права следует отнести ленту «Капитан Филиппс» (Captain Phillips, США, 2013 г., Пол Гринграсс. Экранизация книги воспоминаний «Долг капитана» капитана Ричарда Филлипса, в апреле 2009 года захваченного в плен сомалийскими пиратами на судне MV Maersk Alabama) и «Угон» («Kapringen», 2012 г. Дания, Тобиас Линдхольм), снятых на основе реальных событий, связанных с захватами сомалийскими пиратами торговых судов и их экипажей, и отображающих современные проблемы борьбы с пиратами. Интересен опыт использования фильма «Капитан Филиппс» в учебном процессе кафедры международного права Международного университета «МИТСО» (Республика Беларусь). Первоначально был организован просмотр тематического кинофильма «Капитан Филиппс», и впоследствии прошёл мастер-класс в виде обратной связи для студентов специальности «международное право» по просмотренному фильму. Мастер-класс касался вопроса международно-правовой регламентации статуса пиратов [13].

Таким образом, мы приходим к необходимости активного использования киноматериалов в процессе преподавания международного права для формирования профессионального мировоззрения юристов-международников, воспитания позитивных ценностных установок и веры в необходимость и ценность международного права.

1. Буткевич В. Г. Міжнародна правосвідомість // Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; ред. В. Г. Буткевич. – К. : Либідь, 2002. – С. 394-411.
2. Пацация М. Ш. Современное состояние проблемы международно-правового сознания (методологический аспект) / М. Ш. Пацация // Методология исследования теоретических проблем международного права. – Казань, 1986. – С. 120-134.
3. Пацация М. Ш. Международно-правовое сознание: понятие, структура, проблемы воспитания / М. Ш. Пацация. – М., 1986. – 218 с.
4. Короткий Т. Р. Международное сознание на рубеже тысячелетий / Т. Р. Короткий, Е. Н. Шевчук // Международное право после 11 сентября 2001 года : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, М. Е. Черкеса. – О. : Фенікс, 2004. – С. 129-139.
5. Короткий Т. Р. Развитие правосознания под влиянием практики Европейского суда по правам человека / Т. Р. Короткий // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 вересня 2012 р., м. Одеса / за ред. С. В. Ківалова ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2012. – С. 114-132.
6. Короткий Т. Р. Проблемы формирования международного правосознания в процессе подготовки юристов-международников // Український часопис міжнародного права. Спецвипуск. Проблеми викладання міжнародного права. – 2013. – С. 17-26.
7. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: Курс лекций, прочитанных на юридическом факультете Открытого Брюссельского университета / Э. Давид. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2011. – С. 2.
8. Бигун В. С. Юридические фильмы. Учебный кино-гид о праве и юрислах / В. С. Бигун. – К. [б. и.], 2011. – 316 с.
9. Информационные ресурсы [Электронный ресурс] // Официальный сайт МККК. – Режим доступа: <http://www.icrc.org/rus/resources/index.jsp>
10. Видеотур в Европейский суд по правам человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yandex.ua/video/search?filmId=ERjQsNsUXI&text=%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%20%D0%B2%20%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%83%D0%B4%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BC%20%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0&safety=1>
11. Официальный сайт УВКБ ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unhcr.org/1family/>
12. Відеогалерея [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/video-galereya>
13. Сайт Международного университета «МИТСО» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mitso.by/students/18435-kafedra-mezhdunarodnogo-prava>

Віктор Муравйов

Ксенія Смирнова

Викладання європейського права: нові реалії та тенденції розвитку

Стаття присвячена актуальним проблемам викладання європейського права у вищих навчальних закладах. Автори звертаються як до теоретичних складових цього питання, так і до практичних проблем, пов'язаних із динамічністю розвитку європейського права.

Ключові слова: європейське право, вища освіта, викладання

Стаття посвячена актуальним проблемам обучения европейскому праву в высших учебных заведениях. Авторы обращаются как к теоретическим, так и к практическим проблемам, связанных с динамическим развитием европейского права.

Ключевые слова: европейское право, высшее образование, преподавание

The article deals with acute problems of teaching European Law in higher educational establishments. The authors pay attention both to theoretical and practical aspects of this problem.

Keywords: European law, higher education, teaching

Із розвитком інтеграційних процесів все більше актуальним та необхідним стає питання методологічних основ викладання європейського права. Відомо, що в світовій практиці Європейський Союз як інтеграційне міжнародне об'єднання досягло такого рівня співпраці між його членами, аналогів якого на сьогодні не існує. Майже у всіх зарубіжних та вітчизняних освітніх закладах постає необхідність ґрунтовного вивчення основ європейського права. Цей термін має досить широкий спектр застосування. По-перше, термін «європейське право» є сукупністю національних правових систем європейських держав. У цьому контексті цей термін використовується як узагальнююче поняття для визначення всієї сім'ї європейських правових систем. По-друге, термін «європейське право» використовується також для визначення тієї частини міжнародно-правових норм, за допомогою яких регулюються відносини між європейськими державами в різних сферах. Як правило, такі норми містяться у багатосторонніх конвенціях та угодах. Поняття «європейське право» у третьому, вузькому його значенні, застосовується для визначення сукупності правових норм, що регулюють відносини в рамках колишніх європейських співтовариств та Європейського Союзу. Крім того, також існує ще один підхід до визначення європейського права, відповідно до якого «європейське право» охоплює як право Європейського союзу, так і національне право держав-членів.

За своєю суттю «європейське право» є складним правовим феноменом, що є результатом спільної правотворчості та міжнародного співробітництва європейських держав та європейських міжнародних організацій. Термін «європейське право» є багатозначним. Поняття «європейське право» використовується у широкому значенні (*sensu largo*) та вузькому значенні (*sensu stricto*). У вузькому значенні, деякі науковці розуміють «європейське право» в якості права, що пов'язане з діяльністю

УДК 341.1/8

МУРАВЙОВ Віктор Іванович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Президент Української асоціації європейського права.

СМИРНОВА Ксенія Володимирівна,

кандидат юридичних наук доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© В. Муравйов, 2014
© К. Смирнова, 2014

окремих міжнародних європейських організацій (найчастіше таких як Європейський Союз чи Рада Європи). Широке значення європейського права, власно якого дотримуються автори, охоплює правовий порядок європейських організацій і об'єднань, до яких належать Європейський Союз, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Рада Європи, Європейська асоціація вільної торгівлі, Західноєвропейський союз та інші міжурядові європейські організації. Навіть міжнародно-правові механізми взаємодії держав Європи підпадають під термін «європейське право». У цьому зв'язку, наприклад, правове регулювання зони Шенгену із самого початку зародження міжнародно-правового його регулювання з 1985 р. може розглядатися в контексті створення «європейського права». Загальною тенденцією розвитку «європейського права» є насамперед поширення його дії на все більше сфер суспільних відносин, а також на відносини між Європейським Союзом і третіми країнами. Наприклад, така європейська організація як Західноєвропейський союз, який в 2011 року був ліквідований у зв'язку з тим, що його функції повністю перейшли до компетенції Європейського Союзу, що взяв на себе всю відповідальність за забезпечення європейської безпеки шляхом реалізації спільної зовнішньої політики і політики оборони Євросоюзу. Однією з особливостей європейського права є те, що його норми впливають на національні правові порядки країн Європи.

Феномен «європейського права», що знаходиться в постійному його розвитку, проявляється в особливій міжнародно-правовій природі міжнародних європейських організацій й інтеграційних об'єднань. Отже, представлені міркування щодо визначення поняття феномену «європейське право» не мають ставити крапку у дискусії. Автори не претендують на остаточну точку зору щодо наповнення такого динамічного явища як «європейське право».

Саме наукове наповнення поняття «європейського права» зумовлює його втілення в методологічних розробках та процесі викладання у вищих навчальних закладах в Україні.

На початкових етапах становлення науки європейського права як окремої навчальної дисципліни (1995-2000 рр.) певні вищі навчальні заклади, на базі яких відбувалася підготовка студентів за юридичними спеціальностями, почали вводити курси, присвячені основам права ЄС, вивченню інституційної структури Європейських співтовариств. Серед перших такі курси були запроваджені кафедрою міжнародного права в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на факультеті міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

У 1997 році Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка виграв конкурс і вперше в Україні став координатором проекту програми ТЕМПУС – ТАСІС «Підготовка спеціалістів у галузі європейських досліджень». У ході виконання цього проекту на базі Інституту створено за сприяння міжнародного фонду «Відродження» Центр європейських студій, в якому відкрито магістратуру за спеціальностями «Європейська політика», «Європейське право», «Європейська економіка і інтеграція» та Літню школу європейських досліджень.

У 1999 році в рамках угоди між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка і Університетом Париж – 2 (Пантеон-Асса) на відділенні міжнародного права впроваджено навчальну програму Університету Париж – 2 з французького та європейського права для студентів IV та V курсів, за результатами виконання якої вперше в Україні 17 випускників Інституту міжнародних відносин отримали магістерські дипломи Університету Париж – 2 та Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Одночасно Інститут разом з Львівським національним університетом імені Івана Франка та кількома зарубіжними університетами брав участь в реалізації проекту програми ТЕМПУС «Європейське право в університетах України». Результатом цього проекту стала підготовка «Програми курсів та планів семінарських занять з права Європейського Союзу», що побачила світ в 2004 р. [1]

Наступний етап викладання курсів з права Європейського Союзу у вітчизняних навчальних закладах, який розпочався у 2000 рр. характеризується тим, що на відділенні міжнародного права Інституту міжнародних відносин здійснюється спеціалізація студентів з європейського права. А 1 липня 2003 р. на базі кафедри порівняльного правознавства, що функціонувала з 1992 р. (завідувачі – професори П. Мартиненко, В. Забігайло) була створена кафедра порівняльного і європейського права на чолі з професором, доктором юридичних наук – В. Муравйовим.

Створення кафедри пов'язане передусім із стратегічним курсом України на інтеграцію в Європейський Союз і об'єктивною потребою в підготовці відповідних кадрів для роботи у цій сфері зовнішньої політики нашої держави.

У наш час на кафедрі викладається цілий ряд як нормативних навчальних курсів з права ЄС, так і дисциплін спеціалізації: «Вступ до права ЄС», «Інституційне право ЄС», «Основні свободи вну-

трішнього ринку Євросоюзу», «Європейське матеріальне право», «Торгівельне право ЄС», «Конкуренційне (антимонопольне) право Євросоюзу», «Право зовнішніх зносин ЄС», «Права людини в Євросоюзі», «Право Євросоюзу в сфері юстиції та внутрішніх справ», «Європейське трудове та соціальне право», «Європейське транспортне право», «Правове регулювання державних закупівель в ЄС», «Спільна зовнішня політика і політика безпеки». Крім того кафедрою порівняльного і європейського права забезпечується викладання низки дисциплін для інших відділень Інституту міжнародних відносин – «Право Євросоюзу» та «Економічне право ЄС» для студентів відділення «Міжнародні економічні відносини», «Право ЄС» та «Право євроінтеграції» для відділення «Міжнародні відносини». За ці майже 10 років діяльності співробітниками кафедри підготовлено програми навчальних дисциплін спеціалізації, видано низку підручників і навчальних посібників. Завдяки цьому кафедра порівняльного і європейського права відіграє провідну роль щодо формування стандартів викладання права Євросоюзу на території України та розробки навчально-методичних матеріалів у цій сфері.

Поширення курсів викладання з основ права Євросоюзу почалося в рамках інших кафедр на терені українських вишів. У 2003 р. кафедра європейського права була заснована і на факультеті міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, яку очолює професор, доктор юридичних наук М. Микієвич. У наш час кафедрою забезпечується викладання таких дисциплін як «Інституційне право Європейського Союзу», «Екологічне право Європейського Союзу», «Право Європейського Союзу», «Приватне право Європейського Союзу», «Транспортне право ЄС», «Торговельне право ЄС», «Право зовнішніх зносин ЄС», «Міграційне право ЄС», «Конкурентне право ЄС», «Соціальне право ЄС» тощо.

З 1 березня 2003 р. в Академії адвокатури України також створена кафедра прав людини, міжнародного та європейського права, завідувачим якої є к.ю.н., доцент С. Гончаренко, а викладання дисципліни «Право Європейського Союзу» здійснюється к.ю.н., доцентом Л. Фалалеевою.

Важливу роль щодо підготовки педагогічних кадрів у сфері права ЄС відіграв Проект Тасіс «Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони», який фінансувався Європейським Союзом протягом 2002 – 2005 рр. В рамках навчальних семінарів, які організовувалися цим Проектом, викладачі чотирьох вищих навчальних закладів України: Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка, Факультету міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, Економіко-правового факультету Донецького національного університету та Одеської юридичної академії, пройшли навчання з різних галузей права ЄС. Проектом було здійснено видання серії навчальних посібників під загальною назвою «Право ЄС». Серед авторів посібників – відомі міжнародні експерти та провідні українські фахівці з різних галузей європейського права, які досить детально висвітлили питання права ЄС щодо основ політики, інституційного устрою, політики внутрішнього ринку, антимонопольного права, фінансових ринків, банківського, торгового та митного права, трудового та соціального права, права інтелектуальної власності та інших галузей права ЄС.

На початку 2004 р. окрема кафедра права Європейського Союзу та порівняльного правознавства була створена на факультеті міжнародних відносин та юридичної журналістики Національного університету «Одеська юридична академія», завідувачем якої з 2009 р. є доктор юридичних наук, професор – О. Вишняков. Кафедра права Європейського Союзу та порівняльного правознавства за час свого існування стала однією з провідних кафедр, яка забезпечує викладання циклу дисциплін з «Права Європейського Союзу».

Кафедра міжнародного та європейського права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана була створена у липні 2005 року. Завідувачем кафедри є к.ю.н., доцент С. Ратушний. Коло наукових інтересів працівників кафедри досить широке і безпосередньо визначається дисциплінами, які викладаються: зокрема це проблеми гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу, особливості правової природи актів Європейського Союзу, процедур вироблення політико-правових рішень в ЄС, співробітництво держав та міжнародних організацій в економічній сфері, преюдиціальні рішення Суду Європейського Союзу, міжнародні комерційні угоди, європейський досвід захисту прав людини тощо.

У 2010 р. на території нашої держави з'явилася перша кафедра з права Європейського Союзу ім. Жана Моне на базі Національного університету «Кієво-Могилянська академія» (НаУКМА). Кафедри Жана Моне існують у багатьох університетах світу і фінансуються Комісією ЄС. Такі кафедри не є кафедрами в нашому традиційному розумінні, вони функціонують згідно із західноєвропейським стандартом. Кафедра в Кієво-Могилянській академії складається з одного професора - к.ю.н., доктора філософії (Велика Британія), доцент кафедри галузевих правових наук Р. Петрова, який є керівником кафедри та працює на ній, та одного асистента керівника. Проект

спрямовано на розробку і викладання високоякісних курсів з права ЄС українською і англійською мовами для студентів бакалаврського і магістерського рівнів навчання, а також на проведення наукових і освітніх заходів на базі НаУКМА. Передбачається, що результатом проекту стане створення кафедри права ЄС на факультеті правничих наук НаУКМА.

До плану діяльності кафедри включено організацію і проведення наукових і науково-практичних семінарів та круглих столів, присвячених актуальним проблемам права Європейського Союзу, взаємовідносинам України та ЄС, питанням адаптації українського законодавства до законодавства ЄС тощо.

Отже, можна зробити висновок, що в Україні склалося декілька центрів викладання права Європейського Союзу, які забезпечують підготовку фахівців саме з правових аспектів європейської інтеграції. Втім, слід відзначити, що в цілому ряді провідних навчальних закладах, які готують юристів (правознавців), також читаються навчальні курси, присвячені європейському праву.

Зокрема, на юридичному факультеті Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна кафедра конституційного, муніципального і міжнародного права викладає такі курси, як «Європейське право» та «Прецедентне право Європейського суду з прав людини». Кафедрою міжнародного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» викладається основний курс «Право Європейського Союзу» та певні спецкурси. В Ужгородському національному університеті (Кафедра конституційного права та порівняльного правознавства) викладається «Право Європейського Союзу». У Національній академії внутрішніх справ (м. Київ) на кафедрі конституційного та міжнародного права викладається дисципліна «Право Європейського Союзу», а в Харківському національному університеті внутрішніх справ на кафедрі державно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання - курс «Європейське право».

Також ціла низка навчальних курсів з права Євросоюзу викладається на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича кафедрою міжнародного права – «Європейське корпоративне право», «Право Європейського Союзу», «Інституційна структура ЄС», «Право інтелектуальної власності ЄС», «Уніфікація міжнародного приватного права в ЄС». А в Донецькому національному університеті діє Центр міжнародного і європейського права. Спеціальні курси з права ЄС читаються й в інших навчальних закладах.

Таким чином, в наш час відбувається визнання права Європейського Союзу в якості важливого навчального курсу в системі вищої юридичної освіти. Право ЄС включається в навчальні програми юридичних вищих навчальних закладів в якості обов'язкової дисципліни або спецкурсу. Тому існує нагальна потреба в консолідації та узагальненні знань в галузі, що розглядається, а також забезпеченні навчального процесу фундаментальними підручниками з права ЄС. В 2007 р. вийшов в світ перший підручник, присвячений основним теоретичним засадам функціонування правової системи ЄС, а саме «Вступ до права Європейського Союзу» проф. В. Муравйова [2]. В цьому підручнику подано характеристику правової природи ЄС, здійснений аналіз особливостей функціонування внутрішнього ринку та спільних політик ЄС. Й вже в 2011 р. колективом кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом проф. В. Муравйова підготовлено фундаментальний підручник з права ЄС, який став першим в Європі і на теренах СНД підручником, створеним із урахуванням кардинальних змін, внесених у правове регулювання європейської інтеграції Лісабонськими договорами [3]. У підручнику у розділах, присвячених інституційному праву Євросоюзу, розглядаються питання виникнення і розвитку європейських інтеграційних об'єднань, дається поняття права Євросоюзу, висвітлюється його юридична природа, суб'єкти, джерела права, співвідношення права Євросоюзу і внутрішнього права держав-членів, структура і діяльність інститутів Євросоюзу, процедури ухвалення актів об'єднання. Розділ з матеріального права містить підрозділи, присвячені економічному й валютному союзу ЄС, правовому регулюванню відносин на внутрішньому ринку Євросоюзу, фінансовому, антимонопольному, транспортному, соціальному, трудовому, корпоративному праву, права державних закупівель ЄС. До підрозділів, в яких йдеться про правові засади основних свобод внутрішнього ринку додано підрозділ, присвячений поширенню цих свобод на треті країни. Розділ, присвячений видам політики і напрямкам діяльності Євросоюзу, охоплює підрозділи, в яких розглядаються спільна зовнішня політика і політика безпеки, спільна торговельна політика, створення простору свободи, безпеки і юстиції, права людини в Євросоюзі та гармонізація законодавства в ньому. У розділі стосовно права зовнішніх зносин Євросоюзу висвітлюються, насамперед, питання міжнародної правосуб'єктності цього об'єднання, його зовнішньої компетенції та договірної практики. До розділу з правового регулювання відносин

України з ЄС включено підрозділи про взаємодію правопорядку Євросоюзу з правопорядком України, договірний та інституційний механізми регулювання відносин України з європейськими інтеграційними об'єднанням, гармонізацію законодавства нашої держави з правом ЄС, а також про основні напрями політики Євросоюзу щодо України.

Таким чином, у підручнику викладено матеріали, що охоплюють всі дисципліни з права Євросоюзу, які викладаються кафедрою порівняльного і європейського права в Інституті міжнародних відносин.

При написанні підручника було вивчено практику держав-членів ЄС, використано оригінальні документальні матеріали, рішення Суду ЄС, нові праці зарубіжних та українських авторів. Матеріали підручника викладено в максимально доступній формі. У Додатку до підручника поданий переклад текстів установчих договорів ЄС на українську мову.

Слід відмітити, що в 2013 році з'явився другий в Україні підручник «Право Європейського Союзу» за редакцією О.Вишнякова [4]. Значним позитивом цієї фундаментальної роботи є те, що у підручнику спеціальна увага приділена правовим галузям, які раніше висвітлювалися недостатньо або взагалі не висвітлювалися у вітчизняній навчальній літературі. До них можна віднести, насамперед, страхове право ЄС, правове регулювання ринку цінних паперів, інвестиційне право ЄС, правові основи політики ЄС у сфері культури, освіти, наукових досліджень, аграрне право ЄС, правове регулювання відносин у мережі Інтернет, адміністративне право ЄС.

Отже, в наш час наявність спеціальної юридичної літератури, в якій враховані особливості українських інтеграційних реалій, забезпечує процес викладання європейського права у вищих навчальних закладах нашої держави на належному рівні.

Варто відзначити, що всі вищезазначені фундаментальні напрацювання є початком процесу ґрунтовного втілення викладання основ права Євросоюзу в Україні. Таким чином, узагальнено можна виділити дві тенденції розвитку викладання європейського права в Україні. По-перше, все активного розвитку набуває викладання дисциплін спеціалізації, які потребують на сучасному етапі поглибленого вивчення світових процесів інтеграції. Звісно вивчення в цілому права Європейського Союзу в якості правової системи потребує використання порівняльно-правового дослідження. На практиці у вищих навчальних закладах, поряд із вивченням права Європейського Союзу, до курсів спеціалізації виділяються окремі галузі і підгалузі права, наприклад, європейське кримінальне право, трудове і соціальне право Євросоюзу, економічне право, торговельне право, митне право Євросоюзу, європейське транспортне право, конкуренційне (антимонопольне) право Євросоюзу тощо. Під час викладання кожної з цих дисциплін необхідне зіставлення різних правових систем. Таким чином, питання визначення ролі порівняльно-правового методу під час викладання курсів у вищих навчальних закладах стає актуальним з практичної точки зору з метою виділення модельних (пілотних) програм.

Другою тенденцією новітнього розвитку викладання європейського права в Україні є наголос на практичних аспектах застосування матеріальних норм в діяльності інтеграційних організацій. Так, фундаментальні підручники вже не можуть встигати за практичними реаліями розвитку інтеграційних процесів. Процеси викладання потребують узагальнених знань щодо практики їх застосування. Іншими словами, особливістю викладання курсів спеціалізації є надзвичайно гармонійне поєднання вивчення матеріального змісту норм права, а також дослідження їх застосування в практиці судових та адміністративних (чи то виконавчих) органів.

Вивчення практичних аспектів взаємодії та взаємовпливу міжнародно-правових норм, норм національних законодавств виходять на перший план. Від студентів вимагається отримання навичок узагальнювати та систематизувати основні положення та судову практику європейського права; застосовувати отримані знання для вирішення практичних завдань, пов'язаних з гармонізацією законодавства України до права Євросоюзу; проводити аналіз та дослідження судової практики Євросоюзу; збирати, узагальнювати та аналізувати інформацію і давати міжнародно-правову оцінку національного законодавства України. Отримані знання в результаті вивчення нормативних курсів з права Європейського Союзу та дисциплін спеціалізації мають застосовувати для вирішення практичних завдань, пов'язаних із удосконалення правових механізмів співпраці України з Європейським Союзом та іншими інтеграційними об'єднаннями.

Таким чином, акцент в академічних курсах робиться на нові практичні методології викладання, серед яких особливе місце займають так звані кейси (або case studies). Вони по суті є юридичними задачками. З методологічної точки зору при їх формулюванні слід утримуватись від зайвої деталізації ситуації, віддаючи на розсуд студентові можливі різновиди варіантів. Таким чином, готуючи юридичний висновок щодо вирішення таких казусів, студенти застосовують не тільки

теоретичні знання, а й отримують практичні навички щодо застосування норм права в певній ситуації.

-
- [1] Програми курсів та плани семінарських занять з права Європейського Союзу [Текст] : розроблені в рамках проекту TEMPUS-Tacis CD_ JEP 21174-2000 "Вивчення європейського права в університетах України" / В. І. Муравйов [та ін.]. - Л. ; К. : ЛА "Піраміда", 2004. - 264 с.
- [2] Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу : Підручник. - К. : ВПЦ «Київський університет», 2007. - 303 с.
- [3] Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В.І. Муравйова. - К. : Юрінком Інтер, 2011. - 704 с.
- [4] Право Європейського Союзу : підручн. / за ред. О.К. Вишнякова. - Одеса : Фенікс, 2013. - 883 с.

Teaching of European Law: Realities and Tendencies Summary

European law is a complex subject for researching, teaching and studying. There are many challenges that both professors and students face. However, such challenges also stimulate development and further research. There are quite a few subjects currently taught at Kyiv National Taras Shevchenko University that concern European Law realm. These include European tax law, European labour and social law, Basics of European Law, European Foreign Policy, Antimonopoly European Law etc. Over last ten years many universities started teaching European Law and to that end use the best practices of each other. There are certain international programs that allow developing new programs and enlarging the scope of subject taught. There are new tendencies in teaching European Law in Ukraine. First of all, there are more and more text books relating to European law and its different spheres of application. Secondly, professors pay more and more attention to practical aspects of European Law and introduce respective elements to training programs.

Марина Медведєва

Роль міжнародного права у формуванні та розвитку системи екологічної освіти

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових актів обов'язкового та рекомендаційного характеру, які сприяють формуванню та розвитку системи екологічної освіти на універсальному, регіональному та національному рівнях. В статті також досліджуються елементи інституційного механізму цієї сфери. Автор статті аналізує стан національного законодавства України в галузі екологічної (еколого-правової) освіти та надає рекомендації з підвищення її ефективності.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне співробітництво, екологічна освіта, еколого-правова освіта, освіта для сталого розвитку.

Стаття посвящена анализу международных документов обязательного и рекомендательного характера, которые способствуют формированию и развитию системы экологического образования на универсальном, региональном и национальном уровнях. В статье также исследуются элементы институционального механизма этой сферы. Автор статьи анализирует состояние национального законодательства Украины в области экологического (эколого-правового) образования и делает рекомендации по повышению его эффективности.

Ключевые слова: международное право, международное сотрудничество, экологическое образование, эколого-правовое образование, образование для устойчивого развития.

This article analyzes the international legal acts of mandatory and recommendatory character which contribute to the formation and development of environmental education at the universal, regional and national levels. The paper also examines the elements of the institutional mechanism of this sphere. The author analyzes Ukrainian national legislation in the field of environmental (environmental legal) education and makes recommendations to improve its effectiveness.

Keywords: international law, international cooperation, environmental education, environmental legal education, education for sustainable development.

Міжнародне право проникає у все більше сфер людської діяльності. Не виключенням є сфера освіти. Сьогодні в зарубіжній та вітчизняній доктрині міжнародного права визнається становлення нової галузі – міжнародного освітнього права, яке має свої джерела, принципи та інституційний механізм. Питання правового регулювання міжнародного співробітництва у галузі освіти є міждисциплінарним, оскільки зачіпає такі різноманітні аспекти, як права людини, використання системи Інтернет, торгівля послугами, сталий розвиток тощо. Питання ролі екологічного виховання у формуванні та розвитку системи екологічної освіти на міжнародному та національному рівнях має особливе значення з огляду на те, що умовою виживання всього живого на планеті Земля є дбайливе, раціональне ставлення людини до оточуючого природного середовища та обмеження її споживацького мислення й способу життя. Питаннями екологічної освіти опікувались такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Г. Балюк, Д. Блюмстейн, В.М. Боголюбов, І.І. Каракаш, І.М. Костицька, О.М. Нагорнюк, Дж. Палмер, Ч. Сейлан, Н.М. Філяніна, Ю.С. Шемшученко, В.Г. Шматько. Метою нашої статті є дослідження ролі міжнародних правових актів та інституцій у формуванні та розвитку системи екологічної та еколого-правової освіти, а також виявлення проблемних моментів у вітчизняному законодавстві в цій сфері.

УДК 37.016:504

МЕДВЕДЄВА Марина Олександрівна,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

© М. Медведєва, 2014

Як зазначив Дж. Палмер, два терміни «екологія» та «освіта» починають вживатися в одному словосполученні та набувають широкого вжитку порівняно недавно [1, с. 3]. За висловом Н.М. Філяніної, «освіта для сталого розвитку не може бути зредуквана до однієї освітньої галузі, а потребує широкого комплексного підходу, що мобілізує потенціал природничих (насамперед біології та екології) і гуманітарних наук» [2, с. 99]. На думку Г. Балюк, «екологічна освіта і, в першу чергу, еколого-правова, повинна стати складовою частиною освіти. Адже за допомогою еколого-правової освіти забезпечується вирішення загального завдання – екологізація юридичної освіти, формування еколого-правової свідомості і еколого-правової культури, а також активної громадянської екологічної позиції, яка не можлива без достатнього рівня еколого-правових знань» [3, с. 12]. Екологічна освіта та виховання спрямовані на формування особистості, яка у повсякденному житті дотримуватиметься норм екологічно грамотної поведінки та підтримуватиме практичні дії державних установ та приватних осіб щодо захисту довкілля [4]. Еколого-правова освіта – самостійний напрям діяльності у сфері правового регулювання використання природних об'єктів та охорони навколишнього природного середовища. Змістом еколого-правової освіти є система знань про правове опосередкування взаємодії суспільства з природним середовищем на відповідному етапі суспільного розвитку [5, с. 259]. Цілями екологічної освіти є забезпечення розуміння суспільством суті та значення екологічних проблем; формування у різних суспільних груп відповідної системи цінностей, ставлення до екологічних проблем і оточуючого середовища, а також спонукання до участі в процесі поліпшення якості довкілля; формування навичок для ідентифікації та вирішення екологічних проблем; забезпечення суспільних груп можливістю брати активну участь на всіх рівнях ухвалення та реалізації екологічно значимих рішень [6, с. 26-27]. Однак, як стверджують Ч. Сейлан та Д. Блумстейн, екологічна освіта не змогла змінити відношення та поведінку людей таким чином, щоб запобігти шкідливим наслідкам зміни клімату, втратам біорізноманіття та екологічній деградації, яку переживає сьогодні наша планета [7, с. 1].

Проаналізуємо спочатку міжнародні правові акти рекомендаційного характеру, які заохочують держави до співробітництва та розробки національних правових й інституційних засад в сфері екологічної та/або еколого-правової освіти. Принцип 19 Стокгольмської декларації з навколишнього середовища 1972 р., ухваленої на Конференції ООН з оточуючого людину середовища, визначає, що «ознайомлення підрастаючого покоління, а також дорослих людей з проблемами навколишнього середовища є вкрай важливим для розширення основи, необхідної для свідомої та правильної поведінки окремих осіб, підприємств та общин в справі охорони та покращення навколишнього середовища в усіх його аспектах, пов'язаних з людиною» [8, с. 10-13]. Через 20 років Декларація з навколишнього середовища і розвитку 1992 р., ухвалена на однойменній Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро, хоча безпосередньо не проголосила необхідність запровадження та підтримання екологічної освіти, проте зазначила про важливість мобілізації творчих сил, ідеалів та мужності молоді для досягнення сталого розвитку й забезпечення світлого майбутнього для всіх (принцип 21) [8, с. 14-17]. Вже в Порядку денному на XXI століття, ухваленому на цій же Конференції, є окремий пункт 36 Розділу IV, присвячений екологічній освіті та освіті для цілей сталого розвитку, який, як відомо, крім екологічної, включає також економічну та соціальну складові. В документі, який хоча і не має юридично обов'язкової сили, проте визнається авторитетним джерелом морально-політичного значення, зазначається, зокрема, що для того, аби екологічна освіта та освіта для цілей сталого розвитку були ефективними, вони повинні бути інтегровані в усі дисципліни та включати як формальні, так і неформальні методи й засоби комунікації. На особливу увагу заслуговують рекомендації урядам створювати національні дорадчі координаційні структури з екологічної освіти, які б включали також неурядових гравців та допомагали б різним суспільним групам й общинам ефективно формулювати та впроваджувати власні освітні ініціативи. Крім того, держави закликаються до створення національних чи регіональних центрів з екологічної освіти, які б опікувалися міждисциплінарними питаннями та питаннями екологічного права. Такими центрами визнаються університети. В Порядку денному на XXI століття йдеться про важливість екологічної складової у системі дошкільної, шкільної, вищої та післядипломної освіти в різних галузях – від юридичної до сільськогосподарської [9]. На наступній конференції ООН – Всесвітньому самміті зі сталого розвитку 2002 р. – держави ухвалили Йоганнесбурзьку декларацію, в якій висловили свою підтримку розвитку людського потенціалу, освіти та підготовки кадрів (пункт 18) [10]. Через 20 років після Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку 1992 р. у Ріо-де-Жанейро в 2012 р. пройшла Конференція ООН зі сталого розвитку «Ріо+20», на якій було ухвалено документ «Майбутнє, якого ми хочемо». В ньому екологічній освіті та освіті для цілей сталого розвитку приділяється досить істотна увага (пункти 11, 51, 62, 109, 114, 178, 229-235) [11]. Перелічені рекоменда-

ційні акти, схвалені на конференціях у Стокгольмі, Ріо-де-Жанейро і Йоганнесбурзі, хоча і не зобов'язують, однак з огляду на подальше активне і широке закріплення окремих положень в міжнародних договорах, міжнародній судовій практиці, а також законодавчій та судовій практиці держав, можемо стверджувати, що вони стали підтвердженням існування певних норм міжнародного права або слугують засобом тлумачення існуючих міжнародно-правових норм. Деякі з цих положень стали нормами міжнародного звичаю (принцип 21 Стокгольмської декларації і принцип 2 Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 р.).

Крім зазначених документів та конференцій, було проведено інші міжнародні заходи та ухвалено акти рекомендаційного характеру, що підкреслюють важливість формування та підтримання системи екологічної освіти, в тому числі правової. Так, у 1975 р. було схвалено документ «Белградська хартія: Рамки для екологічної освіти», того ж року було засновано спільну Міжнародну програму ЮНЕСКО та ЮНЕП з екологічної освіти. У 1977 р. пройшла Міжурядова конференція з екологічної освіти, організована ЮНЕСКО і ЮНЕП, за результатами якої було підписано Тбіліські декларацію та рекомендації. В Рекомендаціях визнається зв'язок між покращенням якості довкілля та освітніми стратегіями, затвердженими на рівні національного законодавства, політики, заходів контролю та рішень урядів. Рекомендація №8 заохочує уряди запроваджувати екологічну освіту для таких категорій: 1) загальної громадськості (наприклад, учні, вчителі); 2) специфічних професійно орієнтованих та соціальних груп (інженери, архітектори, адміністратори, підприємці, особи, відповідальні за ухвалення рішень, тощо); 3) науковців (біологи, екологи, гідрологи, океанографи, метеорологи тощо). Рекомендація №13 підкреслює особливу роль університетів у здійсненні фундаментальних досліджень з проблематики екологічної освіти. Рекомендація №22 наголошує на важливій ролі міжнародної співпраці між державами та за допомогою ЮНЕСКО й ЮНЕП у справі сприяння екологічній освіті [6, с. 30-34]. Всесвітня хартія природи 1982 р., схвалена резолюцією ГА ООН, містить посилання на екологічну освіту як один із засобів здійснення природоохоронних планів та програм. 1987 р. – рік проведення спільно ЮНЕСКО та ЮНЕП Міжнародного конгресу з питань екологічної освіти в Москві (Росія), 1992 р. – Світового конгресу з освіти та комунікацій з довкілля та розвитку в Торонто (Канада). Університетська хартія зі сталого розвитку 1994 р., розроблена в рамках Асоціації європейських університетів, являє собою зобов'язання вищої школи впроваджувати концепцію та цілі сталого розвитку в навчальний процес. У 2005 р. було ухвалено Стратегію Європейської економічної комісії ООН з екологічної освіти для цілей сталого розвитку. У 2007 р. пройшла Міжнародна конференція з екологічної освіти в Ахмедабаді (Індія), 2009 р. – Конференція ЮНЕСКО з освіти для сталого розвитку в Боні (Німеччина), 2012 р. – Міжурядова конференція «Тбілісі+35: Екологічна освіта для сталого розвитку», на якій було ухвалено Тбіліське комюніке. Документ визнає історичне значення Тбіліської декларації 1977 р.; значення екологічної освіти в процесі формування та підтримання освіти для цілей сталого розвитку; значення положень багатосторонніх природоохоронних договорів, присвячених питанням комунікації, освіти та інформування громадськості; закликає уряди інкорпорувати питання екологічної освіти в національні екологічні та освітні плани дій тощо [12]. 2005-2014 роки проголошено Десятиліттям ООН з освіти та сталого розвитку.

Деякі багатосторонні природоохоронні договори містять юридичні зобов'язання держав зі сприяння екологічній освіті у відповідних сферах, наприклад, статті 3 і 9 Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 р., статті 4(1)(i) та 6 Рамкової конвенції про зміну клімату 1992 р., стаття 13 Конвенції про біорізноманіття 1992 р., стаття 10(4) Конвенції ООН про боротьбу зі спустеленням у тих країнах, які відчувають серйозну посуху та/або спустелення, особливо в Африці, 1994 р., стаття 13 Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 р., пункт 6 Додатку I Конвенції про захист морського середовища Північно-Східної Атлантики 1992 р., стаття 3(3) Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р., стаття 23 Картахенського протоколу з біобезпеки 2000 р. до Конвенції про біорізноманіття, статті 10(1)(c) та (f) Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі 2001 р. Деякі договори з прав людини також визнають необхідність сприяння освіті з метою збереження природи, наприклад, стаття 29(1)(e) Конвенції про права дитини 1989 р., стаття Конвенції МОП № 169 про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, 1989 р. Положення багатосторонніх природоохоронних договорів є менш деталізованими, ніж положення рекомендаційних документів, присвячених екологічній освіті, однак вони покладають на держави юридичні зобов'язання.

Інституційний механізм міжнародно-правового співробітництва у галузі екологічної освіти представлений, передусім, такими міжурядовими організаціями, як ЮНЕП і ЮНЕСКО. В рамках ЮНЕП функціонує Відділ з екологічної освіти та тренінгів (англ. – *Environmental Education and Training Unit*), діяльність якого ґрунтується на трьох стовпах: освіта, тренінги та підтримання електронних мереж. Освітній напрямок спрямований на те, щоб вищі навчальні заклади держав-членів переорієнтувалися на впровадження та підтримання системи екологічної освіти та освіти для сталого розвитку [13]. В рамках ЮНЕСКО існує декілька освітніх програм, спрямованих на сприяння екологічній освіті для цілей сталого розвитку: щодо водних ресурсів, Південно-Східного Середземномор'я, зміни клімату, біорізноманіття та готовності й реагування на лиха. Крім ЮНЕП та ЮНЕСКО, діяльність деяких міжнародних неурядових організацій також спрямована на сприяння просвіті та освіті з екологічних питань. Наприклад, в Статуті Міжнародного союзу охорони природи 1977 р. серед завдань Організації зазначено «забезпечення форуму для обговорення питань збереження, включаючи їх науковий, освітній (курсиви наш. – М.М.), правовий, економічний, соціальний та політичний виміри, на глобальному, регіональному, національному та локальному рівнях» [14]. В рамках Союзу діє Комісія з освіти та комунікацій.

В різних державах існують закони про екологічну освіту, чим не може поки що похизуватися Україна. Так, в 1990 р. в США було ухвалено Закон з екологічної освіти, згідно з яким до Агентства з охорони довкілля США було включено нову структуру – Офіс з екологічної освіти. Подібні закони мають деякі штати Австралії (Новий Південний Уельс, 1998 р.), Японія (2003 р.), Філіппіни (2008 р.). В Узбекистані у 1998 році прийнята Концепція і Національна Стратегія сталого розвитку, в рамках якої пріоритетним напрямом визнано процес підготовки національних кадрів з метою залучення всіх громадян Узбекистану до процесу переходу до сталого розвитку. У Російській Федерації у 2006 році розроблена Концепція освіти для сталого розвитку з врахуванням міжнародного досвіду, зокрема стратегії ЄЕК ООН. У «Програмі...» (1999) і «Концепції ...» (2003) екологічної освіти Республіки Казахстан відмічено, що ефективна система екологічної освіти є одним з головних інструментів забезпечення сталого розвитку суспільства [15]. Слід відзначити, що на сьогоднішній день в Україні відсутні як Стратегія екологічної освіти (освіти для сталого розвитку), так і Національна стратегія (концепція) сталого розвитку.

В 2002 р. Верховна Рада України розглядала проект Закону України «Про екологічну освіту» [16], що не завершилось будь-якими результатами. В статті 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 р. зазначається, що підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища. Спеціально визначені вищі та професійні навчальні заклади здійснюють підготовку спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням суспільних потреб [17]. Стаття 9 передбачає право громадян на одержання екологічної освіти. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2010 року» 2010 р. серед стратегічних цілей та завдань передбачає розроблення до 2015 року і реалізацію Стратегії екологічної освіти з метою сталого розвитку українського суспільства та економіки України; створення до 2015 року мережі регіональних екологічно-просвітницьких центрів на базі закладів освіти, неурядових природоохоронних організацій; розроблення до 2015 року організаційного механізму місцевого, регіонального та національного рівня для активного залучення громадськості до процесу екологічної освіти з метою сталого розвитку, екологічної просвіти та виховання; включення питань формування екологічної культури, екологічної освіти та просвіти в державні цільові, регіональні та місцеві програми розвитку; розширення кола питань санітарно-епідеміологічного та природоохоронного характеру у програмі освіти управлінських кадрів до 2015 року та удосконалення до 2020 року системи безперервної фахової освіти для осіб, які працюють у сфері охорони навколишнього природного середовища. В Стратегії визнається, що розробка методологічних основ та запровадження безперервної екологічної освіти сприятимуть успішній реалізації національної екологічної політики. Такі її складові, як екологічна освіта для сталого розвитку, програма екологічної освіти в рамках державних освітніх програм для дошкільних навчальних закладів, для загальноосвітніх навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, програми післядипломної освіти та курсової перепідготовки фахівців, є критерієм

успішності реалізації Стратегії [18]. Колегія Міністерства освіти і науки України затвердила Рішення № 13/6-19 від 20.12.2001 р. «Про концепцію екологічної освіти в Україні», в якій зазначається: «Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту» [19]. В документі визначено, що розвиток вищої екологічної освіти повинен базуватися на комплексному збалансованому поєднанні природничого, технологічного, економічного, юридичного і соціокультурного підходів. Особлива увага приділяється неформальній екологічній освіті. Проект Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів стосовно участі України у виконанні рішень та рекомендацій Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань сталого розвитку «Ріо+20» передбачає необхідність підготовки проектів Концепції та Стратегії екологічної освіти для сталого розвитку, а також проекту Національного плану дій з реалізації Стратегії екологічної освіти для сталого розвитку. Однак після Конференції «Ріо+20» минув рік і 7 місяців, а документ і досі не затверджено.

У 2008 р. при Мінприроди України було створено Державну екологічну академію післядипломної освіти та управління, основним завданням якої є перепідготовка та підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки, державного екологічного контролю, земельного контролю та оцінки земельних ділянок, екологічної експертизи, заповідної справи, поводження з відходами, геологічного вивчення надр, топографо-геодезичної та картографічної діяльності, екологічного аудиту, управління довкіллям, стандартизації та сертифікації у природоохоронній галузі. На сьогоднішній день екологічне право є обов'язковою (нормативною) навчальною дисципліною і викладається студентам усіх юридичних навчальних закладів України [5, с. 261]. З 2007 року на відділенні міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка викладається дисципліна «Міжнародне право навколишнього середовища». На базі кафедри міжнародного права 29-31 січня 2010 року було організовано і проведено Перший Європейський регіональний раунд 14-го Стетсонського конкурсу з міжнародного права навколишнього середовища, який щорічно проходить у Флориді (США) та являє собою унікальну нагоду об'єднати студентів, що цікавляться міжнародним правом навколишнього середовища, зі всього світу. Щороку студенти з університетів Індії, Австралії, країн Латинської Америки, Південно-Східної Азії, Північної Америки, Африки тощо беруть участь у відповідних регіональних раундах.

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо, що екологічна складова міжнародного співробітництва у сфері освіти забезпечена міжнародно-правовими актами обов'язкового та рекомендаційного характеру, має інституційний механізм реалізації та впроваджується в національні законодавчі акти. Водночас слід зауважити, що положення рекомендаційних міжнародно-правових актів є більш деталізованими, структурованими й розгалуженими, аніж положення міжнародних природоохоронних договорів, присвячених питанням екологічної освіти. На сьогоднішній день в Україні відсутній як Закон про екологічну освіту та Стратегія екологічної освіти (освіти для сталого розвитку), так і Національна стратегія (концепція) сталого розвитку, яка б передбачала заходи з формування та розвитку системи екологічної освіти. Серед рекомендацій з підвищення ефективності екологічної (еколого-правової) освіти в Україні можемо назвати такі: 1) ухвалити Закон про екологічну освіту, Стратегію екологічної освіти (освіти для сталого розвитку), Національну стратегію (концепцію) сталого розвитку, до яких мають бути гармонійно інтегровані всі компоненти екологічної освіти (екологічне знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічна етика, екологічна культура), а також всі її форми (формальна і неформальна); 2) навчальні дисципліни «Екологічне право» та/або «Міжнародне екологічне право» мають викладатися не лише на юридичних факультетах, але й на економічних; 3) впроваджувати для студентів юридичних спеціальностей один з найдієвіших способів сприяння ефективності екологічної освіти – мут-корті (конкурси з екологічного та міжнародного екологічного права).

1. Palmer J. Environmental education in the 21st century: Theory, practice, progress and promise / J. Palmer. – New York: Routledge, 1998. – 284 p.
2. Філяніна Н.М. Освіта для сталого розвитку: гуманітарна й екологічна складові / Н.М. Філяніна // Гуманітарний часопис. – 2013. – №2. – С. 93-99.
3. Балюк Г. Правове забезпечення екологічної

складової сталого розвитку: Проблеми законодавчого регулювання, створення екологічної столиці світу та удосконалення екологічної освіти в Україні / Г. Балюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – № 92. – С. 9-13.

4. Шматько В.Г. Екологія і організація природоохоронної діяльності. Навч. посібник [Електронний ресурс] / В.Г. Шматько, Ю.В. Нікітін. – К.: КНТ, 2008. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072039565/ekologiya/ekologiya_i_organizatsiya_prirodohoronnoyi_diyalnosti_-_shmatko_vg
5. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с.
6. Intergovernmental Conference on Environmental Education organised by UNESCO in cooperation with UNEP [Electronic resource] / Tbilisi (USSR), 74-26 October 1977, Final report. – Mode of access: <http://unesdoc.unesco.org/images/0003/000327/032763eo.pdf>
7. Saylan Ch. The failure of environmental education (and how we can fix it) / Charles Saylan and Daniel T. Blumstein. – London: University of California Press, 2011. – 241 p.
8. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля / [Відп. ред. проф. С. Кравченко]. – Вид. 2-ге, доп. – Львів: Норма, 2002. – 416 с.
9. Програма дій «Порядок денний на XXI століття (Agenda 21)»: Ухвалена Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Самміт «Планета Земля» 1992). – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
10. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию, 4 сентября 2002 г. [Электронный ресурс] / Комиссия ЕС. – Режим доступа: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/april/tradoc_116827.pdf
11. The future we want [Electronic resource] / Outcome of the United Nations conference on sustainable development, 19 June 2012, A/CONF.216/L.1. – Mode of access: https://rio20.un.org/sites/rio20.un.org/files/a-conf.216l-1_english.pdf.pdf
12. The Tbilisi Communiqué – Educate Today for a Sustainable Future [Electronic resource] / Outcome document adopted at TBILISI+35 Intergovernmental Conference on Environmental Education for Sustainable Development, Tbilisi, 6-7 September 2012. – Mode of access: <http://www.aeee.org.au/wp-content/uploads2/2009/07/Tbilisi-Communique.pdf>
13. UNEP Programmes and Resources for Environmental Education and Training: An Introductory Guide. – UNEP: Nairobi, 2004. – 75 p.
14. Statutes of 5 October 1948, revised on 22 October 1996 and 13 October 2008, and last amended on 14 September 2012 (including Rules of Procedure of the World Conservation Congress, last amended on 14 September 2012) and Regulations revised on 22 October 1996 and last amended on 27 November 2013 [Electronic resource]. – Mode of access: https://cmsdata.iucn.org/downloads/statutes_en.pdf
15. Боголюбов В.М. Концептуальні підходи до формування освіти для сталого розвитку [Електронний ресурс] / В.М. Боголюбов // Збірник наукових статей «III-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю». – Том.2. – Вінниця, 2011. – С.665-667. – Режим доступу: <http://eco.com.ua/>
16. Нагорнюк О.М. Екологічна освіта та шляхи її вдосконалення у контексті збалансованого (гармонійного) розвитку / О.М. Нагорнюк // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. – 2011. – Вип. 159 (4). – С. 148-156.
17. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
18. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
19. Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20 грудня 2001 р. «Про концепцію екологічної освіти в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>

Role of International Law in Shaping and Developing System of Environmental Education Summary

Environmental friendly life in all possible aspects shall become a norm for modern people. That is why environmental education is of utmost importance. Aims of environmental education include ensuring understanding and meaning of environmental problems, shaping a system of respective values and common understanding of environmental problems, contributing to active participation in the improvement of the quality of the environment; forming skills for timely identification and solution of environmental problems; ensuring society's active role in adopting and implementing of environmentally important decisions.

The necessity of environmental education has been set out in many soft law instruments including Declaration of Rio de Janeiro and Stockholm Declaration. In addition it was repeatedly inserted in different multilateral international agreements. Standards set out in these documents were transposed into national legislation. For example, in Uzbekistan civil servants working in the sphere of natural environment protection are required to have specialized education. The same is true for Ukraine. Ministry of environment of Ukraine has established a special educational facility to ensure environmental friendly approaches in decision making.

Борис Бабін

Викладання морського права: дослідження вітчизняного досвіду

Стаття присвячена огляду практики викладання морського права в Україні. Автор звертає увагу на недостатній рівень викладання дисципліни в вищих навчальних закладах гуманітарної спрямованості та обов'язковість курсу у закладах підготовки технічних працівників, пов'язаних із морем. Автор аналізує причини такого явища. Надані рекомендації щодо поглиблення вивчення дисципліни морського права у різних навчальних закладах України

Ключові слова: морське право, юридичні науки

Статья посвящена практике преподавания морского права в Украине. Автор обращает внимание на недостаточный уровень преподавания дисциплины в высших учебных заведениях гуманитарной направленности и обязательность курса в заведениях по подготовке технических работников морской сферы. Автор анализирует причины такого явления. Предоставлены рекомендации относительно изучения дисциплины морского права в разных учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: морское право, юридические науки

The article deals with the practice of teaching maritime law in Ukraine. The author brings attention to the fact that this course is barely taught in humanities while future maritime engineers learn the subject. The author analyzes reasons for that and provides recommendations with regard to teaching of maritime law in Ukraine.

Keywords: maritime law, legal science.

Актуальні питання щодо становлення національної школи морського права потребують на вирішення в умовах пошуку відповіді на загальне питання щодо майбутнього правового забезпечення вітчизняної вищої освіти. Така проблематика досліджувалася раніше у історичному вимірі або у форматі дослідження науково-педагогічного шляху видатних постатей вітчизняної міжнародно-правової науки, у цьому контексті можна згадати роботи В.М. Денисова, Т.Р. Короткого, О.М. Шемякіна тощо. Водночас дослідження практик викладання дисципліни морського права в незалежній Україні досі не здійснювалося, спроба започаткувати цей дискурс і є метою вказаної статті. Для досягнення такої цілі слід вирішити такі завдання: визначитись як з поточною практикою викладання у сфері морського права, так і з організаційно-правовим підґрунтям виникнення та розвитку такої практики, аж до досягнення стану системи; слід також запропонувати певні кроки з удосконалення відповідних науково-освітніх механізмів.

Якщо узагальнити сучасну ситуацію із викладанням морського права в Україні, то можна побачити достатньо цікаву картину.

По-перше вказана навчальна дисципліна не викладається, як окремий курс, у ключових вищих юридичних навчальних закладах та факультетах, таких, як Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, Київський університет права НАН України, факультети Львівського національного університету ім. І. Франка, Київського національного університету імені Шевченка, Чернівецького національного університету ім. Ю.А. Федьковича, Ужгородського національного університету або на економіко-правовому факультетах Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова та Донецького національного університету.

Єдиним суттєвим виключенням з цієї тенденції слід вважати діяльність кафедри морського та митного права судово-адміністративного факультету Національного університету «Одеська юридична академія», де фахові юристи, науковці читають курси «Морське право» та «Морське приватне право». Кафедру було утворено у 1996 р., її першим завідувачем став С.В. Ківалов, сьогодні кафедру очолює професор Є.В. Додін [6].

По-друге, морське право, як окрема дисципліна, викладається у фактично в усіх технічних навчальних закладах морської спрямованості – на кафедрі судноводіння морського факультету Керченського державного морського технологічного університету, на кафедрі морських технологій факультету судноводіння та енергетики суден Академії військово-морських сил ім. П.С. Нахімова [2], на кафедрі судноводіння та безпеки судноплавства факультету морських технологій та судноплавства Севастопольського національного технічного університету (у блоці спеціальних дисциплін) [10], у Першому Українському морському інституті, на кафедрі економіки та морського права факультету судноводіння Херсонської національної морської академії [12], на кафедрі економіки та управління морським транспортом Азовського морського інституту [1] тощо. Викладання дисципліни як правило, ведеться фахівцями у галузі морської справи або економіки, викладачів-юристів у зазначених закладах не працевлаштоване; предмет морського права становить у цих закладах складову підготовки судноводіїв та менеджерів.

У контексті підготовки економістів морське право читається також кафедрою міжнародного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі [11]. Серед навчальних закладів системи МВС України морське право читається, як окрема дисципліна, лише у Одеському національному університеті внутрішніх справ.

По-третє, в окремих вищих морських навчальних закладах за останні 20 років утворено факультети з підготовки правознавців (рівня бакалавра або спеціаліста); у цих закладах морське право викладається кафедрами відповідних факультетів – як для судноплавних спеціальностей, так і для майбутніх юристів та економістів. У цьому випадку морське право викладається як сукупність декількох пов'язаних навчальних дисциплін. Зокрема, на кафедрі транспортного права юридичного факультету Київської державної академії водного транспорту імені Сагайдачного викладаються курси: «Міжнародне морське право», «Організаційно-правові основи діяльності морського судна», «Правове регулювання діяльності порту», «Правове регулювання судноплавства», «Правове регулювання страхування на морському транспорті», «Історія правового забезпечення судноплавства» та «Міжнародно-правове регулювання безпеки мореплавства». Вказану кафедру було утворено як кафедру правового забезпечення діяльності водного транспорту у 2000 р., перейменовано у 2010 р. [3].

Кафедрою правознавства Гуманітарного інституту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова з 1993 р. викладаються курси «Міжнародне морське право» та «Морське право». Кафедрою транспортного права Одеського національного морського університету тривалий період ведеться викладання курсів «Морське право країн ЄС», «Міжнародне морське право», «Правові питання судноремонту», «Правове регулювання роботи підприємств морського транспорту» та ін. Цікаво, що у складі вказаного закладу (як Одеського інституту інженерів морського флоту) попередникам цієї кафедри були кафедра комерційної експлуатації морського транспорту (з 1965 р.) та кафедра транспортного права та митного контролю (з 1997 р.). У більшості вказаних закладів третьої групи викладання морського права здійснюється юристами, науковцями (як правило, кваліфікаційного рівня кандидата юридичних наук), та водночас не супроводжується виданням значної кількості навчальної літератури [5].

Окремо можна вказати на діяльність кафедри морського права факультету морського права та менеджменту Одеської національної морської академії; нею ведуться курси «Морське право», «Міжнародне приватне морське право», «Міжнародне публічне морське право», «Правове регулювання у сфері праці та зайнятості на морському транспорті» тощо. Кафедру очолює д.ю.н., професор О.М. Шемякін, на ній працюють викладачі, що здебільшого мають науковий ступінь з публічних галузей права та захищені дисертації за «морською» тематикою. Такого зосередження фахівців з морського права не має жодна інша кафедра будь-якого навчального закладу України; підручники з морського права, видані фахівцями кафедри, використовуються у навчальному процесі більшістю закладів, де в Україні досліджується морське право. Кафедрою щорічно проводиться наукова конференція з морського права, співробітниками кафедри щорічно видається наукові монографії та десятки статей з проблематики морського права. Викладання морського права у вказаному навчальному закладі здійснюється з його заснування у 1944 р. [7].

Вказані особливості викладання морського права мають перед собою об'єктивні, ринкові передумови. Сьогодні Україна входить у п'ятірку держав за кількістю власних громадян, працевлаштованих у глобальному торгівельному мореплавстві. При цьому за кількістю громадян, працевлаштованих у якості офіцерського складу суден Україна узагалі є світовим лідером. Така тенденція зумовлена низьким рівнем життя в Україні, що «виштовхує» її громадян у пошуках гідної праці у глобальний ринок морських перевезень, та водночас високою у цілому якістю підготовки та особливих властивостей українських моряків.

Водночас схваленою у 1978 р Конвенцією з підготовки та дипломування моряків і несення вахти у перелік обов'язкових вимог до підготовки капітанів та старших помічників капітану було включено володіння ними знаннями у сфері морського права.

У розділі А-II/2 «Обов'язкові мінімальні вимоги для дипломування капітанів і старших помічників капітана суден валовою місткістю 500 або більше» ч. А. «Обов'язкові стандарти щодо положень Додатку до Конвенції ПДНВ» Кодексу про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (який і є Додатком I до Конвенції ПДНВ) до відповідного Стандарту компетентності у с. 14, 15 Таблиці А-II/2 віднесено функцію «Управління операціями судна і піклування про людей на судні на рівні експлуатації», у якій є підфункція «Спостереження і контроль за виконанням вимог законодавства та заходів щодо забезпечення охорони людського життя на морі і захисту морського середовища» у вигляді знань, розумінь та професійних навичок. Стандарт компетентності деталізує зазначену підфункцію, як «знання норм міжнародного морського права, що містяться в міжнародних угодах і конвенціях», при цьому вказується, що особлива увага повинна бути приділена наступним питанням:

- свідоцтва та інші документи, наявність яких на судах вимагається міжнародними конвенціями; порядок їх отримання та термін дії;
- обов'язки, що випливають із відповідних вимог Міжнародної конвенції про вантажну марку
- обов'язки, що випливають із відповідних вимог Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі
- обов'язки, що випливають з Міжнародної конвенції по запобіганню забруднення з суден;
- морські санітарні декларації та вимоги Міжнародних санітарних правил;
- обов'язки, що випливають з міжнародних документів, що стосуються безпеки судна, пасажирів, екіпажу та вантажу;
- методи і засоби запобігання забруднення морського середовища з суден;
- національне законодавство по здійсненню міжнародних угод і конвенцій [4].

Важливим актом, що встановлює стандарти викладання морського права, є рекомендація Міжнародної організації праці (МОП) щодо професійного навчання моряків № 137 від 28 жовтня 1970 р. Цим документом встановлено відповідні рекомендації національним урядам, зокрема, у п. 3 ч. А ст. III рекомендації зазначалося, що в усіх країнах, які мають торговельний флот або планують його створити, органи влади, що розроблюють національну політику в галузі освіти і професійної підготовки, повинні стежити за тим, щоб у загальній мережі учбових закладів були створені відповідні можливості для підготовки моряків.

У п. 5 цієї ж статті вказувалося, що учбові програми всіх державних і приватних установ, які займаються підготовкою моряків, повинні координуватися і розроблятися в кожній країні на підставі установлених національних норм. Такі програми мають розроблятися у співпраці з урядовими службами, учбовими закладами та іншими органами, які мають глибокі знання в галузі професійного навчання моряків, і повинні складатися таким чином, щоб вони задовольняли вимогам морського транспорту, сформульованим після консультацій з організаціями судовласників і моряків.

Згідно з приписами п. 6 цієї ж статті органи, які розробляють такі програми, повинні, зокрема:

- підтримувати тісні зв'язки між учбовими закладами і всіма зацікавленими колами для того, щоб ув'язати навчання з вимогами морського транспорту;
- регулярно відвідувати учбові заклади, якими вони керують, і бути добре обізнаними з програмами, які здійснюються;
- вживати всіх необхідних заходів для розповсюдження інформації про наявні можливості навчання серед усіх, хто в цьому зацікавлений;
- співробітничати при розробці та здійсненні практичних програм морського навчання;
- брати участь у розробці загальних норм навчання;
- брати участь у створенні належних національних норм щодо свідоцтв про кваліфікацію моряків різних категорій і рангів;
- сприяти безпосередньому співробітництву між учбовими закладами і тими, хто займається питаннями підбору робочої сили та забезпечення зайнятості.

Цікаво, що відповідно до п. 4 ч. В цієї ж статті рекомендації «навчання моряків у державних учбових закладах, коли це можливо, повинно бути безплатним». Відповідно до п. «h» ч. 12 ст. IV рекомендації 1970 р. відповідні учбові програми для моряків, що «повинні періодично переглядатися і поновлюватися для того, щоб іти в ногу з технічним прогресом», у разі необхідності повинні включати «викладання елементів соціального та трудового законодавства, що стосуються роботи на торговельних судах і взаємодії на виробництві, положень та правил, що стосуються моряків, економіки транспорту, морського страхування, основ морського права тощо» [9].

Вказані норми слід вважати початком встановлення міжнародних стандартів освіти для моряків, адже попередня рекомендація МОП про організацію професійного навчання моряків № 77 від 29 червня 1946 р. їх не містила. У цілому рекомендація 1970 р. поширює, на відміну від Конвенції ПДНВ 1978 р., правничу складову освіти моряка на усі морські спеціальності (а не лише на судноводіння) та передбачає меншу роль у такій складовій суто морського права (хоча й про потребу його навчання згадується також).

Складовою міжнародних стандартів у сфері викладання морського права можна визнати й модельні курси, розроблені Міжнародною морською організацією (ММО) на виконання наведених вимог Конвенції ПДНВ 1978 р. та у відповідь на пропозиції національних урядів. Зокрема, експертами ММО було розроблено модельний курс Т-204Е «Морське право для судових офіцерів» та Т-608Е «Морське право», видані англійською у 1992 та 1993 рр. відповідно у Лондоні [14], [15]; при цьому курс Т-608Е є більш універсальним та має більший обсяг навчального матеріалу.

Вказані курси містять рамкові приписи (мета, завдання, інформація про курс, вхідний рівень знань), розклад курсу, детальний план навчання, керівні приписи для інструктора (викладача) та вказівки для оцінки знань слухача курсу. В цілому ММО періодично переглядає та удосконалює власні модельні курси, але ці процеси поки не торкнулися курсів з морського права [13].

Отже, вказані міжнародні стандарти не залишають можливості надавати морську освіту без навчання морському праву; тому включення морського права до національних стандартів підготовки морських спеціальностей України було невідворотним процесом. Саме зазначена специфіка зумовлює потребу у викладанні морського права, як це зазначалося вище, у технічних навчальних закладах. У радянський період практика навчання морського права у навчальних закладах міністерства морського флоту СРСР була подібною, саме її наявність зумовила тривалу підготовку кваліфікованих кадрів та виникнення національної школи морського права, з'явлення після розпаду СРСР феномену юридичної освіти у морських навчальних закладах. Такі процеси мають бути предметом окремих досліджень; водночас, в умовах розроблення нових стандартів викладання міжнародного права у внз України, та ґрунтуючись на наведеному, можна стверджувати наступне.

Підготовка бакалаврів з міжнародного права в Україні має безумовно включати у себе підготовку з морського права, із включенням у навчальні програми тематики, передбаченої міжнародними стандартами, у повному обсязі. Підготовка магістрів з міжнародного права має передбачати можливість їх працевлаштування викладачами у навчальні структури I-II рівнів акредитації (технікуми та коледжі) та у навчальні центри, де готуються рядові кадри з судноплавних та судномеханічних спеціальностей торгівельного і рибного флоту.

Підготовка наукових кадрів за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право має передбачати можливість виокремлення в рамках спеціальності спеціалізованої підгалузі – морського права, для кваліфікованої підготовки фахівців для викладання морського права у вищих навчальних закладах технічних спеціальностей та у вищих юридичних закладах. Координацію підготовки навчально-методичної літератури з морського права та прикладних наукових досліджень у сфері морського права має бути покладено на профільну кафедру, що має найбільш потужний потенціал з продовження традицій розвитку національної школи морського права України.

1. Азовський морський інститут ОНМА, URL : <http://ami.edu.ua>
2. Академія воєнно-морських сил ім. П.С. Нахімова, URL : <http://avms.sebastopol.ua>
3. Київська державна академія водного транспорту імені Сагайдачного, URL : <http://www.maritime.kiev.ua>
4. Кодекс по подготовке и дипломированию моряков и несению вахты (Кодекс ПДНВ), Приложение I к Конвенции ПДНВ 1978 г. в редакции 1995 г. , URL : http://imodocs.com/txt/data_www/texts/sKodeks_PDNV95.php3
5. Національний університет кораблебудування імені

- адмірала Макарова, URL : <http://www.nuos.edu.ua>
6. Національний університет «Одеська юридична академія», URL : <http://onua.edu.ua>
7. Одеська національна морська академія, URL : <http://www.onma.edu.ua>
8. Одеський національний морський університет, URL : <http://www.osmu.odessa.ua>
9. Рекомендація Міжнародної організації праці щодо професійного навчання моряків № 137 від 28 жовтня 1970 р., URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.2383.0>
10. Севастопольский национальный технический университет, URL : <http://sevntu.com.ua>

10. Севастопольский национальный технический университет, URL : <http://sevntu.com.ua>
11. Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, URL : <http://usufit.edu.ua>
12. Херсонська національна морська академія, URL : <http://kmi.kherson.ua>
13. IMO Model Courses, URL : <http://www.imo.org/ourwork/humanelement/trainingcertification/pages/modelcourses.aspx>
14. Model course 2.04 : maritime law for ships' officers ; by International Maritime Organization (IMO). – London : IMO, 1992. – 284 p.
15. Model course 6.08 : maritime law ; by International Maritime Organization (IMO). – London : IMO , 1993. – 544 p.

Олена Кучер

Методика викладання міжнародного права в контексті його практичного застосування в рамках студентських змагань по типу *moot-court*

Дана стаття присвячена аналізу необхідності введення практичної складової в процес викладання міжнародного права з метою надання студентам можливості виробити навички, необхідні для участі в студентських змаганнях по типу *moot-court*.

Ключові слова: викладання міжнародного права, теорія, практика, *moot-court*, меморандум, презентація, усний раунд.

Данная статья посвящена необходимости введения практической составляющей в процесс преподавания международного права с целью предоставления студентам возможности выработать навыки, необходимые для участия в студенческих соревнованиях по типу *moot-court*.

Ключевые слова: преподавание международного права, теория, практика, *moot-court*, меморандум, презентация, устный раунд.

This article is devoted to the analysis of the necessity to include practical approach to the teaching of international law with the purpose to give students the opportunity to develop skills being necessary for their participation in *moot-courts*.

Keywords: teaching of international law, theory, practice, *moot-court*, memorandum, presentation, oral round

Сучасні вимоги до здійснення освітнього процесу в рамках викладання міжнародного права (далі – МП) передбачають та мають на меті не тільки ґрунтовне вивчення необхідних теоретичних дисциплін як загального, так і вузькогалузевого характеру, а і вироблення навичок практичного застосування даних дисциплін студентами відділення МП. У зв'язку з прагненням сучасної системи викладання МП в Інституті міжнародних відносин (далі – ІМВ) відповідати найвищим освітньо-юридичним стандартам світового рівня, перед викладачами постає необхідність знайомити студентів в рамках своїх нормативних курсів із застосуванням відповідних норм МП на практиці. Перший та, напевно, найтрадиційніший шлях здійснення такого ознайомлення – надання студентам для здійснення правового аналізу окремих справ універсальних чи регіональних судових установ або арбітражних трибуналів, під час здійснення розгляду яких застосовувалися ті норми МП, форму та зміст яких студент має засвоїти внаслідок вивчення тієї чи іншої дисципліни, і тим самим надати наочний приклад такого застосування. Тим не менш, як свідчить практика використання даного шляху, аналіз таких справ переважним чином зводиться до простого прочитання і переказу фактичних обставин відповідної справи із зазначенням норм МП в якості застосованого права без власних коментарів. На жаль, найчастіше студенти додатково не аналізують ті норми або рішення судових установ та / або арбітражних трибуналів, на які посилаються сторони у відповідній справі та орган міжнародної юстиції, який здійснює її розгляд, зазначаючи відповідну аргументацію виключно в якості факту, який вже відбувся, не долучаючи до нього особисту думку, котра може полягати, наприклад, у цілковитому або частковому погодженні, запереченні чи навіть спростуванні. Такий підхід до аналізу справи, по якій вже винесено рішення, насправді є абсолютно доцільним, оскільки наявність готового рішення не змушує студентів думати про те, яким чином до нього прийшов відповідний орган міжнародної юстиції. Тим не менш, плюсом даного підходу

УДК 341.1

КУЧЕР Олена Борисівна,

аспірантка 2 року навчання кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

© О. Кучер, 2014

є, все ж таки, запам'ятовування аргументації сторін та органу міжнародної юстиції, яке може бути корисним з точки зору правозастосування у випадку виникнення справи зі схожими фактичними обставинами.

Натомість, сучасне вивчення МП пропонує інший шлях вироблення у студентів навичок практичного застосування теоретичних дисциплін, які вони вивчають у вищих навчальних закладах, зокрема, в ІМВ. Даний шлях реалізується в участі студентів у змаганнях по типу *moot court* – порівняно нового для української освітньої системи явища. В свою чергу, цей вид змагань включає в себе *case study* – спеціально написану модельну справу, де зображено певну ситуацію, обставини котрої призвели до виникнення спору та за яких відбулися певні порушення (або їхня відсутність); питання, які підлягають аналізу з фактичної та правової точок зору в рамках письмової частини (меморандумів) і усного виступу (презентації) та виступи учасників у ролях позивача та відповідача під час розгляду даної справи в рамках моделі відповідного органу міжнародної юстиції. Аналіз вищевказаних питань здійснюється шляхом вироблення та підготовки правової позиції для кожної зі сторін у справі, яка має бути належним чином обґрунтована. Даний вид студентських змагань є «командною грою». Найчастіше команда складається з трьох-чотирьох учасників (в залежності від правил проведення кожного *moot court*-у), що, в свою чергу, ускладнює процес залучення до участі в таких змаганнях великої кількості студентів. З метою обрання учасників викладачами проводяться спеціальні відбори. Проте студенти, які не пройшли відбір для безпосередньої участі, можуть допомагати обраній команді у підготовці, отримуючи при цьому корисний досвід, який надасть їм додаткові шанси для участі в *moot court*-ах в наступні роки.

В свою чергу, підготовка та безпосередній процес участі в змаганні по типу *moot court*, як вже зазначалося, складається з письмового та усного етапів. На письмовому етапі команда студентів готує викладення правових позицій сторін у справі у формі меморандумів. На усному етапі (усних раундах) команда представляє правові позиції сторін у справі у формі презентації, яка являє собою розповідь позивача або відповідача з приводу ситуації, визначеної у справі, і вказування на необхідність задоволення відповідних вимог, що підкріплюється знанням фактів справи та права. Мета даної презентації, перш за все, полягає у переконанні суддів або арбітрів у правильності своєї позиції.

Найбільша користь для студентів-учасників *moot court*-ів полягає в тому, що *case study* та поставлені до нього питання не мають однозначно правильних відповідей, надаючи тим самим рівні можливості захистити свою позицію уявним позивачеві та відповідачеві. Лінія захисту відповідних позицій розроблюється студентами-учасниками *moot court*-у на підставі фактичних даних, зазначених в *case study*, норм МП, що підлягають безпосередньому застосуванню під час розгляду справ органом міжнародної юстиції, діяльність якого моделюється, а також існуючої практики універсальних і регіональних судових установ та / або арбітражних трибуналів, яка підтримує позицію, яка підлягає захисту. В цьому контексті слід також відзначити, що використання практики, яка *prima facie* свідчить не на користь такої позиції, таким чином, щоб або спростувати її згідно фактичних обставин справи, або обернути її на свою користь (знову ж таки, згідно фактичних обставин справи) високо оцінюється суддями та арбітрами, які оцінюють меморандуми та усні раунди.

Важливим аспектом участі студентів в *moot court*-ах є, перш за все, високий рівень *теоретичної* обізнаності щодо галузі МП, яка підлягає застосуванню у окремому конкретному змаганні, та специфіки функціонування органу міжнародної юстиції (універсальної або регіональної судової установи чи арбітражного трибуналу), діяльність якого моделюється. Такі теоретичні знання мають надаватися викладачами в рамках відповідних дисциплін, маючи на меті в даному контексті демонстрацію того, як відповідні правові процеси мають відбуватися. Тим не менш, важливо знову наголосити на *практичному* аспекті викладання таких дисциплін, знайомлячи студентів із застосуванням правом відповідного органу міжнародної юстиції та його *case law*, яке може та навіть має бути використано під час підготовки до участі в конкретному *moot court*-і. Ознайомлення з даною практикою в рамках навчання значною мірою спрощує таку підготовку.

Варто звернути істотну увагу на те, що протягом останніх років студенти ІМВ все частіше беруть участь в *moot court*-ах різноманітної та багатоаспектної міжнародно-правової тематики, посідаючи високі місця як в регіональних, так і міжнародних змаганнях. У зв'язку з тим, що кількість студентів будь-якого вищого навчального закладу значно перевищує кількість *moot court*-ів взагалі, тим з них, хто хоче брати участь у такого роду змаганнях, варто мати на увазі наступне:

1. Перше і найважливіше – *бажання*. Можна тлумачити бажання як мотивацію досягти успіху в новій для себе площині універсального або регіонального рівня, як можливість навчитися новому для себе та на власному досвіді в процесі моделювання судового чи арбітражного процесу

відчути себе справжнім практиком, або можливість навчитися справжній роботі в команді і знайти нових друзів як в рамках інститутської команди, так і з інших команд та інших країн. Без бажання повністю присвятити себе участі в *moot court*-і жодного позитивного результату навряд чи буде досягнуто. Участь в тому чи іншому *moot court*-і може зацікавити студента правовою сферою, тематикою, особою тренера або особистостями, які входять у команду.

2. Готовність до численних випробувань – часових, оскільки підготовка займає дійсно істотну кількість часу і пошук нових аргументів або очікування винесення відповідними міжнародними судовими та арбітражними установами потрібних для підтвердження позиції по справі рішень триває майже до початку усних слухань; **особистісних** – оскільки в *moot court*-ах приймає участь саме студентська команда (варто відзначити, *inter alia*, що рівень взаємодії членів команди під час проведення усних раундів також оцінюється суддями та арбітрами і, відповідно, взаємодія на належному рівні може, окрім інших позитивних здобутків в процесі підготовки до усних раундів, принести команді додаткові бали за виступ), взаємодопомога, співпраця та відкритість і готовність до діалогу є якостями першої необхідності; **процедурних** – студент-учасник *moot court*-у має завжди пам'ятати про те, що даний вид змагання є своєрідною лотереєю, в якій результат фактично залежить від особи, яка оцінює письмовий меморандум або усний виступ, і що в кожній такої особи є власне уявлення про ідеального учасника *moot court*-у (досить часто оцінка проводиться за критеріями «сподобався - не сподобався» або «переконав - не переконав»). Тому, на жаль, трапляються випадки, коли рівень та обсяг виконаної роботи не оцінюється на належному рівні. Звісно, буває і навпаки, коли затрачені зусилля (та трохи везіння) знаходять своє відображення в посіданні почесних місць в *moot court*-ах.

В цьому контексті неможливо не звернути увагу на складності, пов'язані з тим, що пострадянські студенти, і студенти ІМВ в тому числі, не є носіями англійської мови, якою проводиться більшість *moot court*-ів, і цей фактор, в свою чергу, заважає учасникам доносити до суддів або арбітрів весь спектр своїх знань. Проте, як свідчить практика проведення *moot court*-ів, більшість суддів та арбітрів також не є носіями англійської мови. Тому вони насамперед оцінюють суть письмових меморандумів і суть та форму усної презентації. Відповідно, головним для студента-учасника *moot court*-у є вміння донести доступною мовою до суддів або арбітрів свою правову аргументацію, яка підкріплює відстоювану позицію.

3. Рівень академічної підготовки. Перш за все, студент-учасник *moot court* -у має бути завжди відкритим до нових знань та їхнього постійного вдосконалення. Як вже зазначалося, дуже бажано мати ґрунтовні теоретичні знання МП взагалі, оскільки судді та арбітри досить часто ставлять теоретичні питання на усних раундах, розуміти специфіку того *moot court*-у, де бере участь студент (тематичну та процедурну), а також правильно оцінювати вимоги до необхідного рівня знань для успішної участі в *moot court*-і (який, на щастя, можна завжди підтягнути та розвинути за допомогою тренера або консультанта за наявності в складі команди останнього та, звісно, власними прагненнями студента-учасника). Тобто, студент-учасник *moot court*-у повинен мати базове уявлення про процедуру проведення змагання та приблизний обсяг тих навичок, яких потребуватиме участь в *moot court*-і на належному рівні з подальшим прагненням їхнього розвитку та вдосконалення. При цьому студент має розуміти, що окрім вже відомої йому або їй інформації, завжди залишатиметься великий обсяг іншої додаткової та корисної інформації, який потрібно буде прочитати, опанувати та засвоїти. Переважно це будуть справи (велика кількість справ різноманітних універсальних і регіональних судових установ та арбітражних трибуналів). Постулат «*вчитися, вчитися та ще раз вчитися*» якнайкраще відображає правильний настрій студента-учасника змагань по типу *moot court*.

4. Вміння застосовувати існуюче право до конкретної ситуації. На наш погляд, саме це є головною якістю учасника *moot court*-у – розуміти сутність права, яке підлягає застосуванню, та використання його задля підкріплення позицій у справі, а не займатися простим цитуванням певних справ без врахування фактичного і правового контексту. І, як вже зазначалося, вищим пілотажем та найяскравішою ознакою даної якості є вміння працювати з правом та справами, які *prima facie* свідчать не на користь тієї позиції, яку відстоює учасник – наприклад, вміння пояснити, що саме і чим саме (якщо це дійсно так) обставини ситуації, представленої в *case study*, відрізняються від обставин реальної справи, рішення по якій суперечить обстоюваному аргументу та, як наслідок, бажаному результату.

5. Тріада мистецтв кожного юриста - «читати, писати, говорити» - є дійсно актуальною для студентів, які беруть участь в змаганнях по типу *moot court*. Вони зобов'язані читати велику кількість міжнародних договорів, поглиблювати знання міжнародних звичаїв та, за необхідності, звер-

тати увагу на загальні принципи права; читати та аналізувати надзвичайно велику кількість справ, які розглядалися судовими установами та арбітражними трибуналами, і досліджувати доктрину. Студенти повинні вміти писати меморандуми - вираження письмових позицій сторін по справі, в яких вони мають вправно і досконало поєднувати теоретичні знання, відомості з практики та обставини *case study* з метою пояснення відповідних позицій сторін у справі та її належного правового підкріплення, приділяючи при цьому особливу увагу чіткості, логічності та послідовності викладення суті таких позицій; зовнішньому оформленню меморандумів (оформленню цитат, використаних джерел, посилань тощо); належному рівню «юридичної мови»; загальному рівню грамотності та загальному рівню володіння англійською мовою у разі необхідності (оскільки, все же таки, більшість змагань по типу *moot court* проводяться англійською мовою). І надзвичайно важливим є вміння говорити – мабуть, найскладніша частина підготовки для пострадянських студентів.

6. Вміння говорити, чітко формулювати і висловлювати свою думку. Перш за все, студенти-учасники змагань по типу *moot court* мають чітко розуміти, що викладення своєї позиції не дорівнює відповіді на семінарі і не дорівнює навіть відповіді на іспиті. Як вже підкреслювалося, головною метою презентації на усному раунді – переконати суддів або арбітрів в тому, що саме Ваша позиція по справі є абсолютно вірною. І в цьому контексті неможливо не наголосити на важливості ораторського мистецтва, мови рухів, впевненості та лаконічності формулювань. Усі ознаки хвилювання мають бути заховані якнайдалі. Тому підготовка саме до усного етапу змагань по типу *moot court* займає найбільшу кількість часу в загальному обсязі підготовки. Така підготовка, перш за все, включає в себе написання своєрідної, якісно вивіреної по суті та чітких формулювань промови (презентації), яку студент-учасник змагання має викласти за заздалегідь визначений у правилах кожного *moot court*-у проміжок часу, численні репетиції цієї промови різноманітними шляхами (серед яких варто відзначити репетиції перед дзеркалом та розповідь презентації товаришам по команді, тренеру, консультанту тощо). При цьому в контексті підготовки до усних раундів варто завжди пам'ятати, що ані судді, ані арбітри не будуть увесь відведений час слухати заздалегідь вивчену та добре відрепетовану промову і почнуть задавати різноманітні питання, які, насправді, можуть бути будь-якого характеру – від загальнотеоретичних правових питань до бажання «збити з думки» виступаючого. Саме тому в процесі підготовки варто приділити мистецтву вправної відповіді на питання суддів або арбітрів дуже істотну увагу.

7. Знання мови. Англійської – обов'язково, інших іноземних – бажано. У зв'язку з активною участю студентів ІМВ в російськомовних *moot court*-ах, досконале знання літературної та юридичної російської є предметом першої необхідності.

8. Наявність тренера, яка є надзвичайно важливою. Фактично, саме від нього залежить не тільки рівень теоретичної і практичної підготовки студента – учасника окремого *moot court*-у, а й формування уявлення студента про змагання такого роду взагалі; вміння писати письмові меморандуми на належному рівні; вміння робити презентацію та виступати перед суддями або арбітрами під час проведення усних слухань; вміння бути готовим до неочікуваних питань та бути готовим відповідати на них; емоційний стан кожного студента-учасника; почуття єдності команди. Тому особа тренера є чи не ключовою в контексті прийняття студентами участі в змаганнях по типу *moot court*. Дуже бажано, щоб тренер мав досвід практичної діяльності в тій правовій сфері, якій присвячено відповідний *moot court*, або має досвід участі в такому змаганні. Досить часто команди допомагають тренувати колишні учасники *moot court*-ів.

9. Наявність добре збалансованої команди. В змаганнях по типу *moot court* зазвичай бере участь значна кількість яскравих особистостей, обдарованих та успішних студентів, з яких і формуються команди для кожного *moot court*-у. Відповідно, істотним фактором для успішної підготовки до участі в такому змаганні є відчуття командного духу. Студентам-учасникам дуже важливо зрозуміти, що фінальний результат залежить від зусиль *всіх* учасників та їхньої взаємодії. Перемога, все ж таки, за винятком особистих призвів на кшталт «кращого оратора», є командним явищем і досягається саме командою як єдиним цілим.

Саме такими, на думку автора, є головні аспекти успішної участі студентів ІМВ в змаганнях по типу *moot court*. В аспекті викладання МП в даному контексті слід окремо наголосити як на теоретичній складовій, яка є традиційною для всіх вищих навчальних закладів, оскільки саме теоретичні засади та уявлення про МП взагалі є підґрунтям для першочергової можливості участі в *moot court*-ах, так і на практичній складовій – ознайомленні студентів з практикою розгляду справ та текстами рішень універсальних і регіональних судових установ та арбітражних трибуналів в рамках відповідних дисциплін та прагненні навчити студентів не тільки читати такі справи, а й аналізу-

вати аргументацію, зазначену в них, з подальшою метою вироблення вміння застосовувати її в рамках участі в *moot court*-ах.

Methodology of teaching international law in the context of its practical application in the framework of international students' moot courts

Summary

Ukrainian system of preparation of international lawyer has for long been criticized for overburden of students with theoretical approach. Western models incline towards practical application of international law. One of the possibilities to have truly deep understanding of the practical application of international law lies in the realm of international legal contests for students including moot courts. This practice is relatively new for Ukraine. However, Ukrainian students have taken part in several international contests and there are certain things that should be kept in mind if a team to perform successfully during an international round. Such elements include:

- desire. Only internal motivation and drive for participation can be strong enough to ensure efforts do not go in vain;
- readiness to multiple challenges. Preparation to a moot court can be time consuming. There might be tasks and riddles of unexpected difficulty. There is a need to learn new approaches and fulfill unusual requirements etc;
- academic background is of the utmost importance since cases suggested for moot courts are many layered and require thinking outside the box;
- ability to take the law out of the book and apply it to a particular situation;
- ability to read properly (to understand the problem), to write clearly (to present your argument preliminary) and to speak convincingly (to ensure you are understood);
- English is the number one requirement for participation in international moot courts;
- Coach should preferably be a person with experience in moot courting either as a participant, or a judge, or a case writer etc. This would allow a team to take into account a variety of things and little tricks that might contribute to the successful performance;
- A well balanced team means there are people with different strengths united in one group to support each other and to demonstrate the best of each other.

Лідія Кузьменко

«Міжнародне право катастроф» як навчальна дисципліна

Стаття розглядає можливість вивчення студентами старших курсів міжнародно-правових норм, що регулюють відносини, пов'язані із реагування на аварії, катастрофи та стихійні лиха. Наведено можливий тематичний обсяг для вивчення дисципліни в рамках спеціалізованого курсу.

Ключові слова: міжнародне право, аварія, катастрофа, стихійне лихо, навчальна дисципліна

Статья рассматривает возможность изучения студентами старших курсов международно-правовых норм, которые регулируют отношения, связанные с реагированием на аварии, катастрофы и стихийные бедствия. Приведен возможный тематический объем при изучении дисциплины в рамках специализированного курса.
Ключевые слова: международное право, авария, катастрофа, стихийное бедствие, учебная дисциплина

The article inquires into a possibility of studying international legal norms regulating relations in case of disasters (man-made or natural). The authors suggest possible topics of a selective course for last year students.

Keywords: international law, disaster, catastrophe, natural disaster, learning course

Сучасний світ ставить перед міжнародним співтовариством все більше і більше проблем. Проблеми новітнього часу – тероризм, зміна клімату, екологічні катастрофи, стихійні лиха, інфекційні захворювання – постають мало не щодня і потребують ефективних рішень задля забезпечення стабільного розвитку та економічного блага для всіх. Фахівцю у сфері міжнародного права недостатньо бути обізнаним щодо загальних концепцій та традиційних галузей міжнародного права. Динамічний розвиток суспільства вимагає розуміння різнопланових проблем, які виникають на стику суспільних наук. Це дозволить вирішувати задачі у найкоротші терміни та максимально ефективно. «Міжнародне право катастроф» (і це не претензія на назву галузі, хоча лунають і такі голоси [1], а калька від англійського International Disaster Law та скорочення громіздкого «міжнародно-правове регулювання відносин, що виникають у зв'язку із аваріями, катастрофами, стихійними лихами») – один із вдалих прикладів того, як і в якому обсязі можна вивчати окремі проблеми міжнародного права, які складнощі виникають в процесі практичного застосування його норм та які можливі шляхи вирішення цих проблем.

Питання становлення та розвитку дисципліни «міжнародного права катастроф» практично не досліджується в Україні чи на пост-радянському просторі. Незначна кількість наукових робіт в Російській Федерації присвячені не комплексному вивченню проблематики, а окремим аспектам міжнародно-правового регулювання (наприклад, захист населення у випадку повеней [2] чи сейсмічних небезпек [3]). Одночасно в Європі та США виникають не лише спеціалізовані курси з міжнародного права катастроф, а й цілі міждисциплінарні програми, які готують фахівців у відповідній сфері. Сьогодні можливо і в Україні підготувати та проводити відповідний спеціалізований курс для студентів магістратури.

Існує кілька причин об'єктивного характеру, які зумовлюють необхідність вивчення та подальшого дослідження цього напрямку. Очевидно, що зростає не лише кількість¹ катастроф (антропогенного чи стихійного характеру), а й кількість смертей та постраждалих осіб, охоплюються значні території, збільшуються економічні втрати. В сьогоденішньому глобальному, взаємопов'язаному та взаємозалежному світі стихійне лихо у Південно-Східній Азії обов'язково зачіпає інтереси та може призвести до економічних втрат в Америці чи Європі. Землетрус на Гаїті стосується не лише місцевого населення та США, а стає справою честі для Європи та розвинутих держав Азії. Через

непередбачуваність стихійні лиха та інші катастрофи давно стали форс-мажором і згадуються практично у будь-якому контракті. Прагнення стабільного, сталого розвитку людства є одним з підґрунть намагання скоротити ризики від мало передбачуваних подій, таких, як стихійні лиха.

Для України поглиблене вивчення тематики цікаве з огляду на потребу у покращенні законодавства та приведенні його у відповідність із аналогічними актами Європейського Союзу; вивчення можливостей та інструментів, які можуть застосовуватися у випадку необхідності залучення міжнародної допомоги; поглибленого вивчення причин збільшення стихійних лих та створення цільових програм скорочення ризиків від них; створення міждисциплінарних робочих груп із залученням технічних та інших спеціалістів задля моделювання ідеального законодавства тощо. Крім того, в нашій країні вкрай низький рівень обізнаності людей із причинами виникнення аварій, катастроф, стихійних лих; із правами та обов'язками фізичних осіб, підприємств, установ, організацій, органів державної влади тощо; порядком дій у випадку стихійного лиха чи антропогенної катастрофи; притягнення до відповідальності, відшкодування збитків тощо. На жаль, втрачені найкращі практики роботи цивільної оборони, а нові ще не напрацьовані.

На додаток, деякі документи рекомендаційного характеру звертаються до необхідності навчання та розповсюдження знань щодо пом'якшення ризиків від катастроф (зокрема, стихійних лих), ефективних дій щодо подолання наслідків катастроф, відновлення життєдіяльності суспільства та досягнення нормального рівня економічного розвитку у пост-катастрофічний період. Так, зокрема, Гіогська рамкова програма дій 2005-2015 (прийнята в рамках Всесвітньої конференції ООН з питань скорочення ризиків від катастроф) визначає серед прогалин регулювання відносин, пов'язаних із попередженням, підготовкою до та пом'якшенням ризиків від стихійних лих: «Катастрофи можуть мати значно менший вплив, якщо люди добре обізнані із та мотивовані до застосування культури попереджіння лих, що в свою чергу вимагає збір, обробку та поширення відповідних знань та інформації про загрози, вразливість та можливості» [4]. Зокрема, відзначається необхідність включення «знань щодо скорочення ризиків від лих до навчальних програм на всіх рівнях», сприяти включенню питань зі скорочення ризиків від катастроф в процесі виконання заходів в рамках Міжнародного десятиліття ООН з освіти в цілях сталого розвитку (2005-2015) (пункт 18.h).

Серед причин, з яких важливо та цікаво вивчати у системному викладі міжнародно-правові норми, спрямовані на регулювання міжнародних відносин, що виникають у зв'язку із аваріями, катастрофами, стихійними лихами, не останнє місце займають причини суто теоретичного, академічного характеру. Деякі з них були озвучені в раніше опублікованих матеріалах [5]. Наголосимо на окремих. «Міжнародне право катастроф» дозволяє звернутися до явища фрагментації міжнародного права та дослідити його на практиці [6]; дослідити елементи становлення нової галузі чи критично оцінити системоутворюючі фактори; вивчити роботу міжнародного права на практиці через велику кількість так званих case studies та виділити основні прогалини у міжнародно-правовому регулюванні; проаналізувати судову практику; дослідити співіснування антропоцентричного підходу та концепції суверенітету держави тощо.

На жаль, в Україні відсутні якісь спеціальні програми чи принаймні окремі теми, які б стосувалися вивчення та обговорення тематики міжнародного права катастроф. Беручи до уваги викладене вище, візьмемо на себе сміливість запропонувати тематику можливого спеціалізованого курсу для студентів-магістратури.

Курс «Міжнародне право і катастрофи» охоплює найбільш значущі блоки питань, пов'язані із теоретичним та практичним застосуванням міжнародно-правових норм, що регулюють міжнародні відносини, які виникають у зв'язку із стихійними лихами та антропогенними аваріями і катастрофами. Курс спрямований на розвиток та закріплення у студентів аналітичних навичок, розвиток практичного мислення та уміння застосовувати норми міжнародного права до конкретних ситуацій.

Тема 1. «Міжнародне право катастроф» в системі міжнародного права

В процесі вивчення теми студенти ознайомляться із основними причинами становлення та розвитку сукупності міжнародно-правових норм, спрямованих на регулювання міжнародних відносин, що виникають у випадку аварій, катастроф та стихійних лих. Будуть представлені та обговорені основні причини за та проти існування галузі «міжнародного права реагування на катастрофи», проаналізовані можливі назви такої галузі. Студенти ознайомляться із застосуванням норм, що вивчаються *ratione temporis* (чи можливий функціональний або «стадійний» підхід до вивчення?),

¹ Про це свідчать дані та порівняльний аналіз, який здійснюється Центром дослідження епідеміології катастроф у Бельгії. www.cred.be

ratione loci (як норми застосовуються територіально), retione personae (на яке коло осіб: юридичних, фізичних, міжнародні організації, держави, громадський сектор тощо – розповсюджується дія норм; які можливі групи прав та обов'язків відповідних суб'єктів) та ratione materiae (які власне відносини регулюються цими нормами та які основні прогалини можна виокремити; які відносини не покриваються цими нормами: збройні конфлікти, пандемії тощо). Оскільки дана сукупність норм представляє собою радше конгломерат норм (полісистемне утворення?), то важливо з'ясувати, з якими галузями права вони перебувають у зв'язку, які норми мають вплив, а які повністю застосовуються до відповідних відносин тощо.

Тема 2. Міжнародно-правове регулювання відносин, що виникають у зв'язку із катастрофами, на сучасному етапі.

В другій темі студентам пропонується ознайомитися із нормами міжнародного права, які регулюють відповідні відносини та мають конкретні норми, які стосуються підготовки до, реагування на та відновлення після катастроф:

- універсальні угоди (Конвенція Тампере про надання телекомунікаційних ресурсів для пом'якшення наслідків лих та здійснення операцій із надання допомоги; Конвенція про права інвалідів; витримки із конвенцій з морського права, повітряного права, космічного права, права захисту прав людини, права захисту навколишнього природного середовища; конвенція щодо спрощення митних процедур; конвенції з питань допомоги та поширення інформації у випадку ядерних аварій тощо)

- регіональні системи (зокрема, інституційна та нормативна система, що діє в Європі; як одна з найкращих практик – система угод, що діють в суб-регіонах Латинської Америки; угоди, що діють в Азії, Африці та в обох Америка);

- система двосторонніх угод;

- «М'яке право», серед яких зводи правил, принципів та кодексів поведінки, розроблених міжнародними неурядовими організаціями, зокрема Міжнародною Федерацією Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. Пропонується обговорювати питання міжнародної моралі як одного з основних системоутворюючих факторів. В цьому підрозділі пропонується обговорити такі документи як Гюгська програма дій та Якогамська стратегія, їх подовження у 2015 році, Цілі тисячоліття тощо.

В якості висновку пропонується виокремити принципи міжнародно-правового регулювання відносин, які виникають у випадку аварій, катастроф та стихійних лих. Крім того, студенти ознайомляться з основними прогалинами міжнародно-правового регулювання (зокрема, питання спрощення адміністративних бар'єрів в процесі надання допомоги постраждалим; визнання кваліфікацій та дипломів; визнання права отримувати гуманітарну допомогу; обов'язок держави скорочувати ризики від можливих аварій, катастроф та стихійних лих; відповідальність у випадку недобросовісного виконання зобов'язань в цій сфері тощо) та можливими напрямками їх подолання.

Тема 3. Інституційний механізм регулювання в рамках «міжнародного права катастроф».

Ця тема дозволить ознайомитися із функціями та практичною роботою тих суб'єктів, які працюють в зонах аварій, катастроф та стихійних лих, а також організують та координують цю роботу. Пропонується ознайомитися із роботою Міжнародного союзу допомоги (1926) як прототипу сучасної системи надання допомоги постраждалим державам, територіям та особам. Студенти ознайомляться із системою органів ООН (зокрема, роботою Офісу Верховного Комісара з гуманітарних питань) та «системою кластерів» при здійсненні рятувальних та інших операцій. Окрім глобального, буде опрацьовано і регіональний та суб-регіональний рівень. На додаток буде вивчено роль міжнародних судових установ у розробці норм міжнародного права, які регулюють відносини у випадку аварій, катастроф та стихійних лих. Фокус теми стосуватиметься міжнародно-правового підґрунтя роботи тих чи інших інституцій.

Тема 4. Робота Комісії міжнародного права ООН та Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (МФЧХ).

Відомо, що МФЧХ стала піонером у вивченні міжнародно-правових норм, спрямованих на регулювання відносин у випадку стихійних лих. МФЧХ вивчає всю сукупність норм, які має міжнародне право у своєму розпорядженні. Одне з основних завдань – це пошук норм, які б зобов'язали держави пом'якшувати та скорочувати ризики від стихійних лих та інших катастроф. В свою чергу КМП ООН після тривалих дискусій зупинилася на вивченні норм, спрямованих на захист осіб у випадку лих. КМП ООН цього року закінчує роботу над проектом статей відповідного змісту. Подальша доля 19 розроблених проектів залежить від рішення Генеральної Асамблеї ООН.

Тема 5. Права людини у випадку аварій, катастроф та стихійних лих.

В процесі вивчення теми студенти детально проаналізують концепцію обмеження прав людини у надзвичайних ситуаціях. Пропонується дослідити практику застосування принципу недискримінації. Вивчатиметься і право на гуманітарну допомогу: чи воно існує і якщо так, то в якому обсязі та які обов'язки виникають у зв'язку із необхідністю його реалізовувати. Особлива увага звертається на права внутрішньо переміщених осіб. Нормативний матеріал включає як універсальні (Загальна декларація прав людини, міжнародні пакти 1966 років, Конвенція про права дитини, Конвенція про заборону всіх форм дискримінації щодо жінок тощо), так і регіональні документи.

Тема 6. Міжнародно-правове регулювання відносин, які виникають у зв'язку із окремими видами катастроф.

Студентам пропонується детально ознайомитися із механізмами міжнародно-правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку зі стихійними лихами (скороченням та пом'якшенням ризиків від них; безпосереднє реагування у випадку лиха; забезпечення первинного відновлення), ядерними аваріями, забруднення моря нафтою (на прикладі аварії на нафтодобувній платформі Deep Water Horizon), а також комплексними лихами (такими, де аварії, катастрофи чи стихійні лиха відбуваються на фоні соціального напруження чи збройного конфлікту).

Тема 7. Тенденції розвитку «міжнародного права катастроф».

В темі пропонується оцінити взаємозв'язок та вплив:

- зміни клімату на кількість та якість стихійних лих, а отже і на зобов'язання держав у цій сфері як на гарантію скорочення ризиків від стихійних лих;
- зобов'язання держав у сфері попередження аварій, катастроф та пом'якшення ризиків від стихійних лих, а також питання забезпечення сталого розвитку як юридичного зобов'язання держав;
- принцип солідарності;
- сучасна судова практика щодо захисту прав людини у випадку стихійних лих (зокрема, відповідні справи Європейського Суду з прав людини).

На додаток важливо відзначити, що в Україні досить обмежена кількість джерел українською чи російською мовою із відповідної тематики. Водночас, існують статті та цілі колективні монографії з питань міжнародного права реагування на катастрофи, створені юристами-міжнародниками в Європі та США, Канаді та Австралії, Індії та Китаї. Значна їх кількість досить легко доступна.

Не дивлячись на досить сильну впевненість автора у необхідності та доцільності вивчення норм міжнародного права реагування на катастрофи, ми будемо вдячні за пропозиції, зауваження та коментарі (в тому числі і нищівну критику) до наведеного вище переліку можливих до опрацювання тем у рамках спеціального курсу на вибір.

1. В.В. Лисаускайте. Международное право чрезвычайных ситуаций как новая отрасль международного права. // Вестник Томского университета. Июнь 2012 г. – С.133-137.
2. В.А. Евсегнеев. Российское и зарубежное законодательство о защите населения и территорий от наводнений. – М.: «Былина», 2003. – 224 с.
3. Лисаускайте В.В. Международное сотрудничество государств по защите от землетрясений: монография / В. В. Лисаускайте. Иркутск – Изд-во ИГУ, 2011. – с.172.
4. Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the

- Resilience of Nations and Communities to Disasters. Final Report of the World Conference on Disaster Reduction. – A | Conf.2006 | 6. – p.9-10 (19)
5. Кузьмено Л.Р. Міжнародне право катастроф як напрямок для академічних досліджень // Український часопис міжнародного права. Спеціальний випуск 2014 «Нові імена в науці міжнародного права». – С.50-54.
6. Кузьменко Л.Р. Анализ концепции международного права катастроф сквозь призму явления фрагментации // Российский юридический журнал, №5, 2013. – С. 37 – 42.

International Disaster Law as a study course Summary

International Disaster Law is rarely studied in Ukraine. However, some foreign universities have separate courses devoted to this discipline. There are a number of reasons to that end. Objective existential reasons include facts that the number of disasters grow annually, bringing loss of human lives and economic losses. In Ukraine there is a definite lack of common knowledge of what to do and how to act in case of a disaster. Previously well-developed system of civil protection barely works now. The respective legislation requires improvement. Therefore, it is of a paramount importance to spread the knowledge among the population. In addition, studying international disaster law allows inquiring into certain interesting and important topics of fragmentation, establishment of a new branch of law, correlation of human rights protection and state sovereignty etc. Therefore, the author suggest a comprehensive course covering eight acutest topics in the field.

Проблеми теорії
та практики
міжнародного права

Владимир Антипенко

Некоторые криминологические характеристики, определяющие перспективы международного права

Рассматриваются перспективы развития международного права в условиях глобализации. Международно-криминологический аспект перспектив конкретизируется в статье конфликтологическим подходом международно-правового противодействия терроризму, а также сквозь призму концепции уголовной ответственности государства.

Ключевые слова: международная криминология, конфликтологический подход, терроризм, уголовная ответственность государства.

Розглядаються перспективи розвитку міжнародного права в умовах глобалізації. Міжнародно-кримінологічний аспект перспектив конкретизується у статті конфліктологічним підходом міжнародно-правової протидії тероризму, а також через концепцію кримінальної відповідальності держави.

Ключові слова: міжнародна криминологія, конфліктологічний підхід, тероризм, кримінальна відповідальність держави.

The article reviews perspectives of international law in the context of globalization. International criminological aspect is specified through application of a conflictological approach, as well as through the prism of the concept of criminal liability of the state.

Keywords: international criminology, conflictological approach, terrorism, criminal responsibility of the state.

Динамично меняющийся мир, интенсивные глобализационные процессы как главный материальный источник международного права актуализируют проблему адекватного развития нормотворчества прежде всего в сфере обеспечения мира и международной безопасности.

Для этих целей все более явственно ощущается потребность в исследовании криминогенности происходящих в мире процессов, что и составляет основную задачу формирующейся на кафедре международного права ИМО НАУ научной школы. Лежащая в ее основе научная идея международно-криминологического обоснования нормотворчества в международном праве содержит множество составляющих и воплощается разными путями.

Плодотворным представляется конфликтологическое направление международной криминологии, поскольку международная преступность базируется на конфликтах, представляет собой различные формы конфликтов и разрешается через конфликтологически формируемые юридические нормы.

При этом важно подчеркнуть, что криминологическим вниманием обойден основной субъект международного права – государство, во многом образующее эту конфликтность и находящееся в ее эпицентре. Являясь участником продуцирования международной криминальности, государство в то же время остается вне «зон» криминальной по международному праву ответственности.

Эти два, казалось бы разнородные понятия – конфликтология и концепции уголовной ответственности государства – объединяет их связь с международной криминологией, содержащиеся в них возможности утверждения и развития этой науки в интересах международного права. Рассмотрим их более детально.

В жизни земного общества наблюдаются две противоречивые тенденции, спродуцированные технологическим прогрессом, которые способны поставить под сомнение сам его смысл.

Первая из этих тенденций - объединительная. Она олицетворяется формированием общих,

УДК 341.01

АНТИПЕНКО Владимир Федорович,

доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой международного права Института международных отношений НАУ.

© В. Антипенко, 2014

определяющих для всего населения планеты действительностей: экологической, безопасной, ресурсной, климатической и т.п.

Вторая тенденция - разъединительная, олицетворяется стремительной социально-экономической поляризацией мирового общества. Она имеет сквозной характер и охватывает все уровни социальных отношений, от межличностных до межцивилизационных.

Обратновекторный характер нарастания этих тенденций при опережающем развитии второй из них сообщает современному миру мощную конфликтность, которую международное право, базирующееся на равновесной конфликтологической модели мировосприятия, адекватно регулировать не в состоянии. Это в определенной степени актуализирует роль конфликтологии в международном праве.

Несмотря на то, что конфликтология, развиваясь по восходящей, доказывает обществу смысл его существования по канонам конфликтной модели, опровергнув "равновесную" теорию общественного устройства, международное право продолжает покоиться на принципах бесконфликтного идеала социальных взаимодействий и оценке конфликта как аномалии в пределах этого идеала.

Такой предвзятый взгляд на конфликт, отрицание (или, по меньшей мере, игнорирование) его конструктивной социальной функции наносит вред качеству международного права. Прежде всего в сфере противодействия правонарушениям и международной преступности оно ощущимо теряет связь с основным своим материальным источником - реальным состоянием международных взаимодействий, и рискует получить искаженный предмет регулирования.

Если же говорить о человеческом измерении социальной конфликтности, то кризисное состояние, в котором пребывает мировое общество, свидетельствует также и о недостатках в самом человеке. Осознавая, что мир един, человек тем не менее своей деятельностью не способствует его консолидации. Вот уже несколько тысячелетий он тщетно пытается воплотить это понимание в рациональное обустройство социальной среды. Будучи не в состоянии преодолеть свои слабости и искушения, обусловленные алчностью, и в то же время, неся в себе божественное нравственное чувство [6], человек, мучительно раздваиваясь, пытается придать своему поведению видимость нравственности. Для этого он прибегает к двум способам самообмана: придумывает правила поведения, создающие видимость справедливых; придумывает формы поведения, создающие видимость выполнения той части общественных норм и правил, которые являются действительно справедливыми.

К сожалению, технологизация хозяйственного процесса, во многом облегчившая существование человека, не повлекла его нравственного просветления.

Более того, этот главный конфликт, человека с самим собой, расколовший мир на противоборствующие части, усиливается третьей, не менее трагической по своим социальным и нравственным последствиям просветительской фетишизацией. Образуется еще одна видимость - видимость адекватной самооценки человеческого общества, то есть, утверждается реальность первых двух видимостей, что известный французский философ Жюльен Бенда называет это предательством интеллектуалов [2].

Не только отрицание и повсеместная борьба с конфликтом, но и внимательное его изучение помогает праву сохранить адекватность общественным процессам и, рационально воспользовавшись сигналом, который ему посылает в частности террористический конфликт, осуществлять обоснованное, эффективное нормотворчество в сфере борьбы с терроризмом. Обращение к конфликтологии в поисках международно-правового «противоядия» терроризму отнюдь не случайно.

Предыдущие авторские разработки недвусмысленно указывают на конфликтное происхождение терроризма, о чем свидетельствует его определение. Терроризм - это базирующееся на конфликте, насильственное противоборство, которое наряду с причинением вреда государству посягает на международный мир и безопасность и обусловлено разностью политических, экономических, социальных и культурных интересов цивилизаций, государств, народов, наций, социальных групп и движений при условии использования хотя бы одной из сторон террористических актов как способа воздействия на противника для достижения политических целей.

От терроризма следует отличать террористический акт - преступное, общественно опасное деяние в терроризме по созданию условий воздействия на международную организацию, государство и их представителей либо на юридическое или физическое лицо, либо группу лиц с целью понуждения осуществить определенное действие, которое совершено путем устрашения при наличии прямого умысла на причинение гибели невинным людям.

Парадокс бесплотности международного антитеррористического права его практической несостоятельности кроется в том, что, стремясь устранить террористический результат глобального

социального конфликта между развитым миром и все более приходящим в упадок «третьим миром» (точнее говоря, его террористическое выражение), право упорно не принимает во внимание содержание этого конфликта. Другими словами, международное право, возлагая на себя функцию борьбы с терроризмом, не видит содержания конфликта, который терроризм, как преступление по международному праву, воплощает. Основной вектор нормотворческих и правоприменительных усилий международного права направляется на противодействие исполнителям и организаторам террористических актов, а также на непосредственные, вторичные по своему содержанию причины и условия этих деяний, оставляя вне целенаправленного юридического воздействия мощный международный преступный механизм возникновения и действия терроризма во всем разнообразии его геополитических, геоэкономических, международно-социальных и межцивилизационных составляющих.

Усилить действенность международного антитеррористического права, как представляется, возможно путем развития конфликтологической модели терроризма как преступления по международному праву и соответствующей его международной уголовно-правовой квалификации. Конфликтология как социальная наука здесь открывает существенные возможности проникновения в природу противоборческих социальных взаимодействий, образующих терроризм. Особенно полезными оказались выводы из полемики специалистов конфликтологии вокруг приоритета одной из моделей функционирования общества – «равновесной» или «конфликтной». Сориентировавшись на последнюю, поскольку ее реальность в конфликтологии в настоящее время уже не подвергается сомнению, можно прийти к пониманию терроризма как содержащего определенный конструктив противоборства социальных сил, что явствует из приведенной выше дефиниции.

Исходя из «конфликтной» теории, оценивающей конфликт как повседневный фактор социальных практик, а отнюдь не как аномалию, международное право получает возможность осуществлять полноценное антитеррористическое нормотворчество, охватывая регулятивным влиянием все элементы преступного террористического механизма. Путем оценки в правовых категориях участников террористического конфликта их мотивов и действий международное антитеррористическое право наполняется реалистическим содержанием. Для юридических нужд из структуры конфликта «извлекаются» его противоборствующие стороны, которые на основании концепции противоборствующего взаимодействия трансформируются в совокупный субъект международного преступления «терроризм». Объект и предмет конфликта практически в прямом измерении идентифицируются с объектом и предметом преступления, и при этом, указывая на мотивацию конфликтующих, формируют представление о субъективной стороне преступления. Средства и методы противоборствующих в конфликте сторон определяют объективную сторону столь сложного состава терроризма.

В конструкции террористического вооруженного конфликта находит также свое юридическое выражение предмет непосредственного посягательства в составе преступления «террористический акт», каковыми являются не причастные к конфликту гражданские лица (так называемые невинные жертвы). Повышенная общественная опасность этого элемента состава диктует необходимость разработки международного нормативного акта о запрещении использования гражданских, не причастных к конфликту людей как предмета непосредственного посягательства для воздействия на противника. В то же время такая квалификация юридической «второстепенности» этой категории позволяет воспрепятствовать подмене предмета правового регулирования в терроризме, поскольку расставляет элементы его состава на свои места и показывает, что объектом этого преступления является система мироустройства либо политическая система государства, его совокупным субъектом – конфликтующие стороны, военно-политическое противоборство которых образует терроризм. Нападение же на (как правило, случайных) людей является всего лишь средством, инструментом достижения цели воздействия на объект. Именно в таком виде (но не в виде террористических актов) терроризм должен быть принят международным правом в качестве предмета регулирования. Ошибочно квалифицируя невинных людей как объект терроризма, право тем самым уводит в тень лежащие в основе этого международного преступления международные проблемы, а также масштабность политической мотивации к их решению.

Воплощением конфликтологического видения терроризма в первом приближении явилась оценка этого международного преступления как специфической разновидности вооруженного конфликта. Очевидность такой принадлежности трудно отрицать: террористический конфликт – это прежде всего насильственный конфликт. В нем присутствуют политически мотивированные к вооруженной борьбе противоборствующие стороны. Очевидна также поражающая способность

применяемых средств (взрывчатые, отравляющие вещества, стрелковое и иное оружие, кибертехнологии и т. п.), дающая основания сторонам рассчитывать на победу. Как и в случае обычных вооруженных конфликтов, протекание такого рода конфликтов сопровождается разведывательно-контрразведывательным обеспечением.

Специфику террористическим конфликтам придает применение террористических актов, а также тактика и методы борьбы с ними. Но в то же время эта террористическая специфика составляет сущность вооруженной борьбы между сторонами конфликта, поскольку, в силу полярных экономических и военно-технических возможностей, без использования асимметрии террористических актов этот конфликт в вооруженном выражении не был бы возможен вообще.

Приведенные и иные характеристики террористического вооруженного конфликта указывают на общую его приемлемость для регулирования правом вооруженных конфликтов, что означает юрисдикцию этой отрасли международного права по отношению к терроризму. Юридическое «поглощение» элементов конфликта, составляющих его террористическую специфику, предложено осуществлять путем разработки соответствующих норм, базирующихся на оценке криминального вклада в преступление каждой из сторон, а также квалификации террористических актов как преступного средства вооруженной борьбы.

Идея введения в юрисдикцию международного права вооруженных конфликтов международного преступления «терроризм» может найти воплощение в концепции Дополнительного протокола к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года «О защите жертв террористических вооруженных конфликтов». По своему содержанию такой специализированный Протокол предполагает криминализацию деяний обеих сторон, образующих этот террористический конфликт, то есть терроризм.

Конфликтологическое содержание также имеет и рассмотрение вопросов, связанных с происхождением конфликтности. Отсюда требует актуализации тема, касающаяся одного из главных источников социальной конфликтности – тема конфликтности власти. Взаимосвязь проблемы власти, ее конфликтности и терроризма как апофеоза протестной реакции на эту конфликтность отнюдь не случайна.

Выстраивание этой взаимосвязи несколько не противоречит ранее обоснованным детерминантам терроризма, носящим геополитический, геоэкономический, международно-социологический и культурологический характер. Ведь в апофеоз глобального социального конфликта, все более наполняющегося террористическим содержанием, эти и другие детерминанты трансформировались под сенью определенной власти, в значительной степени власти «глобальной». Хотя такого формального, обоснованного социологией и политической наукой понятия не существует, глобальная власть вполне реальна. Представляя интересы мировых финансовых элит, глобальная власть сформировала и развивает присущий ей аппарат управления, воплощенный в феномене финансовой цивилизации, а также соответствующие, неокOLONиалистские по своей сущности политические и экономические механизмы управления.

Осознание реальности глобальной власти и ее конфликтности делает закономерной постановку вопроса о роли терроризма в конструкции глобальной борьбы, составляет ли он в действительности ту фатальную угрозу человечеству, о которой настойчиво твердят СМИ и специалисты? В глобальном контексте вопрос точнее было бы поставить так: чего больше в терроризме: угрозы или конструктива?

Для юриста важность этого вопроса связана с тем, что ответ на него в значительной мере предопределяет содержание международно-правовых антитеррористических норм.

Если вслед за известным французским социологом современности Бертраном де Жувенелем исходить из понимания первородности власти по отношению к социуму и ее определенной функции по его (социума) формированию [5, с. 150-151], то в отношении глобальной власти возникают основания для ее оценки как деструктивной. Ведь является очевидным, что формируемое глобальной властью «под себя» международное сообщество впадает в глубокий системный кризис, и охвачено глобальным социальным конфликтом, реальность которого обеспечивает терроризм. Терроризм поэтому выступает как крайняя форма социального протеста, воплощающая недоверие к глобальной власти и формируемой ею конструкцией поляризующегося международного общества.

В этом, руководствуясь канонами конфликтологической науки, следует усматривать конструктивную функцию терроризма как воплощения процесса глобального политического противоборства. Однако ангажированность современной социологической науки в антитеррористической сфере не позволяет признать этот конструктив. Отсюда неувидительна тенденция абсолютизации

вать преступность терроризма, подменяя его в общественном сознании экстремистскими проявлениями кучки оторванных от социума радикальных элементов.

В международном праве такая некорректная модель терроризма внедряется через искажение предмета регулирования: вместо регулирования процесса противоборства двух сторон конфликта международное право обрушивается лишь на часть этого процесса, связанную с совершением террористических актов, чем еще более усиливает напряжение в конфликте.

Данные рассуждения вовсе не имеют целью оправдывать терроризм как преступное явление, а террористические акты как международное преступление (преступное средство вооруженной борьбы). Речь идет об полном охвате правовым регулированием террористического вооруженного конфликта, а не только лишь его фрагмента, именуемого «террористический акт».

В широком смысле вопрос борьбы с терроризмом, видимо, следует увязывать с проблемой справедливого обустройства мирового сообщества, при достижении которого эта проблема отпадает сама собой.

Нравственную идею, лежащую в основе такого подхода составляет мысль о том, что мир един и его необходимо благоустраивать в интересах всех, в нем живущих людей.

Международно-криминологическое видение проблемы уголовной ответственности государства состоит в том, чтобы определить истинные движущие механизмы глобальной конфликтности и, следовательно, избежать ошибок в определении предмета правового регулирования в международно-правовом нормотворчестве антиконфликтной направленности.

Говоря об уголовной ответственности государства или об ответственности государства вообще, следует учесть, что в условиях глобализации функции государства меняются. Изначально государство создается как политическая организация власти народа, однако из «держателя» нации, гаранта ее целостности и безопасности (по меньшей мере, так государство позиционировалось) оно превращается в своеобразного менеджера в международном пространстве, лоббиста интересов крупного капитала, наделяемого функциями обеспечения доступа к ресурсам, технологиям, размещения инвестиций и т.п.

Следовательно, способность и свойства, продуцирующие международные преступления, государству придает, как правило, не народ, а (реально) правящие заинтересованные элиты. Отсюда обеспокоенность по поводу возможностей безосновательного осуждения народов в рамках уголовной ответственности государства, как основной аргумент противников этого института международной ответственности в доктрине, выглядит неубедительно.

На наш взгляд, изначально преступной воля народа быть не может. В противном случае такая воля как преступная в результате демократических процедур должна быть заложена в Конституцию государства в виде возможностей и нацеленности на совершение международных преступлений.

Криминальность государства, его поведения следует в большинстве случаев связывать с ситуацией, когда механизм государства начинает действовать вне общества, вопреки чаяниям и сущности общества, вплоть до враждебности обществу. При этом, воплощая свою преступную волю, влиятельные индивиды или правящие группы таких индивидов эксплуатируют возможности государства. Используя в преступных целях государственные механизмы, они способны придать воле и интересам народа преступный характер. С учетом такой характеристики государства, говорит Б. де Жувенель, «оно обозначает аппарат который управляет данным обществом. В этом смысле членами государства являются те, кто принимает участие во Власти, государство – это они. Если теперь, имея в виду аппарат управления, мы скажем, что государство управляется обществом, то всего лишь выразим некую аксиому; но если тут же слову «государство» незаметно придать другой («общественный») смысл, оказывается, что это само общество управляет самим собой, что и требовалось доказать» [5, с. 46-47].

Подобный, по выражению Б. де Жувенеля, интеллектуальный подлог еще раз доказывает, речь может идти лишь о видимости преступного поведения народа.

Поскольку государство действует в международном пространстве, подобные трансформации в нем подлежат наказанию и устранению во избежание повторения впредь, как составляющие угрозу международной безопасности. Таким образом, речь идет о функции уголовного наказания и устранения тех механизмов (в их конкретном формате), органов и физических лиц, сочетание которых делает поведение государства преступным по международному праву. А это со всей очевидностью является одной из основных характеристик института уголовной ответственности.

Международно-криминологический подход, лежащий в основе института уголовной ответственности государства, и во многом определяющий его эффективность, создает возможности опре-

деления тех лиц и групп лиц, в чьих интересах осуществляется преступная трансформация государства, прикрываемая интересами и волей народа, точнее говоря, ее видимостью.

При этом необходимо предостеречь от ошибочного восприятия вышеуказанной международно-правовой конструкции как предлагаемой в пределах ныне существующего института ответственности государства по международному праву и международно-правовой уголовной ответственности физических лиц.

Речь идет именно об уголовном наказании в отношении государства путем адресного применения криминальной репрессии в отношении государственных органов, институтов, учреждений, юридических и физических лиц, образующих преступный по международному праву (и, как правило, антиконституционный по национальному праву) тип поведения и действий государства.

Конечно же движущей силой образующегося преступного по международному праву сочетания государственных органов и институтов, является мотивация индивидов (групп индивидов), определяемая их интересами. Но, воплощая свои интересы, они сообщают комплекс криминальности государственному механизму, то есть государству.

Возвращаясь к существующему в международном праве режиму двойной ответственности уместно с этой точки зрения задаться следующим вопросом. Если именно интересы и деяния физических лиц (наказуемые в уголовном по международному праву порядке) воплощают криминальную сущность события противоправности, присваемого также и государству, то почему ответственность за его совершение должна трансформироваться в некриминальные формы? И почему международное право, регулирующее межгосударственные отношения в столь важной сфере реализации ответственности, определяющей эффективность этого самого международного права, должно приоритет строгости формы ответственности перекладывать на индивидов? Ведь сам факт уголовной по международному праву ответственности физических лиц является признанием преступности деяния, которое стало возможным благодаря сформировавшемуся в самостоятельную преступную систему государственному механизму.

Еще Гуго Гроций указывал на взаимосвязь ответственности государства и индивида: «Общество как любое иное государство, отвечает за поступки отдельных граждан, когда нет собственного деяния или упущения» [4, с. 506].

Эту же связь в виде производной ответственности обосновывал Л. Оппенгейм, показывая, что «будучи правом только между государствами, международное право должно сделать каждое государство в известном смысле ответственным за определенные, наносящие ущерб международные действия, совершенные его гражданами или иностранцами» [9, с. 311].

Мощный гносеологический инструментарий международной криминологии, благодаря вовлечению в процесс познания международных преступлений таких фундаментальных смежных с правом наук как геополитика, геоэкономика, международная социология, конфликтология, культурология и др., создает в современных условиях возможности для определения реальной сущности механизмов международных преступлений их генезиса, причин, условий и предпосылок. Это обуславливает особое качество уголовной ответственности государства, наполняет новым содержанием понятия вины, ущерба и другие категории, определяющие её специфику в международных правоотношениях. Учитывая возможности международной криминологии в механизме уголовной ответственности государства по международному праву, значительная роль должна отводиться самой процедуре уголовного расследования, что в таких условиях делает эту процедуру прицельной и результативной. Обратная связь здесь заключается в насыщении международной криминологии фактическим материалом, стереотипами международных правонарушений, наиболее опасными для международного мира и правопорядка.

Наряду с карательным и воспитательным воздействием одна из главных функций уголовной ответственности состоит в предупреждении преступности, устранении условий и (государственных) механизмов преступлений. В распространенной ныне концепции объективной ответственности эта функция, по сути, отсутствует. В доктрине, как и в практике, обнаруживает себя тенденция к признанию объективной ответственности за международные правонарушения, то есть ответственности за нарушение обязательств независимо от вины, когда сам факт нарушения обязательств порождает ответственность. Объективная ответственность нашла закрепление в статьях об ответственности государств, начиная с самого принципа ответственности.

Однако, если в отношении международных деликтов такая конструкция приемлема, то в отношении международных преступлений её беспомощность является очевидной.

Чтобы в этом убедиться достаточно ознакомиться со статистикой, характеризующей неуклонное возрастание вооруженной террористической конфликтности, наркобизнеса, контрабанды ору-

жия, различных сфер так называемой параэкономики и т.п. Международная криминология создает реальные возможности определения в этих и других, сокрушающих международный мир преступных процессах, роли и интересов государства.

Несмотря на то, что международное сообщество формально не иерархизировано и не организовано властно как государство, оно представляет единую социальную мегацелостность, нуждающуюся в безопасном развитии.

В особом мнении по делу об инциденте в проливе Корфу судья Международного Суда ООН С.Б. Крылов, утверждая, что для признания государства ответственным необходимо установить не только факт объективного нарушения норм международного права, но и «злую волю» государства или, по крайней мере, виновное упущение [7, с. 92].

Авторитетной является позиция известного в мире украинского юриста-международника В.А. Василенко, который, исследовав данную проблему, пришел к выводу: «Таким образом вина государства предоставляет собой не фикцию и условность, а является реальностью и условием для квалификации его поведения как международного правонарушения» [3, с. 160].

Вина признавалась элементом международного правонарушения также и другими учеными, занимавшимися анализом проблемы ответственности: Г.И. Тункиным, Д.Б. Левиным, П. Курисом, Ю.М. Колосовым, В.А. Мазовым, Ю.В. Петровским.

Эту позицию разделяли и западные ученые А. Фердросс, Г. Дам, Л. Оппенгейм и др. Последний, в частности, считал, что действие государства не является международным правонарушением, «если оно совершено не намеренно и не злостно и без преступной небрежности».

Впрочем, следует признать, что в доктрине мнения по поводу обязательности квалификации вины государства разделились и, как уже было сказано, возобладала точка зрения сторонников концепции объективной ответственности [8, с. 87 - 91].

Тем не менее, в условиях эскалации международной конфликтности и международной преступности возможности международной криминологии предполагают наполнение концепции уголовной ответственности государства и сопряженных с ней квалификационных категорий (вины, мотивации, умысла, ущерба и др.) реальным международным содержанием [1, с. 200-216].

Роль воли государства как категории, являющейся первично международно-правовой, отрицать трудно, поскольку международное право как уникальная правовая система формируется в результате согласования воли государств [10, с. 82, 91, 108].

Однако в системе уголовной ответственности действительной является персонифицированная воля. Слабым звеном в концепции уголовной ответственности ее основоположника Веспасиана Пеллы явилось именно апеллирование выдающегося румынского юриста-международника к идее групповой воли определенной нации, воплощаемой государством.

Ведь еще предшественник В. Пеллы, профессор Р. Филимор по поводу уголовного наказания государства писал: «Уголовное право имеет дело с физическими лицами – существами мыслящими, чувствующими, имеющими волю. Юридическое лицо, строго говоря, не имеет этих атрибутов, хотя через представительство и систему управления воля определенных индивидов рассматривается как воля корпораций, но только для определенных целей. Для того, чтобы имелось основание для применения уголовного закона, необходима индивидуальная воля. Воля, выражаемая через посредство представительства, не дает основания для применения уголовного закона» [11, с. 5].

Подтверждая обоснованность этих аргументов, и снижая градус категоричности, следует адаптировать их к практике.

Во-первых, почтенный автор не отрицает саму возможность трансформации воли индивидов в волю государства. Во-вторых, преступная («злая») воля индивидов воплощается в волю государства, как правило, не через легитимные механизмы демократического представительства, а в случаях, когда эти механизмы претерпевают определенное перерождение и обретают способность воплощать волю индивидов, влекущую преступное поведение государства.

Следовательно, институт уголовной ответственности государства призван устранить саму эту предрасположенность государственных механизмов трансформироваться и реализовывать «злую» волю индивидов. Речь идет прежде всего о ликвидации (как форме уголовного наказания) тех элементов и органов государства, а, возможно, и всей государственной машины в целом, которые претерпели криминальную деформацию и способны воплощать преступные интересы и намерения влиятельных индивидов.

Ныне международное сообщество как социальный субъект международного права не обладает атрибутами государства, но оно как и государство обладает правом на мир и безопасность, которое в прежние времена отчасти обеспечивалось за счет *jus ad bellum*.

В условиях насыщения международного пространства протестностью и насильственной конфликтностью потребность в (уголовном) наказании «провинившихся» государств и их (неугодных) лидеров с претензиями на обеспечение международной безопасности все чаще реализуется стихийно через формирование коалиций. Так, к примеру, происходило в Югославии, Афганистане, Ираке, Ливии, возможно - в Сирии и т.п.

Институт уголовной ответственности государства призван вывести эту опасную тенденцию из зоны стихийности, воспрепятствовать фактору права силы в международных отношениях.

Особенно этот институт актуален в отношении большого числа стран, где интересы крупного частного бизнеса слабо сопряжены с интересами народов. Отсюда усиливается важная для кризисного международного сообщества социальная функция уголовной ответственности государства с ее нацеленностью на устранение условий социального конфликта.

Таким образом уголовная ответственность государства предполагает конкретную и жесткую уголовно-процессуальную процедуру определения объектов международной криминальной репрессии и ее последующего применения, ориентируясь не только на преступных должностных лиц, институты и органы государства, но прежде всего, на механизмы их трансформации в состояние, результирующее преступное поведение государства в международных взаимодействиях. Эффективность такой процедуры во многом обеспечивается возможностями и инструментарием международной криминологии.

-
1. Антипенко В.Ф. Международная криминология: опыт исследования терроризма / В.Ф. Антипенко: монография. – О.: Феникс, 2011. – 356 с.
 2. Бенда Ж. Предательство интеллектуалов / Жульен Бенда. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2009. – 312 с.
 3. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения / Владимир Андреевич Василенко. – К.: Вища школа, 1976. – 267 с.
 4. Гроций Г. О праве войны и мира. М., 1956. – С. 506.
 5. Жувенель Б. де. Власть естественная история и возрастания / Бертран де Жувенель. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2011. – 546 с.
 6. Кант И. Религия в пределах только разума // И Кант. Сочинения: в 8 томах. М., 1994. Т.6. – 537 с.
 7. Крылов С.Б. Международный Суд. М., 1958. – С. 92.
 8. Лукашук И.И. Право международной ответственности. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.
 9. Оппенгейм Л. Международное право / Л. Оппенгейм; [пер. с англ.]; под ред. С. Б. Крылова. – М.: Иностран. лит., 1948. – Т. 1. – 407 с.
 10. Тункин Г.И. Теория международного права / Григорий Иванович Тункин. – М.: Издательство «Зерцало», 2000. – 416 с.
 11. Phillimore R. Commentaries upon International Law. – L., 1879. – Vol.I. – 655 p.

Людмила Новикова

О деятельности Контр-террористического комитета Совета Безопасности ООН в сфере противодействия терроризму на современном этапе

Проведено аналіз діяльності Контртерористичного комітету Ради Безпеки ООН і її Виконавчого директорату у сфері боротьби з тероризмом на міжнародному рівні. Розглянуто основні методи роботи з контролю за виконанням резолюції 1373 (2001).

Ключеві слова: Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки ООН, Контртерористичний комітет, Виконавчий директорат Контртерористичного комітету, тероризм, протидія тероризму

Анализируется роль Контртеррористического комитета Совета Безопасности ООН и его Исполнительного директората в сфере борьбы с терроризмом на международном уровне. Рассмотрены основные методы работы по контролю за осуществлением резолюции 1373 (2001).

Ключевые слова: Организация Объединенных наций, Совет Безопасности ООН, Контртеррористический комитет, Исполнительный директорат Контртеррористического комитета, терроризм, противодействие терроризму

The article analyses the role of the UN SC Counter-Terrorism Committee and its Executive Directorate. The author reviews main methods related to control with regard to execution of Resolution 1373(2001).

Keywords: United Nations, Security Council, Counter-Terrorism Committee, Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (CTED), terrorism, counter-terrorism

Вопросы обеспечения мира и безопасности были и остаются одним из определяющих факторов развития мирового сообщества. Взаимосвязанные угрозы, а именно – организованная преступность, торговля людьми, применение оружия массового уничтожения, конфликты и терроризм подрывают международную безопасность и требуют эффективных инструментов по обеспечению верховенства права при устранении этих угроз как на универсальном, так и на региональном уровнях. Руководители стран «Группы восьми» в своих заявлениях о противодействии терроризму неоднократно подчеркивали, что терроризм – это глобальная угроза, требующая глобального ответа, и ни одна страна или группа стран в одиночку не может рассчитывать на победу над терроризмом. Решительно осуждая терроризм во всех его формах и проявлениях, «Группа восьми» подтверждает, что ООН как уникальное, подлинно всемирное учреждение является единственной организацией, положение и широта деятельности которой позволяют добиться глобального единства в осуждении терроризма и противодействии ему [1]. Поэтому, на современном этапе развития международных отношений, важное значение приобретает деятельность Организации Объединенных Наций (далее ООН) и ее специализированных учреждений в сфере противодействия терроризму.

Как известно, вопрос о борьбе с терроризмом стоит на повестке дня ООН уже более сорока лет. Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 3034(XXVII) от 1972 г. были закреплены меры по предотвращению международного терроризма. Среди шести главных органов ООН особое место занима-

УДК 341.123.043

НОВИКОВА Людмила Викторовна,

доцент, кандидат юридических наук, заведующий кафедрой международного права Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

© Л. Новикова, 2014

ет Совет Безопасности, на который в соответствии с Уставом ООН возложена главная ответственность за поддержание международного мира и безопасности. В этой связи, представляется актуальным проанализировать деятельность Совета Безопасности ООН и его вспомогательных органов в сфере противодействия терроризму.

Целью статьи является анализ эффективности деятельности Контртеррористического комитета Совета Безопасности ООН и его Исполнительного директората в сфере противодействия терроризму в соответствии с положениями резолюции Совета Безопасности 1373 (2001) от 28 сентября 2001 г.

Вопросами противодействия терроризму на систематической основе Совет Безопасности начал заниматься с начала девяностых годов XX столетия, так как в соответствии с функциями, возложенными на него ООН, Совет Безопасности обладает достаточными методами и средствами для реализации своих полномочий в сфере предупреждения и борьбы с терроризмом. Резолюцией 1269(1999), принятой Советом Безопасности на 4053 - м заседании 19 октября 1999 г., была подчеркнута необходимость активизации борьбы с терроризмом на национальном уровне и укрепления под эгидой ООН эффективного международного сотрудничества, с целью более широкой координации между государствами, международными и региональными организациями. Для эффективной деятельности в данной сфере в структуре Совета Безопасности были созданы вспомогательные органы по борьбе с терроризмом, а именно:

- Комитет 1267, учрежденный резолюцией 1267(1999) по санкциям против организации «Аль-Каиды» и движения «Талибан»;

- Контртеррористический комитет (КТК) , учрежденный резолюцией 1373(2001) Совета Безопасности от 28 сентября 2001 года;

- Комитет 1540 (по контролю за нераспространением оружия массового уничтожения) учрежденный 28 апреля 2004 года резолюцией Совета Безопасности 1540(2004);

- Рабочая группа ,созданная в соответствии с резолюцией 1566(2004) для рассмотрения и предоставления Совету Безопасности рекомендаций по применению практических мер к отдельным лицам, группам или организациям, вовлеченным в террористическую деятельность или причастным к ней, кроме указанных Комитетом по санкциям против «Аль-Каиды» и «Талибана».

Указанные три комитета и их эксперты координируют свою работу и осуществляют тесное взаимодействие, а также, когда это возможно, кратко информируют Совет Безопасности о своей деятельности на совместных заседаниях [2].

Важным этапом в процессе прогрессивного развития полномочий Совета Безопасности по предупреждению и борьбе с терроризмом стало принятие резолюции 1373(2001) от 28 сентября 2001г., заложившей правовые основы сотрудничества государств в сфере противодействия терроризму. Данной резолюцией всем государствам предписывалось предотвращать и пресекать финансирование террористических актов, а также ввести уголовную ответственность за умышленное предоставление или сбор средств, любыми методами, прямо или косвенно, их гражданами или на их территории с намерением, чтобы такие средства использовались для совершения террористических актов. С целью осуществления контроля за выполнением положений резолюции, в соответствии с пунктами 6 и 7 , в структуре Совета Безопасности был создан Контртеррористический комитет Совета Безопасности (далее КТК). 16 октября 2001 г. Совет Безопасности принял документ «Руководящие принципы работы КТК», в котором закреплён состав КТК, состоящий из 15 членов Совета Безопасности. Заседания КТК возглавляются Председателем, который назначается Советом Безопасности из числа Постоянных представителей государств-членов при ООН. Для оказания содействия в работе КТК и координации контроля за выполнением резолюции 1373(2001), оказания технической помощи государствам-членам, Совет Безопасности 26 марта 2004 г. резолюцией 1535(2004) учредил Исполнительный директорат Контртеррористического комитета (далее ИДКТК) в качестве специальной политической миссии, действующей в соответствии с директивными указаниями, вынесенными на пленарных заседаниях КТК.

ИДКТК возглавляется Директором-исполнителем, подчиняющимся непосредственно Генеральному секретарю ООН, и структурно состоит из двух подразделений:

- Управления оценки и технической помощи (далее УОТП);

- Информационно-административного управления (далее ИАУ).

17 декабря 2013 г. резолюцией 2129(2013) Совет Безопасности ООН продлил срок полномочий ИДКТК до 31 декабря 2017 г. Директором-исполнителем ИДКТК с 22 июля 2013 г. является Жан-Поль Лаборд (Франция), который назначен Генеральным секретарем ООН после консультации с Советом Безопасности. В штат ИДКТК входит около 40 сотрудников, среди которых половину

составляют юристы, анализирующие доклады, предоставляемые государствами и обладающие знаниями в специальных областях, затрагиваемых в резолюции 1373(2001), а именно: законодательство по борьбе с терроризмом, противодействие финансированию терроризма, правоприменение, пограничный и таможенный контроль, международное сотрудничество, беженское и миграционное право, торговля оружием, транспортная безопасность. В состав ИДТК также входит один старший сотрудник по правам человека, занимающийся вопросами защиты прав лиц, участвующих в террористических конфликтах в контексте резолюции 1373(2001).

Как уже отмечалось, ИДТК состоит из двух подразделений: Управления оценки и технической помощи и Информационно-административного управления. УОТП состоит из 20 экспертов, обладающих знаниями в каждой области, указанной в резолюции 1373 (2001), и представляющих все правовые системы. Данное подразделение состоит из трех групп, формирующихся по географическому признаку, чтобы дать экспертам возможность специализироваться по конкретным регионам мира. Кроме того, в рамках УОТП работают пять технических групп, выявляющих проблемы и критерии для оценок в конкретных сферах своей технической компетенции, и затем распространяющие их по трем географическим группам.

Информационно-административное управление оказывает помощь Директору-исполнителю, УОТП и КТК по финансовым и управленческим вопросам, надзору за группой по осуществлению связей с общественностью, а также вопросами правового образования населения.

К основным приоритетным направлениям деятельности ИДТК по осуществлению контроля за выполнением резолюции 1373(2001) относят следующие:

а) обеспечение сбора информации для наблюдения за усилиями государств-членов в осуществлении ими резолюции 1373(2001), в том числе, посредством поездок с согласия соответствующего государства;

б) повышение эффективности содействия предоставлению технической помощи, направленной на укрепление возможностей государств-членов в борьбе с терроризмом и обеспечении того, чтобы ее оказание согласовывалось с потребностями стран;

с) укрепление сотрудничества и координации между международными, региональными и субрегиональными организациями в борьбе с терроризмом, а также между другими органами ООН;

д) обеспечение преемственности всех мероприятий Контртеррористического комитета одновременно с сохранением индивидуального подхода к каждому государству-члену ООН и в отношении каждой темы, содержащейся в резолюции 1373 (2001);

е) обеспечение принятия надлежащих и всеобъемлющих последующих действий в связи со всеми решениями Комитета;

ф) обеспечение правительственного обмена информацией на надлежащем уровне из управлений (Управления оценки и технической помощи и Информационно-административного управления), самого Исполнительного директората и между ним и другими соответствующими органами ООН.

Деятельность КТК основывается на принципах сотрудничества, транспарентности, беспристрастности и осуществляется следующими методами:

- **посещение стран** — по их просьбе с целью мониторинга достигнутого прогресса, а также для оценки характера и уровня технической помощи, которая может понадобиться определенной стране для осуществления резолюции 1373 (2001). Вопросы, охватываемые в рамках поездок, включают антитеррористическое законодательство (преступления, меры наказания, компетенция судов и др.); меры в отношении активов, используемых в преступных целях (законодательство против отмывания денег, финансирования терроризма, структура надзора за финансовой системой и др.); эффективность деятельности правоохранительных органов (координация, система раннего предупреждения и т. д.); международное сотрудничество (ратификация контртеррористических конвенций, формы сотрудничества в судебной сфере, между полицейскими службами и др.); контроль за территорией (контроль за трансграничными передвижениями людей, за грузами и др.). Экспертами ИДТК начиная с 2005 г. были осуществлены визиты в более чем 70 государств (по состоянию на январь 2013 г.). В докладе КТК Совету Безопасности за период 2011-2012 г.г. отмечается, что официальные миссии по оценке и специальные поездки, являются неотъемлемой частью работы ИДТК, поскольку они не только позволяют его экспертам собирать подробную информацию, способствующую повышению степени достоверности и детальности предварительных оценок осуществления, но и также получать реальное представление о мерах по борьбе с терроризмом, принятых во всех регионах мира и на национальном уровне.

- **техническая помощь** — содействие странам в подключении к имеющимся программам технической, финансовой и нормативно-правовой помощи, а также в установлении контактов с потен-

циальными донорами. В соответствии с руководящими принципами, планом действий и пересмотренным организационным планом, ИДКТК анализирует потребности государств-членов в оказании им помощи в контексте осуществления резолюции 1373 (2001), помогает КТК определить приоритетность заявок государств об оказании помощи и рекомендует потенциальные источники помощи в областях, намеченных в ходе процесса обзора. Комитет создал базу данных об имеющейся консультативной и технической помощи в качестве одного из источников информации для государств. Эта информация предоставляется оказывающими помощь государствами, организациями и учреждениями. Эта информация содержится в Справочнике по вопросам оказания помощи, расположенном на официальном сайте КТК.

- *доклады стран* — получение полной картины положения в области борьбы с терроризмом в каждой стране и использование докладов в качестве инструмента для диалога между Комитетом и государствами-членами. По мнению экспертов, эти доклады составляют крупнейший массив информации о потенциале в области борьбы с терроризмом каждого из 193 государств - членов ООН;

- *передовые методы* — поощрение стран к применению известных передовых методов, кодексов и стандартов с учетом национальных условий и потребностей. За период своей деятельности Контртеррористический комитет опубликовал два справочника. Первый - Справочник по международным полезным методам, кодексам и стандартам (помощь государствам-членам в осуществлении ими резолюции 1624(2005) Совета Безопасности). Второй справочник, дополнивший уже существующий, - Справочник по международной передовой практике, кодексам и стандартам, касающимся осуществления резолюции 1373(2001) Совета Безопасности, был представлен государствам-членам Председателем Комитета и Директором-исполнителем ИДКТК в ходе брифинга, состоявшегося 20 декабря 2010 года. Так, в деятельности по борьбе с финансированием терроризма, государствам рекомендуется в своей практике использовать 9 специальных рекомендаций FATF, сотрудничать с международными и региональными организациями, которые имеют отношение к различным положениям этой резолюции. В нем содержится перечень рекомендуемых методов, которые государствам-членам предлагается использовать, чтобы максимально повысить эффективность их усилий по осуществлению этой резолюции.

- *специальные совещания* — содействие развитию более тесных связей с международными, региональными и субрегиональными организациями, исключению дублирования в работе и неэффективного расходования средств. За период существования КТК было проведено пять специальных совещаний КТК и международных, региональных и субрегиональных организаций (первое совещание - Нью-Йорк, 6 марта 2003 г.; второе - Вашингтон, 7 октября 2003 г.; третье - Вена, 11-12 марта 2004 г.; четвертое - Алматы, Казахстан, 26-28 января 2005 г.; пятое совещание - Найроби, октябрь 2007 г.), а также 2 специальных заседания (Нью-Йорк 28 сентября 2011 г., Страсбург 19-21 апреля 2011 г.) [3].

Начиная с 2008 года, ИДКТК подготовил три глобальных Обзора осуществления резолюции 1373 (2001). Обзоры 2008, 2009, 2011 годов представленные КТК, были подготовлены экспертами ИДКТК и основывались на их профессиональной оценке информации, имевшейся в их распоряжении по результатам визитов в государства, изучении данных, предоставленных государствами-членами в своих докладах, а также на основании данных, полученных от международных организаций.

В рамках обзора 2011 года основное внимание было уделено крупным тематическим областям, затрагиваемым в резолюции, а именно законодательству по противодействию терроризму и политике в отношении борьбы с финансированием терроризма, пограничного контроля, правоприменения, международного сотрудничества и защиты прав человека.

Обзор представляет собой анализ осуществления резолюции 1373 (2001) с разбивкой по регионам и субрегионам: Северная Африка, Восточная Африка, Южная часть Африки, Западная и Центральная Африка, Восточная Азия, Тихоокеанские острова, Юго-Восточная Азия, Южная Азия, Центральная Азия и Закавказье, Западная Азия, Латинская Америка, Северная Америка, Европа.

Резолюция 1373 (2001) Совета Безопасности полностью сохраняет свою актуальность и остается одним из ключевых документов Организации Объединенных Наций в области борьбы с терроризмом. Меры, принимавшиеся на глобальном уровне в течение 13 лет со дня принятия резолюции 1373 (2001), позволили добиться значительных успехов.

Так, большое число международных документов по борьбе с терроризмом, ратифицированных со дня принятия резолюции, дает наглядную картину роста политической приверженности государств-членов делу международного сотрудничества. Если по состоянию на 28 сентября 2001 года

Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма от 1999 г. подписало в общей сложности 50 государств и 4 государства стали ее участниками, то к концу 2001 года эту конвенцию подписали еще 82 государства и еще 12 государств стали ее участниками. По состоянию на 1 мая 2011 года конвенция насчитывала 173 государства-участника. Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом 1997 года по состоянию на 28 сентября 2001 года насчитывала 28 государств-участников, то к 1 мая 2011 года их число выросло до 164.

В настоящее время большинство государств предприняло шаги по введению уголовной ответственности за террористические акты в их внутреннее законодательство, в соответствии с требованиями резолюции и международными документами. Так, в частности, в Украине были внесены изменения в статью 258 Уголовного кодекса Украины, на основании которых предусмотрена уголовная ответственность физических лиц за совершение террористического акта, финансирования терроризма, содействия в совершении террористического акта, создание террористической группы или террористической организации, публичные призывы к совершению террористического акта [4]. Во многих государствах были созданы подразделения финансовой разведки и другие механизмы эффективного противодействия финансированию террористической деятельности. Установление новых систем обеспечения безопасности на границах, например, ужесточение процедуры проверки багажа и введение в большинстве государств электронных проездных документов, как того требует Международная организация гражданской авиации (ИКАО), существенно осложняет деятельность террористов в транснациональном масштабе. Вместе с тем во многих регионах мира угроза террористической деятельности по-прежнему высока. Особую опасность вызывает растущее использование террористическими группами и отдельными террористами современных информационно-коммуникационных технологий для вербовки, подстрекательства и сбора средств, которые зачастую приобретают международный охват. Кроме того, остаются сложности и в области противодействия финансированию терроризма, в том числе необходимость более эффективного отслеживания новых способов оплаты, неофициальных систем передачи денежных средств и ценностей («хавала»), а также использования курьеров для передачи наличных денег. Необходимо более эффективно противодействовать неправомерному использованию некоммерческих организаций в террористических целях.

В настоящее время большинство государств разработали стратегии борьбы с терроризмом и предприняли шаги к созданию специализированных структур и специальных подразделений по борьбе с терроризмом, однако в ряде стран такая работа еще только началась. Отмечается недостаточное сотрудничество государств с Международной организацией уголовной полиции.

Практически во всех регионах государства продолжают сталкиваться с трудностями в обеспечении соблюдения международных стандартов в области прав человека, беженского права и гуманитарного права.

Несмотря на значительные успехи в деятельности КТК/ИДТК по противодействию терроризму существует ряд общих причин снижающих эффективность их деятельности в данной сфере. К основным можно отнести следующие причины:

- недостаточное финансирование деятельности ИДТК, что приводит к определенным трудностям в привлечении к экспертной деятельности высококвалифицированных специалистов;
- дублирование некоторых направлений деятельности в сфере борьбы с терроризмом с другими специализированными учреждениями ООН;
- сохраняются трудности в сфере налаживания судебного сотрудничества при рассмотрении уголовных дел, наличие двойных стандартов при привлечении к ответственности виновных в совершении террористических актов.

1. Доклад экспертов "Группы восьми" по борьбе с международным терроризмом и транснациональной организованной преступностью лидерам саммита «Группы восьми» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.mid.ru/bdomp/ns-g8.nsf/.../\\$FILE/16](http://www.mid.ru/bdomp/ns-g8.nsf/.../$FILE/16)

2. ООН борется против терроризма // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/>

[ru/terrorism](http://www.un.org/ru/terrorism)

3. Совет Безопасности. Контртеррористический комитет // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/sc/ctc/resources/index.html>

4. Кримінальний кодекс України від 05.04. 2001 року // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

On activities of the UN Security Council Counter-Terrorism Committee Summary

The article investigates the role of the UN Security Council and its subsidiary bodies as an essential support for the maintenance of peace, security and stability in the world which is transformed by globalization. The article deals the role of the Security Council Counter-Terrorism Committee and its Executive Directorate in the fight against terrorism at the international level. The author studies the basic methods of monitoring the implementation of resolution 1373 (2001). The article describes the main activities of the CTC and its structure. Particular attention is paid to the analysis of general trends of the Member States the resolution 1373 (2001) in the following areas: legislation, countering the financing of the terrorism, border control, law enforcement, international cooperation and human rights. Conclusions and recommendations of the study contain some ideas which is aimed at improving the efficiency of the UN Security Council and its subsidiary bodies in countering the terrorism.

Дмитро Скринька

Роль міжнародного права у встановленні стандартів правової охорони авторського права та суміжних прав

Стаття присвячена системі норм міжнародного права, які встановлюють зобов'язання держав відносно правової охорони авторського права та суміжних прав. Пояснюється різниця в підходах до процесу розробки та імплементації положень міжнародних договорів у сфері, відповідно, авторського права та суміжних прав.

Ключові слова: Авторське право, суміжні права, виконавці, організації ефірного мовлення

Стаття посвящена системе норм международного права, определяющих обязательства государств в отношении правовой охраны авторского права и смежных прав. Разъясняется разница в подходах к процессу разработки и имплементации положений международных договоров в сфере, соответственно, авторского права и смежных прав.

Ключевые слова: Авторское право, смежные права, исполнители, организации эфирного вещания

The article deals with the system of international legal rules, establishing the obligation of states regarding the legal protection of copyright and related rights. It explains the difference in the approach to the development and implementation of the provisions of international agreements in the areas of copyright and related rights.

Keywords: Copyright, related rights, performers, broadcasting organizations

У 1884 р. у Берні відбулася дипломатична конференція, метою якої стала розробка першого офіційного проекту міжнародної багатосторонньої конвенції в сфері авторського права. У вересні 1885 р. Федеральна рада Швейцарії скликала в Берні другу дипломатичну конференцію для розробки остаточного проекту. 9 вересня 1886 р. була підписана Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів.

До тексту конвенції з часом були долучені правові норми, спрямовані на:

- забезпечення правової охорони нових форм творчості (фотографічних і кінематографічних творів);
- розширення обсягу прав, визнаних за авторами, в зв'язку із появою і розвитком нової техніки використання і розповсюдження творів (механічне відтворення, передача в ефір, тощо);
- підвищення мінімального рівня правової охорони (скасування формальностей, строк дії правової охорони);
- вдосконалення відповідних організації та структур;
- норми стосовно країн, що розвиваються.

Правова охорона, що набувається відповідно до Бернської конвенції, базується на принципі національного режиму (ст.5.1); на принципі відсутності зв'язку з виконанням певних формальностей при наданні правової охорони (ст.5.2); на принципі відсутності формальностей, тобто правова охорона повинна надаватися автоматично (ст.5.2); на принципі мінімального обсягу правової охорони (ст.5.1).

Окремо слід згадати про Договір ВОІВ про авторське право, укладений у Женеві 20 грудня 1996 р. та введений у дію 6 березня 2002 р.

Договір вводить нові положення, що забезпечують правову охорону в цифровому середовищі будь-яких літературних, музичних та художніх творів, доповнюючи тим самим Бернську конвенцію.

УДК 341.123.043

СКРИНЬКА Дмитро Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© Д. Скринька, 2014

Основні положення Договору полягають у посиленні норм діючих міжнародних договорів в сфері авторського права та їх доповненні, зокрема шляхом визнання додаткових прав, пов'язаних з використанням творів у цифровій формі (зокрема, в інтерактивних комп'ютерних мережах), подальшого розширення обсягу правової охорони, систематизації відповідних правових норм, уточнення переліків і змісту допустимих винятків і обмежень.

Говорячи ж в цьому контексті про угоду ТРІПС слід зазначити, що вона, серед іншого, передбачає, що:

- правова охорона об'єктів авторського права поширюється на форми втілення, а не на ідеї, процеси, методи функціонування або математичні концепції як такі (ст.9(2));
- комп'ютерні програми (як вихідний текст, так і об'єктний код) підлягають правовій охороні як літературні твори відповідно до Бернської конвенції (ст.10(1));
- компіляції даних або інший матеріал у машинозчитуваній чи іншій формі, які за відбором або розташуванням свого змісту, підлягають правовій охороні як такі (ст.10(2));
- щодо комп'ютерних програм, включаючи випадки, коли сама програма не є основним об'єктом прокату, і кінематографічних творів надається право комерційного прокату (ст.11);
- строк дії правової охорони творів, включаючи фотографічні твори або твори прикладного мистецтва, становить не менше як 50 років після смерті автора (ст.12);
- обмеження або вилучення, які стосуються виключних прав, зводять до випадків, що не вступають у протиріччя зі звичайним використанням творів і не зачіпають безпідставно законні інтереси правласника.

26 жовтня 1961 р. в Римі було підписано Міжнародну конвенцію про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція). Існують й інші міжнародно-правові договори, що стосуються окремих об'єктів суміжних прав: Женевська конвенція про охорону прав виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм (1971 р.), Брюссельська конвенція про розповсюдження несучих програми сигналів, що передаються через супутники (1974 р.) та Договір ВОІВ про виконання і фонограми (1996 р.).

Правова охорона, що надається Римською конвенцією, в основному полягає в тому, щоб гарантувати громадянам інших країн такий же режим правової охорони, яким користуються громадяни даної країни. Йдеться про мінімальну правову охорону, яку країни зобов'язуються надавати, з врахуванням цілого ряду застережень і обмежень, навіть в тому разі, якщо вони не надають цієї правової охорони національним виконавцям, виробникам фонограм і організаціям мовлення. Цьому аспекту присвячені ст.7 (відносно виконавців), ст.10 (відносно виробників фонограм) і ст.13 (відносно організацій мовлення).

Країни зобов'язуються визнавати крім національного режиму деякі мінімальні права, які вони повинні застосовувати у своїх взаємних відносинах, незалежно від приписів свого національного законодавства. Ці мінімальні права можуть бути об'єктом застережень і винятків.

Згідно зі ст.14 Римської конвенції, строк дії правової охорони повинен становити не менше 20-ти років. Цей строк є однаковим для всіх трьох категорій бенефіціарів Конвенції та обчислюється від кінця року, проте точка відліку цього строку різна для кожної категорії:

- для фонограм і включених до них виконавців – рік після здійснення запису;
- для виконавців, що не входять до фонограм, – рік після виконання;
- для передач в ефір – рік після передачі.

У ст.1 Римської конвенції проголошується, що правова охорона, що надається цією конвенцією, «жодним чином не зачіпає і не завдає жодної шкоди правовій охороні літературних і художніх творів», що «відповідно жодне з положень цієї конвенції не може бути тлумачено як таке, що завдає шкоди цій правовій охороні». У разі, коли здійснення виключних прав авторів на твір, який виконується, записується або передається засобами мовлення, перешкоджають правам, визнаним Римською конвенцією, повинна переважати правова охорона об'єктів авторського права.

Договір ВОІВ про виконання і фонограми від 20 грудня 1996 р. набув чинності 20 травня 2002 р. Договір жодним чином не пов'язаний із будь-яким іншим договором і не обмежує жодних прав та обов'язків за ним. Договір стосується прав інтелектуальної власності щодо двох груп суб'єктів суміжних прав: виконавців і виробників фонограм.

Правова охорона, що надається відповідно до цього Договору виконавцям і виробникам фонограм жодним чином не впливає на правову охорону об'єктів авторського права, жодне з його положень не повинно тлумачитися як підстава для обмеження цієї правової охорони. У випадках, коли дозвіл вимагається як від автора твору, втіленого у фонограмі, так і від виконавця або виробника, який є власником прав на фонограму, необхідність у дозволі автора не відпадає через те, що також необхідний дозвіл виконавця або виробника.

Ст.4 зазначеного договору закріплює принцип надання національного режиму правової охорони. Але на відміну від Угоди ТРІПС, цей принцип має обмежений характер, оскільки країна-член зобов'язана забезпечити іноземним фізичним і юридичним особам таку ж правову охорону, яка надається вітчизняним правовласникам, і тільки відносно:

- тих виключних прав, які спеціально передбачені зазначеним договором;
- права на винагороду, спеціально передбаченого ст.15 цього договору.

Згідно зі ст.17 договору мінімально допустимий строк дії правової охорони виконань становить 50 років після року, в якому був здійснений запис виконання на фонограму, а фонограм – 50 років після року опублікування фонограми або 50 років після року запису фонограми у тому разі, якщо вона не була опублікована протягом 50 років після її запису.

На території України Договір ВОІВ про виконання і фонограми є чинним від дати введення його в дію – 20 лютого 2002 р.

Натомість, до основних положень Угоди ТРІПС щодо набуття, обсягу та здійснення суміжних прав належать такі:

- виконавці повинні мати право не допускати запис власного виконання, не призначеного для фонограми, відтворення такого запису, ефірного мовлення і доведення до загального відома шляхом прямої трансляції виконання (ст.14(1));
- виробники фонограм користуються правом дозволяти або забороняти пряме або опосередковане відтворення своїх фонограм (ст.14(2));
- організації мовлення (або, якщо такі права не надають організаціям мовлення, власники авторського права на об'єкти передачі) мають право забороняти запис, відтворення записів і ретрансляцію через канали ефірного мовлення, а також доведення до загального відома шляхом телевізійної трансляції таких записів (ст.14(3));
- виробникам фонограм і деяким іншим правовласникам дають право прокату. Країни-члени можуть зберегти чинні на 15 квітня 1994 р., тобто на час підписання Угоди ТРІПС, системи виплати справедливої винагороди за прокат фонограм за умови, що такі системи не завдають суттєвої шкоди правам на відтворення (ст.14(4));
- умови, обмеження, винятки і застереження, які допускає Римська конвенція, можна застосувати до певних суміжних прав (відповідно до пунктів 14(1)-14(3), проте положення ст.18 Бернської конвенції «*mutatis mutandis*» застосовують до прав на фонограми виконавців і виробників фонограм (ст.14(6)).

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що захист суміжних прав історично розвивався під впливом двох чинників:

- (1) розвиток технічних способів збереження і передавання інформації.
- (2) посилення економічних процесів глобалізації.
- (3) взаємний вплив розвитку норм, які стосуються, відповідно, авторського права та суміжних прав.

Останні тенденції в розвитку технологій дозволяють очікувати в найближчому майбутньому появи все більшої кількості нових питань і проблем, пов'язаних із реалізацією прав авторів та суміжних прав. Міжнародному праву повинна належати провідна роль у вирішенні цих проблем.

Role of international law in establishing standards of legal protection of copyright and related rights **Summary**

The article aims to compare approaches used in developing the first copyright international agreements in late nineteenth and early twentieth century and those applied in designing and implementing the related rights agreements.

It starts with description of the basic provisions and principles of the Bern Convention, then proceeds to other documents, such as the TIPRS agreement and international multilateral agreements dealing with related rights.

The article also briefly describes the protection provided by the international agreements it mentions. The article helps reader understand what is the difference between various types of related rights, how they are connected to the copyright, and how they, although being different in substance and scope form a coherent system of rights, recognized and protected both in accordance with domestic legislation and international agreements.

Євгенія Галбур

Клонування людини. Четверте покоління прав людини

Стаття описує актуальну проблему клонування людини, розглядає питання детермінації поняття «клонування людини», існуючі види клонування, необхідність правового вирішення проблем стосовно терапевтичного клонування задля забезпечення потреб трансплантології в Україні. Були досліджені існуючі нормативно-правові акти з питання клонування, розглянуті необхідні напрями правового закріплення клонування людини. Як результат, висунуті пропозиції по внесенню змін у законодавство.

Ключові слова: клонування, права людини, трансплантології, законодавство, терапевтичне клонування

Статья описывает актуальную проблему клонирования человека, рассматривает вопросы детерминации понятия «клонирование человека», существующие виды клонирования, необходимость правового решения проблем, касающихся терапевтического клонирования, для обеспечения нужд трансплантологии в Украине. Были исследованы существующие нормативно-правовые акты по вопросам клонирования, рассмотрены необходимые направления правового закрепления клонирования человека. Как результат, выдвинуты предложения по внесению изменений в законодательство.

Ключевые слова: клонирование, права человека, трансплантология, законодательство, терапевтическое клонирование

The article describes an actual problem of the human cloning, reviews the concept of «human cloning», existing species of cloning, the necessity of legal resolving of the problem due to therapeutic cloning for the needs of the transplantology of Ukraine. The existing legislation by cloning was also researched, the necessary directions of legal appointing of human cloning were considered. As a result, the propositions by making changes in legislation were formulated.

Keywords: cloning, human rights, transplantology, legislation, therapeutic cloning

Традиційно для класифікації прав людини використовують теорію поділу прав людини, яку розробив французький правознавець Карел Васак. Основою цієї концепції є генераційний підхід, а саме, поділ прав на три покоління.

До першого покоління відносять невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права. Це такі права, як: право на життя, свободу і безпеку особи, права на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на свободу від свавільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом та ін. Особисті і політичні права набули юридичної форми спочатку в актах національного права, а незабаром і в актах міжнародного права.

Перші акти англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини першого покоління: Петиція про права (1628 р.), Habeas Corpus Act (1679 р.) і Білль про права (1689). До нормативно-правових актів, які регламентують права людини першого покоління належать також американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії (1776 р.), Декларація незалежності США (1776 р.), Конституція США (1787 р.), Білль про права (1791 р.), а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.) та ін.

До другого покоління прав людини відносять соціально-економічні та культурні права, наприклад, право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу та ін.

Дані права були закріплені в ряді конституцій у XX ст., а саме в Конституції Мексиканських Сполучених штатів від 5 лютого 1917 р., Конституції Італійської Республіки від 2 грудня 1947 р. та

ін., шляхом внесення доповнень і поправок. Соціальні, економічні та культурні права знайшли нормативне вираження у Загальній декларації прав людини 1948 р., а також у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

До третього покоління прав людини належать солідарні (колективні) права, тобто права всього людства. Це такі права, як право на мир, безпеку, незалежність, на здорове навколишнє середовище, право на солідарність, на міжнародне спілкування, на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення, на гуманітарну допомогу та ін.

Права людини третього покоління вперше були закріплені нормативно-правовими актами ООН у 80-ті роки ХХ ст.

У ХХІ столітті завдяки прогресивному розвитку медичних та біологічних знань з'являється нова група прав людини, які отримали назву «біологічних». Біологічні або соматичні (від грец. soma - тіло) права стають дедалі частішим об'єктом вивчення юристів, які працюють в галузі міжнародного права. Ці права можна віднести до четвертого покоління прав людини, яке перебуває в процесі становлення та мало досліджене науковцями. На нашу думку, одним з найважливіших соматичних прав, яке відноситься до четвертого покоління прав людини є право на клонування.

Мета даної статті полягає в обґрунтуванні необхідності закріплення права на клонування людини, яке виникло з огляду на розвиток нових технологій.

Проблематикою регулювання та правового закріплення клонування людини займаються такі сучасні науковці, як Т. Короткий, М. Медведєва, С. Бахін, П. Калініченко, А. Іойриш, О. Красовський, В.Крусс, Р.Каламаркян, У. Омаров та ін.

Також існують наукові праці та статті з питань клонування людини зарубіжних вчених-юристів: А. Тейлор (A. Teylor), Дж. Харріс (J. Harris), Р.Андорно (R. Andorno), Дж. Аннас (G. Annas), М. Кербі (M. Kirby), Т.Спренгер (T. Spranger) та ін.

Почнемо розгляд питання про клонування людини з дефініції терміну «клон». «Клон» (klon) в перекладі з грецької мови означає: «гілочка, пагін, черешок». Вже більше 4 тисяч років людству відомий вегетативний спосіб розмноження рослин. Про безстатеве розмноження, тобто клонування ссавців, стало відомо не так давно. Народження в 1997 році клону ягнички на ім'я Доллі в Інституті Рослінг у Великобританії в результаті використання донорського ядра клітини молочної залози дорослої вівці стало сенсацією. Незабаром заговорили про можливість клонування людини.

Необхідно розрізняти два види клонування:

- **репродуктивне клонування** є штучним відтворенням у лабораторних умовах генетично точної копії будь-якої живої істоти. Ягня Доллі є прикладом такого клонування великої тварини. У багатьох країнах світу, включаючи Україну, репродуктивне клонування людини із метою одержання дітей-клонів забороняється законом;

- **терапевтичне клонування** («клітинне розмноження») є тим самим, що й репродуктивне клонування, але з обмеженням до 14 днів терміном росту ембріона. Після 14-денного терміну в ембріональних клітинах починає розвиватися центральна нервова система і конгломерат клітин (ембріон, бластоцист) і його вже варто вважати живою істотою.

Терапевтичним таке клонування називають лише тому, що протягом перших 14 днів формуються ембріональні клітини, здатні надалі перетворюватися в специфічні тканинні клітини окремих органів – серця, нирок, печінки, підшлункової залози та ін. – і використовуватися у медицині для терапії багатьох захворювань. Такі клітини майбутніх органів названі «ембріональними стовбурними клітинами».

Ембріональні стовбурні клітини утворюються в ембріоні (бластоцисті) у перші ж дні розмноження. Вони є родоначальниками клітин майже усіх тканин і органів дорослої людини. Вони відомі ембріологам давно, утім, лише в останні десятиліття були розроблені спеціальні живильні середовища для вирощування з них живих тканин. Це є майбутнє медицини, шлях «запасних частин».

Здатність росту стовбурних клітин просто фантастична: трьохмільйонноклітинний організм новонародженої людини утворюється з однієї єдиної клітини всього за дев'ять місяців.

Але ще більш вражає здатність диференціації: та ж сама стовбурна клітина може перетворюватися в будь-яку клітину будь-якого людського органу, будь то нервова, печінкова, серцева, імунна й т.д. Для медицини це безцінний матеріал.

Це означає, що можна в лабораторних умовах вирощувати попередників найрізноманітніших клітин і потім трансплантувати їх важкохворим людям замість донорських органів.[1, с. 190]

Кожен рік, кілька тисяч українців потребують трансплантації, наприклад пересадка серця врятувала б життя і здоров'я тисячі громадян, нирки - понад 2000, печінки - 1500, органів при цукровому діабеті - ще 2000 людей, - розповідає заступник Міністра охорони здоров'я України Олександр

Толстанов. - Але в минулому році зробили лише 86 трансплантацій нирки, 14 трансплантацій печінки і лише 1 пересадку серця. Тобто надію на подальше життя мають одиниці.

У Координаційному центрі трансплантації клітин, тканин і органів Міністерств охорони здоров'я кажуть, що аби реформувати трансплантанційну галузь, Україна має близько шести років.

«Згідно зі Стамбульською декларацією, через певний час для країн світу настане заборона трансплантаційного туризму, а отже, українці вже не зможуть виїздити за кордон для проведення операцій з пересадки органів, - каже представник координаційного центру Руслан Салютін. - Тому слід вживати термінових заходів, аби згодом громадяни нашої держави не опинились сам на сам із невиліковними хворобами без можливості отримати шанс на порятунок на батьківщині.»[2]

Ми пропонуємо ще одне вирішення існуючої проблеми відсутності необхідної кількості донорських органів - шляхом розвитку терапевтичного клонування. При трансплантації людині органів, створених шляхом терапевтичного клонування (тобто вирощених на базі їх власних клітин), вірогідність успіху такої операції наближується до 100% на відміну від звичайного донорства, при якому завжди існує проблема відторгнення імплантату.

Сучасні відкриття в галузі фізіології та медицини 2012 року дали новий поштовх для розвитку клонування людини, але вже без загрози для людського ембріону.

Джон Б. Гердон (John B. Gurdon) і Сінья Яманак (Shinya Yamanaka) отримали нобелівську премію за відкриття можливості повернення зрілих клітин до плюрипотентного стану зародкових клітин, здатних до диференціювання на будь-які тканини.

Джон Б. Гердон зробив своє відкриття ще 1962 р. Він визначив, що спеціалізація клітин є оборотною. У класичному експерименті науковець замінив ядро яйцеклітини жаби ядром з диференційованої клітини кишечника. Ця модифікована яйцеклітина перетворилася в нормальний пуголок. У ДНК зрілої клітини зберігалася вся інформація, необхідна для розвитку всіх клітин жаби.

Через 40 років після проведення цього дослідження (2006) Сінья Яманак встановив, що незмінені зрілі клітини у мишей можуть бути перепрограмовані для того, щоб стати недиференційованими стовбуровими клітинами. Неочікуваним було те, що аби запустити цей процес, достатньо було здійснити зміни всього у кількох генах. Таким чином, учений зміг перепрограмувати зрілі клітини на перетворення в плюрипотентні стовбурові, які здатні розвиватися в будь-які типи клітин в організмі.

Сьогодні ці праці є одним із важливих кроків у пошуку нових діагностичних і лікувальних підходів до тих захворювань, які раніше вважалися невиліковними.[3, с. 65]

Міжнародно-правове регулювання клонування людини відбувається на міжнародному (в рамках ООН) та європейському регіональному (в рамках Ради Європи та Європейського Союзу) рівнях. До міжнародно-правових універсальних актів, які мають рекомендаційний характер та регламентують питання клонування людини відносяться: Загальна декларація про геном людини і права людини 1997р., Декларація ООН про клонування людини 2005 р., Універсальна декларація з біоетики і прав людини, ЮНЕСКО 2005 р. та ін. До регіональних обов'язкових юридично актів щодо клонування людини належать: Європейська конвенція про захист прав і гідності людини в зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини 1996 р. та Додатковий протокол відносно заборони клонування людей 1998 р., щодо трансплантації органів і тканин людського походження 2002 р. та щодо біомедичних досліджень 2004 р.; до юридично не обов'язкових - рекомендації та інструкції Ради Міністрів і Парламентської Асамблеї РЄ, окремі положення Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу 2000 р., резолюції Європарламенту ЄС щодо проблем генної інженерії та клонування людини, резолюції ОАЄ, а також численні резолюції та рекомендації Міжнародного комітету з біоетики Організації геному людини (HUGO), Міжнародної асоціації права, Всесвітньої медичної асоціації, Ради міжнародних організацій з медичних наук.[4, с. 37-38]

Розглянемо деякі статті міжнародно-правових актів більш детально, в яких закріплено заборону клонування людини.

Стаття 11 Загальної Декларації ООН про геном людини та права людини, яку підписала і ратифікувала Україна, чітко забороняє клонування: «Не допускається практика, яка суперечить людській гідності, така, як практика клонування з метою відтворення людської особи.»[5, с.185-191]

Стаття 18 Конвенції про права людини та біомедицину забороняє створення ембріонів людини для дослідницьких цілей. У Парижі було підписано Додатковий протокол до цієї Конвенції, що стосується заборони клонування людських істот. Для України він набрав чинності 01.03.2001 року. Цей протокол забороняє будь-яке втручання з метою створення людської істоти, яка генетично ідентична іншій людській істоті, живій чи мертвій.[6, с.1417]

Близько 27 країн Європи підписали Додатковий протокол про заборону клонування людини до

Конвенції Ради Європи «Про права людини та біомедицину» 1997 року. У Преамбулі Додаткового протоколу відзначається, що «інструменталізація людських істот шляхом навмисного створення генетично ідентичних людських істот є несумісною із гідністю людини і, таким чином, становить зловживання біологією та медициною». У той же час недоліком Додаткового протоколу є те, що він не розрізняє репродуктивне та терапевтичне клонування. Вже у підписаній у 2000 році у Ніцці Хартії Європейського Союзу про основні права встановлюється заборона лише на репродуктивне клонування, а терапевтичне клонування не забороняється. [7, с.1-22]

У 2005 році була прийнята Декларація ООН про клонування людини. На її підтримку проголосувало 85 держав з 192. П'ятдесят держав-членів ввели на національному рівні заборону на клонування людини. В даній Декларації проголошується наступне:

- необхідність прийняття усіх можливих заходів для захисту людського життя в процесі застосування біологічних наук;
- заборона усіх форм клонування людини в тій мірі, в якій вони несумісні з людською гідністю та захистом людського життя (авт. - Доволі нечітке формулювання меж заборони);
- прийняти заходи, необхідні для заборони використання методів генної інженерії, які можуть суперечити людській гідності;
- прийняти заходи для запобігання експлуатації жінок в процесі застосування біологічних наук;
- заклик якомога швидше прийняти та втілити національні закони для забезпечення вищеперерахованих пунктів;
- заклик до держав-членів при фінансуванні медичних досліджень, включаючи біологічні науки, враховуючи невідкладні глобальні проблеми, такі як ВІЛ/СНІД, туберкульоз і малярія, які торкаються держав, що знаходяться в процесі розвитку.[8]

Попри те, що в багатьох країнах світу клонування цілковито або частково заборонене, експерименти в цьому напрямі тривають доволі інтенсивно. Тож не випадково протягом кількох останніх років у деяких країнах офіційно дозволено здійснювати наукові дослідження в цій сфері, зокрема й з використанням ембріонів. Так, клонування з науковою метою сьогодні дозволяють проводити Велика Британія, Австралія, Італія, Бельгія та інші країни. Нині здійснюється чимало дослідницьких програм із генетики, терапевтичного клонування та відтворення.

14 грудня 2004 р. Верховна Рада України ухвалила Закон за N 2231-IV «Про заборону репродуктивного клонування людини» (далі – Закон), який виходячи з принципів поваги до людини, визнання цінності особистості, необхідності захисту прав і свобод людини та враховуючи недостатню дослідженість біологічних та соціальних наслідків клонування людини, встановлює заборону на цей вид біомедичних технологій, а також на ввезення і вивезення з території України клонованих ембріонів людини – зародків на стадії розвитку до восьми тижнів, дія документу не поширюється на клонування інших організмів. В цьому законі також дається визначення терміну «клонування людини». Це створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини.[9, с.14] Цей Закон є єдиним нормативно-правовим актом, в якому забороняється репродуктивне клонування, але ніяким чином не регламентується терапевтичне клонування в Україні. Отже, наявні прогалини в національному законодавстві та виникає певне коло питань, які потребують ретельного дослідження.

Враховуючи вище викладене, можемо зробити наступні висновки:

- сьогодні міжнародному співтовариству вкрай необхідно винайти ефективні універсальні, регіональні та національні інструменти нормативного регулювання, які здатні зафіксувати в правових формах основи біологічної, генетичної та медичної безпеки таким чином, щоб не перешкоджати формуванню розвитку новітніх засобів покращення здоров'я та життя людини;
- одним з ключових питань, перед яким постає сучасне міжнародне право є уніфікація та врегулювання порядку здійснення процесу клонування шляхом вироблення єдиних для всіх держав стандартів, незважаючи на існування багатьох проблем морально-етичного характеру та неоднозначне ставлення до клонування людини з боку науковців, громадськості, ключових авторів і суб'єктів міжнародного права. На сьогодні актуально окреслити головні напрямки співробітництва держав у розв'язанні означених проблем;
- Україна, яка прагне інтегруватися у світовий та європейський правовий простір, прагне до визнання себе міжнародною правовою спільнотою як високорозвиненою державою, що повинна гарантувати своїм громадянам безпеку та захист їхніх прав, не може стояти осторонь новітніх досягнень у сфері клонування та процесів, що відбуваються в її нормативно-правовій регламентації.

Стан неврегульованості досліджень та діяльності в сфері клонування може призвести до загрози: Україна ризикує, з одного боку, стати ринком збуту експериментальних продуктів клонування, а з другого, перетворитися на джерело експорту «живого матеріалу» для наукових досліджень;

- отже, наявність необхідності закріплення права на клонування людини, яке виникло з огляду на розвиток нових технологій, не викликає сумнівів.

1. Этико-правовые аспекты проекта «Геном человека» (Международные документы и материалы). – М.: Росийский национальный комитет по биоэтике РАН, 1998. – С.190.
2. Захаров А. Украинцы станут донорами органов// За матеріалами сайта «Сегодня.ua» від 17.11.2012.
3. Нобелівський комітет оголосив імена лауреатів премії у галузі фізіології та медицини // Медичні аспекти здоров'я жінки . - 2012. - № 6-7/2. - С. 65.
4. Медведєва М.О. Міжнародне право та біотехнології/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – К.: Видавничий дім «Промінь», 2006. – С.37-38.
5. Всеобщая декларация о геноме человека и правах человека, 11 ноября 1997 г.// Права пациента – права человека в системе здравоохранения и медицины: Сборник международных документов/ Сост. В.В. Глуховский. – К.: Сфера, 2004. – С. 185- 191.
6. Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine on the prohibition of cloning human beings, 12 January 1998// International legal materials. – November 1997. – Vol.36, №6. P.1417.
7. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 7 December 2000// Official Journal. – 2000. – С 364. – P. 1-22.
8. Декларація Організації Об'єднаних Націй про клонування людини: ООН; Декларація від 08.03.2005, прийнята Резолюцією 59/280 Генеральної Асамблеї від 8 березня 2005р.
9. Закон України №2231-IV «Про заборону репродуктивного клонування людини», 14 грудня 2004 р.// Урядовий кур'єр. – 11 січня 2005 р. - №3. – С.14.

Human cloning. Fourth generation of human rights Summary

We can not stop the modern advance of science, thus, the legal fixing of existent relations in society must answer the requirements of nowadays. Protection of human rights must be one of the basic tasks for the democratic governments. Legal science knows three generations of basic human rights, but beginning of the third millennium, we have the necessity of legal mechanisms of regulation of introduction of the newest scientific achievements for all spheres of human life, that testifies to the necessity of forming of fourth generation of human rights in which we suggest to take a right of human cloning. Legal adjusting in this area it is the simple necessity, as except advantages and benefit, that can bring achievements in industry of cloning, there is the real danger of unforeseeable and potentially harmful influence on life and health of man. Today it is extremely necessary to invent the effective universal, regional and national instruments of the normative adjusting, that is able to fix in legal forms bases of biological, genetic and medical safety, thus, an international concord, not to prevent to forming of development of the newest facilities of improvement of health and life of man.

One of key questions, before that a modern international law appears there are an unification and settlement of order of realization of process of cloning by making for all countries standards the same, without regard to existence of many problems of mental and ethical character and ambiguous attitude toward human cloning from the side of scientists, public, key authors and international legal subjects. Today it is topically to outline main directions of collaboration of the countries in the decision of the marked problems.

Ukraine, that aims to be integrated in world and European legal space, aspires to confession of itself from international legal association as highly developed country, that must guarantee for the citizens safety and protection of their rights, can not lie up the newest achievements in the field of cloning and processes that take place in their normatively-legal regulation. The state of over unsettled of researches

and activity in the sphere of cloning can create a threat: Ukraine risks, from one side, to become the market of sale of experimental products of cloning, and from another side, to turn into the source of export of "living material" for scientific researches.

There were the considered questions of determination of concept "human cloning", existing types of cloning. We put an aim to lead to the necessity of the legal adjusting of human cloning, namely, therapeutic cloning for the sake of providing of necessities of transplantology in Ukraine. In the article the complex and all-round analysis of international legal acts was carried out in industry of adjusting of human cloning. Thus, the tasks of the article were fulfilled.

Ірина Коробко

Роль ООН у формуванні міжнародно-правових стандартів добробуту тварин

У статті аналізується роль ООН у формуванні міжнародно-правових стандартів добробуту тварин. Окреслюється коло спеціалізованих установ ООН, а також інших її органів, які так чи інакше в своїй діяльності стикаються з проблемами добробуту тварин. Також автор наголошує на необхідності ухвалення Всесвітньої декларації прав тварин.

Ключові слова: міжнародне право, ООН, добробут тварин, Всесвітня декларація прав тварин.

В статье анализируется роль ООН в установлении и формировании международно-правовых стандартов благополучия животных.

Очерчивается круг специализированных учреждений ООН, а также других ее органов, которые так или иначе в своей деятельности сталкиваются с проблемами благополучия животных. Также автор указывает на необходимости принятия Всеобщей декларации о благополучии животных.

Ключевые слова: международное право, ООН, благополучие животных, Всеобщая декларация о благополучии животных.

The author researches the role of UN in the establishing of international legal standards. There is outlined the number of UN special agencies and other bodies which somehow deal with the animal welfare issues. Also it is stressed on the need of adopting the Universal Declaration on Animal Welfare.

Keywords: International Law, the UN, animal welfare, the Universal Declaration on Animal Welfare.

20 століття було свідком появи декількох міжнародних декларацій щодо прав тварин. Найбільш помітним стало оголошення у жовтні 1978 р. в Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) Всесвітньої декларації прав тварин (Universal Declaration of Animal Rights), текст якої був переглянутий Міжнародною Лігою Прав Тварин у 1989 р., представлений Генеральному директору ЮНЕСКО в 1990 р. і оприлюднений в тому ж році. Декларація серед іншого зазначала, що всі тварини мають однакові права на існування, жодна тварина не повинна зазнавати жорстокого поводження, тварини повинні бути захищені законом, до мертвих тварин треба ставитися з повагою. На жаль, Декларація не змогла знайти широкого міжнародного визнання і поступово про неї забули [1].

На початку 21 століття деякі провідні благодійні зооохисні організації розпочали кампанію за прийняття ООН нового глобального міжнародного документу – Всесвітньої декларації про добробут тварин (Universal Declaration on Animal Welfare). Ініціатори кампанії вважають, що зміна в назві декларації слова «права» (rights) на більш прийнятне – «добробут» (welfare) допоможе цього разу нарешті досягти кінцевої цілі і добитися від ООН ухвалення цього документу. Ухвалення Всесвітньої декларації про добробут тварин на Генеральній Асамблеї ООН дозволить ввести питання добробуту тварин до глобального політичного порядку денного [2]. Це стало б свідченням того, що у 21 столітті переважна більшість країн світу сприйняла доктрину гуманного поводження з тваринами, а також визнала, що вони є істотами розумними та такими, що відчують.

Питання функціонування Організації Об'єднаних Націй є добре вивченим і широко висвітленим в роботах як вітчизняних, так й іноземних дослідників. Серед вітчизняних фахівців міжнародного права, які зробили значний внесок у дослідження різних аспектів діяльності міжнародних організацій взагалі та ООН зокрема слід виділити В. Г. Буткевича, В. Н. Денисова, В. І. Євінтова, В. І. Муравйова та інших. Що стосується іноземних вчених, то важко переоцінити роль в науці між-

народного права І. І. Лукашука, Ю. М. Колосова, В. І. Кузнецова, В. І. Маргієва тощо. Однак один аспект в діяльності ООН сьогодні є малодослідженим, особливо вітчизняною наукою міжнародного права. Це діяльність ООН у сфері вироблення міжнародно-правових стандартів поводження з тваринами – міжнародного права тварин (International Animal Law).

В дослідженні виділено основні установи і організації в структурі ООН, які так чи інакше задіяні в роботі над формуванням міжнародно-правових стандартів у забезпеченні захисту та добробуту тварин. Поки питання ухвалення ООН Всесвітньої декларації про добробут тварин залишається відкритим, ми проаналізували, яким аспектам сфери добробуту тварин у своїй діяльності ООН приділяє найбільшу увагу.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що процес ухвалення міжнародних документів (зокрема Всесвітньої декларації про добробут тварин) активно триває. І Україна, як член ООН, має долучитися до подібних процесів.

Важко не погодитись з професором В.І.Маргієвим в тому, що сьогодні діяльність міжнародних організацій виходить за межі суто дипломатичної, а також традиційної інформаційно-координаційної компетенції, тепер ця діяльність набуває своїх власних оперативних функцій, охоплюючи все нові сфери. На сучасні міжнародні організації покладаються окрім іншого правотворчі, правозастосовні та правоохоронні функції, включаючи слідчі, арбітражні, судові, контрольні [3, с. 4]. Отже, саме міжнародні організації сьогодні визначають напрями нормотворчої діяльності своїх держав-членів.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) є однією з найвпливовіших міжнародних організацій у світі. Як зазначається на офіційному веб-порталі цієї організації, її унікальний характер та покладені на неї Статутом повноваження дають Організації можливість здійснювати діяльність у вирішенні широкого кола питань, будучи для своїх 193 держав-членів форумом, який дозволяє їм через Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Раду та інші органи і комітети висловлювати свою точку зору [4].

Статутом ООН [5] передбачено створення шести головних органів Організації Об'єднаних Націй: Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради, Ради з Опіки, Міжнародного Суду і Секретаріату. Однак система Організації Об'єднаних Націй набагато ширша, до її складу також входять 15 спеціалізованих установ, 4 пов'язаних з ООН організації, два цільових фонди, а також інші агентства, програми, установи та органи. Серед тих спеціалізованих установ та організацій, які так чи інакше в своїй діяльності торкаються питання тварин, можна виділити наступні:

- Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО),
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ),
- Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО),
- Група Світового банку,
- Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР),
- Світова організація торгівлі (СОТ),
- Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП),
- Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН).

Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО) / Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). ФАО була заснована в 1945 році як спеціалізована установа ООН для боротьби з голодом у світі. Як зазначається на офіційному веб-порталі, найголовнішою задачею ФАО є забезпечення продовольчої безпеки для всіх, а саме, гарантування регулярного доступу населення до високоякісної їжі, необхідної для ведення активного та здорового життя. Іншими трьома основними цілями ФАО визначено: викорінення голоду, забезпечення продовольчої безпеки і подолання проблеми недоїдання; ліквідація бідності і стимулювання економічного і соціального розвитку для всіх, а також стійке управління і користування природними ресурсами, включаючи землю, воду, повітря, клімат і генетичні ресурси на благо теперішніх та майбутніх поколінь [6].

З огляду на такі завдання ФАО питання здоров'я тварин є одним з ключових. Оскільки, як зазначає сайт ФАО, здорові тварини сприяють викоріненню голоду, зміцненню здоров'я людей і досягненню сталого виробництва продовольства. ФАО сприяє поліпшенню охорони здоров'я тварин для підвищення продуктивності та стійкості тваринництва [7].

У багатьох регіонах безпечний запас їжі для людей залежить від стану здоров'я і продуктивності тварин, а це, в свою чергу, залежить від догляду та харчування, що тварини отримують. Масове

збільшення продукції тваринництва в останні десятиліття викликало широке коло етичних питань, у тому числі щодо забезпечення добробуту тварин, що має розглядатися поряд з питаннями безпечного навколишнього середовища та безпечним доступом до продуктів харчування.

Отже, в сфері забезпечення добробуту тварин ФАО ставить перед собою наступні завдання:

- підвищення обізнаності та заохочення обміну інформацією про багатогранні аспекти добробуту тварин;
- підвищення обізнаності в питаннях добробуту тварин;
- полегшення доступу до результатів досліджень добробуту тварин, до відповідного законодавства і державних стратегій, кодексів, заходів, наукових і технічних публікацій, судової практики, проектів, навчань та можливостей фінансування, мультимедійних матеріалів, а також експертів з питань захисту тварин, організацій, освітніх та науково-дослідних центрів;
- зміцнення синергії та заохочення партнерства між академічними колами та виробниками тваринницької продукції, державними установами, міжурядовими організаціями, неурядовими організаціями з питань добробуту тварин, фінансовими інституціями і приватним сектором для полегшення діалогу та фінансування, виконання та комунікації щодо ініціатив, пов'язаних з питанням добробуту тварин [8].

Таким чином, ФАО відіграє значну роль у формуванні та запровадженні стандартів у питаннях забезпечення добробуту тварин, які кінцевою своєю метою мають імплементацію у національному законодавстві держав-членів. Україна є членом ФАО.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) / World Health Organization (WHO). ВООЗ є спеціалізованою установою ООН, направляючою і координуючою інстанцією в галузі охорони здоров'я, що була створена у 1948 році. Вона несе відповідальність за забезпечення провідної ролі при вирішенні глобальних проблем охорони здоров'я, складання порядку денного для наукових досліджень в галузі охорони здоров'я, встановленні норм і стандартів, розробці політики на основі фактичних даних, забезпеченні технічної підтримки країн, а також при контролі за ситуацією в галузі охорони здоров'я та оцінці динаміки її зміни [9].

ВООЗ, головним завданням якої є охорона здоров'я людини, безпосередньо у своїй діяльності торкається сфери захисту тварин, оскільки, по-перше, ВООЗ має справу з попередженням різних захворювань, які в тому числі передаються людині від тварин. По-друге, ВООЗ опікується питаннями фармакологічної галузі. Отже, напрямами діяльності ВООЗ щодо тварин включають в себе:

- безпеку їжі (в деяких моментах по цьому напрямку ВООЗ співпрацює з ФАО) [10, с. 4];
- зоонози, а саме попередження захворювань, які передаються від тварин до людей (зокрема через укуси [11], наприклад, сказ [12, с. 1-2]);
- фармацевтичне виробництво та лабораторні тварини (ВООЗ значною мірою пов'язана разом з іншими міжнародними організаціями з проведенням дослідів на тваринах) [9].

Україна є учасницею ВООЗ.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) / United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). ЮНЕСКО – спеціалізована установа ООН, заснована 16 листопада 1945 року. Головна мета Організації визначена в Статуті наступним чином: «Сприяти зміцненню миру і безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки і культури в інтересах забезпечення загальної поваги справедливості, законності і прав людини, а також основних свобод, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, для всіх народів без різниці раси, статі, мови чи релігії» [13].

Один з провідних тематичних напрямків діяльності ЮНЕСКО в галузі соціальних та гуманітарних наук – етика науки і технології з акцентом на біоетику [14]. Як відзначає дослідник та відомий зоозахисник Т.Н.Павлова, біоетика розглядає етичність поведінки людини по відношенню до тварин; цей напрямок деякі зарубіжні автори називають «біологічна» біоетика». Інший напрям біоетики – етика відносини до людських істот; в цьому плані біоетика замикається з медичною етикою – деонтологією [15]. Таким чином, ЮНЕСКО має безпосереднє відношення до формування стандартів у сфері добробуту тварин. Україна є учасницею ЮНЕСКО.

Серед документів ЮНЕСКО, в яких згадуються тварини, слід зазначити Всесвітню декларацію про біоетику та права людини (Universal Declaration on Bioethics and Human Rights), ухвалену 19 жовтня 2005 року. У преамбулі цього документу записано, що люди є невід'ємною частиною біосфери, маючи важливу роль захищати один одного та інші форми життя, особливо тварин [16].

Група Світового банку / The World Bank Group. Спеціалізована установа ООН, яка ставить перед собою два головних завдання: покінчити з бідністю протягом життя одного покоління і сприяти загальному добробуту [17]. Група Світового банку складається з п'яти тісно пов'язаних між собою інституцій:

- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – надає фінансування урядам країн із середнім рівнем доходу і кредитоспроможним країнам з низьким доходом.
- Міжнародна асоціація розвитку (МАР) – надає безвідсоткові позики (також відомі як кредити) і гранти урядам найбільш бідних країн світу.
- Міжнародна фінансова корпорація (МФК) є найбільшою організацією розвитку, орієнтована виключно на приватний сектор.
- Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) – було створено в 1988 році як агентство Групи Світового банку по залученню прямих іноземних інвестицій в країни шляхом страхування (надання гарантій) від політичних ризиків для інвесторів і кредиторів.
- Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів (МЦВІС) – надає можливості для вирішення інвестиційних спорів [18].

Останнє десятиліття Група Світового банку активно співпрацює з іншими установами ООН та міжнародними організаціями у питаннях добробуту тварин. Така зацікавленість, перш за все, пов'язана з проблемами розвитку сільськогосподарської галузі, а саме у забезпеченні відповідної якості їжі, яка напряду впливає на вирішення питання подолання голоду у світі, що є одним з основних завдань ООН. Свою підтримку основним ідеям забезпечення добробуту тварин Світовий банк окреслив принаймні у двох повідомленнях «Передова практика забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин» (2006) [19] та «Створення бізнес-можливостей шляхом вдосконалення питань, пов'язаних з забезпеченням добробуту тварин» (2011) [20].

Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР) / The International Fund for Agricultural Development (IFAD). МФСР – багатостороння фінансова спеціалізована установа ООН, створена в 1977 році за рішенням Всесвітньої продовольчої конференції 1974 року. Головне завдання МФСР – це боротьба з голодом і бідністю в сільських районах країн, що розвиваються. Фонд мобілізує ресурси, роблячи можливим для бідних сільських домогосподарств поліпшити своє харчування, збільшити сільськогосподарське виробництво і доходи.

Разом з іншими міжнародними організаціями (наприклад, Всесвітньою організацією охорони здоров'я тварин, Світовим банком тощо) МФСР бере участь у формуванні стандартів поводження з тваринами. З огляду на специфіку діяльності основна увага приділяється сільськогосподарським тваринам. Більшість програм МФСР щодо тварин зосереджуються або на «поповненні запасів», або на формі безпосередньої ліквідації наслідків стихійних лих в рамках реабілітаційного процесу, або на зусиллях довгострокового розвитку галузі [21].

Окрім спеціалізованих установ ООН є пов'язані з ООН організації. Серед таких питаннями добробуту тварин серед іншого займається Світова організація торгівлі.

Світова організація торгівлі (СОТ) / The World Trade Organization (WTO). Створена в 1995 році, замінила собою Генеральну угоду по тарифам і торгівлі (ГАТТ) і стала єдиним міжнародним органом, що займається глобальними правилами торгівлі між державами. СОТ не є спеціалізованою установою, але у неї існують механізми і практика співпраці з Організацією Об'єднаних Націй.

Завдання СОТ полягають у наданні допомоги в упорядкуванні процесу торгівлі в рамках системи, заснованої на певних правилах; об'єктивному врегулюванні торговельних суперечок між урядами; організації торговельних переговорів. В основі цієї діяльності лежать 60 угод СОТ – основні правові норми політики міжнародної комерції і торгівлі. Принципи, на яких засновані ці угоди, включають відсутність дискримінації (режим найбільшого сприяння і положення про національний режим), вільніші умови торгівлі, заохочення конкуренції і додаткові положення для найменш розвинених країн. Однією з цілей СОТ є боротьба з протекціонізмом [22].

Довгий час різні зооохисні організації звинувачували СОТ в тому, що вона не звертала уваги на питання добробуту тварин [23, с. 12-13]. Однак процес співпраці СОТ з зооохисниками і на сьогодні ще триває. Проте, організація не змогла встояти перед натиском останніх років щодо забезпечення гуманного поводження з сільськогосподарськими тваринами. І зараз на офіційному сайті організації можна прочитати таке: «Угоди СОТ дозволяють своїм членам вживати заходів щодо захисту не тільки навколишнього середовища, а й здоров'я населення, здоров'я тварин і рослин» [24].

Окрім спеціалізованих установ в системі ООН діють спеціальні програми, підзвітні Генеральній Асамблеї ООН. Серед таких, які цікаві нам з точки зору міжнародного права тварин, можна виділити ЮНЕП та ПРООН.

Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) / United Nations Environment Programme (UNEP). ЮНЕП – голос навколишнього середовища в ООН – створена в 1972 році. Її призначення полягає в забезпеченні керівництва та заохоченні партнерства в області дбайливого ставлення до навколишнього середовища шляхом створення можливостей для поліпшення якості життя держав і народів без шкоди для майбутніх поколінь. Будучи головним органом ООН в галузі навколишнього середовища, ЮНЕП розробляє глобальну екологічну програму, сприяє реалізації природоохоронної складової сталого розвитку в рамках системи ООН, неухильно виступає на захист природного середовища земної кулі [25; 26].

Напряму питаннями добробуту тварин ЮНЕП не опікується, проте досить багато уваги в її діяльності приділяється збереженню біорозмаїття на Земній кулі в контексті проблем збереження існуючої екосистеми планети [27]. І для сфери напрацювання стандартів захисту тварин це має велике значення, оскільки зооохоронний рух покликаний допомагати як домашнім, так і диким тваринам. Так, ЮНЕП разом з ЮНЕСКО брала активну участь у Проєкті по збереженню вищих приматів (Great Apes Survival Project – GRASP) [28].

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) / United Nations Development Programme (UNDP). ПРООН є глобальною мережею ООН, яка виступає в підтримку перетворень і надає доступ до джерел знань, практичного досвіду та ресурсів з метою сприяння поліпшенню життя населення. ПРООН працює в 166 країнах, взаємодіючи з ними у виробленні їх власних рішень з проблем глобального та національного розвитку. Своєю головною метою ПРООН ставить скорочення до 2015 року рівня бідності у світі вдвічі. Серед іншого ПРООН переймається проблемами охорони навколишнього середовища. ПРООН керує Фондом капітального розвитку Організації Об'єднаних Націй (ФКРООН), Фондом Організації Об'єднаних Націй для розвитку в інтересах жінок (ЮНІФЕМ), Програмою добровольців Організації Об'єднаних Націй (ДОООН) [29].

ПРООН реалізує Програму малих грантів (ПМГ), яка є корпоративною програмою Глобального екологічного фонду (ГЕФ). Одним із інтересів ПРООН-ПМГ є біорозмаїття, тобто проєкти, що підтримують або стимулюють збереження і стале використання та управління біорозмаїттям в екосистемах [30].

Висновки

Отже, на сьогодні не спостерігається чіткої скоординованої політики в галузі захисту та добробуту тварин на рівні ООН. Проєкти та документи, в яких про тварин згадується, не ставлять на меті виробити конкретні чіткі стандарти в цій сфері. Добробут тварин там згадується опосередковано та в контексті вирішення іншої проблеми.

На разі можна окреслити декілька важливих для ООН аспектів, які стосуються тварин: якість продуктів тваринного походження; зоонози; використання лабораторних тварин в наукових експериментах (зокрема, у фармакологічній галузі); питання, які регулює СОТ щодо правил імпорту-експорту сільськогосподарської продукції (зокрема, продуктів тваринного походження); екологічна складова проблеми захисту тварин – збереження біорозмаїття видів фауни на планеті.

Було б доречним створити в структурі ООН відповідну програму (на кшталт ПРООН), яка б конкретно займалася проблемами тварин. Оскільки в 21 столітті гуманне ставлення до істот, які, як і людина, мають відчуття і свідомість (що вже доведено численними дослідженнями), є ознакою розвиненого суспільства з високими моральними принципами. Саме такий орган в структурі ООН міг би взяти на себе відповідальність за вироблення та ухвалення Всесвітньої декларації про добробут тварин, якщо існуючий текст є незадовільним. Звичайно, Україна, як держава-член ООН, мала би брати активну участь у цих процесах.

1. Universal Declaration on Animal Welfare / Wikipedia, the free encyclopedia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Declaration_on_Animal_Welfare
2. UDAW Universal Declaration for Animal Welfare / IFAW. Official Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifaw.org/united-states/our-work/political-advocacy/udaw-universal-declaration-animal-welfare>
3. Маргиев Владимир Иванович. Внутреннее право международных организаций : Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10: Майкоп, 1999. – 282 с.
4. Общие сведения. / Офіційний веб-портал ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/aboutun/>
5. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010
6. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/about/ru/>
7. Охрана здоровья животных. / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/animal-health/ru/>
8. What is the Gateway to Farm Animal Welfare? / Gateway to Farm Animal Welfare. FAO. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-abthecat/aw-whaistgate/en/>
9. Информация о ВОЗ / Всемирная Организация Здравоохранения. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/about/ru/>
10. Глобальная стратегия ВОЗ в области безопасности пищевых продуктов / Всемирная Организация Здравоохранения. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://whqlibdoc.who.int/publications/9241545747_rus.pdf
11. Укусы животных / Информационный бюллетень №373. Февраль 2013 г. Всемирная Организация Здравоохранения. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs373/ru/>
12. Объединиться против бешенства / Всемирная Организация Здравоохранения. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/rabies/WRD_2013_Statement_Rus.pdf?ua=1
13. UNESCO Constitution / UNESCO. Official web-site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
14. Социальные и гуманитарные науки / ЮНЕСКО. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unesco.org/new/ru/social-and-human-sciences/>
15. Павлова Т.Н. Биоэтика в высшей школе. 1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vita.org.ru/educat/vuzamishkol.htm>
16. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights / UNESCO. Official web-site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
17. Что мы делаем / Всемирный банк. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/ru/about/what-we-do>
18. О нас / Всемирный банк. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/ru/about>
19. Good Practice Note Animal Welfare in Livestock Operations / The World Bank. Official Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/12/21/000020953_20061221145253/Rendered/PDF/382140AnimalWelfare.pdf
20. Creating Business Opportunity through Improved Animal Welfare / The World Bank. Official Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2011/06/21/000356161_20110621032125/Rendered/PDF/626320BRI0Crea00Box0361488B0PUBLIC0.pdf
21. The International Fund for Agricultural Development. Official Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifad.org/index.htm>
22. Всемирная торговая организация / ООН. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/wto/>
23. An Overview of Animal Protection Legislation / Animal Mosaic. Global Animal Connections. – 24 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.animalmosaic.org/legislation/resources/>
24. What we stand for / The WTO. Official Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/what_stand_for_e.htm
25. Программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде / ООН. Официальный веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ga/unesp/>
26. The Voice of the Environment / UNEP. Official Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unep.org/About/>
27. Ecosystem Management / UNEP. Official Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unep.org/ecosystemmanagement/>

UN's role in establishing international legal animal welfare standards Summary

In the early 21st century, some leading animal protection organizations have launched a campaign for the adoption of a new UN global international document – the Universal Declaration on Animal Welfare (UDAW). Passing this document through UN General Assembly would allow introducing animal welfare issues to the global political agenda.

The study highlights the main agencies and organizations of the United Nations, which are somehow involved in the establishing of the international legal standards on the animal welfare issues.

The following are the UN specialized agencies and organizations, which are affecting animals in their activities:

- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).
- World Health Organization (WHO).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).
- The World Bank Group.
- The International Fund for Agricultural Development (IFAD).
- The World Trade Organization (WTO).
- United Nations Environment Programme (UNEP).
- United Nations Development Programme (UNDP).

Today we can define several important aspects of the United Nations activity concerning the animals: the quality of food; zoonosis; use of laboratory animals in scientific experiments (e.g. in the pharmaceutical industry); WTO rules on imports and exports of agricultural products; environmental component of the problem of protecting animals – biodiversity of fauna species on the planet.

Надежда Зубченко

Стандарты Совета Европы в области обращения с животными и их защиты

Проведен анализ стандартов Совета Европы в сфере обращения с животными. Представлена краткая характеристика конвенций Совета Европы в сфере обращения с животными (Европейская конвенция о защите животных при международной перевозке 1968 г. (пересмотрена в 2003 г.), Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г., Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов и других научных целей 1986 г., Европейская конвенция о защите домашних животных 1987 г.) и проблемы имплементации их положений в украинское законодательство.

Ключевые слова: обращение с животными, защита животных, Совет Европы, конвенции Совета Европы об обращении с животными.

Проведено аналіз стандартів Ради Європи у сфері поводження з тваринами. Представлено коротку характеристику конвенцій у сфері поводження з тваринами (Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. (переглянута у 2003 р.), Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах 1976 р., Європейська конвенція про захист хребетних тварин, призначених для експериментів та інших наукових цілей 1986 р., Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р.) та проблеми імплементації їх положень

Ключові слова: поводження з тваринами, захист тварин, Рада Європи, конвенції Ради Європи про поводження з тваринами.

The article deals with the analysis of the standards of Council of Europe in the area of the treatment of animals. There is a short characteristic of conventions in the sphere of the treatment of animals (European Convention for the Protection of Animals during International Transport 1968 (revised in 2003), European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes 1976, European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes 1986, European Convention for the Protection of Pet Animals 1987) and the problem of their implementation to the Ukrainian law.

Keywords: treatment of animals, animal welfare, Council of Europe, conventions of Council of Europe on the treatment of animals.

В условиях современного миропорядка урегулирование тех или иных общественных отношений характеризуется многоуровневостью. Эта тенденция характерна как для правовой, так и неправовой форм регулирования. Не стала исключением и сфера обращения с животными, и в частности их защита от жестокого обращения.

На универсальном уровне в указанной сфере действует ряд международных неправительственных организаций, и именно в их рамках принимаются документы по защите животных. Вторым уровнем выступает региональный. На этом уровне принят ряд международных соглашений по вопросам обращения с животными. Наиболее разработанным в этом отношении является право Совета Европы и Европейского Союза. Третий, внутригосударственный уровень отличается большим разнообразием подходов, поскольку отсутствует сколько-нибудь единообразная практика государств по вопросам обращения с животными и их защиты от жестокого обращения.

На региональном уровне, как уже было указано выше, наиболее разработанной является система обеспечения благополучия животных в Европе. В Европе существует несколько уровней правовой регламентации – на уровне наднациональной институции – в Европейском Союзе, на уровне

международной организации со специальными целями – Совете Европы, а также в рамках отдельных государств Европы, чье законодательство образует третий уровень регулирования. Все эти элементы системы обеспечения благополучия животных находятся во взаимодействии и взаимовлиянии друг на друга.

Проблема обращения с животными актуализирована в связи с ратификацией Украиной Европейской конвенции о защите домашних животных.

Тематике обращения с животными посвящалось немало работ как отечественных, так и зарубежных ученых. Данные публикации посвящены общим принципам правового регулирования обращения с животными, историческим, философским и этическим аспектам обращения с животными, гражданско-правовой и уголовно-правовой регламентации обращения с животными; однако очень малое число работ посвящено международно-правовому регулированию обращения с животными.

Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в процессе правового регулирования обращения с животными в Совете Европы. Предметом являются развитие международно-правового регулирования обращения с животными и степень имплементации международных норм в рассматриваемой сфере в национальное законодательство государств-членов Совета Европы.

Деятельность Совета Европы в сфере берет свое начало с 60-х годов XX века, когда было инициировано создание первых международных соглашений, касающихся обращения с животными. В период с 1965 по 1990 гг. были сформулированы, подписаны и вступили в силу четыре основных конвенции, направленные на защиту животных (Европейская конвенция о защите животных при международной перевозке 1968 г. (пересмотрена в 2003 г.) [1], Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г. [2], Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов и других научных целей 1986 г. [3], Европейская конвенция о защите домашних животных 1987 г. [4]). Конвенции были разработаны на основании научного и практического опыта государств в сфере обращения с животными и с учетом мнений наблюдателей – благотворительных организаций, ветеринарных организаций, фермерских организаций. Конвенции направлены на обеспечение закрепления единых стандартов обращения с животными в государствах-членах Совета Европы. В свою очередь, эти соглашения стали основой права Европейского Союза об обращении с животными [5].

Компетенция Совета Европы в сфере обращения с животными связана с необходимостью согласованных действий всех европейских институций, признающих обращение с животными одним из важных политических вопросов, и также с необходимостью признания существования принципа уважения к животным, ставшей неотъемлемой частью общей политики европейских государств [6; p. 568].

Указанные конвенции Совета Европы основаны на антропологическом подходе, направлены на то, что «для его собственного благополучия, бытия, человек может, а иногда и должен использовать животных, но он имеет моральное обязательство обеспечить в разумных пределах, здоровье и благополучие животных, и в каждом отдельном случае не подвергать излишнему риску». Большинство государств-членов Совета Европы подписали эти конвенции, выразив тем самым свою поддержку политике Совета Европы в отношении благополучия животных [7].

Каждый из перечисленных документов представляет собой консолидированные правила, которые определяют условия содержания и обращения с животными в отдельных сферах. В то же время, конвенции в той или иной степени затрагивают положение домашних, диких и сельскохозяйственных животных, а также указывают на специфику обращения с ними.

Европейская конвенция о защите животных при международной перевозке 1968 г. определяет общие условия международной транспортировки животных, подготовку их к перевозке, требования к транспортным средствам, степень комфортности транспорта для животных, требования к ветеринарному контролю, сертифицированию и детализация условий перевозки отдельными видами транспорта – автотранспортом, морским транспортом и железнодорожным транспортом. Объектом регулирования выступает обращение с животными, которые перевозятся из одного места постоянного нахождения в иное, при этом акцент делается на требования к средству транспортировки.

Конвенция еще не подписана и не ратифицирована Украиной. Следует отметить, что данный международный договор не противоречит Конституции и законам Украины, и, безусловно, подписание и ратификация его станет значительным шагом не только к гуманизации обращения с животными в Украине, а и к совершенствованию законодательства Украины в целом.

Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г. является рамочной конвенцией, определяющей принципы содержания, ухода и размещения животных, в том числе при интенсивном разведении животных. Для каждого вида животных существуют рекомендации по содержанию, составленные Комиссией по применению Конвенции [8]. Объектом данной Конвенции являются сельскохозяйственные животные, используемые для производства продуктов питания, шерсти, кожи и иных нужд.

Украиной Конвенция также не подписана и не ратифицирована, однако есть заимствование ее норм в Законе Украины «О защите животных от жестокого обращения» и ряде подзаконных актов.

Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов и других научных целей 1986 г. определяет условия содержания, размещения опытных животных, характер экспериментов, контроль за размножением, обучение персонала и составление отчетности и статистики. Конвенция включает два приложения технического характера относительно подробных условий содержания животных и составления статистики. Объектом регулирования Конвенции являются животные, предназначенные для проведения над ними испытаний и экспериментов, при этом акцентировано внимание только на позвоночных животных, но не затрагивается регулирование, например, в отношении сельскохозяйственных животных, или используемых в ветеринарии.

Европейская конвенция о защите домашних животных 1987 г. содержит общие базовые стандарты обращения с домашними животными и владения животными, положения о защите домашних животных от жестокого обращения, порядок создания и содержания приютов для бездомных и брошенных животных, порядок приобретения животных и их содержания. Конвенция устанавливает правила купли-продажи домашних животных в зависимости от их вида и происхождения, а также особенности регулирование количества бездомных животных.

Это единственная конвенция по обращению с животными, которая подписана и ратифицирована Украиной, что предполагает совершенствование действующего законодательства в сфере, в первую очередь Закона Украины «О защите животных от жестокого обращения».

Особое значение для приближения к цивилизованным стандартам обращения с животными имеет участие в этих конвенциях постсоветских государств, членов СЕ, где ни на политическом, ни на морально-нравственном, ни на правовом уровне не находят должного отражения европейские принципы уважения к животным. Обобщенные данные относительно их степени участия постсоветских государств в этих конвенциях приведены в таблице.

	Государство	Европейская конвенция о защите животных при международной перевозке 1968 г. (пересмотрена 6.11.2003 г.)	Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г.	Европейская конвенция о защите хребетных животных, используемых для экспериментов и других научных целей 1986 г.	Европейская конвенция о защите домашних животных 1987 г.
1	Азербайджан				Подписана 22.10.2003 Ратифицирована 19.10.2007 Вступила в силу 01.05.2008
2	Армения				
3	Грузия				
4	Латвия		Подписана 19.09.2006 Ратифицирована 05.06.2007 Вступила в силу 06.12.2007	Подписана 17.11.2009 Ратифицирована 05.10.2010 Вступила в силу 01.05.2011	Подписана 01.03.2010 Ратифицирована 22.10.2010 Вступила в силу 01.05.2011
5	Литва		Подписана 11.09.2003 Ратифицирована 02.03.2004 Вступила в силу 03.09.2004	Подписана 13.09.2005 Ратифицирована 14.06.2007 Вступила в силу 01.01.2008	Подписана 11.09.2003 Ратифицирована 19.05.2004 Вступила в силу 01.12.2004
6	Молдова	Подписана 06.11.2003			
7	РФ	Ратифицирована 13.11.1990 Вступила в силу 14.05.1991			
8	Украина				Подписана 05.07.2011 Ратифицирована 09.01.2013 Вступила в силу 01.08.2014
9	Эстония	Подписана 01.04.2008 Ратифицирована 16.05.2008 Вступила в силу: 17.11.2008	Подписана 01.04.2008 Ратифицирована Вступила в силу	Подписана 01.04.2008 Ратифицирована Вступила в силу	

Таким образом, конвенции по защите животных, одобренные Советом Европы, стали первыми международными соглашениями, закрепившими обязательность этического принципа уважения к животным и установившими стандарты по их транспортировке, разведению и умерщвлению животных, равно как и их использования для экспериментов или домашнего содержания. Данные конвенции применяются практически всеми государствами Совета Европы в качестве базисных документов для разработки национального законодательства [9; р. 124]. При этом, тенденцию к улучшению ситуации с имплементацией международно-правовых актов показывают Латвия и Литва; Украина же сделала один, но значительный шаг – подписание и ратификацию Европейской конвенции о защите домашних животных, которая является рамочной по своему характеру, то есть создает базу для национального правового регулирования. Однако, остается еще масса нерешенных вопросов об имплементации Европейских конвенций об обращении с животными, и эта проблема является острой не только в Украине.

В наиболее концентрированной и полной форме положения о гуманном обращении с домашними животными и защите их от жестокого обращения воплощены в Европейской конвенции о защите домашних животных 1987 г.

Проект Конвенции о защите домашних животных был предоставлен Специальной Комиссией по защите животных 6 июня 1986 года Комитету Министров Совета Европы. Комитет Министров одобрил текст проекта 26 мая 1987 года. 13 ноября 1987 Европейская Конвенция о защите домашних животных была открыта для подписания. Непосредственной целью Конвенции 1987 г. является защита животных, их прав и потребностей [10]. Однако, некоторые ее положения (например, п. 9 Преамбулы и др.) одновременно направлены и на защиту жизни и здоровья человека.

Конвенция является инструментом воздействия на специфический вид общественных отношений – отношений индивидов и общества, возникающих по поводу содержания домашних животных и обращения с ними, отношения по поводу порядка их содержания, прав на них и т.п. Эта особенность обуславливает направленность действия норм Конвенции и их характер. В частности, следует обратить внимание на то, что Конвенция, хотя и направлена, в первую очередь, на защиту домашних животных от жестокого обращения, тем не менее, содержит значительное число норм об обращении с животными, их содержании и разведении, коммерческих операциях и т.д. Вместе с тем, хотелось бы отметить, что нормы Конвенции дополняют другие международные акты, и в первую очередь акты ЕС.

Кроме того, Конвенция определяет и развивает основные положения, которые составляют формулу «человек несет моральное обязательство уважать все живые существа», и способствует формированию отношений, обеспечивающих гуманное сосуществование человека и животных, включающих:

1. Формирование соответствующего общественного сознания, выработке стойких установок и стереотипов поведения, развитие научных концепций, общественных движений по защите животных;
2. Создание определенной нормативной компоненты, включающей нормы морали, религии, обычаев и права в области защиты животных;
3. Становление институциональной составляющей, как в виде государственных и муниципальных институций, так и значительного числа общественных организаций в области защиты животных [12].

Общие обязательства государств-сторон Конвенции сформулированы в ст. 2 Конвенции, согласно которой Стороны Конвенции обязуются принимать меры для реализации ее положений в отношении: А. домашних животных, содержащимися частными или официальными лицами в домашнем хозяйстве или любом учреждении для торговли, коммерческого разведения и содержания, а также в приютах для животных. Б. то же относится к бездомным животным.

Стороны Конвенции могут принимать более строгие меры по защите домашних животных. Следует указать, что общие обязательства Сторон по Конвенции необходимо рассматривать в неразрывной связи с конкретными обязательствами, перечисленными в отдельных статьях Конвенции, принципами и целями Конвенции, а также механизмом реализации Конвенции.

Отдельно стоит указать на конкретные обязательства государств, которые они берут на себя в соответствии с положениями Конвенции. Это обязательства, касающиеся прав и обязанностей лиц, содержащих домашних животных, как то: регламентация приобретения и содержания животного, дрессировки, коммерческого разведения и торговли животными; охрана благополучия и здоровья домашних животных – порядок проведения выставок и иных развлекательных мероприятий с участием домашних животных, проведение хирургических операций и усыпления.

Однако при этом механизм реализации Конвенции накладывает свой отпечаток путем оговорок относительно обязательных аспектов конкретных обязательств:

А. необходимости дрессировки домашних животных для любых коммерческих целей или для соревнований осуществляется лицами, имеющими соответствующие знания и навыки;

Б. необходимости препятствовать:

- передаче домашних животных лицам моложе 16 лет без согласия их родителей или лиц, их заменяющих;

- вручению домашних животных в качестве призов, наград или премий;

- незапланированному размножению домашних животных;

В. возможным негативным последствиям для здоровья и нормального существования диких животных, если они были приобретены или содержатся как домашние;

Г. риску безответственного приобретения домашних животных, ведущему к увеличению числа брошенных животных [4].

Следует отметить, что формулировки положений Конвенции не носят прямо предписывающего характера, а лишь описывают общий механизм действия. Например, Конвенция предусматривает порядок создания приютов для животных [4], как один из важных способов защиты бездомных животных, но детализация этого порядка возлагается на национальное законодательство каждой Стороны Конвенции.

Конвенция закрепляет принципы благополучия животных (ст. 3) – непричинение ненужной боли, страданий или ущерба и запрет покидать животное. Данное положение непосредственно влияет на принятие национального законодательства о благополучии животных, которое детализирует принцип благополучия животных и создает механизм непосредственной реализации его в условиях конкретного государства. К этому же обязательству следует отнести и определение, что любой человек, содержащий домашнее животное, должен обеспечить ему место жительства, заботу с учетом естественных потребностей животного (статья 4), то есть непосредственно реализовать принцип благополучия животного [10; 8].

Особого интереса (в контексте сложившейся в Украине ситуации) заслуживают статьи 12 и 13, предусматривающие меры по защите бездомных животных. Данные нормы содержат правовые основы для проведения комплекса мероприятий по снижению численности бездомных животных и условия обеспечения идентификации этих животных. Эти положения Конвенции одними из первых получили свое применение, поскольку в некоторых европейских государствах сохраняется тенденция к появлению бездомных животных и их неконтролируемому размножению. Именно поэтому мероприятия по регулированию численности бездомных животных одними из первых получили свою детализацию в национальном законодательстве государств-членов Конвенции.

Украина стала одним из постсоветских государств, первыми принявших законодательный акт о защите животных – Закон Украины «О защите животных от жестокого обращения» [11]. Закон стал первым шагом навстречу становлению в Украине гуманного общества и законодательства. Это одна из первых ступеней на пути к европейской интеграции, основным содержанием которой должны быть не только правовая и институциональная составляющие, но и изменение менталитета. Закон Украины «О защите животных от жестокого обращения» следует считать неким промежуточным звеном перехода от полного отсутствия актов регламентации обращения с животными к приведению законодательства Украины к европейским стандартам. Принятие Закона отразило качественный сдвиг, когда проблема защиты животных от жестокого обращения перешла к разряду социально значимых.

Таким образом, конвенции Совета Европы в сфере благополучия животных направлены на обеспечение благополучия животных, содержащихся в соответствующих условиях (транспортировка, фермерское разведение, экспериментальная деятельность, домашнее содержание), путем закрепления минимальных правовых стандартов в сфере обращения с животными. Конвенции определяют базовые положения для системы национального законодательства о животных, которые должны стать основными принципами благополучия животных.

1. Европейская конвенция о защите животных при международной перевозке 1968 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=065&CM=1&DF=&CL=RUS>
2. Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=087&CM=&DF=&CL=RUS>
3. Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов и других научных целей 1986 г.: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=123&CM=1&DF=09/09/2012&CL=ENG>
4. Европейская Конвенция о защите домашних животных 1987 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=125&CM=&DF=&CL=RUS>
5. Animal Welfare: detail [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.fao.org/ag/againfo/themes/animal-welfare/aw-direc/search/detail/en/c/8255/>
6. Caporale V., Alessandrini B., Dalla Villa P., Del Papa S. Global perspectives on animal welfare. - *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)*. - 2005. - № 24 (2). - P. 567-577
7. Biological safety - use of animals by humans [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/biological_safety_and_use_of_animals/default.asp
8. Animal Welfare in Europe: Achievements and Future Prospects/ Community Legislation on the Protection and Welfare of Animals. - 2006. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/biological_safety_and_use_of_animals/seminar/Community_legislation_on_protection_of_animal.pdf
9. Stevenson P. European Union Law on the welfare of farm animals. In *A global perspective on animals in the legal system*. - International Animal Welfare Law Conference. - California Western School of Law.- 2004.
10. Пояснительная записка к Европейской Конвенции о защите домашних животных 1987 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/125.htm>
11. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лютого 2006 № 3447 - IV. - *Відомості Верховної Ради*. - 07.07.06. - № 27. - Ст. 230.
12. Європейська конвенція про захист домашніх тварин / передм. О.В. Буткевич, Т.Р. Короткий. - О.: Фенікс, 2013. - 24 с.

Standards of Council of Europe in the Field of Treatment of Animals Summary

In today's world order conditions, the regulation of various public relations can be characterized by a multi-leveling. This trend is a characteristic for both legal and non-legal forms of regulation, for the old areas and new areas. The area of the treatment with animals, and in particular their protection, isn't an exception.

At the global level in this area there is a number of international non-governmental organizations, and in their framework documents on the protection of animals are adopted. The second level is regional. At this level, there is a number of international agreements on the treatment with animals. The most advanced in this respect is the Law of the Council of Europe and the European Union Law. The third, the national (domestic) level features a large variety of approaches, because there is no any unified practice of States on the treatment with animals and on the protection them from abuse.

At the regional level, as mentioned above, the most developed is the system of protection of animals in Europe. In Europe, there are several levels of legal regulation - at the level of supranational institutions, which is the European Union, and at the level of international organizations with specific objectives - the Council of Europe, as well as directly to the national legislation of European countries, which in turn forms the third level of regulation. All elements are in interaction and mutual influence on each other.

The Council of Europe in the field of the protection of animals dates back to the 60s of the twentieth century, when it was first initiated the creation of international agreements relating to the welfare of animals. In the period from 1965 to 1990 five major conventions for the protection of animals (European Convention for the Protection of Animals during International Transport of 1968 (revised in 2003), the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming 1976, the European Convention for the Protection of vertebrates animals used for experimental and other scientific purposes in 1986, the European Convention for the Protection of Pet Animals 1987) were formulated and entered into force. Conventions have been developed on the basis of scientific and practical experience in the field of ani-

mal welfare and with the views of observers - charities, veterinary organizations, farmers' organizations. Conventions are aimed at ensuring secure unified standards of animal welfare in the member states of the Council of Europe. In turn, these agreements have become the basis of European Union law on animal welfare.

These conventions of the Council of Europe based on the anthropological approach, focused on the fact that "for his own well-being, a person may, and sometimes must use animals, but he has a moral obligation to provide in reasonable frames, animal health and welfare, and in each particular case not to make them subjects to excessive risk. " Most member states of the Council of Europe have signed these conventions, expressing their support for the policy of the Council of Europe with regard to animal welfare.

Conventions for the Protection of Animals, approved by the Council of Europe, have become the first international agreements to provide the mandatory ethical principle of respect for the animals and set standards for their transportation, breeding and killing of animals, as well as their use for experiments or home detention. These conventions are used in almost all the states of the Council of Europe as a basic document for the development of national legislation.

Юрій Дем'янчук

Тенденція адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану

У статті досліджуються проблеми теоретичного удосконалення, правового регулювання та практичного застосування заходів адміністративного примусу в умовах надзвичайного стану. Окрім цього аналізуються дослідження щодо застосування адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану; визначаються поняття, принципи та певні риси правового інституту суспільних відносин у сфері застосування адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану; виробляються рекомендації, що спрямовані на удосконалення теоретико-правових засад.

Ключові слова: катаклізми, техногенні аварії, катастрофи, соціально-політичні та військові конфлікти.

В статье исследуются проблемы теоретического совершенствования, правового регулирования и практического применения мер административного принуждения в условиях чрезвычайного положения. Кроме этого анализируются исследования по применению административно-правовых мер в условиях чрезвычайного положения; определяются понятия, принципы и определенные черты правового института общественных отношений в сфере применения административно-правовых мер в условиях чрезвычайного положения; вырабатываются рекомендации, направленные на совершенствование теоретико-правовых основ.

Ключевые слова: катаклизмы, техногенные аварии, катастрофы, социально-политические и военные конфликты.

The article deals with the problem of improving the theoretical, legal and practical application of administrative enforcement in a state of emergency. Also reviewed research on the use of administrative and legal measures in emergency situations; defined concepts, principles and specific features of the legal institution of public relations in the use of administrative and legal measures in emergency situations; made recommendations aimed at improving the theoretical and legal principles.

Keywords: disasters, technological accidents, disasters, socio-political and military conflicts

Правове регулювання відносин, які виникають під час природних катаклізмів, техногенних аварій та катастроф, соціально-політичних та військових конфліктів, історично здійснювалось за допомогою актів, що регламентують застосування заходів надзвичайного характеру [1].

У 2013 році, порівняно з 2012 роком, загальна кількість надзвичайних ситуацій зменшилась на 15 %, при цьому зменшилась кількість надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, а кількість надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру дещо збільшилась. Порівняно з 2011–2012 роками незмінною залишилась кількість надзвичайних ситуацій державного рівня, а кількість надзвичайних ситуацій регіонального, місцевого та об'єктового рівня зменшилась. Слід відзначити, що кількість надзвичайних ситуацій регіонального рівня зменшилась у 2,7 рази. Протягом 2013 року зареєстровано 7 НС державного рівня (у 2012 році – 3 НС техногенного характеру державного рівня).

Практична реалізація заходів адміністративного примусу завжди пов'язана з обмеженням прав і свобод громадян, до того ж, часто досить суттєвим, а також прав і законних інтересів різних юридичних осіб. У зв'язку з цим дуже актуальним і важливим є створення відповідних правових засад застосування цих заходів, тобто забезпечення належного їх правового регулювання. Від досконало-

сті нормативної регламентації процесу діяльності державних органів щодо застосування заходів адміністративного примусу, чіткості приписів, наявності розвинутої системи законодавства в багатьох випадках залежить також ефективність зазначеної діяльності. В загальній теорії права під правовим регулюванням мається на увазі результативний, нормативно-організаційний вплив, який здійснюється на суспільні відносини за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів) з метою їх впорядкування, охорони та розвитку відповідно до суспільних потреб [2].

Актуальність цієї праці полягає в тому, що, з одного боку, в науці адміністративного права існує великий інтерес до заходів адміністративного примусу, з іншого – закони, які стосуються правового регулювання заходів примусового характеру в умовах надзвичайного стану, є недостатньо розробленими.

Метою даної статті є дослідження проблем теоретичного удосконалення, правового регулювання та практичного застосування заходів адміністративного примусу в умовах надзвичайного стану. З урахуванням поставленої мети мають бути розв'язані такі завдання:

- аналіз досліджень щодо застосування адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану;
- визначення понять, принципів та певних рис правового інституту суспільних відносин у сфері застосування адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану;
- вироблення рекомендацій, спрямованих на удосконалення теоретико-правових засад.

Аналізуючи стан дослідження питань, пов'язаних з правовою природою адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану, варто констатувати, що в різні часи цими проблемами переймалися В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, О. Г. Братель, Д. М. Власова, В. Б. Рушайло,

В. В. Гушчін С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, С. О. Кузнiченко,

А. В. Басов, які підготували ряд праць монографічного характеру та наукові статті з цієї тематики. Разом з тим в юридичній літературі майже не знайшли свого наукового роз'яснення проблеми, пов'язані з застосуванням примусових заходів у зазначених умовах. Отже, при наявності значної кількості різноманітних наукових джерел, до цього не було жодної роботи, в якій би досліджувалась уся повнота надзвичайних адміністративно-правових заходів.

В.В. Гушчін зазначає, що адміністративно-правові заходи, що застосовуються в умовах дії режиму надзвичайного стану, виконують, крім каральних (наприклад, реалізація санкцій адміністративно-правових норм), і інші функції (наприклад, запобігання адміністративно-правових правопорушень) [3, с. 239]. Можна не погодитись з тим, що заходи адміністративного примусу можуть застосовуватися як до правопорушників, так і до осіб, які не скоїли правопорушення. Так, наприклад, заходи адміністративного примусу можуть бути застосовані органами державної влади з метою припинення правопорушення в разі виникнення надзвичайного стану, що зумовлює введення режиму надзвичайного стану.

Адміністративно-правові заходи в умовах надзвичайного стану повинні використовуватись, насамперед, для попередження та подолання надзвичайних ситуацій, забезпечення прав, свобод осіб у їх взаємовідносинах із державою – при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України, наявності загрози правопорядку.

Розглядаючи сутність режиму надзвичайного стану, обов'язково необхідно визначити його принципи, оскільки вони вказують на суттєві аспекти у змісті та значенні застосування адміністративно-правових заходів, а також на сталість суспільних і державно-правових відносин у цій сфері. Як слушно було визначено в Рекомендаціях Міжнародної науково-практичної конференції „Адміністративне право в контексті європейського вибору України”

(6–7 лютого 2004 року, м. Київ), „застосування адміністративного примусу вважається крайнім засобом впливу, який ґрунтується на принципах пріоритету прав і свобод людини, відповідності (пропорційності) і достатності, а також чітко визначеній процесуальності” [4, с. 28].

На сьогодні в юридичній літературі окремо не визначались принципи надзвичайних адміністративно-правових заходів. Деякі вчені вважають, що принцип режиму надзвичайного стану – це основні ідеї, які відображають закономірності в суспільних відносинах, пов'язаних із процесом урегулювання надзвичайної ситуації, яка зумовила введення режиму надзвичайного стану [5, с. 36]. На нашу думку, до принципів застосування надзвичайних адміністративно-правових заходів належать такі:

- тимчасовий характер: це означає, що тільки дія виняткових тимчасових обставин може призвести до застосування надзвичайних адміністративно-правових заходів;

- проголошення: держава зобов'язана оголосити про введення надзвичайного стану, тобто проінформувати населення про можливість або необхідність застосування надзвичайних адміністративно-правових заходів та зменшити ймовірність появи такої фактичної небезпеки, яка може перешкодити обмеженню громадянських прав і свобод без офіційного проголошення про введення надзвичайного стану;

- адекватність: заходи, що вживаються для подолання обставин, які призвели до введення надзвичайного стану, повинні бути адекватні реальній небезпеці та враховувати територію, де вони

застосовуються – а також використання засобів і тривалість дії такого стану;

- законність: адміністративно-правові заходи, насамперед, є примусом правовим і здійснюються тільки на підставі закону. Обмеження основних прав і свобод громадян повинно здійснюватися відповідно до норм міжнародного та національного законодавства. Більше того, введення надзвичайного стану не припускає призупинення дії законодавства і не дозволяє владному апарату порушувати принцип законності, який повинен дотримуватися за будь-яких обставин.

- Недоторканність основних громадянських прав: базові права та свободи не можуть обмежуватися під час застосування надзвичайних адміністративно-правових заходів.

Однією з обов'язкових умов введення надзвичайного стану на території України або окремих її частині згідно з Законом України „Про правовий режим надзвичайного стану” [6] є визначення в Указі Президента України „Про введення надзвичайного стану” переліку і меж надзвичайних заходів, вичерпного переліку конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням надзвичайного стану, а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7].

При введенні надзвичайного стану на певній території особливого значення набувають надзвичайні засоби, які є поєднанням адміністративно-правових заборон та обов'язків для фізичних і юридичних осіб та надання додаткових прав органам державної влади. Ці засоби є необхідною складовою ланкою системи елементів надзвичайного стану, а їх формальна сторона закріплена у ст. 16, 17, 18, 21 Закону України „Про правовий режим надзвичайного стану” [6]. Необхідно відзначити, що ці засоби означають передачу органам виконавчої влади надзвичайних повноважень, якими вони наділяються для ліквідації загрози безпеки, яка виникла на даній території.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, виникає можливість дати визначення терміна „надзвичайні адміністративно-правові заходи”. Надзвичайні адміністративно-правові заходи – це особливі примусові заходи, які здійснюються органами державної влади і обумовлені надзвичайною ситуацією на території України або на окремих її територіях та допускають тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб з зазначенням в Указі Президента України термінів дії цих обмежень.

Подібне поняття надзвичайних адміністративно-правових засобів в умовах надзвичайного стану має декілька позитивних моментів.

По-перше, зрозуміла об'єктивна необхідність адміністративно-правового примусу в умовах надзвичайного стану, для вирішення завдань по забезпеченню діяльності деяких державних органів (наприклад, органи внутрішніх справ), забезпечення безпеки та здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу. У цьому і є сутність надзвичайного адміністративно-правового примусу у процесі взаємодії державних органів з фізичними та юридичними особами.

По-друге, при такому розумінні надзвичайного адміністративно-правового примусу в умовах надзвичайного стану його зміст досить легко відмежувати від інших адміністративно-правових засобів примусу в механізмі правового регулювання процесу.

По-третє, викладене розуміння надзвичайного адміністративно-правового примусу дозволяє вперше принципово по-новому показати застосування заходів примусу в механізмі надзвичайного стану.

По-четверте, зазначене розуміння надзвичайного адміністративно-правового примусу дозволяє усвідомити характер відносин, специфіку даного предмета регулювання. При більш детальному розгляді буде доцільно відрізнити в контексті його окремі елементи, а саме: зміст і характер поведінки, положення суб'єктів, об'єкти, умови виникнення і функціонування відносин та інше.

Діяльність держави та її органів з переконання та примусових заходів розглядається правниками як засіб реалізації правових норм. Ця діяльність супроводжує акти учасників суспільних відносин із застосування правових норм. Здійснення права без них є неможливим [8].

Отже, якщо зробити аналіз правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері застосу-

вання адміністративно-правових заходів в умовах надзвичайного стану, то необхідно сказати про те, що вони утворюють складний комплексний правовий інститут, якому притаманні певні риси, які потребують поглибленого аналізу.

Особливістю цього інституту є те, що дія його правових норм поширюється на всі сфери економіки, види виробничої та іншої господарської діяльності.

Характерною рисою цього правового інституту є поширення його правового регулювання на громадян, на всі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, які мають забезпечувати організацію та реалізацію заходів щодо регулювання надзвичайного стану.

Специфіку проаналізованого правового інституту багато в чому визначають норми, що передбачають спеціальні заходи щодо попередження та ліквідації техногенних та природних надзвичайних ситуацій: інформаційного, фінансового, матеріально-технічного, аварійно-рятувального та іншого характеру.

Особливим моментом розвитку відповідного правового інституту є розпорошеність його норм по різних галузях законодавства (конституційній, адміністративній, цивільній тощо). Так, наприклад, норми цивільного законодавства регулюють порядок проведення ревізії. Цивільний кодекс України визначає, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване як виняток з мотивів суспільної необхідності – на підставі порядку, встановленого законом та за умови попереднього відшкодування вартості. Причому примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах дії режиму воєнного або надзвичайного стану. Мета ревізії – не припинити протиправну поведінку власника, а забезпечити безпеку громадян, врятувати майно або знищити заражених тварин у разі епідемії або епізоотії [9].

Таким чином, на підставі дослідження та аналізу наукових джерел і нормативно-правових актів, які містять теоретичні засади щодо заходів адміністративно-правового примусу в умовах надзвичайного стану, можна зробити такі висновки.

Доцільним вбачається використання терміна „надзвичайні адміністративно-правові заходи”, оскільки це дозволяє зробити вказівку вже у самій назві відповідного адміністративного примусу.

Пропоновані для характеристики адміністративно-правового примусу критерії дозволяють відмежувати його від інших суміжних явищ. У першу чергу це відносини, які склались у сфері суспільної і державної безпеки. Зазначені сфери відносин близько прилягають одна до одної. Більше того, дезорганізація відносин в одній сфері часто зачіпає нормальне функціонування відносин в іншій сфері.

1. Кузніченко С. О. Управління органів внутрішніх справ в особливих умовах, викликаних аномальними явищами техногенного і природного характеру. – Х. : Вид-во Нац. Ун-ту внутрішніх справ, 2001.
2. Алексеев С. С. Теория права. – М. : БЕК, 1994. – 145 с.
3. Гуштин В. В. Правовые и организационные основы обеспечения общественной безопасности в Российской Федерации при чрезвычайных ситуациях : дис. д-ра юрид. наук. : 12.00.02. Академия управления МВД России. – М., 1998. – 449 с.
4. Тимошук В. Адміністративне право в контексті європейського вибору України. Право України. – 2004. – № 3. – 25–28 с.
5. Басков А. В. Адміністративно-правовий режим надзвичайного стану : Дис.... канд. юр. наук : 12.00.07. – Х., 2002.
6. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. ВВР. – 2000. – № 23. – 176 с.
7. Кузніченко С. О., Басав А. В. Закон України „Про правовий режим надзвичайного стану” : Науково-практичний коментар. – Х. : ТОВ „ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС”, 2006.
8. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. – М. : Гос. из-во юрид. лит., 1960. – 497 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. ВВР. – 2003. – № 40–44. – 356 с.

**Ибрахим Суфян
Саад Ибрахим**

Юридический порядок признания международных договоров в Конституции и законах Ирака

У статті вивчається юридичний порядок визнання міжнародних договорів в Конституції і законах Іраку, як однієї з країн-представників мусульманської правової сім'ї. Визначаються основні положення законодавства Іраку щодо укладення міжнародних договорів, повноважень на їх укладення, питань обов'язковості і виконання, у тому числі тимчасового, міжнародних договорів. Досліджується роль і повноваження судових установ у цьому процесі

В статье изучается юридический порядок признания международных договоров в Конституции и законах Ирака, как одной из стран-представителей мусульманской правовой семьи. Определяются основные положения законодательства Ирака относительно заключения международных договоров, полномочий на их заключение, вопросов обязательности и исполнения, в том числе временного, международных договоров. Исследуется роль и полномочия судебных учреждений в этом процессе.

The article examines the legal procedure for the recognition of international treaties in the Constitution and laws of Iraq as one of member states of the Muslim legal family. The author identifies the key provisions of the Iraqi law on international treaties including to national legal system, authorities on their conclusion and signing, issues of their obligingness and application, including temporary one, of international treaties. The role and powers of the judicial institutions in this process are studied

Проблема соотношения международного и национального права является сегодня одной из ключевых проблем теории и практики международного права [1]. В украинской юридической литературе последних лет интенсифицируется обсуждение вопроса о соотношении международного права с правом национальным, в частности о возможности примата одного из них относительно другого в плоскости конституционного законодательства [2, с. 118].

Характеристика взаимодействия международного и национального права делает целесообразным поиск наиболее эффективных методов обеспечения такого взаимодействия. По мнению Алексея Соловйова, очевидный плюрализм этих методов обуславливает научную ценность сравнительно-правовых исследований соответствующего опыта в разных странах [2, с. 121]. Такое мнение подтверждает актуальность нашего исследования.

Как указывает Ольга Шпакович, если проанализировать конституционные положения различных государств, можно сделать вывод: они определенным образом пытаются отстаивать свой суверенитет в том смысле, что только некоторые из них отдают заметное преимущество нормам международного, а не национального права, и лишь отдельные соглашаются на приоритет международного права над собственной Конституцией [3]. Также она утверждает, что следует признать, что соответствующие положения конституционного права различных государств по взаимодействию национального и международного права часто являются довольно абстрактными и формулируют, как правило, лишь главный принцип такого взаимодействия, оставляя при этом его конкретизацию практике правоприменения [3]. Целью данной статьи как раз является определение основных положений законодательства Ирака относительно заключения международных договоров, полномочий на их заключение, вопросов обязательности и исполнения международных договоров, что является важной как теоретической, так и практической задачей.

УДК 341.244.3 **Ибрахим Суфян Саад Ибрахим,**

аспирант кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, сотрудник университета г. Мосул, Ирак.

Вопрос соотношения международного и национального права в науке международного права не является новым. Практически каждый корифей теории международного права уделил часть своих научных поисков вопросам такого соотношения. Перечисление отдельных фамилий неизбежно приведет к тому, что другие фамилии достойных исследователей не будут упомянуты, а потому автор воздержится от таких действий. Но необходимо отметить, что изучения опыта Ирака в этой части не было предметом исследования в украинской научной литературе, что должно быть исправлено этой статьей.

Подчинение международного договора международному праву, с одной стороны, и внутреннему праву, с другой стороны, может поднять вопрос о конфликте между этими двумя системами. Как факт, с последующим разрешением этого конфликта в пользу международного права. Далее мы рассмотрим основания такого решения на основе соответствующих положений законодательства Ирака.

Условия заключения договоров в Ираке прописываются положениями Конституции и специальными законами, наиболее важным из которых для целей нашего исследования является Закон «О международных договорах» № 111 от 1979 года.

Пункт 4 статьи 61 Конституции Ирака 2005 года гласит, что «Совет представителей регулирует процесс ратификации международных договоров и конвенций, принятых большинством в две трети Совета» [4]. В соответствии с этим положением до сих пор не принималось специальных законов, а это означает продолжение действия силы «Закона о международных договорах» № 111 от 1979 года и его соответствие Конституции 2005 года до принятия нового закона. Пункт 2 статьи 13 Конституции признает «недопустимость принятия закона, противоречащего Конституции, в соответствии с общими принципами конституционного права, признающими верховенство Конституции над законом» [4]. Федеральный Верховный Суд в соответствии с пунктом 1 статьи 93 осуществляет контроль за конституционностью законов и правил, поскольку Конституция в соответствии с пунктом 1 статьи 13 является единственным и высшим законом в Ираке. Поскольку пункт 2 статьи 13 называет недействительными все другие юридические акты, которые противоречат Конституции, то статья 93 позволяет Федеральному Верховному Суду постановлять о недействительности закона или любого другого правового акта, который противоречит Конституции. Следует понимать из контекста статьи 13, что закон о ратификации или присоединении к договору может быть подвергнут отмене, без необходимости возбуждения вопроса о конфликте между Конституцией и международными договорами либо конвенциями.

В Законе Ирака «О международных договорах» и в приказе Федерального Верховного Суда № 30 от 2005 года также содержатся положения относительно несоответствия между международным и национальным законами. Следует отметить, что пункт 2 статьи 4 Закона «О международных договорах» дает суду право отменять законы, решения, постановления и директивы, которые несовместимы с положениями Закона об управлении государством Ирака на переходный период, выданного Советом управляющих 08.03.2004 года [5]. В этом плане Федеральный Верховный Суд имеет такое же право, как и Федеральный Верховный Суд США: право вето или возможность прекратить действие договора, ратифицированного Президентом, если этот договор является нарушением Федерального закона, в отличие от общего принципа верховенства международного права над внутренним правом.

Конституция определяет полномочия заключения договоров как акт суверенитета в соответствии с международной юрисдикцией внутреннего права в определении таких полномочий. Это было утверждено Венской конвенцией о праве международных договоров 1969 года, как нормы обычного права, и в дальнейшем было кодифицировано в пункте 2 статьи 7 [6]. Все главы государств, главы правительств и министры иностранных дел, являются представителями своих стран в силу их должностей для того, чтобы сделать всю работу, связанную с заключением и подписанием договора. Кроме них, вести переговоры о договорах и принятии текстов, будь то двусторонние или многосторонние договоры, могут главы дипломатических миссий, которые принимают текст договора между одобряющими государствами, а также аккредитованные представители на конференциях и в международных организациях. Иракское законодательство, в свою очередь, различает полномочия следующим образом. Есть два источника власти, которые имеют право на подписания договоров: конституционные полномочия и административные полномочия.

Конституционные полномочия касаются полномочий, которыми обладают представители государства в международных отношениях, в том числе полномочия подписывать договора в оригинале без необходимости разрешения от кого-либо и без необходимости представления доверенности на подписание. В Ираке это полномочие дается Совету министров или его кандидатуре. Пункт 6

статті 80 Конституції передбачає, що «Совет министров (или его кандидатура) осуществляет право вести переговоры о договорах и международных соглашениях и подписывать их» [4]. Эта формула является неточной, так как Совет министров не ведет переговоры и ничего не подписывает, потому что он является юридическим лицом. Таким образом, эти полномочия осуществляет премьер-министр, как физическое лицо, действующее от имени Совета министров. Президент республики не имеет такого полномочия – Конституция ограничивает его действия. Это противоречит нормам международного права и соответствующим статьям Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года.

Административные полномочия касаются полномочий, когда подписание договоров осуществляется на основе предоставленного документа, который подтверждает право на подписание, выданного действительным носителем этих полномочий. Такой документ дается министру иностранных дел, определенным министрам и всем субъектам на уровне министров по мере необходимости. Такие необычные формулировки отражают осторожность авторов Конституции 2005 года касательно расширения полномочий премьер-министра. Иракская Конституция 2005 года сосредоточила полномочия исполнительной власти в Совете министров, а не в премьер-министре, чтобы подтвердить атрибуты парламентской системы. Во время церемонии подписания, неконституционные участники переговоров должны предоставить друг другу документы о праве подписания.

Договор считается обязательным к выполнению либо в зависимости от характера этого договора, либо в связи с поведением, которым выполняется обязательство. Так, исполнительные договоры или договоры с простой формой – это договоры, которые вступают в силу и становятся обязательными для их сторон после подписания, как в случаях указанных в статье 12 Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года. Подобное положение содержится в статье 16 Закона «О международных договорах» 1979 года [5]. В Конституции 2005 года нет ссылки на исполнительные договора. В Ираке любой договор должен подчиняться одобрениям Совета представителей до его ратификации для того, чтобы быть обязательным.

Соглашения, заключенные между иракскими министерствами и ведомствами и их эквивалентами в других странах, которые не заключаются от имени иракского правительства, не считаются договорами, даже при условии одобрения Президентом или его кандидатурой, если иное не предусмотрено законом. В качестве примера можно привести меморандумы о взаимопонимании, которые подписываются иракскими министерствами и учреждениями, если они не заключаются от имени Ирака или иракского правительства.

В отличие от исполнительных договоров, обязательства по официальным договорам считаются окончательными только после конституционного или юридического действия, осуществленного законодательной и исполнительной властью, чтобы дать окончательное обязательство договору после его подписания. Для достижения окончательного обязательства, необходимо пройти несколько этапов, в частности: 1) ратификация Советом представителей. Ратификации подлежат основное большинство международных договоров. К примеру, должны быть ратифицированы многосторонние договоры, которые были приняты голосованием международных организаций. В частности, это конвенции Международной организации труда, которые подлежат ратификации государствами-членами. Однако Конституция не устанавливает какие договора и соглашения подлежат ратификации (как это предусмотрено, например, в Конституции Сирии), не ограничивая, таким образом, сферу внешнеполитической деятельности парламента и не позволяя главе государства единолично заключать международные соглашения [7]; 2) присоединение к международному договору осуществляется Президентом государства в форме закона о присоединении; 3) одобрение международного договора осуществляется высшим органом исполнительной власти, связанное с выполнением двустороннего договора, подписанного лицом, уполномоченного подписать его. Одобрение применяется, если этот договор носит технический характер и не влияет на суверенитет государства, на его территориальную целостность, на финансовые обязательства, а также на права человека. В таком случае одобрения Президента государства или главы правительства достаточно для соблюдения окончательного обязательства без необходимости законодательного одобрения. Одобрение подобно исполнительным договорам с точки зрения предмета и содержания; 4) принятие осуществляется высшим органом исполнительной власти и связано с выполнением многостороннего договора, подписанного лицом, уполномоченным подписать его. Принятие также осуществляется, если этот договор носит технический характер, не влияет на суверенитет государства, на его территориальную целостность, на финансовые обязательства и на права человека. В этом случае нет необходимости прибегать к Совету представителей, чтобы принять закон о его ратификации или присоединении к нему, учитывая его технический характер.

Законодательные и исполнительные власти разделяют функции и механизмы окончательного обязательства в официальных договорах, где законодательная власть дает разрешение на ратификацию договора и одобрение его предмета и содержания. Исполнительная власть проводит формальную процедуру выдачи документа о ратификации, в соответствии с законом о ратификации, или документ о присоединении, в соответствии с законом о присоединении, утвержденный законодательным органом надлежащим образом.

Роль законодательной власти заключается в окончательном закреплении обязательности официальных договоров, осуществлении функции контроля над действиями исполнительной власти, учитывая, что договор является актом суверенитета, заключенным исполнительной властью. В этом случае, договор подчиняется контролю законодательной власти, а Совет представителей в Ираке рассматривает договор и одобряет его двумя третями голосов, в соответствии с пунктом 4 статьи 61 Конституции 2005 года. Эта объективная процедура касается внешней политики, которая требует контроля законодательной власти. Совет представителей одобряет закон о ратификации договора и подготавливает закон о присоединении к нему, а эти два способа приводят к окончательной обязательности договора. После постановления Президента республики о ратификации или присоединении, договор обретает силу действия как национальное законодательство.

Исполнительная власть осуществляет формальные действия в части ратификации договора или присоединения к нему, выпуская закон об этом. Она готовит документ о ратификации или присоединении на основании указанного закона, который был принят Советом представителей.

Стороны договора, подписавшие его, могут требовать его исполнения на временной основе до завершения конституционных процедур, необходимых для вступления в силу исполнения. Эта процедура является полезной, если в договоре включены специальные механизмы для его исполнения. В соответствии со статьей 25 Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года, договор исполняется временно, если это предусмотрено в договоре или было оговорено во время переговоров [6]. Правовой основой для этого эффекта выражается воля сторон договора в ходе переговоров, которые регистрируются в конечных положениях договора независимо от того вступил ли договор в силу. Договор с временным исполнением является формальным договором, и он требует ратификации для того, чтобы он вступил в силу.

В отношении незаконченной ратификации, национальное право Ирака содержит специальные положения. Пункт 1 статьи 93 Конституции 2005 года предусматривает общий мандат Федерального Высшего Суда принимать решение о законности незаконченной ратификации, если существуют сомнения в соответствии положений международного договора, который требует одобрения Советом представителей, Конституции, до его публикации Президентом республики [4]. Пункт 3 статьи 93 дает право заинтересованным лицам подать непосредственно в суд апелляцией о конституционности незаконченной ратификации и, следовательно, запросить решение о недействительности договора с незаконченной ратификацией.

Под исполнением договора в национальном законе понимаются обязательства договаривающегося государства к выполнению его положений на своей территории. Это является обязательством для достижения результата, а не обязательством поведения. Вступление в силу договора в международном праве является предшественником для его реализации в национальном законе, поскольку в противном случае нет никакого смысла в заключении договора первоначально. Исполнение договора в национальном законе осуществляется в дополнение к его исполнению в международном праве, на основе взаимности. Конституция 2005 года не указывает ни как договор вступает в силу, ни как его реализовать в Иракском законе.

В соответствии с функцией контроля за вступлением в силу договора в национальном законе, национальный судья может проверить были ли приняты во внимание конституционные процедуры для целей окончательной обязательности договора. Это является незаконченной ратификацией. Можно утверждать, что пункт 1 статьи 93 Конституции 2005 года дает Верховному Федеральному Суду полномочия принимать решение о действительности ратификации договора, осуществляя общий мандат на контроль конституционности законов. В том числе, Верховный Федеральный Суд имеет полномочия принимать решения о соответствии закона о ратификации Конституции с точки зрения необходимости одобрения Советом представителей ратификации договора, в соответствии с пунктом 4 статьи 61 Конституции 2005 года.

Таким образом, юридический порядок признания международных договоров в Ираке является сложным и многослойным процессом, который отображает в себе все сложности прохождения бюрократической системы. Нет оснований утверждать о наличии примата международного права, поскольку Конституция имеет приоритет над нормами международного договора и несоответ-

ствие Конституции является основанием для отмены закона о ратификации или прекращения процесса ратификации. Также в национальном праве Ирака содержатся неточности (например, подписание международного договора Советом министров), отсутствие юридического закрепления фактически существующих отношений (например, в части исполняемых договоров). Разрешение этих проблем путем реформирования может иметь значительный интерес для Украины, а потому должно стать предметом следующих научных исследований.

Мережко О.О. Співвідношення міжнародного і національного права [Електронний ресурс] / Олександр Олександрович Мережко // Юридичний журнал. — 2009. — № 2. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3137>.

2. Соловйов О.В. До питання про співвідношення та взаємодію національного і міжнародного права / Олексій Володимирович Соловйов // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — Число 3(16). — С. 118-123.

3. Шпакович О. Теоретичні засади співвідношення міжнародного та внутрішнього права держав [Електронний ресурс] / Ольга Шпакович // Віче. — 2010. — №6. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1917>.

4. Iraqi Constitution [Electronic Source] // The Republic of Iraq - Ministry of Interior - General Directorate For

Nationality Web-Site. — Mode of access: http://www.iraqnationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf.

5. لدعمر لجا 1979 ةتسل (111) مقر تادها عمل دقع نوناق [Electronic Source] // Iraqi Local Governance Law library Web-Site. — Mode of access: <http://www.iraq-ig-law.org/en/node/2397>.

6. Vienna Convention on the Law of Treaties [Electronic Source] // United Nations Treaty Series. — Vol. 1155. — P. 331. — Mode of access: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf>.

7. Касаев Э.О. Юридические новеллы и пробелы в Конституции Ирака 2005 года [Электронный ресурс] / Э.О. Касаев // Институт Ближнего Востока. — 2009. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/19-05-09a.htm>.

The Legal Procedure of the International Treaties Acknowledgment in the Constitution and Laws of Iraq

Terms of making of international treaties in Iraq are prescribed by provisions of the Constitution and specific laws. The most important of such specific laws for our purposes is Law "On International Treaties" № 111 adopted in 1979. Paragraph 4 of Article 61 of the Constitution of Iraq (2005) states that "the Council of Representatives regulates the process of ratification of international treaties and conventions adopted by a two thirds majority of the Council". In accordance with this provision special laws have not yet been taken of, which means the continuation of the strength of the Law "On International Treaties" № 111 of 1979 and its compliance with the Constitution of 2005 till the adoption of new law.

The Federal Supreme Court in accordance with paragraph 1 of Article 93 of the Constitution shall monitor the constitutionality of laws and regulations, as the Constitution in accordance with paragraph 1 of Article 13 is a single and supreme law in Iraq. As paragraph 2 of Article 13 refers to invalidation of all other legal acts that contradict the Constitution, Article 93 allows the Federal Supreme Court to nullify the law or any other legal act, including a law on ratification of international treaty, that is contrary to the Constitution.

Legislative and executive authorities share functions and mechanisms of the final given effect of official contracts where the legislature authorizes the ratification of the agreement and approval of its subject and content. The executive power shall conduct only formal procedure for issuing the instrument of ratification.

With respect to the unfinished ratification, Iraqi national laws contain special provisions. Paragraph 1 of Article 93 of the Constitution (2005) provides a general mandate of the Federal Supreme Court to decide on the legality of unfinished ratification, if there are doubts as to how the provisions of an international treaty, that requires the approval of the Council of Representatives, corresponds to the Constitution.

Thus the legal procedure for the acknowledgment of international treaties in Iraq is a complex and multi-layered process. There is no reason to state that there primacy of international law, as the Constitution takes precedence over the rules of an international treaty and inconsistency with Constitution is the reason for the cancellation of a law on ratification or termination of the ratification process. The domestic law of Iraq contains inaccuracies (eg, signing an international treaty by the Council of Ministers), the lack of de jure regulation of de facto existing relationships (eg, executives agreements). Resolution of these problems through reform may have a substantial interest for Ukraine.

Рецензия на монографию А.М. Солнцева «Современное международное право о защите окружающей среды и экологических правах человека»

Марина Медведева
доктор юридических наук, доцент кафедры международного права
Института международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

В последнее время защита прав человека в экологической сфере приобрела особую актуальность и значимость. Во многом это объясняется тем, что постоянное ухудшение состояния окружающей среды и деградация экосистем приводят к снижению качества жизни человека, проблемам со здоровьем, утрате выгоды от пользования своей частной собственностью. Хотя основные документы по защите прав человека (Всеобщая декларация прав человека 1948 г., оба Международных пакта 1966 г., Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 г.) не предусматривают ни материальных экологических прав, т.е. права на благоприятную/безопасную/здоровую окружающую среду, ни процессуальных, т.е. права на доступ к экологической информации, к правосудию и процессу принятия решений по экологическим вопросам. Однако некоторые закрепленные в этих международно-правовых актах права и свободы являются условием соблюдения, необходимой составляющей и гарантией обеспечения основного материального экологического права человека – права на благоприятную окружающую среду.

Вопросы защиты экологических прав человека с позиций международного права прав человека или же международного права окружающей среды нашли свое отражение во многих работах отечественных и зарубежных ученых (С.Н. Кравченко, А.А. Андрусевич, Ю.С. Шемшученко, М.Н. Копылов, М.М. Бринчук, А.А. Третьякова, В.А. Сучкова, А. Бойль, Д. Шелтон, О. Пэдэрсен, Ф. Франчиони, А. Кисс и др.). Данная тематика многогранна, но на сегодняшний день остаются не исследованными некоторые важные и актуальные вопросы, многие из которых освещены в работе Александра Михайловича Солнцева¹, опубликованной в 2013 году в Москве.

Монография А.М. Солнцева «Современное международное право о защите окружающей среды и экологических правах человека» представляет собой глубокое, системное, основательное исследование международно-правовых аспектов охраны и защиты экологических прав человека. Автор последовательно приводит аргументы в пользу признания взаимосвязи между правами человека и защитой окружающей среды (с. 14-18). Важными и своевременными являются выводы о том, что «Экологические права составляют центральное звено международного эколого-правового статуса человека. От их четкого определения, содержания, степени кодифицированности в международно-правовых актах во многом зависит решение задач обеспечения экологической безопасности, сохранения окружающей среды, рационального природопользования и перехода к эколого-бескризисной модели устойчивого социально-экономического развития» (с. 19), а также о том, что «Выделение экологических прав является не только инструментом удовлетворения индивидуальных экологических интересов их обладателя, но и ... служит инструментом сохранения и восстановления благоприятного состояния окружающей среды как публичного блага» (с. 23). Вместе с тем, как совершенно верно утверждает Солнцев А.М., по причине того, что развитие защиты прав человека предшествовало становлению международного экологического права, «международно-правовая защита окружающей среды происходит не для природы как таковой (экоцентричный подход), а для блага человека (антропоцентрический подход)» (с. 178). Учитывая современные экологические условия человеческой жизнедеятельности, процесс «экологизации» современного международно-

¹ Солнцев Александр Михайлович. Современное международное право о защите окружающей среды и экологических правах человека; предисл. А.Х. Абашидзе. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 336 с.

ного права, активную деятельность международных институтов по защите экологических прав человека, нельзя не согласиться с мнением автора о том, что право на благоприятную окружающую среду относится к фундаментальным правам человека (с. 27).

Вопросы, рассмотренные А.М. Солнцевым в первой главе монографии, являются более чем актуальными для теории и практики современного международного права (с. 14-143). Речь идет о понятии и содержании материального и процессуальных (автор называет эту категорию прав процедурными) экологических прав, месте экологических прав человека в системе прав человека и в свете концепции «поколений прав человека», праве на доступ к генетическим ресурсам и совместном использовании выгод, защите экологических прав во время вооруженных конфликтов, влиянии изменения климата на права человека, в том числе проблеме экологических беженцев, экстерриториальных аспектах защиты экологических прав человека, а также правозащитной деятельности по их обеспечению. Бесспорно, ценными для теории и практики международного права являются заключения Солнцева А.М. по поводу необходимости создания специализированных экологических судов, исследуемые им модели экологического суда на примере различных зарубежных стран (с. 60-69). Можно утверждать, что автор монографии одним из первых поднимает проблему экофеминизма (афроэкофеминизма) и его роли в современном международно-правовом механизме защиты прав человека (с. 137-141, 235-243).

В Главе 2, посвященной защите экологических прав человека в системе ООН, автор анализирует деятельность Совета ООН по правам человека, договорных органов по правам человека, Всемирного банка. Следует согласиться с автором в том, что учрежденная резолюцией Совета ООН по правам человека в 2012 г. новая должность Независимого эксперта по вопросу о правозащитных обязательствах, касающихся пользования безопасной, чистой, здоровой и устойчивой окружающей средой, является важным изменением в деятельности ООН в сфере защиты экологических прав и «будет использоваться в целях дальнейшего укрепления и конкретизации взаимосвязи между правами человека и окружающей средой, а также для систематизации работы специальных процедур, договорных органов и региональных судов по правам человека и наблюдательных органов по этой проблематике» (с. 254).

В третьей главе автор монографии основательно рассматривает три существующие региональные системы по защите экологических прав человека: американскую, африканскую и европейскую. При этом в первых двух, как отмечает сам автор, экологические права напрямую признаются в соответствующих документах, в последней – путем расширительного толкования выводятся из других категорий прав человека (с. 178), если, конечно же, не учитывать тот факт, что европейская система представлена, кроме Европейского суда по правам человека, который использует при решении дел исключительно нормы Конвенции 1950 г., также Комитетом по соблюдению Орхусской конвенции 1998 г., которая, по нашему мнению, является источником не только международного экологического права, но и международного права прав человека. В этом документе напрямую закрепляется право на благоприятную окружающую среду, а его защита обеспечивается деятельностью упомянутого выше Комитета – квазисудебного органа по защите окружающей среды и прав человека. Механизм соблюдения Конвенции является уникальным в том плане, что не ограничивает предмет обращения только нарушением индивидуальных прав, поскольку таковым является также соблюдение государством-стороной положений Конвенции, что является значительно более широким понятием. В связи с этим позволим выразить свое глубокое убеждение, что для обеспечения эффективной защиты экологических прав человека процедур индивидуальных жалоб, предусмотренных традиционными механизмами защиты прав человека, недостаточно. Необходимо обеспечить право лиц или их объединений подавать иски против государств своего гражданства или пребывания относительно несоблюдения (нарушения) последними обязательств по многосторонним конвенциям по охране окружающей среды или обычно-правовых природоохранных норм, независимо от того, являются ли они (лица или их объединения) жертвами такого нарушения, а также без необходимости доказывать причинно-следственную связь между загрязнением окружающей среды и нарушением индивидуального права. Другими отличительными особенностями механизма по вопросам соблюдения Орхусской конвенции являются его неконфронтационный характер, то есть применение правовых мер, имеющих целью не наказать, а помочь «провинившемуся» государству выполнить свои международно-правовые обязательства и защитить «коллективный интерес»; гибкость, приспособленность к конкретным многосторонним природоохранным соглашениям, открытость для общественности, многосторонность, возможность корректировки обязательств, скорость и простота. Александр Михайлович Солнцев справедливо отмечает, что «данная процедура позволяет с наименьшими затратами и наибольшей скоростью

разрешать или предотвращать международные споры, а также эффективно контролировать исполнение соответствующих решений» (с. 195), и в то же время утверждает, что «несмотря на амбициозность и динамичность прецедентного права Европейского суда по правам человека, оно остается неполным в том, что касается гарантий прав человека на благоприятную окружающую среду» (с. 218). В связи с этим, обоснованными представляются некоторые попытки государств-участников и органов Совета Европы разработать дополнительный протокол к ЕКПЧ, касающегося защиты экологических прав (с. 221). Мы поддерживаем вывод А.М. Солнцева о том, что специальное включение права на благоприятную окружающую среду в Конвенцию позволит в будущем подавать иски на основании такого права, независимо от других прав человека, закрепленных Конвенцией, а защита этого права будет более адекватной.

Следует в особенности отметить творческий подход к изложению материала в рецензируемой монографии: автор приводит краткое описание интересных дел, касающихся защиты экологических прав человека (например, дело о доступе к информации в соответствии с Конвенцией ОСПАР 2003 г., о радиационном заражении Охотского моря, о международно-правовых последствиях бомбардировки израильской авиацией ливанской электростанции в Джие 2006 г., о нарушении прав народа огни в Нигерии 2001 г. и др.). А.М. Солнцев анализирует обширную международно-правовую договорную базу, международную судебную практику, обращается к новым современным международным правовым актам природоохранного характера, в частности значительное внимание уделено анализу итогового документа Конференции ООН по устойчивому развитию 2012 г. «Рио+20». Автор также приводит последние научные объективные данные, которые свидетельствуют об ухудшении состояния окружающей среды и, как следствие, – неудовлетворительном состоянии обеспечения права человека на благоприятную окружающую среду (например, с. 73).

Особый интерес для украинской науки представляют материалы, посвященные проблемам защиты экологических прав в Украине (с. 170, 186-192). Автор приводит детальный анализ дела, возбужденного Румынией и украинской общественной организацией «Экоправо-Львов» в рамках Орхусской конвенции в связи со строительством Украиной глубоководного судового канала «Дунай-Черное море» в украинской части дельты реки Дунай по устью Быстрое в районе Дунайского биосферного заповедника.

Монография Александра Михайловича Солнцева «Современное международное право о защите окружающей среды и экологических правах человека» отличается комплексным подходом автора к исследуемой проблеме, является фундаментальным исследованием одной из наиболее актуальных тем в международном и национальном праве окружающей среды и прав человека. Структура работы, выводы автора, логика подачи материала свидетельствуют о высокой квалификации автора. Монография, без сомнения, будет полезна ученым, преподавателям, соискателям, студентам, правозащитникам, экологами и все тем, кто интересуется вопросами охраны окружающей среды и защиты прав человека.

До питання про галузеву основу міжнародного канонічного права

Костянтин Савчук,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

В журналі «Український часопис міжнародного права» нещодавно з'явилася цікава публікація сучасного українського правознавця, фахівця з історії міжнародного права, доктора юридичних наук, професора А.І. Дмитрієва «Вестфальський мир 1648 р. як галузева основа міжнародного канонічного права»¹. Автор цієї публікації, відомий у вітчизняній юридичній науці своїми ґрунтовними дослідженнями правової природи Вестфальського мирного договору², пропонує погляд на цей епохальний в історії міжнародного права документ під досить незвичним для сучасних юристів-міжнародників кутом зору. На його думку, є всі підстави стверджувати, що «Вестфальський мир 1648 року заклав підвалини нової галузі міжнародного права, яку сьогодні можна визначити як міжнародне канонічне право, що регулює унікальний комплекс взаємопов'язаних міжнародних відносин: світських і канонічних»³. А.І. Дмитрієв слушно зазначає, що хоча формальна рівність між католиками та протестантами була закріплена ще в Аугсбурзькому релігійному мирі 1555 р., лише після підтвердження його основних положень в текстах Оснабрюцького та Мюнстерського мирних договорів 1648 р. «для всього Старого світу стали легітимними дві конфесії – католицизм і лютеранство»⁴. З точки зору А.І. Дмитрієва, сутність змісту нормативної частини імперського канонічного права можна звести до наступних основних положень: 1) збереження духовної єдності більше не вважалось необхідною передумовою для збереження загальноімперського миру; 2) збереження принципу «чия земля, того і віра», однак з індивідуальним правом католиків і лютеран, які не бажали приймати конфесію свого феодала, на еміграцію; 3) припинення юрисдикції католицьких парафіяльних єпископів на лютеранських територіях і гарантія феодалам-лютеранам на підтвердження секуляризації церковного майна; 4) дозвіл князівському духовенству на прийняття іншої віри за умовами Аугсбурзького релігійного миру, але з втратою своєї посади; 5) збереження status quo для імперських міст, що мали жителів обох конфесій; 6) застосування релігійного миру лише для двох дозволених імперським правом конфесій.

А.І. Дмитрієв цілком справедливо наголошує на тому, що «Вестфальський мир 1648 р. утворив особливу вестфальську конфігурацію міжнародного права, яка стала правовим регулятором міжнародних відносин в умовах історично детермінованого універсального правопорядку, що встановлений багатосторонніми договорами між державами та визначається й підтримується іншими суб'єктами міжнародного права»⁵. На його думку в умовах вестфальської конфігурації міжнародного права починають виявлятися й певні галузеві критерії міжнародного канонічного права, серед яких автор називає: 1) специфіку об'єкта правового регулювання, обумовленого комплексом взаємопов'язаних світських та канонічних міжнародних відносин в Європі першої половини XVII ст.; 2) наявність предметних інститутів, визначених католицизмом та лютеранством; 3) великий на ту історичну добу обсяг нормативного матеріалу, що визначався Оснабрюцьким та Мюнстерським мирними договорами; 4) зацікавленість європейських країн та імперських станів в становленні легітимізації особливих світсько-канонічних відносин саме міжнародним правом; 5) формування таких спеціальних галузевих принципів, як: принцип легітимізму; принцип рівності; принцип духовної єдності; принцип толерантності; принцип збереження миру; принцип розподілу сфер впливу в світсько-канонічних відносинах; принцип поваги до прав людини в сфері релігійних свобод тощо. Ці принципи міжнародного канонічного права автор пропонує розглядати як такі, що встановлюють правила поведінки між суб'єктами специфічних світсько-канонічних відносин і визначають механізми співробітництва між ними. На підтвердження своєї тези про існування міжнародно-правового регулювання особливих світсько-канонічних відносин А.І. Дмитрієв наводить підписання Росією, Австрією та Пруссією Акту Священного Союзу у 1815 році, в основу якого, як відомо, був покладений принцип легітимізму і більше того, в якому неодноразово зустрічаються прямі посилення на християнські заповіді.

В якості ще одного аргументу на користь існування міжнародного канонічного права як регулятора специфічних світсько-канонічних відносин А.І. Дмитрієв наводить міжнародну правосуб'єктність особливого державо-подібного утворення, Держави Міста Ватикану. Зазначимо з цього приводу, що автор рецензованої статті пише лише про міжнародну правосуб'єктність Держави Міста Ватикану, в той час як деякі вітчизняні юристи-міжнародники наголошують на тому, що суб'єктами міжнародного права виступають і Святий Престол який є «носієм духовного та світського суверенитетів і відповідно до Латеранських угод 1929 року одночасно є верховним органом всієї Католицької Церкви та сувереном Держави Міста Ватикан» і Ватикан, який «має власний правовий порядок та компетенцію і відповідає всім ознакам держави, які склалися у правовій доктрині, хоча і з деякими своїми особливостями, а, отже, може бути суб'єктом міжнародного права і вступати у міжнародно-правові відносини під керівництвом Святого Престолу»⁶. Цікаво було б дізнатися про точку зору А.І. Дмитрієва з цього питання.

Загальний висновок А.І. Дмитрієва полягає в тому, що «міжнародне канонічне право, яке пов'язане з легітимізацією християнства, пройшло складний шлях становлення та розвитку. Як галузь міжнародного права воно потребує подальшого фундаментального наукового осмислення та практичного застосування у сучасних міжнародних відносинах»⁷. Автор статті не ставив собі завдання визначити коло суб'єктів, дати перелік джерел та сформулювати вичерпний перелік принципів та інститутів міжнародного канонічного права. Безперечно, що у своїй статті автор порушив надзвичайно важливі для науки міжнародного права питання, на які важко дати однозначну і категоричну відповідь. Публікація А.І. Дмитрієва є запрошенням до широкої наукової дискусії з питання про можливість виокремлення такої галузі міжнародного права як міжнародне канонічне право, яка безперечно буде сприяти подальшому розвитку вітчизняної науки міжнародного права.

¹ Дмитрієв А. Вестфальський мир 1648 р. як галузева основа міжнародного канонічного права // Український часопис міжнародного права. - № 3. - 2013. - С. 9-15.

² Дмитрієв А.І Вестфальський мир і сучасне міжнародне право. - К., 2001. - 426 с.

³ Дмитрієв А. Вестфальський мир 1648 р. як галузева основа міжнародного канонічного права // Український часопис міжнародного права. - № 3. - 2013. - С. 9

⁴ Там само. - С. 9.

⁵ Там само. - С. 12.

⁶ Отрош М.І. Статус Святого Престолу у міжнародному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. - К., 2010. - С. 5.

⁷ Дмитрієв А. Вестфальський мир 1648 р. як галузева основа міжнародного канонічного права // Український часопис міжнародного права. - № 3. - 2013. - С. 9.

Towards a History of the Law of Nations

William E. Butler,
*Distinguished Professor of Law and International Affairs
at Penn State University, USA*

For those few hardy souls who offer a course or seminar on the history of the law of nations, better known by its Benthamite appellation “international law”, Dr. Stephen C. Neff’s recent treatise *Justice Among Nations: A History of International Law* (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2014) will be a heaven-sent and long overdue addition to the small category of general works on the subject suitable for instructional purposes.

This not the author’s first work on the subject; on the contrary, he has been an impressively productive presence in the field for more than two decades whose specialized monographs have set the stage for this most recent addition. He commenced with *Friends but no Allies: Economic Liberalism and the Law of Nations* (1990), followed by a Report of a mission to Sri Lanka on behalf of the International Commission of Jurists (1991); *Reading Human Rights: An Annotated Guide to a Human Rights Library* (1997) actually published in Colombo; *The Rights and Duties of Neutrals: A General History* (2000), and then a broader study, *War and the Law of Nations: A General History* (2005); a specific study devoted to the American Civil War, *Justice in Blue and Gray: A Legal History of the Civil War* (2010); and a student edition of *Hugo Grotius on the Law of War and Peace* (2012).

Following T. S. Eliot’s line “in the end there is beginning” (recently an inspiration for a hymn), we commence with the substantial “Bibliographic Essay” which concludes the volume (pp. 561-602). Much better than a mere list of sources, the essay evaluates the superior contributions to the field and is a proper starting point for graduate students in international law and relations to commence their reading. At once we encounter the paucity of available general studies. Douglas M. Johnston, *The Historical Foundations of World Order: The Tower and the Arena* (2008) – a magnificent work – was priced beyond the range of most individuals. Wilhelm Grewe, *The Epochs of International Law*, transl. by M. Byers (2000) concentrates on the medieval and post-medieval periods – as Neff describes the volume, “... a political history of international law” (p. 462). Still valuable but difficult to find in the market is Arthur Nussbaum, *A Concise History of the Law of Nations* (2d ed.; 1954). Otherwise one is left to work with works of the late eighteenth century to the outbreak of the Second World War – from Robert Ward (1795) onwards. Otherwise, one needs to reach German, French, Italian, Spanish, Russian, or Ukrainian for surveys of the subject from a variety of points of view.

The volume here reviewed is organized into four parts containing eleven chapters which combine thematic and chronological periodization. Chapters one to three encompass the period up to 1550; part two contains chapters four and five which embrace the years 1550 to 1815; part three is devoted to chapters six to eight and addressed to the century between 1815 and 1914; part four treats the century from 1914 to the present. There is a brief conclusion, followed by endnotes (which would have better served the reader as footnotes), the bibliographic essay noted above, and an index.

The book is intended for university students of all ages and beyond. Neff is guided in his coverage by his own perception of what they need to comprehend when studying international law. He describes the history of international law as the “scientific study of the emergence of order out of chaos” (p. 2). How, he says in asking the eternal question, “is it possible – even in theory let alone in practice – to have a ‘legal system’ of any kind between states when there is no ruler to promulgate it? Where does it come from? And why is it obeyed?” (p. 2). International law for Neff, therefore, “is not so much a list of rules” as a response of states and the international community to the challenge of “devising answers” to these queries.

His book, therefore, may be described as "... the story for answers to these questions (and similar ones) over the course of human history" (p. 2). Neff's concern is less for the actual substance of international law and more for how international law has been interpreted, applied in practice, and "above all" how the answers to the questions he has raised have changed over the years. Thus does Neff endorse the value of the comparative international law. Indeed, he observes that it would be a "great error" to imagine international law to be a "single, unitary phenomenon ..." (p. 3). He enjoys maritime analogies: international law as a large ship subject to constant refittings; or as a river perpetually in flow but constantly eroding its banks, changing shape, sometimes in flood, other times drought.

Neff treats all developments in international law up to ca. 1550 as a single period. During these centuries Neff observes that there were numerous deities for "justice", but none for international law; that is, no guardians amongst the gods and goddesses of justice between individual nations. It was left to the populace of nations themselves to find a means of interposing justice into interstate relations. For Neff, it "... appears all the more striking that glimmers of international law can be discerned nearly as far back as historical records will take us" (p. 7). It is singular merit of this study that Neff addresses the early origins of international law in Greece and Rome, to be sure, but also Mesopotamia and the Middle East, India, and China. However, his conclusions are hardly routine. He perceptively notes the difficulties inherent in a community accepting that peoples outside the cultural horizon of another should entertain a belief there could exist a single source of legal duty or single "font of justice" that would or could be recognized "transculturally" (p. 34). The overriding view was that rulers were subject to their own deities and not by a deity purporting to govern all the peoples of the world.

Neff cites Plato and Aristotle for the proposition that neither imagined their precepts of moderation and justice in war would extend to non-Greeks: "There would appear to be no record of a Greek polis ever concluding a treaty with a barbarian State" (p. 35). Nonetheless, dealings with strangers were essential. Neff persuasively argues that a comparison of the three principal regions of Eurasia – India, China, and the Mediterranean – offer instructive insights that "... would be decisive for the shape that international law would take throughout its history" (p. 37). India and the West opted for what Neff calls "universal religious – cum philosophical systems" that posited the equality of all peoples. Imperial China preferred a different approach based on an "explicitly sinocentric outlook" that relegated individuals who were culturally alien to the Chinese world a marginal place, at best, in the larger scheme of things.

Neff's perception of China is of considerable interest. When China was divided into Warring States, there was considerable reflection on and invention in international relations. Once the Warring States merged in 221 BC into a single centralized empire, China had no further reasons to direct its attention to international legal doctrine. Thereafter, China's international concerns, by land, were with her northern frontiers, inland Asia. The Confucian world outlook at the time restrained the Chinese from regarding various nations outside China as independent equals or as compatriots within a single world system. The outcome, Neff says, "... was to make the very idea of international law ... as a law between independent States" impossible in principle (p. 39).

In an entirely different context than one usually encounters, Neff concludes that "in a world that is regarded as containing, ultimately, only one country or one single system, there can hardly be any such thing as international law" (p. 39). One encounters similar sentiments in inter-war literature on comparative law (for example, H. C. Gutteridge, *Comparative Law* (1949)), where it was argued that the law of nations had no place in comparative law because of its avowed universality (there was nothing to compare it to) or because of the uniqueness as a legal system in principle. Similar argumentation was adduced with respect to natural law, which has held to be (a) universal; and (b) eternal, that is, the same for all historical time periods.

The role of comparison is far more subtle than these observations would suggest; it matters little to comparative law whether the comparative method is deployed within a legal structure or without. The Chinese tradition of exacting or imposing tribute on neighboring communities was, in the view of many, a reinforcement of the Chinese perception of their place in the world. Neff, however, is entirely plausible when he suggests that:

"... the stubborn and continued denial of that equality in principle constituted a firm conceptual bar-

rier against the development of an image of a world of independent states of equal legal status – that is, against the very idea that would be at the core of later international thought (p. 42).

China and Rome each entertained a belief of sorts in a “global law” (p. 48). But in the Chinese view, the Chinese emperor would be the head of a world state, whereas the Roman vision rested upon the idea of an impersonal and universal rule of law rather than upon a benevolent ruler. The historical outcome is that the Roman path proved to be durable, whereas the Chinese approach did not.

Neff accords natural law considerable space: “The significance of natural law for the development of international law can hardly be overstated. In a nutshell, it was the idea that there is a body of law above and beyond that of state governments ... it was the notion that this law actually constrains governments themselves just as it constrains ordinary people” (p. 51). Natural law, Neff says, was a force of unity in the world, albeit most powerful in medieval Europe, together with the Holy Roman Empire and the Papacy. Seemingly the weakest of the triad of unity factors, natural law as an intellectual design was more durable than empire or church and continues to this day to be viewed by many as the foundation of international law. Neff observes that natural law predates Christianity by a considerable period of time, being entirely a product of Greek and Roman civilization. It is impossible, Neff says, to overstate the importance of this point: “Natural law was not religious either in content or origin, nor did the Christian faith have any privileged status within it” (p. 59). However, natural law was a law for the entire world, transcending national entities or subjects; “natural law ... was a radically cosmopolitan, universalist corpus of thought” (p. 59), together with the *jus gentium* and the *jus commune*.

In the High Middle Ages a new perspective on the law of nations which Neff calls the “rationalist approach”. Associated, he believes, with the medieval rediscovery of Aristotle’s works and the writings of Thomas Aquinas, this perspective was completely independent of the will or command of God and could not be the property of any individual culture, religion, or civilization. In this version, Neff concludes, natural law “... exerted a powerful influence on international legal thought” (p. 63). Not until later, however, would the firm grip of natural law on the *jus gentium* (p. 67) be released could the international law as we know it come into being in the seventeenth century.

The “crowning achievement” of the *jus gentium* in the Middle Ages, according to Neff, was the just-war doctrine. This doctrine was present in all the major theories of the *jus gentium* which Neff discusses. He comments that the just-war doctrine was entirely nonreligious in character even though theologians were the principal expounders of the doctrine; the religious affiliation of the parties at war played no role in the general approach to the theory. The just-war doctrine addressed the situations in which one might resort to force, take offensive measures, by striking the first blow and commencing hostilities; it was not concerned with issues of self-defense, which in medieval writing was governed by natural law.

In daily life the *jus commune* predominated – the law that was common to the whole of Catholic Europe (pp. 72-73). The province of legal practitioners and judges and recorded in the records of judicial proceedings and judgments, or the opinions of jurists, on specific issues put to them, these materials have yet to be fully explored, Neff observes, for their impact on the development of international law:

It is ... apparent that many of the principles employed by later writers in the natural-law tradition actually came from this source rather than from the actual natural-law writing of the Middle Ages. Moreover, within the *jus commune*, the canon law contribution to international law has been especially overlooked (p. 73).

Doctrines of papal superiority over secular rulers, Neff claims, originate in the canon law; a considerable portion of diplomatic law and practice came from church practices and, therefore, from canon law. Despite its all-European presence, however, the *jus commune* was a European and a Christian law and did not purport to reach further.

Against the afore-mentioned elements of universality and unity in law, Neff turns to the forces that undermined unity. Not least was the emergence in Europe of independent States. Among these were the Italian communes, eventually the various European kingdoms; the impetus to create independent States is attributed by Neff primarily to the emergence of Aristotelian writings that encouraged mutual inde-

pendence of states and were opposed to concepts of universal dominion. In due course the *jus gentium* detaches itself from natural law. In the medieval world both natural law and the *jus gentium* "existed on the margins of medieval legal consciousness (p. 80). Attention is then accorded to the development of maritime law, the law of war, and the Law Merchant.

The chapter (3) on new worlds addresses the Age of Discovery, as would be expected, but also the Islamic world. Neff distinguishes neatly between the Islamic concepts of jihad and actual practices with the world outside Islam. The harshness of Islamic doctrines of jihad was softened, Neff believes, by the introduction of legal devices such as the truce, or the payment of tribute by an infidel State to an Muslim one, or the granting of safe-conducts. The safe conduct was the device through which Islamic countries engaged themselves in extensive commercial links with European Christian States during the Middle Ages (p. 99). We are rightly reminded that European expansionism dates back to at least the Crusades, rather than the sixteenth century. Europeans in those times sought to recover the Holy Land, liberate Spain from the Muslims, extend Christianity into the Baltic, and seek new discoveries in Iceland, Greenland, and momentarily North America. Here Neff explores the pagans as sovereigns, the justifications for Crusading, peaceful ties between States, finding new territories outside Europe, the famous Papal division of the world, claims of Spanish sovereignty, the acquisition of title by just war, and others. Against these elements Neff juxtaposes expansive claims to maritime territory and alternative theories regarding the acquisition of title to newly-discovered lands.

The rather detailed account above of Part I of Neff's treatise is entirely typical of the remainder of the volume. Rich in insights, thoughtful in argument, sometimes elegant in presentation, well-structured, masterful in its command of the material, sweeping in its coverage of the multiple past and present international legal systems that have formed on the planet, Neff will take its due place as the leading English-language work on the history of international law.

Інформація для авторів

ВИМОГИ

щодо оформлення наукових статей, які публікуються в журналі "УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС МІЖНАРОДНОГО ПРАВА"

Наукові статті повинні відповідати постанові президії Вищої атестаційної комісії України №7-05\1 від 15 січня 2003 року "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України".

Загальні вимоги до структури наукових статей:

1. постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
3. формування цілей статті (постановка завдання);
4. виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
5. висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- обсяг статті – 6-12 сторінок (більші за обсягом статті приймаються відповідно до рішення редакційної колегії), 14 шр., 1,5 інт., текст Times New Roman. Обсяг рецензії – до 2 сторінок;
- у верхньому правому куті титульної сторінки - ім'я та прізвище автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, посада та місце роботи автора;
- нижче – УДК статті;
- нижче - назва публікації з вирівнюванням на центр сторінки та виділенням напівжирним шрифтом.
- посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках з зазначенням номеру джерела та конкретних сторінок, напр. [1, с. 25-26], а самі назви джерел наводити в кінці статті у порядку згадування у тексті (розділ – "Список використаних джерел").
- на статтю необхідно надати анотації (2 – 4 речення) та ключові слова (4-8 слів) українською, російською та англійською мовами. Анотації розміщуються після назви статті.
- Після основного тексту статті та списку використаних джерел наводиться короткий (не менше 300 і не більше 500 слів) виклад статті англійською мовою (Summary). Короткий виклад – це чітке і виважене викладення основних ідей та концепцій, які розглядає автор в статті, а також висновки, яких доходить автор. Наявність Summary є обов'язковою вимогою для публікації статті.

Вимоги щодо надання матеріалів у редакцію:

1. Статті і матеріали подаються виключно в електронному вигляді одним електронним листом на електронну поштову адресу/скриньку редакції Українського часопису міжнародного права jusintergentes2013@gmail.com;
- Стаття у форматі .doc (Word 1997-2004);
- Фото автора (авторів) у форматі JPEG - бажано – актуальне, офіційного характеру та будь-якого розміру;
- довідку про автора (співавторів) із зазначенням – ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, місце роботи (повна назва і адреса) й посада, контактний номер телефону (мобільний, робочий), ел. пошта та поштова адреса з індексом, на яку необхідно направити примірник часопису, число, розділ часопису, у який доцільніше розмістити статтю;
- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається сканований відгук наукового керівника та/або рецензія кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності – 12.00.11 чи 12.00.03 та його (її) контактні дані.
2. Назви файлів повинні містити прізвище автора (наприклад: Ivanov stattja. doc; Ivanov photo. jpeg; Ivanov dovidka. doc).
3. УВАГА! Розміщення статей в Українському часописі міжнародного права – платне.

Редакція має право рецензувати, редагувати, скорочувати та відхиляти статті. У разі недотримання зазначених вимог щодо оформлення рукописів, редакція залишає за собою право не розглядати їх.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно з додатком 8 до наказу міністра Міністерства науки, молоді та спорту України «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства науки, освіти, молоді та спорту щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 січня 2013 року» №4 від 25 січня 2013 року. Галузі науки - юридичні.

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС МІЖНАРОДНОГО ПРАВА Науково-практичний журнал ISSN 1814-3385 № 1-2/2014

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Редакція може не поділяти точку зору автора.

Відповідальність за достовірність відомостей, що містяться в опублікованих матеріалах, несуть автори. Орфографія і стилістика статей збережені.

Редакція залишає за собою право редагувати надані тексти.

Всі права захищено. При використанні матеріалів, надрукованих у журналі, посилання на «Український часопис міжнародного права» є обов'язковим.

© «Український часопис міжнародного права», 2014

© Юридична фірма «Проксен», 2014

Підписано до друку 01.07.2014

Формат 60x84/8 Папір офсетний Гарнітура Book Antiqua
Ум-друк. арк. Обл.- вид. арк. Наклад 300 Зам.